

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA
DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 1 (73)
ianuarie-martie
2008

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Publicație științifică

Nr. 1 (73), 2008

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei

ISSN 1857-2022

Colegiu de redacție

Redactor-șef: **Leonid Bulmaga**, doctor în istorie, director al Centrului Studii Istorice al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Redactor-șef adjunct: **Lilia Zabolotnaia**, doctor în istorie, conferențiar cercetător, vicedirector al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Secretar responsabil: **Alina Felea**, doctor în istorie, I.I.S.D. al A.Ș.M.

Membri ai colegiului de redacție

Alexei Agachi, dr. hab. în istorie, șef al sectorului *Istorie modernă*

Alexandru Burian, dr. hab. în drept, prof. universitar, director al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Ion Chirtoagă, dr. hab. în istorie, șef al grupului *Istorie locală*

Valeriu Cozma, dr. hab. în istorie, prof. universitar, șef al secției *Istoria Moldovei*

Iłona Czamanska, dr. hab. în istorie, prof. universitar, Universitatea din Poznań, Polonia

Demir Dragnev, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M., șef al sectorului *Istorie veche și medievală*

Andrei Eșanu, academician, profesor cercetător, șef al secției *Istorie universală*

Victor Ișcenko, dr. în istorie, vicedirector al Institutului de Istorie Universală al A.Ș. din Rusia

Constantin Rezachevici, dr., prof. universitar, Institutul *Nicolae Iorga* al Academiei Române

Chiril Stratievski, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.

Vladimir Țaranov, dr. hab., prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.

Redactor coordonator: L. Arsene

Redactori literari: Zinaida Șveț, Angela Levința

Tehnoredactare: Svetlana Pînzari, Vera Bostan

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opiniile Colegiului de redacție

*Colegiul de redacție își cere scuze pentru greșeala tehnică admisă în nr. 4 (72) 2007:
pe p. 1 a Revistei nu s-a inclus redactorul științific coordonator al Materialelor Simpozionului
internațional „Istoria statului și dreptului Moldovei în epoca medievală și modernă”
dr., conf. cercet. Lilia Zabolotnaia*

EXPERIMENTUL MOLDOVENESC – COOPERARE INTERGOSPODAREASCĂ ÎN AGRICULTURĂ

Leonid Bulmaga

Evenimentul ce a marcat sine nu numai specificul vieții social-economice și politice interne a R.S.S. Moldovenești pe parcursul anilor 70 - prima jumătate a anilor 80, dar și imaginea ei generală în ochii celor din afară, a fost crearea unităților de producție intergospodărești în agricultură.

Sute de cărți, mii de articole au avut ca obiect de studiu procesul de restructurare a producției agricole pe baza cooperării intergospodărești, supranumit de către unele ziare unionale, nu fără temei, luând în considerare amploarea pe care el a căpătat-o la noi în republică, „experimentul moldovenesc”. Numeroase întruniri științifice, conferințe, simpozioane etc. au fost organizate în scopul elucidării fenomenului în cauză, în pofida acestui fapt, oportunitatea, valența economică și, în special, aspectul lui ecologic au rămas în umbră. Studiarea lor în cadrul unor noi condiții istorice, când satul moldovenesc, relațiile de producție agricole se află într-o nouă stare de transformări, devine o sarcină de primă necesitate.

Ca atare, crearea unităților de producție intergospodărești la sat a luat naștere pe la mijlocul anilor 50, imediat după colectivizare. În condițiile în care starea economică a gospodăriilor de curând create era de așa natură încât nu le permitea realizarea unor sarcini gospodărești de primă necesitate (construirea stațiilor electrice mici, repararea și construirea podurilor, drumurilor, unor obiecte de producție și de menire social-culturală etc.) decât cu eforturi comune¹. La începutul anilor 60, odată cu crearea pe lângă fabricile de zahăr a unor platforme pentru îngrășarea bovinelor, această formă de organizare a producției a început să câștige teren și în ramura vităritului². Însă cu adevărat universală ea devine pe la mijlocul anilor 70, când relațiile de producție intergospodărești cuprind în sfera lor de acțiune aproape toate ramurile de bază ale agriculturii – viticultura, pomicultura, tutunăritul, mecanizarea, protecția plantelor, transportul etc.

Bunăoară, în 1970, pe teritoriul republicii erau 115 întreprinderi, organizații și asociații intergospodărești, dintre care 37 de creștere a animalelor, 32 de construcție, 16 de producere a nutrețurilor concentrate și 28 cu alte genuri de activitate. Pe lângă acestea, mai exista o întreprindere mixtă de producție agricolă și o livadă intercolhoznică³. În 1975 numărul acestor întreprinderi a crescut până la 153, în plus mai fiind înființate 22 de întreprinderi intergospodărești de transport, 2 centre agrochimice, 7 asociații de prelucrare a frunzei de tutun, 7 servicii de electrificare, 6 întreprinderi de ameliorare, 2 livezi intergospodărești⁴.

Pe parcursul următorilor 5 ani de zile numărul acestor gospodării s-a dublat, în 1980 în republică deja funcționau 323 de întreprinderi, organizații și asociații de acest

tip, dintre care 42 de asociații de creștere a animalelor, 51 de producere a nutrețurilor, 35 de mecanizare și electrificare a lucrărilor agricole, 31 de transport, 13 de prelucrare a tutunului, 2 livezi intergospodărești⁵. Către acel timp, în agricultura Moldovei practic nu exista ramură care să nu fi fost marcată de vâltoarea acestor transformări. Cu vremea însă, aria de răspândire a acestor relații de producție începe să se restrângă, în 1985 numărul acestor întreprinderi, organizații și asociații s-a redus până la 228⁶. Manifestându-se în evidenta discordanță cu necesitățile reale ale gospodăriilor agricole, în a doua jumătate a anilor 80 au fost desființate, într-un mod oarecum tacit, asociațiile intergospodărești de transport, apoi cele de mecanizare și electrificare a producției agricole, alte întreprinderi și organizații de prestare a diferitelor servicii. Către sfârșitul anilor 80 s-a redus considerabil și numărul propriu-zis al întreprinderilor intergospodărești agricole de producție de la 196 în 1980 până la 116 în 1990⁷.

Pentru a ne crea o imagine clară despre tendințele ce au determinat caracterul procesului în cauză în a doua jumătate a anilor 80, perioadă oarecum decisivă în istoria lui, e suficient să analizăm indicii principali de dezvoltare a întreprinderilor intergospodărești agricole pe parcursul ultimilor ani de existență (tab. nr. 1).

Tabelul nr. 1⁸

Indicii principali ai dezvoltării întreprinderilor agricole intergospodărești

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Numărul de întreprinderi	186	153	163	164	133	116
Fondurile fixe la sfârșitul anului, mil. ruble,	1725,2	1394,3	1420,1	1444,1	1097,7	915,0
inclusiv fondurile fixe de producție cu destinație agricolă	1527,7	1252,5	1276,5	1295,7	989,9	824,0
Numărul mediu anual al lucrătorilor, mii persoane,	114,1	77,4	74,7	72,9	47,3	34,4
inclusiv cei ocupați în agricultură	91,2	64,4	60,1	62,5	34,6	24,2
Producția agricolă (în prețuri comparabile din a. 1983), mil. ruble,	680,5	713,2	711,9	725,0	596,4	428,8
inclusiv producția vegetală	223,9	249,1	236,1	213,7	163,4	77,6
producția animalieră	446,7	464,1	475,8	511,3	433,0	351,2
Beneficiul, mil. ruble	121,2	150,1	136,5	147,3	164,1	173,1

După cum rezultă din datele acestui tabel, evoluția relațiilor de integrare în agricultură pe parcursul acestor ani capătă un caracter aparent contradictoriu. Numărul întreprinderilor agricole intergospodărești s-a micșorat cu 70 de unități, numărul celor încadrați nemijlocit în producția agricolă – de circa 4 ori. S-au redus considerabil fondurile fixe de producție - cu 47%. Volumul producției vegetale, s-a redus de 3 ori. În pofida acestor tendințe de restrângere sub toate aspectele, beneficiul întreprinderilor în cauză a fost tot timpul în creștere. Se creează impresia că între numărul de întreprinderi agricole intergospodărești și beneficiul obținut de ele există o corelație direct opusă. Cu cât mai mult se reducea numărul lor, cu atât mai mult creștea beneficiul. Anticipând calculele ulterioare la subiect, suntem tentați să credem că în anumite condiții și în anumite ramuri, în primul rând în cea de creștere a animalelor, această formă de organizare a producției agricole putea fi pe deplin îndreptățită din

punct de vedere economic, însă la această problemă ne vom referi mai jos, când vom elucida subiectul respectiv. Acum, rezumând cele expuse mai sus, am vrea să menționăm că, în pofida tendințelor ce s-au manifestat în procesul de specializare și concentrare a producției agricole, pe baza cooperării intergospodărești în a doua jumătate a anilor 80, privit în ansamblu, pe întreg parcursul anilor 70-80, procesul respectiv apare ca o formă preferențială, dominantă de organizare a producției agricole. Și atunci nu ne rămâne decât să stabilim care au fost motivele ce au determinat organele de conducere ale republicii să-i acorde această atenție. Pe cât de oportună și de eficientă, din punct de vedere economic, s-a arătat a fi ea? În calitate de direcție magistrală de dezvoltare a agriculturii socialiste, de nouă etapă de realizare a planului leninist de cooperatie, specializarea și concentrarea producției agricole pe baza cooperării intergospodărești, transferarea ei pe linii industriale pe scara unională a fost programată în hotărârea P.C.U.S. din 28 mai 1976 cu privire la dezvoltarea de mai departe a specializării și concentrării producției agricole pe baza cooperării intergospodărești și integrării agroindustriale”⁹.

În Republica Moldova, la baza acestui proces, au stat hotărârile plenarelor a X-a și a XI-a ale Comitetului Central al P.C.M. din 12 aprilie și, respectiv, 9 august 1974¹⁰. Pornind de la hotărârile acestor plenare organizația de partid republicană a elaborat un plan larg de acțiuni vizând perfecționarea relațiilor de producție în agricultură în baza cooperării intergospodărești”.

În raportul prezentat la plenara a XI-a, Ivan Ivanovici Bodiul, prim-secretar al C.C. al P.C.M., menționa, bineînțeles, nu fără cunoștință de cauză, că în timp ce fondurile fixe de producție cu destinație agricolă au crescut față de 1965 de 2,6 ori, capacitățile energetice de 2,2, folosirea energiei electrice de 3,7, livrările de îngrășăminte minerale de 3,1, iar suprafața terenurilor irigate de 1,7 ori, producția globală a agriculturii a sporit doar cu 42,2%, productivitatea muncii - cu 40%, randamentul s-a redus de 2 ori¹².

Deși foarte importantă în contextul celor examinate, pentru noi prezintă interes nu atât această apreciere, mai mult sau mai puțin obiectivă, cât concluziile ce au fost făcute în baza ei. Pornind de la această concretizare, raportorul susținea că fenomenele în cauză au la bază factori obiectivi și sunt generate de contradicțiile care, chipurile, au apărut între potențialul tehnico-energetic sporit al gospodăriilor agricole și caracterul lor multibranșial¹³. În consecință, conform acestei opinii, în forma existentă, colhozurile s-au dovedit a fi incapabile să utilizeze realizările revoluției tehnico-științifice și să profite de acele condiții favorabile de gospodărire care au apărut în urma cursului politic promovat de P.C.U.S. în domeniul agriculturii¹⁴.

Ne vine greu să intuim ce includea în noțiunea de revoluție tehnico-științifică autorul în cauză. Cât privește conținutul real al progresului tehnico-științific în agricultura Moldovei la acea vreme, apoi el se reducea, în esență, la utilizarea tractoarelor, combinelor, altor mașini agricole, energiei electrice, îngrășămintelor minerale, produselor chimice etc., nivelul lui de dezvoltare găsindu-și expresia adecvată în nivelul de mecanizare a lucrărilor agricole.

Dacă supunem afirmațiile de mai sus analizei din acest unghi de vedere, apoi ele nu rezistă criticii. Situația reală din agricultură la acest capitol, la începutul anilor 70, era de așa natură încât, mai degrabă putea fi vorba de o acută insuficiență a celui mai simplu utilaj tehnic, decât de lipsa unor condiții favorabile utilizării pe larg a realizărilor revoluției tehnico-științifice.

La 1 ianuarie 1971 parcul de mașini și tractoare al colhozurilor Moldovei era alcătuit

din circa 2 mii de tractoare cu șenile, peste 13 mii de tractoare cu roți, 2,7 mii combine pentru recoltarea cerealelor, 2,3 mii combine pentru recoltarea porumbului, 1,2 mii combine pentru recoltarea sfeclei de zahăr și 1,9 mii combine pentru recoltarea silozului¹⁵, în medie, unei astfel de gospodării îi reveneau 19 tractoare cu șenile, 24 – cu roți, 4 combine pentru recoltarea cerealelor, 4 – pentru recoltarea porumbului, 2 – pentru recoltarea sfeclei de zahăr și 3 combine pentru recoltarea silozului¹⁶.

Dacă luăm în considerație că la acea vreme unui colhoz îi reveneau în medie 3,6 mii hectare de terenuri agricole, inclusiv 2,5 mii hectare terenuri arabile, apoi putem conchide aproape la sigur că gospodăriile în cauză nu-și epuizaseră nici pe departe potențialul de folosire a mijloacelor tehnice. Unui colhoz îi reveneau doar 7,6 tractoare cu șenile și 1,6 combine pentru recoltarea cerealelor la o mie de hectare de terenuri arabile. Pentru o comparație, de altfel cam relativă, pentru că datele la care facem referință reflectă o perioadă mai târzie (a. 1980), putem totuși menționa că în țările înalt dezvoltate acest indice era cu mult mai mare. Numărul tractoarelor (de toate tipurile) la mia de hectare de terenuri arabile putea ajunge până la 180, iar numărul de combine pentru recoltarea cerealelor – până la 33 (Republica Federală Germană)¹⁷.

Bineînțeles, gospodăriile agricole din sistemul cooperatist-colhoznic dispuneau și de diferite alte mijloace tehnice, menite să înlocuiască munca fizică manuală – diverse tipuri de încărcătoare, mecanisme și dispozitive pentru pregătirea și împărțirea amestecurilor nutritive, curățatul și uscarea păioaselor, împrăștiatul îngrășămintelor, mulsul vacilor etc.

Dar numărul lor era foarte redus, fapt despre care ne putem ușor convinge după nivelul de mecanizare al unor sau altor lucrări agricole din cadrul acestor gospodării.

La începutul anilor 70 acest nivel constituia, respectiv, 17% și 4,7% din volumul total de „operațiuni îndeplinite în procesul de hrănire a vitelor cornute mari și a porcilor, 51% și 7,4% - respectiv din cel de curățare. Mulsoarea vacilor se efectua doar în proporție de 20% cu ajutorul utilajului automat¹⁸.

Aceeași situație era și în fitotehnie. În afară de aratul, semănatul, cultivatul și transportul roadei la depozite, toate celelalte lucrări – săditul răsadului de legume și tutun, prășitul porumbului, florii-soarelui, culesul fructelor, strugurilor, legumelor, culesul și înșiratul frunzei de tutun, curățatul livezilor și viilor etc. – erau practic îndeplinite manual.

În ce mod am putea noi să credem afirmației precum că colhozurile în situația concretă de la mijlocul anilor 70, cu caracterul lor de gospodărie agricolă multibransială, puteau să devină, anume în virtutea acestui fapt, o piedică insurmontabilă în calea revoluției tehnico-științifice, pe când înșiși promotorii acestei idei, cu câțiva ani mai târziu (în iulie 1978), s-au văzut nevoiți să constate că printre factorii ce stopau procesul de mecanizare a lucrărilor agricole în ansamblu, pe lângă calitatea proastă a multor mașini și mecanisme, folosirea lor nerațională etc., un loc de seamă îi revenea insuficienței, alteori chiar lipsei totale a celor mai simple dispozitive tehnice¹⁹.

În afară de aceasta, deși multibransiale, colhozurile dispuneau de resursele materiale necesare de terenuri agricole, cadre de specialiști etc., pentru a asigura specializarea tuturor ramurilor de producție. Doar moșiile acestor gospodării erau de peste 2-3 mii hectare de terenuri arabile. Ramuri de bază în fiecare gospodărie erau puține: doar 2-3 sau cel mult 4. În acest caz apare întrebarea: oare 400-600 hectare de cernoziom moldovenesc erau insuficiente pentru a asigura utilizarea pe larg a realizărilor revoluției tehnico-științifice la producerea unei sau altei culturi agricole? Întrebare retorică, bineînțeles. Posedând resurse materiale mult mai restrânse, gospodăriile agricole din

unele țări înalt dezvoltate nu numai că nu reușesc să folosească din plin realizările științei și tehnicii, ci, dimpotrivă, anume în baza acestor realizări își organizează toate procesele de muncă și numai grație acestui fapt decenii la rând înregistrează indici economici înalți. Bunăoară, suprafața medie a terenurilor agricole ce se află în posesia unei familii de fermieri din Suedia nu depășește 80 de hectare. Cu toate acestea, constituind doar 4% din populația aptă de muncă, acești agricultori nu numai că reușesc să satisfacă necesitățile vitale ale Suediei în produse agricole, ci și să capete un surplus considerabil de astfel de produse²⁰.

Deci ideea fundamentală a noului curs în agricultură constă în necesitatea depășirii contradicției dintre realizările științei și tehnicii, pe de o parte, și caracterul multibranșial al gospodăriilor agricole din sistemul cooperatist-colhoznic, pe de altă parte, care, chipurile, a devenit extrem de acută la mijlocul anilor 70. Să admitem însă că, deși inoportună, completamente străină situației concrete din agricultura republicii la acel mijloc de deceniu, ideea în cauză purta în sine germenii unei mutații de ordin calitativ în această ramură de producție pe viitor, iar traducerea ei în practică n-a constituit decât o anticipare a evenimentelor și o forțare a procesului obiectiv ce avea să se impună de la sine mai târziu. În acest caz, indicii de dezvoltare a noilor formațiuni economice trebuiau să se prezinte net superiori celor înregistrați în cadrul gospodăriilor tradiționale a relațiilor de producție socialiste. Analizând unele date referitor la caracterul evoluției indicilor principali de dezvoltare al complexelor zootehnice intergospodărești, cele mai răspândite și viabile și deci cele mai reprezentative formațiuni economice de acest gen, la prima vedere, lucrurile anume așa și se prezintă (tab. nr. 2).

Tabelul nr. 2²¹

Indicii principali de producție ai complexelor zootehnice intergospodărești pentru creșterea și îngrășarea bovinelor (a. 1981)

		Pentru comparație	
		în colhozuri	în sovhozuri
Septelul mediu de vite într-un complex, capete	5497	483	431
Greutatea medie a unui animal realizat statului, kg	369	389	303
Sporul mediu zilnic în greutate al vitelor puse la îngrășat, g	431	273	166
Cheltuieli pentru obținerea unui chintal de spor în greutate: nutrețuri, g de unități nutritive	10,74	18,64	15,15
munca, om-ore	15	76	56
Prețul de cost al unui chintal de spor în greutate, ruble	178,1	418,2	319,6
Rentabilitate, +, - %	+ 10,7	- 33,8	- 29,3

După cum se vede din acest tabel, în cadrul complexelor zootehnice intergospodărești se reduc substanțial nu numai cheltuielile directe de muncă pentru obținerea unui chintal de spor în greutate față de fermele colhoznice și sovhoznice (respectiv de 5 și 3,7 ori), ci și cantitatea de unități nutritive, utilizate în acest scop – de 1,7 și 1,4 ori. Sporul mediu zilnic în greutate al vitelor puse la îngrășat este de 1,5 și 2,6 ori mai mare decât în unitățile de producție respective ale colhozurilor și sovhozurilor, în consecință, cresc și ceilalți indici de producție. Prețul de cost al unui chintal de spor în greutate devenind, respectiv, de 2,3 și 1,7 ori mai mic.

Practic, la fel s-au manifestat noile formațiuni economice și în ramura de creștere a porcinelor (tab. nr. 3).

Tabelul nr. 3²²

**Indicii principali de producție ai complexelor zootehnice
pentru creșterea și îngrășarea porcilor (a. 1981)**

		Pentru comparație	
		în colhozuri	în sovhozuri
Numărul mediu de porci într-un complex, capete	15,900	1067	926
Greutatea medie a unui animal realizat statului, kg	101	103	90
Sporul mediu zilnic în greutate al animalelor puse la îngrășat, g	265	109	129
Cheltuieli pentru obținerea unui chintal de spor în greutate: nutrețuri nutritive, g de unități nutritive	7,65	14,75	11,06
munca, om-ore	10,2	94,7	46,1
Prețul de cost al unui chintal de spor în greutate, ruble	150,2	328,5	238,3
Rentabilitate, + , %	- 7	43,9	- 32,7

Sporul mediu zilnic în greutate al animalelor puse la îngrășat în aceste complexe zootehnice era de 2 ori mai mare decât al celor întreținute la fermele colhozurilor și sovhozurilor. Cheltuielile directe de muncă pentru obținerea unui chintal de spor în greutate erau, respectiv, de 9 și 4 ori mai mic. Prețul de cost al unui chintal de spor în greutate - de 2,1 și 1,5 ori mai redus.

Dacă ne limităm doar la cifrele în cauză, am putea conchide că complexele zootehnice intergospodărești de creștere și îngrășare a bovinelor și, respectiv, a porcinelor scot în evident un potențial de producție atât de mare, încât nu-1 putem compara cu cel al fermelor colhoznice sau sovhoznice. De exemplu, spre deosebire de fermele colhozurilor și sovhozurilor, complexele zootehnice intergospodărești pentru creșterea și îngrășarea bovinelor se arată a fi rentabile conform datelor din tabelul nr. 2. Deși ele denotă un nivel de rentabilitate cam scăzut (10,7%) față de fermele respective ale gospodăriilor agricole de stat și ale colhozurilor, acest indice era foarte înalt, ultimele înregistrând la acest capitol indici foarte înalți, dar cu semn opus – respectiv 29,3 și 33,8 %.

Însă, în primul rând, s-au arătat a fi rentabile nu toate complexele zootehnice. Din cele 27 existente la acea vreme, 10 erau nerentabile. Adică, fiecare al treilea. Și, în al doilea rând, existau ferme colhoznice și sovhoznice, în care de asemenea se obțineau indici înalți de producție.

Bunăoară, la fermele pentru creșterea și îngrășarea bovinelor din sovhozurile „Grigoriopolschii” și „Pogranicinic” sporul zilnic în greutate al animalelor puse la îngrășat constituia respectiv 774 și 772 g, pe când în 7 din cele 27 de complexe zootehnice intergospodărești acest spor era sub 300 g.²³

Cât privește complexele zootehnice pentru creșterea și îngrășarea porcinelor, după cum rezultă din datele tabelului 3, ele, în general, s-au arătat a fi nerentabile. Din 38 de complexe de acest fel 26 s-au dovedit a fi nerentabile, adică două din trei, multe dintre ele înregistrând indici de producție sub nivelul celor obținuți de colhozuri. Așa, de exemplu, la complexele zootehnice de creștere și îngrășare a porcilor din raioanele Briceni, Căușeni și Florești doi ani la rând sporul zilnic în greutate al animalelor puse la îngrășat a fost sub 200 g.²⁴

Cauzele erau diferite. Multe dintre ele însă se datorau doctrinei care, după cum știm, acorda gospodăriilor mari preferințe, iar miza principală în transformările, mai

bine zis, experiențele socioeconomice de tot felul era pusă, de regulă, pe factorul subiectiv. De aici și dimensiunile exagerate ale acestor complexe, mai ales pentru o țărișoara atât de mică ca a noastră, cu rezerve limitate de apă potabilă și cu un grad înalt de vulnerabilitate în fața oricărui dezechilibru ecologic cu disensiunile veșnice dintre partenerii de producție, deoarece, forțând evenimentele, factorii de decizie din republică n-au avut timp și răbdare să elaboreze și să adopte legile necesare, să creeze cadrul juridic respectiv pentru soluționarea celor mai generale probleme care, inevitabil, aveau să apară și au apărut în relațiile dintre acționari.

Neținând seama de posibilitățile reale ale gospodăriilor agricole, promotorii acestui curs politic în agricultura i-au pus pe șefii unităților economice în fața unor probleme foarte dificile. Ani la rând complexele zootehnice în cauză rămăneau necompletate cu numărul necesar de animale. Ele duceau în permanență lipsă de nutrețuri combinate de calitate. Astfel, capacitățile lor de producție nu erau folosite din plin. La începutul anilor 80 capacitățile de producție ale complexelor zootehnice pentru creșterea și îngrășarea vitelor mari comute, bunăoară, erau utilizate numai pe jumătate (52%)²⁵.

Starea de lucruri în aceste gospodării se păstrează aproape neschimbata pe tot parcursul anilor 80. Pe de o parte, luați în ansamblu, indicii de dezvoltare continuă să fie net superiori celor înregistrați de fermele colhoznice și sovhoznice. Pe de altă parte, neajunsurile menționate și fenomenele negative, generate de activitatea lor, se amplifică.

În cadrul polemicii ce s-a desfășurat în presă referitor la eficiența acestor formațiuni economice, susținătorii specializării producției agricole pe baza cooperării intergospodărești au adus în sprijinul opțiunii lor un număr impunător de cifre, care, fiind comparate cu datele extrase din alte izvoare, par a fi demne de crezut. Vom reproduce doar unele din ele (tab. nr. 4).

Tabelul nr. 4²⁶

Indicii principali de producție ai complexelor zootehnice pentru creșterea și îngrășarea bovinelor și porcinelor în 1986

	Sporul în greutate al porcinelor			Sporul în greutate al bovinelor		
	colhozuri și sovhozuri	complexe	Complexe în % față de c-zuri și s-zuri	colhozuri și sovhozuri	complexe	Complexe în % față de c-zuri și s-zuri
Ponderea în volumul global de producție, %	15,1	83,8	-	43,2	54,7	
Media zilnică a sporului în greutate (inclusiv tineretul), g	198	344	173,7	385	580	150,8
Cheltuielile de unități nutritive pentru un chintal de spor în greutate	10,3	6,1	59,2	14,0	9,2	65,7
Cheltuieli de muncă pentru obținerea unui chintal de spor de greutate, om ore	56,5	9,4	16,6	50,8	17,7	34,8
Prețul de cost al unui chintal de spor în greutate, ruble	275,5	235,6	49,2	321,6	195,1	60,6
Venitul (+) sau pagubele (-) de la realizarea producției, mil. ruble	- 13,5	+ 32,1		- 36,1	+ 35,6	

Comparativ cu anul 1981 indicii de gospodărire ai acestor complexe s-au îmbunătățit; sporul mediu zilnic în greutate al animalelor, întreținute la complexele zootehnice pentru creșterea și îngrășarea porcilor, a crescut cu 28%, iar la cele pentru creșterea și îngrășarea bovinelor cu 34%. S-a redus, de asemenea, numărul de unități nutritive pentru obținerea unui chintal de spor în greutate. La primele de la 7,5 unități nutritive pînă la 6,1; la celelalte – de la 10,7 pînă la 9,2 unități.

Cheltuielile directe de muncă la complexele pentru îngrășarea porcilor s-au redus de la 10,2 om-ore în 1981 pînă la 9,4 în 1986, la cele pentru creșterea și îngrășatul vitelor cornute mari au crescut, respectiv, de la 15 pînă la 17 om-ore.

După cum vedem din tabelele 1-3, în acești cinci ani în complexele zootehnice intergospodărești s-a redus prețul de cost al unui chintal de spor în greutate și a crescut nivelul lor de rentabilitate.

Însă și la acea vreme indicii de producție ai unora din aceste întreprinderi lăsau de dorit, fapt despre care se pomenește foarte des în diferite documente de partid. De exemplu, în raportul prezentat plenarei C.C. al P.C.M. din 16 iulie 1987, primul-secretar S. Grosu menționa că în 1986 indicii de producție prevăzuți au fost realizați doar la 13 din cele 37 de complexe zootehnice pentru creșterea și îngrășarea porcilor²⁷. Sporul mediu zilnic în greutate al animalelor întreținute la complexele de acest tip din raioanele Taraclia, Căușeni, Rezina și Lazovsc a constituit de la 235 g pînă la 355 g, față de media prevăzută de 550 g.²⁸

Referindu-se la aceeași problema, acum însă în cadrul lucrărilor unei alte plenare a C.C. al P.C.M., cea din 1 martie 1990, Președintele Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. P. Pascari se întreba retoric: „Putem oare să ne mulțumim cu indicii activității complexelor noastre pentru creșterea porcilor când cheltuielile de nutrețuri concentrate la un kilogram de spor în greutate constituie 6-7 kg și chiar mai mult, în timp ce în Estonia acest indice este de numai 4-4,5 kg?”²⁹

Foarte sugestive la acest capitol sunt faptele expuse pe paginile cotidianului „Moldova Suverana” de către unul dintre specialiștii de rând ai unei gospodării de acest fel, tehnologul-șef al complexului de creștere al porcinelor din colhozul „Avangard”, raionul Edineț, V. Rusnac³⁰. Multiple și diverse sunt problemele la care se referă el analizând activitatea complexului în cauză, însă ceea ce îl întristează cel mai mult și-i apasă sufletul este faptul că din toți cei 16 ani, pe parcursul cărora a lucrat la acest complex, nu ține minte nici unul în care această întreprindere intergospodărească, cu o capacitate de întreținere și îngrășare a 54 mii de porci, să-și fi atins vreodată parametrii economici prevăzuți de proiect. „Pe întreg parcursul acestei perioade, menționa V. Rusnac, colectivul complexului a fost în situație de conflict cu colhozurile din raion”³¹ din simplul motiv că gospodăriile în cauză nu-și respectau obligațiunile prevăzute de contract și nu puneau la dispoziția complexului cantitatea necesară de furaje. Una din consecințele acestei situații era aceea că majoritatea specialiștilor angajați erau preocupați nu atît de supravegherea și reglarea proceselor tehnologice, cat de căutarea și dobîndirea hrănilor pentru animalele întreținute. Aria acestor căutări se întinde de la satele învecinate pînă la ținutul Krasnodar și Transkarpatia³².

Într-un memoriu al Sovietului colhozurilor din R.S.S. Moldovenească, adresat C.C. al P.C.M., datat cu 13 decembrie 1976, se sublinia că insuficiența nutrețurilor combinate și alți factori au dus la scăderea substanțială a producției animaliere. Sporul zilnic în greutate la complexele zootehnice pentru creșterea și îngrășarea bovinelor

din raioanele Ceadar-Lunga, Strășeni, Cimișlia a constituit respectiv 176, 180 și 280 g la cele de creștere și îngrășare a porcilor din raioanele Leova și Grigoriopol – respectiv 210 și 229 g.³³

În 11 luni ale anului 1976, din cauza diferitelor boli, a nutriției necalitative și insuficiente, au pierit 20,8 mii de bovine, cu 17% mai mult decât în 1975, și 155,2 mii de porci, sau cu 38,6 mii capete mai mult decât în anul precedent³⁴.

Într-un material informativ, provenit de la ministerul agriculturii pe aceeași adresă în luna august 1981, la fel se menționa că asigurarea animalelor puse la îngrășat cu nutrețuri concentrate pe parcursul a 7 luni n-a constituit decât 66%, iar la complexele din raioanele Edineț, Briceni, Soroca, Rezina, Ungheni – 47-58% față de normele prevăzute³⁵. Dacă ar fi să credem acestui document, atunci în unele luni, la complexele indicate, animalele erau întreținute fără hrană câte 10-15 zile la rând³⁶.

Din cauza unei insuficiențe permanente de nutrețuri, sporul zilnic în greutate al porcilor puși la îngrășat la complexul zootehnic din satul Cimișeni (raionul Criuleni) în perioada mai-decembrie 1981 a constituit doar 110-113 g.³⁷

Faptul că unii conducători ai complexelor zootehnice intergospodărești erau nevoiți să cutureiere Uniunea în căutarea hranei pentru vite în schimbul vinurilor seci, merelor, fructelor etc., se relatează și în scrisoarea primului secretar al comitetului raional de partid Nisporeni O. Konnicov și a președintelui comitetului executiv I. Pailik, adresată primului secretar al C.C. al P.C.M. S. Grosu³⁸.

Însă nu lipsa unui mecanism economic și juridic, eficient pentru aplanarea disensiunilor dintre parteneri constituie punctul vulnerabil al complexelor zootehnice intergospodărești, ce pune în modul cel mai serios sub semnul întrebării însăși necesitatea păstrării lor, cu toate performanțele de care dădeau dovadă, mai ales față de fermele tradiționale ale colhozurilor și sovhozurilor, ci influența profund negativă pe care acestea, așa-numitele fabrici de carne, o exercită și asupra mediului înconjurător.

Conform unor estimări, un complex zootehnic pentru 30 mii de capete de vite producea tot atâtea deșeuri cât un oraș cu 450 mii de locuitori³⁹.

E lesne de intuit sub ce presiune a fost pus mediul ambiant al republicii, luând în considerare că pe teritoriul ei au fost construite zeci de întreprinderi de acest fel. Către 1 ianuarie 1982 în republică existau 174 de complexe zootehnice, inclusiv 77 pentru producerea laptelui, 29 pentru “creșterea și îngrășarea tineretului bovin, 39 pentru creșterea și îngrășarea porcilor, 29 pentru creșterea juncilor. Majoritatea dintre ele (98) erau de tip intergospodăresc, 46 – colhoznice și 30 – de stat⁴⁰.

Cele 46 de complexe colhoznice și 27 din 30 de complexe de stat erau relativ mici și se ocupau de producerea laptelui. În medie, unui complex de acest gen îi reveneau 749 vaci⁴¹.

Relativ nu prea mari erau și complexele zootehnice pentru creșterea și îngrășarea tineretului bovin. Din cele 29 de complexe 27 erau intergospodărești și 2 de stat, în medie unui complex de acest gen îi reveneau 5497 capete de vite⁴².

Cele mai mari erau complexele zootehnice pentru creșterea porcinelor, mai ales cele cu ciclu închis. Din 39 de întreprinderi de acest fel 13 erau cu ciclu închis, în care numărul animalelor întreținute ajungea de la 24 pînă la 54 mii⁴³.

Este de menționat că din cele 13 complexe zootehnice pentru creșterea și îngrășarea porcinelor doar trei, cele din satele Soltănești (raionul Nisporeni), Chirca (raionul Anenii Noi) și Petrești (raionul Ungheni), erau prevăzute pentru întreținerea a 24 mii de porci, iar cele din satele Caracușenii Noi (raionul Briceni), Parcovo

(raionul Edineț), Cahul, Cimișeni (raionul Criuleni), Cișmea (raionul Orhei), Cimișeuți (raionul Rezina), Gura Camencii (raionul Florești) – pentru creșterea și îngrășarea a 54 mii, cel din Soroca avea o capacitate de 44 mii de capete^{44,45}.

După densitatea bovinelor (35,6 capete la km²), republica noastră ocupa locul 3 în Uniune după Ucraina și Lituania, după densitatea porcinelor și pasărilor, ea se plasa stabil pe locul I⁴⁶.

Către sfârșitul anilor 80, în R.S.S. Moldovenească la fiecare kilometru pătrat de suprafață reveneau în medie 540 tone de deșeuri animaliere, ceea ce o plasa pe locul I în Uniune. Anual, pe teritoriul ei se acumulau circa 18 milioane tone de astfel de deșeuri⁴⁷.

Pentru a ne pătrunde de gravitatea situației ce s-a creat la noi în republică odată cu apariția acestor complexe zootehnice, e suficient a scoate în evidență presiunea pe care o exercită asupra mediului înconjurător doar o singură gospodărie de acest fel. Ca urmare a unui control efectuat de Comitetul de Stat pentru ocrotirea naturii de pe lângă Consiliul de Miniștri al R.S.S.M. la 31 octombrie 1975 la complexul animalier din satul Cioara, raionul Kotovsk, s-a constatat că apele reziduale ce erau aruncate în canalele și râpele din apropiere și care, mai apoi, se scurgeau în râul Prut, după gradul lor de impuritate bacterială, depășeau de 30 milioane de ori normele permise: impuritatea bacterială a apei din fântânile învecinate cu rezervoarele și scurgerile pentru apele reziduale – de 500-700 de ori⁴⁸.

Cu circa șase ani mai târziu, în mai 1981, într-un material informativ la aceeași temă, expediat pe adresa C.C. al P.C.M., președintele comitetului în cauză I. Coteață menționa că situația din republică în privința poluării surselor de apă este alarmantă și se înrăutățește cu fiecă an. Instalațiile de purificare a apelor reziduale nu funcționează și cantități enorme de băligar se revarsă din recipientele supraîncărcate, infectând totul în jur și, în cele din urmă, scoțând practic din funcțiune suprafețe mari de terenuri agricole⁴⁹.

Din cauza lipsei sau staționării sistemelor de funcționare în râurile și lacurile Moldovei anual sunt aruncate milioane de tone de ape reziduale, în anul 1980 în apele naturale au nimerit 8 milioane tone, iar în 1981 – deja 10 milioane tone de astfel de substanțe⁵⁰.

Și, ca să încheiem cu aceste întreprinderi, să mai abordăm încă un aspect al activității lor. În unele dintre multiplele sale publicații la aceasta temă, I. Bodiul, pledând pentru răspândirea cât mai largă a acestor tipuri de gospodării, menționa cu deosebită plăcere că un complex zootehnic modern, asemenea unei întreprinderi mari industriale, cheltuie anual circa 4 milioane KWT-oră⁵¹. Deși cifra în cauză era menită să demonstreze nivelul de industrializare al acestei ramuri agricole și grandoarea proceselor de integrare gospodărească, ea scotea la suprafață încă o latură negativă a acestor întreprinderi: risipa de energie electrică, resurse materiale și financiare. Putem doar presupune care ar fi prețul la carnea produsă în ele și nivelul de rentabilitate în condițiile când prețurile, nu numai la energia electrică, dar și la toate celelalte resurse materiale – pământ, apă, gaz natural, nutrețuri concentrate, materiale de construcție etc., ar fi fost evaluate la nivelul celor ce se impun în cadrul economiei de piață. Conform calculelor unor specialiști, prețul de cost al unui chintal de spor în greutate la complexul de porcine din s. Cimișeni (raionul Criuleni), unul dintre cele mai bune de acest gen, în septembrie 1993 constituia circa 100 mii ruble⁵². Cu doisprezece ani în urmă (tab. 3), el era de 150 ruble.

Printre asociațiile de tip intergospodăresc, care au beneficiat de cel mai larg și

cointerestat sprijin din partea factorilor de decizie din republică, un loc de seamă îl ocupă asociațiile raionale de mecanizare și electrificare a producției agricole.

Referitor la oportunitatea creării unor atare asociații, în presa și în literatura de specialitate au fost expuse cele mai controversate opinii. Dacă necesitatea creării unor întreprinderi intergospodărești specializate în producerea cărnii, laptelui etc., deși nu în toate cazurile, era oarecum acceptată de către președinții de colhoz, apoi înființarea acestora din urma a fost dezaprobată de la bun început de marea lor majoritate. Absurditatea creării unor astfel de asociații era evidentă. Ea nu putea fi disimulată de nici un calcul aritmetic privind economiile de carburanți, piese de schimb, alte resurse materiale și financiare, care, chipurile, erau asigurate în urma implementării unei astfel de forme de utilizare a mijloacelor tehnice. Cu toate acestea, atât presa republicană cât și unele publicații unionale au declanșat o largă campanie de susținere a noilor forme de organizare a producției agricole, inclusiv a asociațiilor de mecanizare și electrificare. La numai doi ani după apariția acestor asociații, ziarul moscovit „Literaturnaia gazeta”, într-un amplu articol dedicat elucidării „experimentului moldovenesc” în agricultură scotea în evidență cazul, nu știm real sau născocit, ceea ce, de altfel, nici nu contează, când un președinte de colhoz, întors în gospodărie după o deplasare de numai o singură zi, a exclamat mirat: „Unde-i mazărea?”. A se menționa că această exclamație era pe deplin firească, luând în considerație faptul că suprafața însămânțată cu această cultură era de 300 hectare. Mazărea, după cum relata corespondentul special al acestui ziar, a fost recoltată într-o singură zi grație concentrării pe scară raională a mijloacelor tehnice respective în cadrul asociațiilor de mecanizare și electrificare. La cele 11 combine, de care dispunea gospodăria dată, s-au adăugat încă 24 aduse cu această ocazie din alte colhozuri⁵. Constatând însă acest lucru, el oarecum uita să ne comunice câte zile a durat recoltarea acestei culturi în raion și care au fost indicii la capitolul de economisire a carburanților, uleiurilor tehnice, pieselor de schimb, având în vedere deplasările acestui detașament dintr-un capăt al raionului în celalalt.

Deși, în esență, crearea unor astfel de asociații nu înseamnă altceva decât o nouă tentativă de a soluționa unele probleme de ordin economic și tehnico-material, ce s-au acutizat către începutul anilor 70, pe baza gospodăriilor dezvoltate, care aveau câte 60-70 tractoare, zeci de combine și multe alte mijloace tehnice. Acestea dispuneau de ateliere și încăperi amenajate pentru păstrarea și chiar reparația tehnicii și deci nu aveau nevoie de cooperare în această privință cu gospodăriile slab dezvoltate, care, în cele mai dese cazuri, nu dispuneau nici de tehnică, nici de mijloacele financiare necesare pentru a o procura.

Această cooperare era prezentată în lumina cea mai favorabilă și apreciată ca o forma foarte reușită de utilizare a mijloacelor tehnice, care este menită să întrească procesele de integrare în celelalte ramuri ale agriculturii, inclusiv în fitotehnie. Concentrarea mașinilor agricole în cadrul asociațiilor raionale de mecanizare și electrificare, susținea I. I Bodiul, duce iminent la creșterea randamentului lor, la reducerea prețului de cost al lucrărilor efectuate⁵⁴.

Fără a intra în detalii, vom menționa doar că, potrivit calculelor efectuate în baza dărilor de seamă ale acestor asociații, randamentul tractoarelor, utilizate în cadrul lor, nu numai că n-a crescut, ci, dimpotrivă, s-a redus substanțial. De la 1539 hectare de arătură convențională la începutul existenței lor (1975) până la 1441 hectare la momentul dispariției lor (1985)⁵⁵.

Insistând asupra creării peste tot a unor astfel de asociații, conducătorii republicii căutau să prezinte lucrul acesta ca o condiție sine qua non a ridicării de mai departe a nivelului de concentrare a producției agricole.

În Hotărârea Biroului CC. al P.C.M. din 6 februarie 1976 se afirma că în domeniul exploatării mijloacelor tehnice cooperarea intercolhoznică asigura condițiile obiective, necesare pentru concentrarea producției grânelor, culturilor nutritive și tehnice, legumelor, fructelor și strugurilor la scara raională și crearea unor complexe agricole mari⁵⁶. Însă nici acest obiectiv n-a fost realizat. Deși asociații de mecanizare și electrificare au fost întemeiate în toate raioanele, încercarea de a crea careva structuri paralele în alte ramuri de producție de tipul asociațiilor intergospodărești de producere a grânelor etc. a fost întreprinsă doar în câteva din ele – Suvorov (astăzi Ștefan Vodă), Ceadar-Lunga etc.⁵⁷ Foarte puține dintre ele s-au arătat a fi stabile. Către mijlocul anilor 80 continuau să funcționeze doar 8 asociații de producere a nutrețurilor⁵⁸.

Pentru a întregi tabloul eficienței economice a întreprinderilor, organizațiilor și asociațiilor agricole intergospodărești și a pune punctele pe i în privința necesității creării lor, ne vom referi la alți câțiva indici de producție ai acestor formațiuni economice. Să urmărim, mai întâi, schimbările ce s-au produs în cadrul lor sub aspectul prețului de cost al producției (tab. nr. 5).

Tabelul nr. 5⁵⁹

Evoluția prețului de cost la producția agricolă în întreprinderile, organizațiile și asociațiile agricole intergospodărești (anul, chintal, ruble)

	1975	1980	1985	Pentru comparație în anul 1985	
				în colhozuri	în sovhozuri
Cereale, în total	6,3	6,8	9,7	8,4	9,6
Porumb, grăunțe	5,7	7,3	8,0	8,3	8,9
Sfeclă de zahăr	2,7	2,6		3,3	3,5
Floarea-soarelui	-	11,9	21,6	12,1	16,4
Legume	11,7	11,9	20,0	15,3	15,9
Fructe	13,1	15,4	18,2	16,7	19,8
Struguri	15,3	19,9	27,2	22,0	25,6
Spor în greutate: la bovine	191,9	226,8	191,6	325,5	304,9
la porcine	144,1	174,6	141,0	257,6	213,9
Lapte	20,8	25,9	34,4	33,2	34,9
Ouă, mii buc.	65,9	69,3	215,9	192,0	68,0

Analizând cu atenție datele acestui tabel, se poate oare afirma că înființarea unor asemenea gospodării era pe deplin justificată? Pe lângă faptul ca, în cadrul lor, cu excepția sporului de greutate la bovine și la porcine, la toate celelalte produse agricole prețul de cost a crescut considerabil (în medie cu 50-60%), la unele culturi, cum ar fi, bunăoară, legumele (crescute pe teren deschis), aproape că s-a dublat în acești zece ani, iar la floarea-soarelui el s-a dublat în decurs de numai 5 ani. La majoritatea culturilor, indicate în tabel, formațiunile agricole intergospodărești cedau la acest capitol în fața colhozurilor și sovhozurilor. Numai la prețul de cost al unui chintal de spor în greutate, atât la bovine cât și la porcine, complexe zootehnice intergospodărești dădeau dovadă de o eficiență mai înaltă decât fermele gospodăriilor agricole tradiționale.

La capitolul cheltuieli directe de muncă complexe intergospodărești au scos în evidență tendințe cu caracter pozitiv (tab. nr. 6).

Tabelul nr. 6⁶⁰

**Cheltuielile directe de muncă la producerea principalelor
produse agricole în cadrul întreprinderilor, organizațiilor și asociațiilor
agricole integrospodărești (om-ore la 1 chintal de producție)**

	1975	1980	1985	Pentru comparație în anul 1985	
				în colhozuri	în sovhozuri
Cereale, în total	2,4	1,5	1,6	1,6	1,6
Porumb, grăunțe	2,7	1,9	1,2	1,7	1,7
Sfeclă de zahăr	2,1	1,5	1,2	1,1	2,6
Floarea-soarelui	-	3,3	5,5	2,3	3,1
Legume pe teren deschis	8,2	6,4	10,8	5,9	6,1
Fructe	-	8,3	6,3	16,9	7,5
Struguri	12,4	11,5	24,5	16,9	16,2
Spor în greutate:					
la bovine	46,1	33,9	16,5	61,3	46,2
la porcine	30,2	21,5	8,7	81,5	30,4
Lapte	7,6	6,9	8,3	9,1	4,0
Ouă, mii buc.	5,2	4,1	6,3	6,6	4,0

La producerea a 6 din cele 11 produse, indicate în tabel, cheltuielile directe de muncă s-au redus. Aceste reduceri substanțiale, înregistrate la producerea cărnii, se explică simplu, dacă vom ține seama de înzestrarea tehnică și energetică a complexelor animaliere intergospodărești. În același timp cheltuielile au crescut la producția de floarea-soarelui, legume pe teren deschis, struguri, lapte și ouă.

Dacă facem abstracție de sporul în greutate atât la bovine, cât și la porcine, coraportul la indicele respectiv este, în fond, în favoarea colhozurilor și sovhozurilor.

Dintre toate tipurile de formațiuni economice intergospodărești mai eficiente decât colhozurile și sovhozurile s-au dovedit a fi doar cele de creștere și îngrășare a vitelor cornute mari și a porcinelor, însă și acelea nu toate. Pe lângă cele menționate mai sus putem adăuga ca din 123 de complexe animaliere intergospodărești, ce funcționau în republică la mijlocul anilor 80, erau nerentabile 31 de complexe, sau fiecare al patrulea⁶¹. Luând însă în considerare pagubele ireparabile pe care ele le-au adus și continuau să le aducă mediului înconjurător, putem conchide cu certitudine că în forma lor concretă, prin care ele au fost înființate în Moldova, chiar și aceste unități de producție s-au dovedit a fi inoportune, fiind sub anumite aspecte în evidentă contradicție cu necesitățile socioeconomice ale satului nostru la acea vreme. De altfel, acesta este un adevăr recunoscut de înșiși promotorii acestui curs politic, în raportul C.C. al P.C.M., prezentat la plenara a XVIII-a a C.C. al P.C.M. de către primul secretar Petru Lucinschi, s-a recunoscut că programul de dezvoltare a complexului agroindustrial al republicii, adoptat de către plenara a XI-a a C.C. al P.C.M. din august 1974, „era lipsit de orice suport economic, fiind un rod al celui mai vădit voluntarism”⁶². La această, puțin întârziată, dar, indiscutabil, veridică sentință, am putea adăuga doar că programul în cauză purta nu numai pecetea voluntarismului, ci și pe cea a incompetenței, a gigantomaniei. Fiind văduvit de orice suport obiectiv din punct de vedere economic, mult reclamatul „experiment moldovenesc” n-a reușit să impună producției agricole un ritm înalt de dezvoltare. Imensele cheltuieli de resurse

materiale (după prețul lor de cost multe complexe animaliere echivalau cu palate domnești), de timp și substanță cenușie (în scopul materializării acestor idei, în republică au fost organizate, la diferite nivele, mii de ședințe, adunări, conferințe) s-au dovedit a fi zadarnice. Către finele anilor 80 situația în agricultură nu s-a ameliorat, ci, dimpotrivă, sub anumite aspecte (productivitatea solurilor, starea mediului înconjurător, structura ramurală etc.) s-a agravat.

Referințe bibliografice

¹ Vezi Ерхан Л. С. *Возникновение и развитие межхозяйственной кооперации в сельском хозяйстве Молдавской ССР (1950-1972)*. Кишинев, 1983, p. 61-63.

² *Ibidem*, p. 104.

³ *Народное хозяйство МССР (1975)*, p. 84-85.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Народное хозяйство МССР (1980)*, p. 113-114.

⁶ *Народное хозяйство МССР (1985)*, p. 152.

⁷ *Economiă națională a R. M. (1990)*, p. 283.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Правда, 1976, 2 июня.

¹⁰ XIV партсъезд КПМ. Кишинев, 1976, p. 229.

¹¹ Р.А.І. S. P. R. M. F. 51, In 35, D. 2, F. 15.

¹² *Ibidem*, p. 16

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Darea de seamă generală a colhozurilor Moldovei pe anul 1970, a cărei copie se află în arhiva curentă a Institutului de Cercetări Economice al A.Ș. a R.M. A. C. L C. E. A. Ș. R. M.*

¹⁵ *Calcululele autorului în baza acelorasi date.*

¹⁶ Правда, 1993, 27 августа.

¹⁷ *Calcululele autorului în baza dării de seamă generale a colhozurilor Moldovei pe anul 1970, a cărei copie se păstrează în A. C. I. C. E. A. Ș. R. M.*

¹⁸ A. O. S. P. R. M. F. 51, în 60, d. 78, f. 30, 31.

¹⁹ Литературная газета, 1988, 24 августа²¹ A. O. S. P. R. M. F. 51, in 60, d. 78, f. 30, 31.

²⁰ *Ibidem*, p. 32.

²¹ *Ibidem*, p. 31.

²² *Ibidem*, p. 32, 33

²³ *Ibidem*.

²⁴ Советская Молдавия, 1987, 1 ноября.

²⁵ Советская Молдавия, 1987, 17 июля.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Moldova Socialistă, 1990, 7 martie.

²⁸ *Ibidem*, 1991, 11 iulie.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A. O. S. P. R. M. F. 51, in 43, d. 117, f. 95.

³² *Ibidem*, p. 96.

³³ *Ibidem*, in. 57, d. 88, f. 87.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, d. 86, f. 88.

³⁶ *Ibidem*, in. 60, d. 76, f. 28

³⁷ Знание-сила. 1984, № 6, p. 3.

³⁸ A. O. S. P. R. M. F. 51, in 60, d. 78, f. 27.

³⁹ *Ibidem*, p. 29

⁴⁰ *Ibidem*, p. 30.

⁴¹ *Ibidem*, f. 32, inv. 55, d. 34, f. 109.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Vocea poporului*, 1991, 29 ianuarie.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ A. O. S. P. R. M. F. 51, in 32, d. 194, f. 37

⁴⁹ *Ibidem*, in. 57, d. 88, p. 40, 41

⁵⁰ *Ibidem*, in. 63, d. 82, f. 7.

⁵¹ Vezi: Бодюл И. И. Социально-экономические отношения... р. 39.

⁵² Moldova Suverană, 1993, 11 septembrie.

⁵³ Литературная газета, 1975, 19 марта.

⁵⁴ Бодюл И. И. Сердцевина интеграции // Советская Молдавия, 1980, 5 марта.

⁵⁵ Calculat după darea de seamă generală a colhozurilor din 1985 a cărei copie se află în A. O. I. C. A. Ș. R. M.

⁵⁶ A. O. S. P. R. M. F. 51, in 39, d. 29, f. 2

⁵⁷ Литературная газета, 1975, 19 марта.

⁵⁸ Darea de seamă generală a întreprinderilor, organizațiilor și asociațiilor intergospodărești pe anul 1985, a cărei copie se află în A. C. I. C. E. A. Ș. R. M.

⁵⁹ Dările de seamă ale acestor gospodării pe anii 1975, 1980 și 1985, ale căror copii se află în A. C. I. C. E. A. Ș. R. M.; Народное хозяйство МССР (1985), p. 147, 151.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Tinerimea, 1990, 7 martie.

Moldavian Experiment – inter-household cooperation in agriculture

This article represents important aspects of the inter-farm co-operation processes in Moldovan agriculture during 1970-1980.

РУССКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ 1917 Г.: ДЕКОНСТРУКЦИЯ СОВЕТСКОГО КОНЦЕПТА

КУЛЬЧИЦКИЙ *Станислав Владиславович,*
доктор исторических наук, профессор, заместитель
директора Института истории Украины Национальной
академии наук Украины

Чем была и чем не была Российская революция 1917 г.? Мы должны отделить миф от реальности, т.е. по-новому взглянуть на явление, которое еще недавно называлось Великой Октябрьской социалистической революцией.

Задачи деконструкции состоят в разделении искусственно соединенных и в соединении искусственно разделенных понятий. Привычный всем бывшим советским людям концепт Великой Октябрьской социалистической революции нуждается в трехмерном разделении/соединении понятий.

Во-первых, надо отделить Русскую революцию от революций в национальных регионах развалившейся в 1917 г. Российской империи. Во-вторых, следует соединить в одно целое два искусственно разорванных события, которые обрели статус самостоятельных революций, поименованных по названиям месяцев старого стиля – Февральскую и Октябрьскую. В-третьих, нужно отделить Российскую революцию со всеми ее региональными модификациями (Русской, Украинской, Молдавской и т.п.) от коммунистической революции, которая началась в Центральной России после ее захвата большевиками и перешла после так называемого «триумфального шествия Советской власти» на всю национальную периферию бывшей империи. Коммунистическая революция являлась типичной для России «реформой сверху», которая продолжалась два десятилетия кряду, вплоть до Второй мировой войны. По своему исполнению она была наиболее радикальной из всех известных истории революций. Несмотря на старания большевистских пропагандистов связать ее с Российской, она была далека от требований и нужд народных масс. Между Российской и коммунистической революциями нет генетической связи.

1. В 1989 г. вследствие конституционной реформы М. Горбачева исчезло силовое поле компартийной диктатуры, в котором только и мог функционировать изобретенный В. Лениным цивилизационный монстр: коммунистический общественно-экономический строй в государственном образовании имперского типа. Для определения этих двух ипостасей в их целостности вождь большевиков нашел вполне точный термин: „государство-коммуна”. Создание такого государства было задекларировано в „Апрельских тезисах” как стратегическая задача большевиков в Русской революции.

Случилось так, что термин „государство-коммуна” не прижился в идеологическом арсенале большевиков. Другого термина, которым можно было бы обозначить созданное в Советском Союзе государствообщество, не возникло. Поэтому, наверное, история СССР изучалась в мировой историографии как история любой другой страны, в которой государство от общества отделено.

Во многих случаях применение обычного инструментария для изучения советской действительности оправданно. Тем не менее, не надо забывать, что

до 1991 г. мы жили в мире, искривленном отсутствием рыночных отношений, на которых основывается развитая человеческая цивилизация. Наконец, нам не позволяет забыть специфику недавнего прошлого тот переходный период с его странными закономерностями, в котором находятся постсоветские страны.

В этой статье ставится ограниченная задача: выяснить причины появления ленинского „государства-коммуны”. Поставленную задачу можно было бы сформулировать и так: в какой мере „государство-коммуна” было порождением русской революционной действительности? Наконец, в центре внимания автора находится только наиболее важный аспект этой постановки вопроса, а именно: деконструкция созданного несколькими поколениями коммунистических политиков и пропагандистов исторического мифа о Великой Октябрьской социалистической революции.

2. Вслед за В. Лениным большевики определили свой приход к власти как переворот. Но не сразу этот переворот обрел черты самостоятельной революции. Только в 1927 г. событию дали торжественное название: Великая Октябрьская социалистическая революция.

Зарубежные ученые не согласились со странным существованием двух разных революций в одном году, но из всех событий их более всего занимал как раз большевистский переворот. На Западе вышло немало обобщающих работ об Октябрьской революции, но только в двухтомнике американского историка Ричарда Пайпса „Русская революция” акценты расставлены правильно. Книга и до сих пор остается наиболее глубоким исследованием этой революции.¹

Несмотря на наличие двух революций в одном году, концепция большевиков парадоксальным образом базировалась на идее непрерывности революционного процесса. Для них было важно обосновать поступательное движение революции. Это желание порой заставляло противников большевистской концепции соглашаться с существованием двух революций. Рассмотрим, например, эволюцию взглядов чешского диссидента, а со временем директора Свободного университета в Западном Берлине Михала Реймана. Перед бегством на Запад он успел напечатать в Праге книгу „Русская революция 23 февраля – 25 октября 1917 г.” (в 1967 г. – на чешском языке, в 1968 г. на русском). Однако в 90-х гг. Г. Рейман заявил, что отказывается от мысли о едином революционном процессе. Февральскую революцию, аргументировал он, можно рассматривать как демократическую, но Октябрьская заложила основы тоталитарного порядка.² Это правильно, но почему мы должны считать революционный процесс управляемым одной политической силой, сначала – демократической, а потом – тоталитарной? Более естественен взгляд на революцию как на процесс борьбы политических сил.

Реальный ход событий в России в 1917 г. оказался запутанным, и в этой путанице не смогли разобраться даже иностранные ученые. Большевики позиционировали себя как партию, которая реализует стремление масс. Народную революцию они узурпировали путем отождествления своих противников с контрреволюционерами. В обыденном сознании действия ленинской партии в 1918-1938 гг. тесно сплелись с действиями масс в 1917 г. Это было результатом усилий первого поколения ленинских пропагандистов. Теми, кто оставался при своем мнении, занялось первое поколение чекистов.

Безусловно, назвать самих большевиков контрреволюционерами не-

возможно. Эта партия в большей мере, чем любая другая, была способна на революционные действия. Она проявила волю и изобретательность, чтобы, как высказался Ленин, „по-новому организовать глубочайшие основы жизни сотен миллионов людей”.³ Но мы не должны вслед за большевиками отождествлять их революцию с той, которую называем Русской. Не следует видеть в октябрьских событиях, в зависимости от отношения к ним, только большевистский переворот или Великую Октябрьскую социалистическую революцию. Не надо забывать о присутствии еще одного участника революционного процесса – советов, которые свергли самодержавный строй без помощи политических партий. Действия советов следует отделить от действий либеральных и социалистических партий или партии большевиков. Октябрьский переворот был порождением этих действий, ибо советы начали отворачиваться от партий эсеро-меньшевистского блока и наполняться большевиками. В конечном итоге Февральская революция в России состоялась как советская. Но она не имела прямого отношения к коммунистической революции, которая началась позднее и продолжалась два десятилетия.

3. Рассказ о Февральской революции часто начинают прогнозами, сделанными бывшим министром внутренних дел П. Дурново. Последний имел заслуги перед царем (это он укротил революцию в 1905 году), входил в круг его ближайшего окружения и мог себе позволить говорить самодержцу неприятные вещи. В записке, написанной в феврале 1914 г. (т.е. за полгода до начала мировой войны), которая была найдена в бумагах Николая II после его ареста, этот чиновник предупреждал, что будущая война с сильной Германией окажется опасной. Опасность он усматривал в потрясениях социального характера, для которых в России был особенно благоприятная почва. Народные массы России, как подчеркивал Дурново, “исповедают принципы бессознательного социализма”. В случае военных неудач, продолжал он, “социальная революция в самых крайних ее проявлениях у нас неизбежна... Побежденная армия окажется слишком деморализованной, чтобы послужит оплотом законности и порядка. Законодательные учреждения и оппозиционно-интеллигентские партии будут не в силах сдерживать расхажившие народные волны, ими же поднятые, и Россия будет ввергнута в беспросветную анархию, исход которой не поддается даже представлению”⁴.

После поражений 1915 г., которые привели к потере Польши и приблизили линию фронта к Петрограду, в обеих законодательных палатах (Государственной Думе и Государственном совете) сформировалось большинство во главе с кадетами – так называемый Прогрессивный блок. Лидеры его П. Милюков, В. Шульгин и др. начали произносить антиправительственные речи, требуя от царя выслать из столицы Г. Распутина, отказаться от самодержавного способа правления и назначить министерство, ответственное перед Думой. Ободренный осуществлением первого прогноза, П. Дурново окончательно вошел в роль Кассандры и в ноябре 1916 г. написал царю еще одну записку. В ней он заявлял, что установление ответственного министерства вызовет быстрый упадок правых партий – либеральных консерваторов, октябристов и прогрессистов, потом развалится партия кадетов. “А затем?” – драматически спрашивал Дурново и отвечал: “Затем выступила бы революционная толпа, коммуна, гибель династии, погромы имущественных классов”⁵.

Насколько Дурново был прозорлив и в этом предвосхищении социального катаклизма, настолько он был слеп, считая, что только самодержавный образ правления спасет положение...

Работая в чрезвычайной комиссии по расследованию противозаконных действий царских министров, поэт Александр Блок собрал большой материал, обобщенный в статье “Последние дни старого режима”. Статья была перепечатана в 1922 г. в “Архиве русской революции”, который издавался Г. Гессеном в Берлине. В ней использовались докладные записки, которые готовились в Охранном отделении в начале 1917 г. Затрагивая тему задуманного царем роспуска IV Государственной Думы, начальник охраны в докладе от 18(5) января предвидел в ответ рабочие забастовки, студенческие волнения и террористические акты. Перечисляя такие следствия роспуска Думы, он писал далее: “Либеральная буржуазия верит, что в связи с наступлением перечисленных выше ужасных и неизбежных событий Правительственная власть должна будет пойти на уступки и передать всю полноту своих функций в руки кадет в лице ведомого ими Прогрессивного блока, и тогда на Руси “все образуется”. Левые же упорно утверждают, что наша власть зарвалась, на уступки ни в коем случае не пойдет и, не оценивая в должной мере создавшейся обстановки, логически должна привести страну к неизбежным переживаниям стихийной и даже анархической революции”⁶.

В информационных материалах Охранного отделения большое место отводилось ухудшению продовольственного положения в Петрограде. В частности, в докладе от 18(5) февраля указывалось: “Если население не устраивает голодные бунты, то это еще не означает, что оно их не устроит в самом ближайшем будущем: озлобление растет, и конца его роста не видать. А что подобного рода стихийные выступления голодных масс явятся первым и последним этапом по пути к началу бессмысленных и беспощадных эксцессов самой ужасной из всех – анархической революции, – сомневаться не приходится”⁷.

Подобные свидетельства можно приводить и приводить. Даже представители левых партий не столько ожидали социального катаклизма, сколько опасались его. Тем временем события развивались по сценарию, предвиденному жандармами.

В международный женский день 8 марта (23 февраля ст.ст.) социалистические партии организовали демонстрацию, которая прошла Невским проспектом с требованиями работы и хлеба. За два дня до того вследствие топливного кризиса временно закрылся Путиловский завод. Десятки тысяч его рабочих лишились работы и начали митинговать на улицах. Впервые за всю зиму прекратились морозы и установилась стойкая солнечная погода, которая тоже сыграла свою роль в дальнейших событиях.

В последующие дни забастовки и демонстрации стали массовыми. К бастующим рабочим присоединился 160-тысячный петроградский гарнизон. Волнения начались в других тыловых гарнизонах и на фронте. 15(2) марта Николай II по совету руководителей думских партий и главнокомандующих фронтами отрекся от власти. Монархия Романовых пала за восемь дней.

4. 12 марта (27 февраля), т.е. на пятый день революции, в резиденцию Государственной Думы – Таврический дворец пришли прямо из тюрьмы руководители рабочей группы при Центральном военно-промышленном комитете

меньшевики К. Гвоздев и В. Богданов. Вместе с деятелями меньшевистской фракции Государственной Думы (большевистская фракция социал-демократов находилась в сибирской ссылке, а эсеры в свое время бойкотировали выборы) они решили взять на вооружение опыт революции 1905 г. и создать в городе совет рабочих депутатов. Образованный в их среде временный исполком обратился к восставшим с предложением делегировать вечером представителей – по одному от тысячи рабочих или от роты солдат.

В 9 часов вечера в этот же день в Таврическом дворце открылось первое заседание Петроградского совета рабочих депутатов. В ходе заседания было решено образовать единую организацию – Петроградский совет рабочих и солдатских депутатов. Во главе исполкома стал лидер социал-демократической фракции Думы меньшевик Н. Чхеидзе. Его заместителем избрали трудовика А. Керенского.

Политические партии не принимали участия в определении партийного состава Петросовета и ее исполкома. Он сложился стихийно, в результате выборов. Среди 15 членов исполкома, избранного 15 марта, было 8 меньшевиков, 3 большевика, один внефракционный социал-демократ, один эсер, один трудовик и один внепартийный. Было решено пригласить в исполком Петросовета с решающим голосом представителей социалистических партий. После этого исполком пополнился 14 новыми членами: по два – от латышских социал-демократов, бундовцев, меньшевиков, трудовых, эсеров, народных социалистов, по одному – от большевистской организации (В. Молотов) и социал-демократов-межрайонцев (К. Юренев).

Петросовет принял воззвание, опубликованное на следующий день в первом номере новой газеты “Известия”. В нем говорилось: “Борьба еще продолжается, и она должна быть доведена до конца. Старая власть должна быть окончательно низвергнута и уступить место новому народному управлению. В этом спасение России. Для успешного завершения борьбы в интересах демократии народ должен создать свою собственную властную организацию... Все вместе общими силами будем бороться за полное устранение старого правительства и созыв Учредительного собрания, избранного на основе всеобщего, тайного, прямого и равного избирательного права”.

Таким образом, революционный орган, который возник в имперской столице на пятый день волнений и контролировал действия десятков тысяч вооруженных солдат и рабочих на улицах Петрограда, высказался в пользу созыва Учредительного собрания. Оно должно было демократическим путем разрешить вопрос о власти.

В эти же часы 12 марта и тоже в Таврическом дворце глава Думы М. Родзянко созвал заседание Прогрессивного блока. Собираясь на заседание, депутаты дали понять, что они игнорируют опубликованный за день до этого царский указ о роспуске Думы. Родзянко передал царю требование депутатов о предоставлении им полномочий на формирование кабинета министров. Не дождавшись ответа (когда он поступил, то оказался отрицательным), он созвал неформальный думский орган – совет старейшин. На этом совете был образован не предусмотренный законодательством орган с длинным названием: “Временный комитет Государственной Думы для установления порядка в столице и для отношений с учреждениями и лицами”.

14 (1) марта Петроградский совет рабочих и солдатских депутатов еще полностью не сформировался, а высшая власть в стране формально принадлежала императору. Однако именно в этот день Временный комитет Думы и исполком Петросовета приняли принципиальные решения о власти.

Решающее слово в организации власти принадлежало Петросовету. Члены исполкома провели этот день в дискуссии: надо ли им ограничиться контролем над деятельностью правительства, которое формировалось, или, наоборот, следует образовать коалиционное правительство из думских и советских министров. Мало кто желал стать министром, так как думское правительство считалось буржуазным, если использовать тогдашнюю лексику (которая консервировалась у нас на три поколения). Правительство имело ограниченный срок действия – до созыва Учредительного собрания. Кроме этого, это правительство было не совсем легитимным, так как его сформировала Дума, избранная в свое время недемократическим путем. Имея уверенность в получении большинства в Учредительном собрании, лидеры партий революционной демократии воздержались от участия в правительстве. Лидеры партий либеральной демократии по собственной инициативе обратились к Чхеидзе и Керенскому с предложением войти в правительство. Первый отказался, а второй согласился быть министром юстиции.

Партии революционной демократии не рассматривали Петросовет и периферийные советы, которые должны были возникнуть, как органы государственной власти. Органом, который конструировал власть, они считали только Учредительное собрание. Либеральная демократия была согласна с ними. Контроль Петросовета над рабочими и солдатами выглядел как власть, но все понимали: власть толпы – это не демократия, а охлократия.

В первые месяцы после свержения самодержавия в России наблюдалась невиданная сплоченность политических сил. Страх перед анархией объединил бывших противников – партии либеральной и социалистической демократии. Этот страх заставил силы контрреволюции поддержать либеральную демократию и ограничить собственную активность. Позднее и в другой ситуации эта активность в полной мере проявилась в виде гражданской войны белых и красных.

Соглашение между партиями революционной и либеральной демократии наглядно проявилось во время майского кризиса Временного правительства. Исполком Петросовета разрешил тогда социалистам войти в правительство. В первое коалиционное правительство в мае 1917 г. вошли шестеро „министров-социалистов”, а А. Керенский стал военным министром. После второго кризиса в июле Всероссийский центральный исполнительный комитет советов предоставил Временному правительству чрезвычайные полномочия. Во втором коалиционном правительстве во главе с А.Керенским „министры-социалисты” уже преобладали. Под влиянием июльского кризиса Временное правительство впервые определило конкретный срок выборов в Учредительное собрание – 30 сентября. Вскоре по техническим причинам выборы были перенесены на 25 ноября.

5. Те, кто отделяет Февральскую революцию от Октябрьской, характеризуют ее как буржуазно-демократическую. Здесь игнорируется то очевидное обстоятельство, что главным участником революции были не партии любого политического спектра, а советы.

Россия опоздала со своей революцией. Советы как участник революционного процесса появились только в ней (впервые – в 1905 г.). Это были классовые организации народных „низов”, которые видели цель своего существования в ликвидации крупных собственников – помещиков и буржуазии. Острота социально-классового противостояния, которая проявилась в появлении советов была, удвоена губительным влиянием мировой войны. Народные „низы” были возмущены вызванным войной обнищанием и не желали отдавать жизни за империалистические цели „верхов”. Голос наиболее многочисленного и униженного класса вдруг оказался очень весомым: мировая война впервые организовала многомиллионные, но всегда разрозненные крестьянские массы в большие воинские отряды и дала им в руки оружие. Бескомпромиссность и экстремизм советов угрожали стране гражданской войной, потерей обороноспособности армии, анархией и хаосом.

Потенциал классовой ненависти был исключительно высоким. 1917-й год отделялся 1861-го только пятью с половиной десятилетиями. Для участников революции крепостнические порядки еще оставались семейной болью: это их дедов продавали или проигрывали в карты. Невиданная по масштабам трехлетняя война тяжело сказалась на каждой семье, повсеместно вызывая жестокость и озлобленность. Когда оказалось, что Временное правительство откладывает до созыва Учредительного собрания решение аграрного вопроса, одетые в солдатские шинели крестьяне начали дезертировать из тыловых гарнизонов и даже с фронта, чтобы поделить землю „по справедливости”. Погромное движение на селе изображалась в историографии как организованная конфискация помещичьих имений. Факты свидетельствовали об ином..

Советы и комитеты образовывались во всей стране по примеру Петро-совета. Последний сразу же взял на себя функции центрального координирующего органа. Тем не менее, иерархически построенной советской организации в стране не возникло. Каждый совет функционировал сам по себе и занимался сугубо местными делами. Состав советов и комитетов был непостоянным, рабочие и воинские коллективы могли в любой момент отозвать своего депутата и прислать другого. Советы различались по уровню представительства, социальному составу, административно-территориальной иерархии. Преобладающее их большинство представляло интересы народных „низов”, которые часто не согласовывались даже между собой. Нередко они возглавлялись демагогами, которые руководствовались только личной выгодой. Советский фактор в Русской революции был анархическим и деструктивным.

6. Невхождение большевиков в лагерь революционной демократии было следствием их свободного выбора. Перед появлением В. Ленина в Петрограде тактика большевиков в революции не была окончательно определена. Существовал конфликт между президиумом Русского бюро ЦК РСДРП(б), которое состояло тогда из А. Шляпникова, В.Молотова и П. Залуцкого (все трое – члены исполкома Петросовета) и Петербургским комитетом большевиков, который пользовался определенным влиянием среди петроградских рабочих. Шляпников и Молотов делали попытки навязать своей партии авантюристический курс на немедленное создание нового „революционного” правительства без участия партий либеральной демократии. Петербургский комитет, равно как и Московский, на позицию которых влияли настроения

рабочих масс, был расположен поддержать советы, несмотря на то, что в них распоряжались меньшевики и эсеры, а затем и Временное правительство. Эта позиция приближалась к “соглашательской”, с точки зрения А. Шляпникова в Петрограде и В. Ленина в Женеве. Если бы ее поддержала вся партия, большевики превратились бы в левый фланг эсеро-меньшевистского блока, т.е. потеряли бы собственное лицо.

С возвращением в конце марта из ссылки Л. Каменева, М. Муранова и И. Сталина позиции большевиков умеренной ориентации в столице укрепились. Эта тройка захватила редакцию газеты “Правда” и начала пропагандировать полуменьшевистскую политику. Муранов и Сталин оказались и в президиуме Русского бюро ЦК РСДРП(б).

Как и все другие партии, которые вышли из подполья, большевики быстро росли в своей численности. Характерно, что новые социал-демократические ячейки нередко создавались как объединенные. По подсчетам В. Аникеева, в 1917 г. в 351 объединенной социал-демократической организации разного калибра большевики и меньшевики мирно уживались⁸. Если бы весной 1917 г. победила линия, которую отстаивали Каменев, Молотов и Сталин (называю фамилии тех, кто сделал карьеру), то эта партия не отличалась бы от других левых партий.

Победила, однако, другая линия – ленинская. Победа ее нарушила шаткое равновесие между двумя конкурирующими вариантами развития революции – демократическим и советским.

Антанта желала сохранить своего союзника в войне с Германией и поэтому не давала согласия на пропуск в Россию политических деятелей с экстремистскими взглядами. В. Ленину приходилось сидеть в Швейцарии. Исходя из собственных интересов, кайзеровское правительство разрешило проезд русских эмигрантов территорией Германии в Стокгольм. У. Черчилль в 1929 г. высказался по этому поводу довольно образно: немцы, мол, “завезли Ленина из Швейцарии в Россию как бациллы чумы, в закрытом вагоне”⁹.

17 апреля Ленин дважды выступил в Таврическом дворце – на собрании большевиков, а потом перед участниками Всероссийского совещания советов рабочих и солдатских депутатов. Десять тезисов, которые содержались в двух докладах, были напечатаны газетой „Правда” 20 апреля. Они вошли в историю как „Апрельские тезисы” – один из ключевых документов в истории КПСС.

В вопросе о войне, с которого начинались „Апрельские тезисы”, Ленин выдвинул лозунг „ни малейшей уступки „революционному оборончеству”. Однако о немедленном выходе из войны путем сепаратных переговоров речи не было. Чтобы добиться прекращения войны, подчеркивал он, надо решить вопрос о власти.

Во втором тезисе характеризовался текущий момент как переход от первого этапа революции, который дал власть буржуазии, ко второму этапу, который должен дать власть в руки пролетариата и беднейших слоев крестьянства. Однако диктатура пролетариата на деле означала диктатуру его собственной партии – „авангарда пролетариата”.

Третьим тезисом Ленин предписывал своей партии „режим выжидания”. Он стремился вывести ее из лагеря социалистической демократии и поставить на отдельное место в палитре политических сил с тем, чтобы в благоприятное время прийти к власти самостоятельно. Диктатура была несовместима с мно-

гопартийностью. Суть третьего тезиса выражалась в лозунге “Никакой поддержки Временному правительству”. О немедленном свержении правительства речи не было.

В четвертом тезисе выдвигался лозунг „вся власть – Советам!” Даже находясь под контролем меньшевиков и эсеров, советы должны были получить власть. Ленин знал, что его партия добьется в советах большинства, так как она тоже стремилась уничтожить крупных собственников. Ленинская стратегия революции заключалась в том, чтобы завладеть советами изнутри, после чего свергнуть Временное правительство и поставить свое – советское. Советы должны были заниматься делами текущего управления на всех уровнях – от управления государством до местного самоуправления. Оставлять в советах представителей других партий большевики не собирались. Власть советских органов должна была превратиться в органический элемент диктатуры их партии.

Пятым тезисом В. Ленин определял политическое устройство России: не парламентская республика, а республика советов. Этот тезис противоречил идее созыва Учредительного собрания, которая была сформулирована даже в большевистской партийной программе. Итак, большевики не признавали теперь суверенное право народа на формирование органов власти. Эту функцию они отдавали советам, которые были классовыми организациями и возникли путем волеизъявления сравнительно незначительной части населения¹⁰.

Первые пять тезисов В. Ленина определяли стратегию завоевания диктаторской власти. Пятью последними тезисами он давал понять, зачем ему нужна диктаторская власть. Речь шла о том, чтобы большевики оставили официальное название своей партии меньшевикам и назвали коммунистами. Шла речь о принятии второй, коммунистической по содержанию партийной программы. Говорилось о преобразовании усвоенной большевиками страны в „государство-коммуну”. Подчеркивалась необходимость национализации всех земель, преобразовании помещичьих имений в советские хозяйства, контроля советов за общественным производством и распределением, слияния всех банков в один общенациональный банк. Наконец, говорилось о создании нового, Коммунистического интернационала¹¹.

Формулировки первых пяти тезисов были краткими, но понятными. Именно вокруг них развернулась полемика. „Апрельские тезисы” не сразу были одобрены даже в партии большевиков. Историки КПСС всячески подчеркивали это обстоятельство, чтобы показать дальновидность ленинского гения. Наоборот, последние пять тезисов формулировались настолько завуалировано, что оппоненты почти не обратили на них внимания.

Суть социализма и коммунизма, а также смысловые соотношения между этими родственными понятиями в разные времена и различными политическими силами определялись по-разному. Какое же содержание вкладывалось в понятие „коммунизм” в „Апрельских тезисах”?

Классическим документом революционного марксизма стал написанный К. Марксом и Ф. Энгельсом накануне европейской революции 1848 – 1849 гг. “Манифест Коммунистической партии”. Суть коммунизма сводилась в нем к ликвидации насильственным путем частной собственности на средства производства и замене основанного на товарно-денежных отношениях рыночного хозяйства плановым производством и распределением материальных благ.

Маркс не делал различий между социалистами и коммунистами, но различал низшую фазу коммунизма (коммунизм производства) и высшую фазу (коммунизм потребления). В скором времени низшая фаза коммунизма стала отождествляться (во всяком случае – марксистами) с социализмом.

Европейская революция снизила социальное напряжение в странах, где произошла. Социалисты начали убеждаться, что намного лучше продвигаться в направлении демократического согласования интересов труда и капитала, чем уничтожать капитал, который был равноправным участником производственного процесса. Политика европейских социалистов, которые избрали демократические методы политической деятельности, нашла обобщенное определение в знаменитом высказывании младшего друга и ближайшего сотрудника Ф. Энгельса Эдуарда Бернштейна: „То, что привыкли называть конечной целью социализма, есть для меня ничто, а движение – это все”¹².

Энгельс поддерживал Бернштейна, но от догм своих юношеских лет отказываться не собирался. В этом с ним был солидарен Карл Каутский, под влиянием которого немецкая социал-демократия приняла в 1891 году Эрфуртскую программу. Конечной целью партии она считала обобществление средств производства и замену анархии рынка централизованным распределением продукции. Но достичь этой цели предполагалось реформами, а не революциями.

Большевики и меньшевики вышли из одной партии. Первые взяли на вооружение лозунга „Манифеста Коммунистической партии”, а вторые оставались социал-демократами по определению, так как отстаивали демократические методы политической борьбы. Пропасть еще большей глубины отделила большевиков от социалистов-революционеров. Эсеры отстаивали интересы крестьянства, тогда как большевики клеймили крестьян как „мелкую буржуазию” и отказывали им в праве пребывания в том мире, который желали построить. Объявив других социалистов сначала соглашателями, а потом – контрреволюционерами, Ленин собирался вытеснить их из советов, а потом на плечах последних прорваться к власти. Диктаторская власть требовалась для немедленного воплощения в жизнь лозунгов революционного марксизма образца 1848 г.

7. С весны 1917 г. ленинская партия развернула борьбу за влияние на массы. Она избрала себе удобное положение оппозиции, тогда как социалисты начали отвечать за деятельность правительства, которая становилась все более провальной. Большевики имели преимущество перед другими социалистами, так как в унисон с советами требовали уничтожить помещиков и капиталистов. Они развернули невиданную по масштабам информационную войну с партиями либеральной и социалистической демократии. Наибольшим вниманием у них пользовались фронт и тыловые гарнизоны. Каждый день в подразделения 12-миллионной армии поступало 100 тыс. экземпляров большевистских газет¹³.

Историки КПСС не могли указать, кто финансировал организационную и пропагандистскую деятельность большевиков в масштабах, несопоставимых с деятельностью всех других партий, вместе взятых. Западные историки разобрались в специально запутанных схемах передачи денег и установили их немецкое происхождение. Г. Пайпс оценивал общую сумму финансирования эквивалентом в 9 тонн золота¹⁴. Передавая деньги, кайзеровское правительство не требовало от Ленина ничего конкретного. Например, никаких данных шпионского характера, в чем потом обвиняли В. Ленина. Целью правительства

была подрывная деятельность в стране, с которой Германия воевала, и эта цель успешно реализовалась. Немецкий военачальник Э.Людендорф утверждал в своих воспоминаниях: “В апреле и мае 1917 года, несмотря на наши победы на Энн и в Шампани, нас спасла только русская революция”¹⁵.

Тем не менее, влияние большевиков в советах распространялось весьма медленно. В июле Ленин сделал попытку взять власть вооруженным путем, но своевременно отступил, чтобы предупредить поражение. После этого он решил временно отказаться от собственных лозунгов и взять на вооружение лозунги советов. Такой тактический ход был сделан в августе 1917 г., т.е. одновременно с принятым VI съездом РСДРП(б) курсом на вооруженное восстание.

Главным вопросом Русской революции был вопрос о войне. Страна не выдерживала бремени войны, которая ускорила революцию. Но разные политические силы представляли себе выход из войны по-разному. Либеральная демократия желала завершить ее победой вместе со странами Антанты. Центральные державы воевали с уже исчерпанными ресурсами, тогда как в апреле 1917 г. в войну на стороне Антанты вступили Соединенные Штаты. В победе Антанты теперь мало кто сомневался, и русская торгово-промышленная элита желала воспользоваться ее плодами. Напротив, революционная демократия была намерена как можно быстрее выйти из войны, но не знала, как это сделать.

Большевики с августа 1914 г. придерживались лозунга превращения войны империалистической в войну гражданскую. Они понимали, что завоевать власть могут только таким путем. Перспектива гражданской войны их не пугала, хотя они предвидели ее последствия. “Всякая большая революция, а социалистическая в особенности, – писал В. Ленин, – даже если бы не было войны внешней, невозможна без войны внутренней, т.е. гражданской войны, которая означает еще большую разруху, чем война внешняя”¹⁶. Но идти на завоевание власти с таким лозунгом было невозможно.

На I Всероссийском съезде советов 22 июня В. Ленин говорил: “Никакого сепаратного мира с немецкими капиталистами мы не признаем и ни в какие переговоры не вступим”¹⁷. Стоять за мир, но не признавать сепаратного мира – такая логика была в такой позиции? Однако и в начале августа вождь большевиков еще заявлял, что отбрасывает сепаратный мир с Германией. Лишь в конце месяца он взял на вооружение требование масс немедленно прекратить войну.

Не менее популярным в народе был лозунг “Землю – крестьянам!” Крестьяне требовали уравнилельно поделить землю между теми, кто на ней работает. Напротив, большевики возражали против уравнилельного раздела земли, хотя соглашались с крестьянами в необходимости ликвидации помещичьего землевладения. В программе РСДРП 1903 г. предполагалось создать на селе крупное производство в форме советских хозяйств на базе помещичьих имений и коллективных хозяйств на основе крестьянских средств производства. Когда в июне 1917 г. партия эсеров включила уравнилельный раздел земли в свою программу, она натолкнулась на жесткую критику большевиков. А в августе большевики присвоили этот эсеровский, а на самом деле – крестьянский лозунг.

Третий популярный лозунг революции “Фабрики – рабочим!” пролетарские массы и большевики понимали по-разному. Советы рабочих депутатов требовали экспроприации собственности капиталистов и приватизации ее рабочими коллективами. Большевики требовали национализации предприятий,

т.е. преобразования их в собственность нации (а фактически – контролируемого ими государства).

Большевики всегда пропагандировали преимущества централизованного государства. Они активно работали в Украине, но ее в упор не видели. И вдруг 22 августа они вступили в Центральную Раду на правах отдельной фракции.

Изучая динамику революционных лозунгов ленинской партии, мы видим, что накануне вооруженного восстания она поменяла, подобно хамелеону, свою окраску, чтобы слиться по цвету с советами. Это изменение тактических лозунгов партией, которая стремилась к диктаторской власти, повлияло на дальнейшие события несравненно больше, чем провальный корниловский мятеж. Тем не менее, популярность в обществе, которую большевики получили после августа, коммунистическая и антикоммунистическая историографии Русской революции связывают только с деятельным участием большевиков в борьбе против корниловского путча.

Если бы только историки так ошибались! Даже противники большевиков, которые вышли из одной с ними партии социал-демократов, не заметили (другого слова не подберешь) того, что Ленин присвоил советские лозунги. В книге Д. Анина “Революция 1917 года глазами ее руководителей” есть подборка цитат из петроградских газет, которые вышли за четыре дня до октябрьского переворота. Ни одна из газет, которые принадлежали к лагерям либеральной или революционной демократии, не верила в то, что большевики смогут захватить власть во всей стране (Петроград – другая дело). Удивляясь их настойчивости в борьбе за установление в стране однопартийной диктатуры, центральный орган меньшевиков “Рабочая газета” писала тогда: “Разве не видят эти люди, что никогда еще петроградский пролетариат и гарнизон не были так изолированы от всех других общественных слоев? Разве они не видят, что и среди рабочих и среди крестьян массы не пойдут за ними, и что их лозунги способны толкнуть на улицу лишь небольшие кучки разгоряченных рабочих и солдат, которые неминуемо будут разгромлены?”¹⁸. Меньшевики хорошо знали лозунги большевиков, но не заметили, что те их больше не выдвигают.

Изменение лозунгов резко увеличило влияние большевиков в массах и в советах. В сентябре Петроградский, Московский и Киевский советы впервые приняли большевистские резолюции о власти. Главой Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов стал Лев Троцкий. Опираясь на Петросовет и игнорируя Центральный исполнительный комитет, который еще находился под контролем партий революционной демократии, большевики начали готовить II Всероссийский съезд советов.

8. В Монбланах книг, посвященных истории “Великой Октябрьской социалистической революции”, нет ответов на совсем простые вопросы: кто созвал II съезд советов, как большевики достигли численного преимущества среди делегатов? Но факты из газеты “Известия ВЦИК”, которая выходит в России и до сих пор, оспорить невозможно. Их использовал Р.Пайпс в своей книге “Русская революция”.

В день ареста Л.Корнилова ВЦИК рассмотрел проблему власти. А. Керенский был оставлен главой правительства, но его состав должно было определить Демократическое совещание. Делегатами его стали 1582 представителя от разных организаций – областных и городских советов, армейских комитетов,

профсоюзов, кооперации, национальных учреждений и т.п. Часть делегатов была внепартийной, а среди представителей партий преобладали эсеры (532), меньшевики (172) и большевики (136).

На совещании, которое открылось 27 сентября, впервые открыто проявился раскол наиболее многочисленной партии Русской революции – социалистов-революционеров (на правых и левых). Он обусловил провал попыток руководителей меньшевистско-эсеровского блока восстановить коалицию с либеральной демократией. Тогда руководители Совещания решили образовать постоянно действующий Всероссийский демократический совет как орган, контролирующий Временное правительство.

6 октября состоялось первое и единственное заседание Демократического совета. На нем было утверждено соглашение эсеров-меньшевистского блока с кадетами о формировании третьего коалиционного правительства. Через два дня А. Керенский сформировал последний состав Временного правительства, в котором насчитывалось десять министров-социалистов и шесть министров-капиталистов. Одновременно глава правительства резко ограничил права и функции Демократического совета, который стал совещательным органом при правительстве с новым официальным названием – Временный совет Русской республики, и неофициальной – Предпарламент.

Тем временем большевики, опираясь на исполком Петросовета, развернули кампанию за созыв II Всероссийского съезда советов. 18 октября ЦК РСДРП (б) вынес решение о созыве в Петрограде съезда советов Северной области. Бюро ВЦИК высказало протест по этому поводу: политическая партия не могла брать на себя полномочия созывать съезды советов. Протест был проигнорирован, а эфемерный орган, который занимался подготовкой съезда, пригласил к участию в нем только те советы, в которых большевики имели большинство. На съезде был создан Северный областной комитет, в который вошли 11 большевиков и 6 левых эсеров. Этот орган разослал телеграммы советам и армейским комитетам всей России на уровне полков, дивизий и корпусов. В них сообщалось о начале работы II Всероссийского съезда советов 2 ноября. В телеграммах содержалось также распоряжение немедленно переизбрать советы и армейские комитеты, которые выступали против созыва II съезда советов. “Известия ВЦИК” сообщили, что большевики не только созывают незаконный съезд, но и грубо попирают нормы представительства.

Диктатура, имеющая форму демократии, всегда применяет „специальные” избирательные технологии. В этом убедились три поколения советских людей. Но почему бюро ВЦИК, имея за собой контролируемый Временным правительством государственный аппарат, после объявления II Всероссийского съезда советов незаконным и неподставительным, все-таки разрешило ему собраться? Бюро ВЦИК поставило для этого только два условия: во-первых, съезд должен был начать работу пятью днями позже, т.е. 7 ноября, чтобы делегаты из провинции успели прибыть в Петроград; во-вторых, повестка дня должна была ограничиваться обсуждением текущей ситуации в стране, подготовкой к Учредительному собранию и перевыборам ВЦИК. Капитуляция эта странная и ее ничем нельзя объяснить, замечал Р. Пайпс¹⁹.

Наверное, существует только одно объяснение, которое подтверждается многочисленными фактами: лидеры революционной демократии боялись

повторения корниловщины больше, чем прихода к власти большевиков. В той лодке, где они сидели вместе с лидерами либеральной демократии, были большевики, но не было контрреволюционеров. Это только в коммунистической историографии доказывалось, что Корнилов был подручным Керенского, который желал удушить революцию руками генерала. А на самом деле руководители ВЦИК не исключали большевиков из лагеря революционной демократии. Большевики самые исключили себя из их среды, назвавшись истинными революционерами, а всех других, включая однопартийцев-меньшевиков, они объявили контрреволюционерами.

6 ноября А. Керенский в Предпарламенте поставил требование оказать ему полнейшее доверие для решительной, в том числе вооруженной борьбы с наступлением большевиков. В ответ лидеры социалистических партий только порекомендовали ему заявить о готовности приступить к мирным переговорам с Центральными державами и о немедленном начале земельной реформы. Такие заявления выбили бы почву из-под ног большевистских агитаторов – уверяли они Керенского.

7 ноября большевистский Военно-революционный комитет начал операцию по овладению Петрограда. Поздно вечером открылся II съезд советов. В полночь большевики заняли Зимний дворец и арестовали Временное правительство (за исключением А. Керенского).

II съезд советов принял Декрет про мир. Это был призыв к воюющим государствам начать переговоры для достижения мира без аннексий и контрибуций. Были приняты также декреты о земле и об образовании правительства, названного Советом народных комиссаров. Совнарком подчинялся ВЦИК, в состав которого теперь входили 62 большевика и 29 левых эсеров.

Один из наиболее авторитетных английских историков XX ст. Эдвард Карр начал свою 14-томную “Историю Советской России” двухтомником “Большевистская революция 1917-1923 гг.” Он имел основания назвать Русскую революцию большевистской. В конечном итоге, именно большевики окрасили Русскую революцию в свои цвета. Но один из лидеров Украинской революции Владимир Винниченко с не меньшими основаниями назвал большевистский переворот в ноябре 1917 г. рабоче-крестьянской революцией²⁰. Благодаря большевикам, которые окрасились в советские цвета, 7 ноября 1917 г. победила советская революция. Переворот был успешным именно потому, что проходил под советскими лозунгами.

В апреле 2001 г. мне пришлось принимать участие в научной конференции по истории русских реформ и революций в XX ст. В ее кулуарах произошла довольно острая дискуссия с В.П. Даниловым – человеком, которого я знал долгие годы и безмерно уважал. Высказанный им дискуссионный тезис в материалах конференции прозвучал так: „Что бы ни говорили современные критики Октябрьской революции, она осуществилась именно как народная революция”²¹. Я доказывал, что не надо делить одну революцию на две, а октябрьский переворот следует оценивать, прежде всего, под углом зрения вопроса о власти. Теперь вижу, что дискутируемая проблема не имела решения в узких рамках 1917 г. Оценивая ее, нужно отдать должное достижениям 1917 г. – как февральским, так и октябрьским. Однако не надо забывать, что эти достижения оказались эфемерными именно из-за того, что пробили путь большевистской диктатуре.

Следует задуматься над судьбой лозунгов советской революции, благодаря которым ленинская партия получила в России диктаторскую власть.

Учебники по истории, которые издавались в СССР, утверждали, что большевики в полной мере реализовали лозунги революционного народа. Действительно, правительство В. Ленина прекратило трехлетнюю войну и заключило сепаратный мир с Германией и ее союзниками. Земля была поделена между крестьянами на уравнилельных началах. Созданные большевиками вооруженные силы трижды за 1917-1919 гг. шли походом на Украину, но, формально, только для того, чтобы утвердить национальную государственность (в советской оболочке). Однако все это – лишь подобие исторической реальности. Покончив с империалистической войной, народы России попали в водоворот войны гражданской. Отдав землю крестьянам, большевики после многолетней подготовки (в 1919 г. – не удалось!) превратили их в пролетаризированную рабочую силу, прикрепленную к колхозным полям своим беспаспортным статусом и обязанную работать на государство за пустые трудовни. Создав якобы суверенные национальные советские республики, руководители большевистской партии на самом деле построили централизованное унитарное государство.

9. 7 ноября 1917 г. стало невозможным дальнейшее развитие Русской революции по демократическому сценарию. За несколько месяцев установленная в России диктатура большевиков прекратила революционный процесс. Это подтвердила судьба Учредительного собрания.

На II Всероссийском съезде советов большевики играли роль законопослушных политиков. Все декреты, которые принял съезд, считались временными и подлежали утверждению, исправлению или отмене Учредительным собранием. В первый день своей работы (9 ноября) Совнарком подтвердил, что выборы в Учредительное собрание состоятся, как было установлено, 25 ноября. Выборы показали, однако, что большевистская партия пользовалась популярностью лишь в больших городах. По данным 54 округов за большевиков проголосовало меньше 25 процентов избирателей, а в Украине – 10 процентов.

ЦК одобрил тезисы Ленина об Учредительном собрании. В них отбрасывалась мысль о возможности передачи власти партии эсеров, которая выиграла выборы. Одновременно Совнарком постановил открыть Учредительное собрание при наличии кворума 18 января 1918 г. Это была максимально поздняя дата. Первые месяцы после переворота требовались большевикам, чтобы укротить советскую стихию, прибрать к рукам рычаги власти и распространить ее на периферию. Однако до 18 января справиться с этими задачами еще не удалось.

18(5) января газета “Правда” вышла с передовой статьей “Сегодня гиены капитала и их наемники хотят вырвать власть из рук Советов”. Для охраны Таврического дворца были вызваны команды с крейсера “Аврора” и броненосца “Республика”. Манифестация в поддержку Учредительного собрания, которая сделала попытку пробиться к дворцу, была остановлена выстрелами в толпу.

В полдень 18 января около 410 депутатов Учредительного собрания вошли в Белый зал Таврического дворца, в котором ранее проводила свои заседания Государственная Дума. Среди депутатов больше всего было эсеров-центристов во главе с В.Черновым, большевиков и левых эсеров. Содержательную и смелую речь произнес один из наиболее ярких деятелей Русской революции Ираклий Церетели. “Учредительное собрание собирается, – говорил он, – когда

вся страна охвачена пожаром гражданской войны, не существует ни неприкосновенности личности, ни жилища, ни свободы слова, собраний, ни союзов, ни даже свободы стачек, когда тюрьмы переполнены заключенными, испытанными революционерами и социалистами, даже членами самого Учредительного собрания, когда нет правосудия и все худшие формы произвола и бесправия, казалось, навеки похороненные славной февральской революцией, снова получают права гражданства”²². Это был точный диагноз того состояния, в котором находилась Русская революция после октябрьского переворота.

В 5 часов утра 19(6) января к главе Учредительного собрания В. Чернову подошел начальник охраны Таврического дворца, матрос А. Железняков. Он сказал, что караул устал и все присутствующие должны покинуть помещение. На этой обыденной ноте Русская революция окончательно угасла. В ночь на 20(7) января ВЦИК утвердил написанный раньше В. Лениным декрет о роспуске Учредительного собрания.

10. После установления однопартийной диктатуры большевики “приватизировали” революцию: все политические силы и организации, которые не устраивали их, были объявлены контрреволюционными. Для борьбы с ними партия Ленина создала 20 декабря Всероссийскую чрезвычайную комиссию по борьбе с контрреволюцией и саботажем.

Советы рабочих и солдатских депутатов, которые олицетворяли в революции антигосударственное начало, были объявленные большевиками и в самом деле стали органами государственной власти. Но под ужасающим прессингом чекистов от бывших советов осталась лишь оболочка. Рабочие и солдатские коллективы лишились возможности менять своих депутатов в советах: меньшевика – на эсера, эсера – на большевика, большевика – на меньшевика. Таким образом очень быстро с политической арены исчезли все партии, кроме большевистской. Теперь коллективы должны были дисциплинированно голосовать за тех кандидатов, которых им рекомендовали большевистские парткомы.

Распространение большевистской диктатуры из столицы на периферию заняло несколько месяцев. В коммунистической историографии этот процесс называли “триумфальным шествием Советской власти”. Партия большевиков овладела основной частью бывшей империи и начала реализацию своей собственной программы социально-экономических преобразований, которая не имела ничего общего с интересами народа. Речь шла о переходе крупного производства в общенародную (а фактически – в государственную) собственность, о коллективизации (а на самом деле – огосударствлении) мелкого производства, о ликвидации товарно-денежных отношений и создание на руинах рыночной экономики централизованного планового хозяйства. Подобных преобразований мир не видел, но они не были продолжением Русской революции.

С весны 1918 г. большевики начали свою собственную „революцию сверху”. Социально-экономические преобразования осуществлялись в соответствии с Эрфуртской программой немецкой социал-демократии и закончились в начале 1921 г. провалом. Чтобы замаскировать провал, В. Ленин задним числом назвал осуществлявшуюся в течение трех лет политику военным (т.е. навязанным условиями войны) коммунизмом и объявил переход к новой экономической политике. Однако в 1929 г. И. Сталин покончил с нэпом и снова начал насаждать коммунизм под лозунгами социалистического строительства. Термин „комму-

низм” пропагандисты оставили для будущего общества всеобщего благоденствия. С помощью массированного террора и лживой пропаганды сталинской команде в Кремле удалось поставить под контроль партии, которая слилась с государством, производство и распределение всей общественной продукции.

11. Завершая статью, я задумался над двумя вопросами. Во-первых, в какой мере все, что произошло в России, было следствием политической воли большевистских вождей? Во-вторых, было ли вызвано превращение народной революции 1917 г. в коммунистическую революцию объективным состоянием тогдашнего общества? Миллионы людей пришли к большевикам только потому, что последние позаимствовали народные лозунги. В поисках ответа натолкнулся в литературе на два вроде бы противоположных утверждения, которые на самом деле с разных сторон характеризовали одну и ту же реальность.

В книге профессора Стенфордского университета (США) Анджея Валицкого „Марксизм и прыжок в царство свободы” поражает своей точностью фраза: „С 1845 г. все тексты Маркса и Энгельса представляют марксизм. Это – источник большевистского представления о коммунизме от Ленина до Хрущева”²³. Основательное эссе профессора Института истории Украины НАН Украины Владислава Верстюка, которое строилось на анализе содержания двух монографий русских авторов – А. Протасова «Всероссийское учредительное собрание: история рождения и гибели» (М., РОССПЭН, 1997) и В. Булдакова «Красная смута. Природа и последствия революционного насилия» (М., РОССПЭН, 1997) включает в себя такой итоговый вывод: „большевизм как идея, несомненно, родился в голове Ленина, но как социально-политическое движение вырос на почве русского радикализма 1917 г.”²⁴.

Закономерности исторического бытия народов Восточной Европы в течение двух пореволюционных десятилетий определяются суммой этих двух выводов. В самом деле, коммунистическая революция большевиков была чуждой для демократического и советского лагерей в Русской революции. Казалось, что победу на этапе Февральской революции получил блок партий либеральной и социалистической демократии, который сформировал правительство. Казалось, что на этапе Октябрьской революции победителем стал советский лагерь, который олицетворял народные массы. На самом деле же советы выполняли на обоих этапах революции только черновую работу. Победила в конечном случае небольшая группа большевистских вождей, которая тщательно маскировала от народа и даже от собственной партии свои фантасмагорические замыслы. Рожденный сугубо внутренними факторами русский радикализм послужил благоприятной почвой для распространения ленинизма, т.е. того революционного марксизма, которым в легкой форме переболела дореволюционная (до революций 1848–1849 гг.) Западная Европа.

Бациллы революционного марксизма находились в состоянии анабиоза в головах экстремистов вплоть до начала Великой войны. 22 января 1914 г. 43-летний В. Ленин выступил перед рабочей молодежью Цюриха. Он прогнозировал на будущее обострение классовой борьбы, но с определенной грустью добавлял: „Мы, старики, возможно, не доживем до решающих битв этой грядущей революции”²⁵. Но потоки крови на фронтах империалистической войны вывели из состояния анабиоза наихудшее в человеческой природе. Нашлись люди, которые заявили, что знают кто виноват и что надо делать. Они упаковали жажду

разрушения и ненависть к ближнему в заманчивую оболочку, после чего внешняя война слилась с войной внутренней в один неудержимый адский поток.

Безусловно, что большевизм как идея родился в голове Ленина. Означает ли это, что при отсутствии „Апрельских тезисов” Русская революция развивалась бы по демократическому сценарию?

Лев Троцкий сделал попытку сформулировать трехвариантный ответ на этот вопрос: „Если бы меня в 1917 году не было в Петербурге, Октябрьская революция все равно состоялась бы – при условии, что Ленин был бы там и возглавил бы ее. Если бы ни он, ни я не были к тому времени в Петербурге, Октябрьская революция не состоялась бы, этому бы помешало руководство большевистской партии – я ничуть в этом не сомневаюсь! Если бы не было Ленина, сомневаюсь, был бы я в состоянии одолеть сопротивление большевистских руководителей”²⁶.

Если вспомнить, как относилась к „Апрельским тезисам” партия большевиков в течение одного-двух месяцев, версии Троцкого выглядят правдоподобно. Возможно, однако, что подобный Ленину вождь мог бы появиться в охваченной Ноябрьской революцией 1918 г. Германии. Тогда бациллы революционного марксизма поразили бы не Восточную, а Центральную Европу. С уверенностью можно сказать только одно: Великая война создала чрезвычайно благоприятные условия для распространения этих бацилл. Но они могли поразить только ослабленный болезнью организм.

Возьмем в руки второй том „Сочинений” К. Маркса и Ф. Энгельса. Там напечатаны „Эльберфельдские речи” Энгельса – произведение, в котором впервые изложена доктрина „научного” коммунизма²⁷. Потом она вошла в „Манифест Коммунистической партии”, Эрфуртскую программу, программу РКП(б) 1919 года.

Вдуматься только: 24-летний экзальтированный юноша, который смотрел на окружающий мир из теплого родительского гнездышка, рассказывает своим слушателям в Эльберфельде, как будет хорошо при коммунизме. А потом – Февральская революция в России, „Апрельские тезисы”, кайзеровское золото и тысячи подобных Энгельсу экзальтированных юношей с горящими глазами и маузерами в руках. Миллионы, десятки миллионов жертв... Громоподобный самораспад искусственно созданного строя, который десятилетиями претендовал на распространение по всему миру. И вот приходится бежать вдогонку за благополучной Европой, которая в свое время не попала на крючок собственных экзальтированных юношей.

Будем, однако, откровенны. За такими юношами стояли и стоят взрослые дяди. Они превосходно понимали и понимают преимущества экспроприации частной собственности и удобства централизованного производства и распределения материальных благ. При условии, конечно, что только они будут экспроприировать и распределять.

Примечания

¹ Пайпс Ричард. Русская революция. – М., РОССПЭН, 1994. – Часть первая, 398 с.; часть вторая, 584 с. Нью Йорк, 1990.

² Рейман М. Заметки по интерпретации 1917 года // Отечественная история (М.,) 1994. – № 4-5. – С. 200.

- ³ Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 36. – С. 356.
- ⁴ Цитується по кн.: Дан Ф. Происхождение большевизма. – Нью-Йорк, 1946. – С. 444.
- ⁵ Там же. – С. 445.
- ⁶ Блок А. Последние дни старого режима // Архив русской революции. – Том IV. – Берлин, 1922. – С. 14.
- ⁷ Там же. – С. 20.
- ⁸ Аникеев В.В. Сведения о большевистских организациях с марта по декабрь 1917 года // Вопросы истории КПСС. – 1958. – № 2. – С. 126-193; № 3. – С. 96-168.
- ⁹ Churchill Winston. The World Crisis: the Aftermath. – London, 1929. – P. 23.
- ¹⁰ Ленін В.І. Про завдання пролетаріату в даній революції // В.І.Ленін про Україну. Частина 2. – К., 1969. – С. 5-6.
- ¹¹ Там же. – С. 7.
- ¹² Цитується по кн.: Валіцький Анджей. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. – К., 1999. – С. 181.
- ¹³ Впечатляющая картина информационного наступления большевиков содержится в книге: Будников В.П. Большевистская партийная печать в 1917 г. – Харьков, 1959.
- ¹⁴ Пайпс Ричард. Русская революция. – Часть вторая. – С. 85.
- ¹⁵ Цитується по кн.: Геллер М., Некрич А. Утопия у власти. – М., 2000. – С. 23.
- ¹⁶ Ленін В.І. Повне зібр. тв. – Т. 36. – С. 183.
- ¹⁷ Там же. – Т. 32. – С. 279-280.
- ¹⁸ Анин Д. Революция 1917 года глазами её руководителей. – Рим, 1971. – С. 484-485.
- ¹⁹ Пайпс Ричард. Русская революция. – Часть вторая. – С. 151.
- ²⁰ Винниченко В.К. Відродження нації. – К. – Відень, 1920 (репринт 1990). – Частина 2. – С. 80.
- ²¹ Данилов В.П. Аграрные реформы и аграрные революции в России (1861–2001) // Россия в XX веке. Реформы и революции. В двух томах. Том 1. – М., 2002. – С. 27.
- ²² Всероссийское Учредительное собрание. Первый и единственный день его занятий (5-6 января 1918 года). Перепечатка стенографического отчёта, изданного по распоряжению Председателя Учредительного Собрания. – Одесса, 1918 (К., репринт 1991). – С. 44.
- ²³ Валіцький Анджей. Указ. соч. – С. 129.
- ²⁴ Верстюк В. Українські фрагменти російської мозаїки про революцію // Український гуманітарний огляд, вип. 3 (2000). – С. 114.
- ²⁵ Ленинский сборник, т. V. – М.-Л., 1926. – С. 53.
- ²⁶ Цитується по кн.: Валіцький Анджей. Указ. соч.. – С. 246.
- ²⁷ Енгельс Ф. Ельберфельдські промови 8 і 15 лютого 1845 р. // Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. – Т. 2. – С. 509-530.

OFENSIVA KOMINTERNULUI CONTRA STATELOR SUD-ESTULUI EUROPEAN ȘI REACȚII ÎN REGIUNE (1924-1925)

Dr. Constantin IORDAN,
Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române, București

Problema expansiunii activităților comuniste în Sud-Estul european în anii 20 ai secolului trecut a preocupat în grade diferite guvernele statelor din zonă și Marile Puteri. În contextul negării de către autoritățile de la Moscova a statutului politic și teritorial stabilit prin tratatele de pace din anii 1919-1920 și al apariției sloganului „revoluției mondiale”, fondarea Internaționalei Comuniste (a III-a), experiența Republicii Sfaturilor din Ungaria și a înfrângerii rezistenței antibolșevice din Rusia au fost realități cu semnificații deloc neglijabile.

În anul 1920, partidele comuniste obțineau unele succese în alegerile parlamentare din Iugoslavia și din Bulgaria. În perioada următoare, ideile comuniste s-au bucurat de o anumită răspândire în Turcia, Grecia și România. Să observăm, în egală măsură, că în primii ani interbelici Turcia kemalistă era singurul stat care avea raporturi diplomatice normale cu Rusia (Uniunea) Sovietică; abia în martie 1924, acest exemplu a fost urmat de Grecia pe cale de a deveni republicană. Cauze complexe au determinat guvernele de la București, Belgrad și Sofia să nu recunoască formal sovietele; pe de altă parte, Iugoslavia a interzis organizațiile comuniste în decembrie 1920, în timp ce Bulgaria a devenit în zonă o bază operațională a Internaționalei a III-a. Deși a avut relații cordiale cu statul sovietic – chiar dacă perioadele de răceală nu au lipsit –, regimul kemalist nu a menajat activitățile comuniste pe teritoriul său¹.

Poziția României a fost determinată de tradițiile istorice ale raporturilor româno-ruse, de vecinătate directă, și mai ales de litigiul insolubil atunci privind Basarabia. În ianuarie 1920, după victoriile Armatei Roșii contra forțelor albgardiste, ministrul Franței la București, Conte de Saint-Aulaire, constata că autoritățile române își puneau problema luptei contra bolșevismului și a rolului pe care îl putea juca armata română; el observa: „Până acum progresele bolșevicilor nu au trezit în România nici o neliniște. Aici este mai curînd o înclinație spre bucurie din cauza înfrângerii lui Denikin. Spectrul Rusiei Mari imperialiste rămîne într-adevăr principalul coșmar al României./.../ În ce privește trecerea Nistrului de către trupele sale pentru a îndepărta pericolul bolșevic de la frontieră, România nu se gîndește în nici un fel la ea”². Un an mai târziu, prim-ministrul bulgar Aleksandăr Stamboliiski se afla la București; el solicita opinia omologului său, generalul Alexandru Averescu, în legătură cu măsurile de luat pentru a se apăra de comunism. Spre surprinderea liderului agrarian, răspunsul a fost fără echivoc: unica soluție era „zdrobirea” lui³. Exact în aceeași perioadă, ministrul Marii Britanii la București, Sir Herbert Dering – abia sosit la post după misiunea de la Sofia – agita ideea unei înțelegeri între unele state balcanice vizînd constituirea unui „front solid contra unui posibil avans al bolșevicilor”⁴. Ideea va fi reluată mai târziu.

Cercurile oficiale române au fost constant convinse că Bulgaria este o placă turnantă a activităților comuniste al căror obiectiv era instaurarea puterii Sovietelor în Balcani. În septembrie 1922, ministrul român de Externe, I. G. Duca, comunica la Paris: „Nu ar trebui să se piardă din vedere că Bulgaria de azi este condusă de

comuniști și macedoneni”⁵. De altfel, guvernul de la Sofia era suspectat, nu numai de către București, că întreținea legături oculte cu Sovietele încă din 1921 și mai ales din timpul Conferinței de la Genova (aprilie – mai 1922). Într-un discurs parlamentar din 27 octombrie 1922 Stamboliiski încerca să se disculpe: „guvernul bulgar nu are nici o legătură cu Rusia, Bulgaria nu are nimic împotriva ei, oricare ar fi regimul care o guvernează, dar acesta să nu fie țarismul”⁶. Era perioada în care Bulgaria conta pe sprijinul Moscovei în viitoarele negocieri de la Lausanne, mai ales în problema Traciei⁷. Pe de altă parte, și Grecia – învinsă în războiul din Asia Mică – încerca să obțină concursul Rusiei Sovietice sau cel puțin o atitudine egală celei adoptate față de Ankara. Am depistat o informație potrivit căreia în octombrie 1922 doi comuniști greci erau pe cale de a fi trimiși de către conducerea partidului în Rusia pentru a stabili relații cu Sovietele. Serviciile secrete elene au descoperit proiectul și, în consecință, autoritățile oficiale au cerut emisarilor să pledeze la Moscova în favoarea intereselor Greciei la tratativele de pace. Răspunsul a fost afirmativ și cheltuielile de călătorie au fost acoperite de către guvernul grec. Diplomatul american J. Caffery – deținătorul acestor informații – se îndoia puternic de succesul misiunii: „În ceea ce privește raporturile mai strânse cu Grecia, să observăm că prin angajamentele sale cu Ankara, Rusia are acum mult de câștigat și puțin de pierdut sau invers”⁸.

În mod cert, diplomația bulgară a fost decepționată de poziția Moscovei în prima fază a negocierilor de la Lausanne. În timpul absenței lui Stamboliiski din țară, agitațiile comuniste s-au intensificat; ministrul de Interne Rajko Daskalov, girant al funcției de premier, nu era străin de aceste activități. Stamboliiski a luat decizii severe și a demis pe prefectul și subprefectul de Sofia, considerați a fi agenți sovietici protejați de Daskalov⁹. Liderul agrarian își vedea amenințată autoritatea și se lăuda cu măsurile luate contra comuniștilor; el declara ministrului român, Constantin Langa-Rășcanu: „Nu este decât începutul, nu sunt decât zorii. Veți vedea tot ceea ce voi face pentru a zdrobi orice propagandă bolșevică în Bulgaria”¹⁰. Aceste acțiuni au avut ecou internațional, dar în februarie 1923, Ionel Brătianu, prim-ministru al României, – rămânând neîncercător: „... în ciuda eliminării din cabinet a elementelor foarte favorabile bolșevicilor, Bulgaria poate să cadă din nou sub influența Sovietelor”¹¹. Divorțul dintre agrarieni și comuniști în Bulgaria a fost în mod indirect fatal lui Stamboliiski; el a favorizat succesul loviturii militare de stat din 9 iunie 1923¹². Restabilirea unei anumite colaborări a stângii bulgare la nivelele mijlocii și inferioare în timpul marii revolte antiguvernamentale din septembrie 1923 a fost tardivă; insurecția a eșuat, dar comuniștii bulgari din interior și de peste graniță au rămas un pericol real pentru stabilitatea din Balcani. În anumite medii diplomatice își făcea loc convingerea că „după șase luni, în Bulgaria va fi un regim sovietic”, adică „o coaliție agrariano-comunistă”¹³. Exact în această perioadă a fost vehiculată ideea constituirii unui front anticomunist, îndeosebi între Bulgaria, România și Iugoslavia.

Autoritățile de la București erau sensibile la evoluțiile din Bulgaria, mai ales în ceea ce privește activitățile comuniste. În fața crizelor politice din iunie și septembrie 1923, România a adoptat o atitudine moderată – spre deosebire de Iugoslavia – și țarul Boris al III-lea mulțumea personal lui Langa-Rășcanu pentru această poziție, „care a contribuit în mod profund la înlăturarea conflictelor dintre Bulgaria și vecinii ei”¹⁴. În consecință, suveranul bulgar evoca în fața ministrului român „pericolul bolșevic” și sonda terenul în privința unei eventuale autorizări „de a înrola prin serviciu obligatoriu cel puțin 5-6000 de oameni, pentru o perioadă scurtă”¹⁵. În această

perspectivă poate fi mai ușor explicată o anumită apropiere între România și Bulgaria în perioada următoare.

În primele luni ale anului 1924, tensiunile dintre Iugoslavia și Bulgaria au continuat și, mai mult decât atât, au apărut noi litigii între Belgrad și București provocate indirect de apropierea româno-bulgară.

Guvernul român era neliniștit că Marea Britanie și Italia recunoscuseră URSS (februarie 1924), chiar dacă România obținea un succes la 23 martie 1924, când Franța a ratificat acordul de la Paris din 28 octombrie 1928 privind Unirea Basarabiei. Eșecul Conferinței de la Viena (27 martie – 2 aprilie) consacrată normalizării raporturilor dintre București și Moscova a mărit preocuparea diplomației române cauzată de activitățile comuniste. Pe fondul măsurilor dictate contra forțelor de stânga de către guvernul de la Sofia („teroarea albă”), o anumită solidaritate româno-bulgară nu părea neobișnuită, chiar dacă irita Iugoslavia¹⁶. Era perioada când chiar Uniunea Sovietică suspecta posibilitatea încheierii unei alianțe între România și Bulgaria, raliind eventual și Turcia¹⁷.

În perioada 17 iunie – 8 iulie 1924 la Moscova a avut loc al V-lea Congres al Internaționalei Comuniste, care a dezbătut, printre altele, cunoscutul raport al lui Dimitri Z. Manuilski asupra problemei naționale; în zilele de 12-13 iulie s-au desfășurat, de asemenea, lucrările celei de a VII-a Plenare a Comitetului Executiv al Federației Comuniste Balcanice¹⁸. În acea vreme era prezent în capitala URSS Stjepan Radici, liderul Partidului Republican Țărănesc Croat – cel mai puternic adversar politic al regimului de la Belgrad; prezența sa a fost motivată de afilierea partidului său la Internaționala Agrariană Roșie. Cu această ocazie, Radici a avut o întâlnire secretă, la 10 iulie, cu șefi sovietici și responsabili pentru Balcani din partea Kominternului (Kolarov, Sandomirski); în esență, participanții au luat următoarele decizii: Basarabia și nordul României trebuiau să fie cedate URSS pentru ca acestea să se poată uni cu Rusia Subcarpatică; în cursul toamnei vor fi declanșate revolte țărești în Bulgaria, Croația și în alte teritorii iugoslave cu sprijinul deputatului agrarian sârb L. Davidovici; forțele Organizației Revoluționare Interne Macedonene prezente în Ungaria vor acorda asistență lui Radici; în regiunile insurecționale va fi proclamat un guvern agrariano-comunist¹⁹.

Dincolo de caracterul lor secret, anumite proiecte ale Internaționalei Comuniste au fost cunoscute de către mediile oficiale ale statelor vizate; în acest fel s-a constituit un gen de solidaritate prin reacție. Deci, în vara anului 1924 putem vorbi de începuturile unei destinderi în relațiile dintre Iugoslavia și Bulgaria. Reconcilierea româno-iugoslavă – după o răceală temporară – era deja o realitate. Ideea unui bloc anticomunist devenea actuală. În cursul întrevederii din 10 iulie, țarul Boris al III-lea mărturisea din nou lui Langa-Rășcanu neliniștea sa cu privire la „pericolul bolșevic” și credința că „în fața atacurilor disperate ale Moscovei/.../, ar fi în mod profund necesar o colaborare mai strânsă între București, Belgrad și Sofia, /.../ un front unic puternic”²⁰.

La conferința Micii Înțelegeri de la Praga (11-13 iulie), Duca sesizase deja o apropiere a pozițiilor României și Iugoslaviei relative la pericolele propagandei Kominternului în regiune, în special în Bulgaria²¹. La Belgrad, neîncrederea în guvernul Aleksandăr Țankov, instalat prin forță în iunie 1923, era încă puternică. Voja Marinkovici, noul ministru de Externe în cabinetul prezidat de Liuba Davidovici (constituit la 27 iulie), cel pe care conta Radici la Moscova, nu părea convins că stabilitatea politică din Bulgaria ar fi amenințată de către bolșevism; el nu ezita să

afirme că dacă pericolul s-ar dovedi real, atunci problema ar fi rezolvată prin „*intervenția militară* (iugoslavă – C.I.) și ne vom îndrepta spre Sofia fără a ține seamă de dorințele Franței și Marii Britanii”²². Ideea creșterii efectivelor militare ale Bulgariei nu găsea încă ecou la Belgrad²³. Poziția lui Marinkovici era împărțită și de regele Alexandru în fața ministrului român Th. G. Emandi: în Bulgaria nu există riscuri de anarhie; guvernul de la Sofia are forțe suficiente pentru a menține ordinea; în cazul unei crize, armata sârbă ar interveni imediat pentru pacificare, în acord cu România²⁴. Obiecțiile diplomatului român legate de această ultimă soluție au fost evidente: „...odată instaurat bolșevismul în Bulgaria, intervenția devine o chestiune europeană./.../ Rusia se va opune cu armele, fapt care ar putea declanșa un război general”²⁵. Regele Iugoslaviei a rămas pe poziția sa fără a bloca totuși dialogul pe această temă cu autoritățile de la Sofia.

În august-septembrie 1924, ORIM a fost zguduită de o puternică criză internă. Dovezi punând în cauză un grup influent al organizației pentru că a încheiat un acord de colaborare cu Moscova au devenit publice. A fost începutul sciziunii dintre „naționaliști” și „federaliști”, vizibilă mia târziu. Câțiva lideri ai ORIM, între care celebrul „voievod” Todor Aleksandrov, au fost uciși în împrejurări misterioase. Unii observatori nu au exclus responsabilitatea guvernului de la Sofia în pregătirea și săvârșirea acestui asasinat; autoritățile au publicat știrea abia după două săptămâni²⁶.

Aceste evoluții au determinat diplomația bulgară să tatoneze posibilitatea ridicării controlului militar interaliat. Aflat la Paris, în octombrie, ministrul de Externe, Hristo Kalfov, era încurajat în această direcție de către Mareșalul Foch; acesta remarcă „pericolele bolșevismului și sugera (Bulgariei – C.I.) o apropiere de vecini pentru o rezistență comună”²⁷.

Guvernul de la București era dispus să colaboreze; afacerea Tatar Bunar²⁸ a întărit convingerea privind utilitatea unui front comun. Starea de spirit anticomunistă din România era puternică. Un reper: înfrângerea lui Ramsay MacDonald, liderul laburist care recunoscuse URSS, în alegerile parlamentare din Marea Britanie (noiembrie 1924) era receptată de către mediile politice românești drept „o victorie contra bolșevismului și a tendințelor favorabile Sovietelor”²⁹. Pe de altă parte, la 6 noiembrie, Nikola Pașici, cunoscut pentru anticomunismul său, revenea în fruntea guvernului de la Belgrad, avînd din nou drept ministru de Externe pe Momcilo Nincici. Una din preocupările prioritare a fost lupta contra „agenților Moscovei”; aceștia „vor să provoace o revoluție în Balcani la sfârșitul căreia Iugoslavia ar trebui să fie învinsă”³⁰. Șeful diplomației iugoslave considera, în egală măsură, că guvernul bulgar trebuia ajutat să controleze situația din țară. În aceste condiții, la sfârșitul lunii decembrie 1924, a avut loc vizita primului ministru Tankov la Belgrad și București, prima sa călătorie peste hotare de la preluarea puterii. Scopul era discutarea posibilităților „unei colaborări româno-bulgaro-iugoslavă contra activităților bolșevicilor în Balcani”³¹. Duca era de acord „să ne întreținem în legătură cu chestiunea comunistă, în general, și raporturile noastre cu Bulgaria.” El repeta același lucru și lui G. Kioseivanov (viitorul prim-ministru) atunci în post la București: „Pericolul bolșevic este mare/.../. Solidaritatea statelor balcanice contra comunismului se dovedește necesară”³². Poziția Belgradului a fost, de asemenea, favorabilă consultărilor asupra temei „unui front comun balcanic contra bolșevismului”³³.

În perioada 26-31 decembrie 1924, premierul Tankov a vizitat succesiv Belgradul și Bucureștiul. Dincolo de problemele bilaterale, s-a discutat ideea unei coordonări a

acțiunilor contra bolșevismului. În acest context a fost evocată problema pericolului reprezentat de restituirea flotei ruse a Mării Negre, capturată de Aliați și internată la Bizerta, autorităților sovietice; în perioada dată se desfășurau la Paris negocieri în acest domeniu³⁴. Premierul bulgar a repetat cererea de introducere a serviciului militar obligatoriu, deși era conștient de dificultăți. Guvernul de la Sofia avea în vedere încheierea unei convenții „în trei” pentru combaterea comunismului, dar acest pas nu a fost făcut. Singura măsură concretă adoptată a fost schimbul reciproc de informații privind agitatorii din interior. Dincolo de caracterul lor general, contactele au reprezentat primele tentative în direcția unei coordonări a acțiunilor acestor guverne, etapă absolut necesară în constituirea unui bloc veritabil³⁵.

Erau aceste preocupări generate de situații grave? Nu știm deocamdată dacă factorii de decizie de la București erau informate în mod direct, dar știm că problema raporturilor româno-sovietice în anii 20 ai secolului trecut a fost complexă. Multe fapte sunt deja bine cunoscute. Anul 1924, de la Conferința de la Viena până la evenimentele de la Tatarbunar, a fost foarte agitat³⁶. Bilanțul nu a fost atunci favorabil politicii sovietice și acest fapt nu putea lăsa indiferente mediile de la Moscova. O parte din reacțiile lor a făcut obiectul unui raport confidențial având drept titlu *Soluționarea problemei Basarabiei*, din 25 februarie 1925, întocmit de un agent al Legației americane din Riga. Iată, în esență, conținutul acestui document.

În octombrie 1924, *Revvoensovet* – Sovietul Militar Revoluționar – decidea constituirea a trei noi unități militare în apropierea frontierei cu România. Din inițiativa lui Frunze, unul dintre strategii cunoscuți ai Armatei Roșii, la 27 noiembrie 1924 se reunea Biroul Politic al Partidului Comunist (bolșevic) al URSS pentru a discuta perspectivele militare ale anului 1925. În acest sens, fiind asistat de fostul șef al Marelui Stat Major al Armatei Roșii P. P. Lebedev, Frunze a elaborat un plan militar și un *Memorandum* explicativ pentru a fi supuse atenției lui Stalin. În *Memorandum*, Frunze pleca de la următoarea premisă: „Situația politică generală va reclama ca centrul atenției noastre și a Marilor Puteri să fie transferat spre Asia și Extremul Orient. Această conjunctură este foarte avantajoasă pentru noi”³⁷. Din unghiul de vedere al lui Frunze, URSS era confruntată în Europa cu două probleme teritoriale presante care trebuiau rezolvate: 1) Basarabia; 2) Rusia Albă. O soluționare simultană a acestora părea imposibilă din rațiuni obiective: resursele materiale și financiare limitate.

„Cea mai bună ieșire din situație – sublinia Frunze – este forțarea unei rezolvări a problemei basarabene prin trimiterea Armatei Roșii să ocupe regiunea în 1925, în perioada mai-august.

În ceea ce privește Polonia, este indispensabil să fie promovată o politică de așteptare. Să nu fie exprimate intenții agresive care ar putea să o incite să ne atace.

Dacă totuși Polonia va acționa în apărarea României, atunci ea va apărea în ochii tuturor ca fiind partea agresivă și atunci va fi izolată, cu o amenințare în spate din partea Germaniei.

Soluționarea problemei basarabene prin forță, pe care putem să o realizăm, foarte greu ar putea să determine formarea unei coaliții active a Marilor Puteri contra noastră”³⁸.

Opinia lui Stalin a fost, în esență, următoarea: „Ideea rezolvării problemei basarabene prin forța armelor, concomitent cu frânarea activităților în direcția Poloniei, consider a fi cea mai bună metodă de a da efect politicii <de adunare la un loc a tot ce este rusesc>.

În primăvara anului 1925, frontierele orientale ale Poloniei nu vor fi încă suficient de pregătite pentru a face posibilă declanșarea unei rebeliuni independente contra guvernului polon cu vreo speranță de succes. Pe câtă vreme a acorda o asistență activă unei revolte a bielorușilor înainte ca ei înșiși să obțină vreun succes nu este deloc de dorit.

În ceea ce privește propaganda, Basarabia va trebui să fie suficient de pregătită pentru unirea cu Republica Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească și ocuparea de către Armata Roșie, de aceea efortul necesar trebuie acordat cu o mare rapiditate.

Supun acest plan analizei și confirmării Biroului Politic³⁹ (24 noiembrie 1924).

Trei zile mai târziu, Biroul Politic aproba, în principiu, propunerea lui Frunze și cerea Marelui Stat Major să elaboreze un proiect adecvat⁴⁰.

Se știe că acest proiect nu a devenit realitate decât 15 ani mai târziu. Este interesant totuși de menționat că Departamentul de Stat american a comunicat aceste informații Legației sale de la București. Însărcinatul cu Afaceri *ad interim*, B. Reath Riggs, raporta la 18 mai 1925 rezultatele investigațiilor sale legate de subiect. Diplomatul american aflase că, din punct de vedere strategic, perioada mai-august era singura posibilă pentru o invazie rapidă din cauza calității drumurilor din Basarabia, împracticabile în altă perioadă a anului, și observa: „Românii, de altfel, au înlocuit acum ecartamentul larg rusesc al căilor ferate din Basarabia cu unul european obișnuit”⁴¹. El afla detalii interesante dintr-o convorbire, strict confidențială, cu ministrul Poloniei la București. Acesta din urmă îi declara net că o invazie a Armatei Roșii în Basarabia, în 1925, era „foarte improbabilă”. Aserțiunea era susținută de următoarele argumente:

1) Polonia are obligații de asistență față de România în cazul unui atac, obligația fiind reciprocă.

În cazul în care Polonia ar fi atacată, Letonia și Estonia vor mobiliza pentru a împiedica Armata Roșie să ia Polonia prin surprindere⁴².

2) Autoritățile polone au interceptat comunicații secrete între Germania și Uniunea Sovietică prin care prima sfătuia Moscova să nu riște acum un conflict armat cu Polonia, pentru că armata celei din urmă este prea puternică pentru Armata Roșie în starea ei actuală de pregătire. Armata polonă poate, fără îndoială, să învingă Armata Roșie, dar un atare efort „ar pune în pericol toată reabilitarea financiară a Poloniei”⁴³. Nu trebuie uitat că reticențele Germaniei erau dictate de faptul că din februarie 1925 ea începuse negocierile cu Franța, încheiate prin semnarea acordurilor de la Locarno (octombrie 1925).

3) Serviciile speciale polone obținuseră copiile unei corespondențe secrete între agenții germani și autoritățile militare sovietice, unde erau formulate planuri vizând un atac decisiv contra Poloniei de către URSS din est și Germania din vest, care s-ar realiza în 1928. Este motivul pentru care Polonia își va completa înarmarea până în 1928 în detrimentul reconstrucției, deși programul original prevedea această acțiune până în anul 1932⁴⁴.

În aceeași întrevvedere, diplomatul polon declara omologului său american că pentru a preveni activități ale propagandei comuniste, Polonia a încheiat un aranjament cu România și Bulgaria prin care înalți funcționari ai poliției din fiecare țară puteau comunica direct, în afara căilor oficiale. Polonia recomanda Iugoslaviei să se alieze acestui acord și avea intenția de a face demersuri în acest sens pentru a atrage și Turcia⁴⁵.

Cercurile conducătoare sovietice nu păreau străine de aceste acțiuni. Prin urmare,

ele încercau să facă breșe în solidaritatea Micii Înțelegeri. Tentativele diplomației sovietice, din primăvara anului 1925, de a obține recunoașterea URSS de către Iugoslavia și normalizarea raporturilor bilaterale sunt bine cunoscute⁴⁶.

Să amintim aici că în ianuarie 1925 trebuia să aibă loc la București Conferința ordinară a Micii Înțelegeri; reuniunea a fost amânată. Explicația formală a fost că apropierea scrutinului electoral din Iugoslavia îl împiedica pe Nincici să se deplaseze. Alte voci considerau că solidaritatea româno-iugoslavă contra comuniștilor era în contradicție cu politica Cehoslovaciei față de Moscova. Un diplomat străin de la Praga observa că „în problema Sovietelor, fiecare aliat are mână liberă, dar este adevărat că Cehoslovacia nu își va arăta abilitatea dacă ar recunoaște Sovietele într-un moment nepotrivit. Acum, acest moment este prost ales”⁴⁷.

Pe de altă parte, ministrul României la Paris, Constantin Diamandy exprima ministrului francez al Marinei neliniștea guvernului său față de eventualitatea ca flota rusă internată la Bizerta să fie livrată guvernului sovietic. Diplomatul român sesiza gravitatea situației și aducea argumente: repercusiuni asupra echilibrului din Marea Neagră, o amenințare pentru vecini, încurajarea imperialismului Sovietelor⁴⁸.

La București, unele ziare au publicat știri despre reluarea negocierilor româno-sovietice. Duca dezmințea categoric: nici un contact, nici direct, nici indirect, nu a avut loc; el încheia declarația sa: „Integritatea Basarabiei și drepturile imprescriptibile ale României nu pot face obiectul unor discuții”⁴⁹. De altfel, ministrul Belgiei la București, Schneidauer, observa că un număr de știri false despre România din presa străină erau atribuite „centrelor propagandei bolșevice”⁵⁰.

La Sofia, voiajul lui Tankov continua să fie subiect de comentarii atât în cercurile politice cât și în opinia publică. În declarațiile sale din februarie 1925, premierul bulgar insista asupra necesității unor măsuri mai concrete în lupta anticomunistă⁵¹.

La Belgrad, Nincici reafirma sprijinul acordat guvernului Tankov; el observa în fața ministrului bulgar Vakarelski că agitatorii „vor încerca cu fiecare prilej să ne paralizeze, îndeosebi prin atacuri la frontiere; /.../ deci, măsuri de apărare a neutralității la linia de demarcație”⁵².

Schimbul de informații dintre București și Sofia a început să funcționeze: la începutul lunii martie, Kioseivanov mulțumea lui Duca pentru datele oferite. Șeful diplomației române sublinia că „România nu face un serviciu numai Bulgariei, ci, în egală măsură, sieși, pentru că interesul statelor balcanice reclamă o colaborare mai strânsă în lupta contra elementelor distructive”⁵³.

Este evident că această cooperare a avut și limite. De exemplu, la începutul anului 1925, poliția română a arestat câteva zeci de cetățeni români de origine bulgară sub acuzația de activități comuniste ilegale în Dobrogea. La Ruse a avut loc o adunare de protest la care au participat și reprezentanți ai autorităților administrative bulgare; discursurile au fost puternic antiromânești. Convocat de către Nicolae Filodor, secretar general al Ministerului român de Externe, Kioseivanov nota următoarea reflecție: „Nu trebuie contestat dreptul statului român de a se apăra contra comploturilor comuniștilor; /.../ bulgarii arestați erau vinovați de complicitate cu bolșevicii fără deosebire de naționalitatea de origine!”⁵⁴. În mod cert, în presa bulgară de stânga a fost declanșată o campanie contra României provocată de aceste arestări. Avertizându-l pe Kioseivanov, Filodor amintea că Tankov exprimase dorința unor relații amicale cu România, și se întreba: „S-a uitat acum acest lucru ?”⁵⁵.

Activitățile comuniste pe teritoriul bulgar și incursiunile la frontiere s-au intensificat

la începutul lui aprilie 1925⁵⁶. Ele au anunțat evenimentele tragice de la Sofia din 14-16 aprilie al căror apogeu a fost atentatul sângeros de la Catedrala „Sfânta Sofia” (între 130 și 200 de morți, în jur de 1500 de răniți dintre care 300 grav). Autor: organizația militară teroristă ilegală a Partidului Comunist Bulgar⁵⁷.

Guvernul a promulgat starea de asediu; represaliile au fost draconice. „Săptămâna sângeroasă” de la Sofia a provocat o vie emoție în cercurile politice și diplomatice internaționale. Guvernele de la București și Belgrad au fost solidare cu regimul Ţankov. S-a reafirmat necesitatea luptei contra bolșevismului; măsurile extreme decise de Sofia au fost aprobate. Totuși, în opinia ministrului belgian, „România oferă un teren puțin favorabil dezvoltării ideilor bolșevice/.../; numai Basarabia este mai expusă tentativelor comuniste, atât din cauza vecinătății, cât și a slăbiciunii administrației”⁵⁸. La Belgrad, totuși, se aprecia că „pericolul bolșevic amenință și Iugoslavia”⁵⁹ și Nikola Pașici decidea noi măsuri contra exilaților bulgari agrarieni și comuniști⁶⁰.

La Conferința Micii Înțelegeri de la București, 9-11 mai 1925, pericolul comunist a fost pe ordinea de zi, dar prioritățile erau altele, mai întâi negocierile privind pactul de securitate franco-german, apoi bugetul Ungariei, eventualitatea adeziunii Poloniei, litigiile greco-iugoslave⁶¹.

În cazul concret al Bulgariei, s-a considerat că guvernul de la Sofia domina situația internă, deci nu trebuia pusă problema măririi efectivelor militare dincolo de prevederile tratatului de la Neuilly; Belgradul nu avea încredere într-o atare măsură⁶².

La începutul lui mai, șeful diplomației bulgare, Hristo Kalfov, a întreprins un voiaj european, unul dintre obiective fiind aprobarea introducerii serviciului militar obligatoriu⁶³. Singurul succes obținut a fost decizia Conferinței Ambasadorilor privind creșterea temporară – pînă la 31 mai 1925 – a efectivelor armatei bulgare cu 10000 de soldați dincolo de numărul stabilit prin tratatul de pace.

*

În loc de concluzii, câteva delimitări:

În pofida izolării sale internaționale de la începutul anilor 20, Rusia (Uniunea) Sovietică a făcut eforturi să fie prezentă în afacerile balcanice.

Placa turnantă a activităților sale în regiune a fost la început teritoriul Turciei kemaliste.

În promovarea intereselor sale, diplomația sovietică a contat pe o anumită solidaritate a Germaniei.

Pentru a atinge obiectivele sale strategice, guvernul sovietic a utilizat agenții secrete ai poliției politice și ai Kominternului.

Liderii de la Moscova au avut în vedere, în egală măsură, acțiuni cu un caracter militar agresiv, pregătind chiar un plan de invazie a Basarabiei.

Drept reacție, ideea unui front anticomunist între Bulgaria, România și Iugoslavia în anii 1924-1925 a fost o realitate. La originea acestui proiect se găsesc, incontestabil, activitățile subversive și iredentiste organizate și conduse de Komintern și de Federația Comunistă Balcanică.

Cele trei guverne nu au ajuns la o înțelegere pertinentă, la un program concret de luptă contra bolșevismului, dar faptele dovedesc că nu au lipsit contactele. Bulgaria, principala bază de operațiuni și de execuție a operațiunilor decise la Moscova, nu a inspirat prea multă încredere vecinilor săi de la Nord și Vest.

În timpul verii și toamnei anului 1925, conflictele de la frontierele bulgaro-iugoslavă și bulgaro-grecă au reînceput; ele au fost opera ORIM „naționalistă”, dar și a noii aripi „federaliste”, de origine comunistă.

Note

¹ Pentru cadrul general, vezi: Dimitrije DJORDJEVIĆ and Stephen FISCHER-GALAȚI, *The Balkan Revolutionary Tradition*, New York, Columbia Univ. Press, 1981, p.215 și urm.; Barbara JELAVICH, *History of the Balkans. Twentieth Century*, vol. 2, Cambridge Univ. Press, 1991, p. 134 și urm.

² Arhivele Naționale ale României. Arhiva Istorică Centrală. Microfilme (în continuare ANR.AIC-M), Franța, rola 181, cadrele 12-13: Raport București nr. 12,21 ianuarie 1920, Saint Aulaire.

³ Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare ADMAE). F. 71 Bulgaria. Relații cu România, vol. 69, f. 71: R. (strict personal și strict confidențial) Sofia, nr. 674/16 martie 1922, Constantin Langa Rășcanu; ministrul român relua informația primită în cursul unei audiențe la Stamboliiski.

⁴ ANR.AIC-M, S.U.A., r. 627, c.715: R. București, nr. 637,18 ianuarie 1921, Greene; diplomatul american informa despre ecourile vizitei lui Stamboliiski.

⁵ Arhiva Bibliotecii Naționale a României (în continuare ABNR). Fond Saint Georges, pachet CCCLXVIII, dosar 15, f. 390: Telegramă București, nr. 48.165/20 septembrie 1922, I.G.Duca.

⁶ ADMAE. F.71 Bulgaria, 1920-1932, vol.1, f.88: T. Sofia, nr. 3143/28 octombrie 1922, C. Langa Rășcanu.

⁷ Pentru detalii, vezi: Todor KOSATEV, *Trakijiskijat vāpr̄s vāv vāšnata politika na Bālgarija, 1919-1923*, Sofia, Akademično Izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, 1996, p. 61 și urm.

⁸ ANR.AIC-M, S.U.A., r. 538, c.942-943: R. Atena, nr. 1431/30 octombrie 1922, Jefferson Caffery.

⁹ *Ibidem*, r. 627, c. 725-726: R. Sofia, nr. 224/19 ianuarie 1923, Charles S. Wilson.

¹⁰ ADMAE. F. /1 Bulgaria. Relații cu România, vol. 69, f. 119: T. (confidențial), Sofia, nr. 148/19 ianuarie 1923, Langa Rășcanu.

¹¹ ANR.AIC-M, Franța, r. 183, c. 459: R. București, nr. 47/25 februarie 1923, Manneville.

¹² Vezi studiul nostru: *La Roumanie et le Coup d'État de Bulgarie du 9 juin 1923. Nouveaux témoignages*, în «Revue des études sud-est européennes», București, XXVII, 1989, nr.1-2, p. 113-121.

¹³ *Čehoslovaški izvori za bālgarskata istorija*(în continuare CIBI), I, Sofia, Izdatelstvo na Bālgarskata Akademija na Naukite, 1985, nr. 124, p. 230: R. Atena, 11 octombrie 1923, Karel Mečir.

¹⁴ ADMAE. F. 71 Bulgaria. Relații cu România, vol. 69, f. 194: T. (strict confidențial), Sofia, nr. 3303/29 noiembrie 1923, Langa Rășcanu.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ ANR.AIC-M, S.U.A., r. 627, c.739-741: R. Sofia, nr. 473/5 mai 1924, Ch. Wilson.

¹⁷ *Ibidem*, r.538, c. 593: T. Washington către Constantinopol, 16 mai 1924; Departamentul de Stat dispunea de informații provenind din surse sigure. Este cunoscut că Legaia americană la Riga avea o rețea de agenți pe teritoriul sovietic; cf. studiul nostru, *La Roumanie, la Russie (l'Union) Soviétique et le Sud-Est européen dans la première partie des années '20: nouveaux repères*, în «Revue des études sud-est européennes», București, XXXI, 1993, nr. 1-2, p. 75-83.

¹⁸ Pentru detalii, vezi: Marin C. STĂNESCU, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România(1919-1943). Studii documentare*. În colaborare cu Gheorghe Neacșu, București, 1994, p.28 și urm.

¹⁹ CIBI, I, nr. 162, p. 286: R. Moscova, 14 iulie 1924, J. Fır̄sa, reprezentantul Cehoslovaciei în U.R.S.S.

²⁰ ADMAE. F. 71, Bulgaria. Relații cu România, vol. 69, f. 259: R. (conf.) Sofia, nr. 1597/12 iulie 1924, Langa Rășcanu.

²¹ ANR.AIC-M, Belgia, r. 16, c. 333-334: R. București, nr. 699/283, 25 iulie 1924, Schneidauer; diplomatul belgian se referă la o conversație avută cu ministrul român de Externe, I.G.Duca, după revenirea sa în țară.

²² CIBI, I, nr. 163, p.286-287: R. Belgrad, 31 iulie 1924, Černy.

²³ *Ibidem*, nr. 164, p.287-288: R. Belgrad, 2 august 1924, Černy.

²⁴ ADMAE. F.71 Iugoslavia, 1920-1933, vol. 1, f. 44: T. Belgrad, nr. 2832/4 august 1924, Theodor Emandi.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Vezi studiul nostru: *Naționalism, comunism, terorism: Organizația Revoluționară Internă Macedoneană și sfîrșitul lui Todor Aleksandrov*, în „Sud-Estul și contextul european. Buletin”, București. V, 1996, p. 33-42.

²⁷ Centralen Dăržaven Istoričeski Arhiv (în continuare CDIA) Sofia. F. 176, inv. 5, nr. 142, f. 15. T.Paris, nr. 99/8 octombrie 1924, Hristo Kalfov.

²⁸ Vezi detalii la Ludmila ROTARI, *Mișcarea subversivă din Basarabia, 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 237 și urm.

- ²⁹ ANR. AIC-M, Franța, r. 183, c. 688: R. București, nr. 303/8 noiembrie 1924, Manneville.
- ³⁰ *I Documenti Diplomatici Italiani*. Settima Serie, 1922-1935, vol. III (23 febbraio 1924-24 maggio 1925), Roma, 1959, nr. 596, p. 358-359: R. Belgrad, 1 decembrie 1924, Ugo Sola.
- ³¹ ADMAE. F. 71 Bulgaria. Relații cu România, vol. 69, f. 294: T. (conf.) Sofia, nr. 2740/15 decembrie 1924, Trandafirescu.
- ³² CDIA Sofia. F. 176, inv. 5, nr. 282, f. 1-2: R. (secret), București, nr. 2386/20 decembrie 1924, Kioseivanov.
- ³³ ANR. AIC-M, S.U.A., r. 627, c. 751-752: R. Sofia, nr. 555/26 decembrie 1924, Ch. Wilson.
- ³⁴ Vezi: Francis CONTE, *Un révolutionnaire-diplomate: Christian Rakovski. L'Union Soviétique et l'Europe(1922-1941)*. Préface d'Annie Kriegel, Paris, 1978, p.183.
- ³⁵ Pentru detalii privind aceste întâlniri, vezi: ADMAE. F. 71 Bulgaria. Relații cu România, vol. 69, f. 300: T. (circulară) București, nr. 43 /1 ianuarie 1925, Duca.
- ³⁶ Vezi: *Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospective et orientations*, Paris, 1967, chapitre rédigé par Grigore Filitti, p. 112 și urm.
- ³⁷ ANR. AIC-M, S.U.A., r. 658, c. 1092: R. (strict conf.), Riga, nr. 2715/16 martie 1925, Coleman.
- ³⁸ *Ibidem*, c. 1093.
- ³⁹ *Ibidem*, c. 1093-1094.
- ⁴⁰ *Ibidem*, c. 1094.
- ⁴¹ *Ibidem*, c. 1088: R. (strict conf.), București, nr. 777/18 mai 1925, B. Reath Riggs.
- ⁴² *Ibidem*, c. 1088-1089.
- ⁴³ *Ibidem*, c. 1089.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*, c. 1090.
- ⁴⁶ Vezi, de exemplu: *Dokumentî vnešnej politiki S.S.S.R.*, t. VIII, Moskva, p. 174: Scrisoarea lui Litvinov către P. L. Voikov, ministrul sovietic la Varșovia – Moscova, 6 martie 1925.
- ⁴⁷ ANR. AIC-M, Belgia, r. 35, c. 331-332: R. Praga, nr. 90/93, 9 ianuarie 1925, Raymond.
- ⁴⁸ *Ibidem*, Franța, r. 179, c. 888: Notă a cabinetului Ministrului Marinei, Paris, 27 ianuarie 1925.
- ⁴⁹ *Ibidem*, Belgia, r. 31, c. 369: R. București, nr. 129/52, 5 februarie 1925, Schneidauer.
- ⁵⁰ *Ibidem*, c. 371.
- ⁵¹ Vezi: Diplomatski Arhiv Državnog Sekretarijata za Inostrane Poslove – Belgrad. F.3 Paris: T. Belgrad, nr. 644/10 februarie 1925, Ninčić; este reprodușă o telegramă primită de la Sofia.
- ⁵² CDIA Sofia. F. 176, inv. 5, f. 155: T. Belgrad, nr. 224/22 februarie 1925, Vakarelski.
- ⁵³ *Ibidem*, nr. 282, f. 13: R.(secret) București, nr. 443/4 martie 1925, Kioseivanov.
- ⁵⁴ *Ibidem*, f. 14: R. (secret), București, nr. 450/6 martie 1925, Kioseivanov.
- ⁵⁵ *Ibidem*, f.15-16: R. (secret), București, nr. 569/9 aprilie 1925, Kioseivanov.
- ⁵⁶ *Ibidem*, nr. 371, f.1-2: R. (secret), București, nr. 590/11 aprilie 1925, Kioseivanov.
- ⁵⁷ Am analizat acest eveniment într-o comunicare - *Sofia, aprilie 1925: cauzele și implicațiile unui atentat politic celebru* – susținută la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române în noiembrie 1989; cf. *Atentatât. Kărvavijat Veliki Četvārtāk*, Sofia, Sirius, 1999, 164 p.; cuvîntul introductiv (p.5-10) este semnat de Zdravko Petrov, iar postfața (p.157-164) de Plamen Ţonev; volumul conține mărturii contemporane despre eveniment.
- ⁵⁸ ANR. AIC-M, Belgia, r. 31, c. 419-420: R. București, nr. 375/171, 24 aprilie 1925, Schneidauer.
- ⁵⁹ CDIA Sofia. F. 176, inv. 5, nr. 373, f. 172: T. Belgrad, nr. 495/19 aprilie 1925, Vakarelski.
- ⁶⁰ *Ibidem*, f. 173: T. Belgrad, nr. 496/21 aprilie 1925, Vakarelski; f. 28: T. Belgrad, nr. 531/29 aprilie 1925, Vakarelski.
- ⁶¹ Vezi detalii în ANR. AIC-M, Belgia, r. 31, c. 430-434: R. București, nr. 425/198, 12 mai 1925, Schneidauer.
- ⁶² ADMAE. F. 71 Mica Înțelegere, vol. 6, f. 109: R. Belgrad, nr. 1102/20 mai 1925, Emandi.
- ⁶³ *Ibidem*. F. 71 Bulgaria, 1920-1932, vol. 1, f. 227-228: R. Sofia, nr. 1040/6 mai 1925, Trandafirescu.

Summary

The study „The offensive o the Komintern against the South-Eastern European states and reactions in the region (1924-1925)” includes a lot of data and information concerning the expansion of communist’s activity in the South-Eastern part of the continent in 20s of the XX-th century and the tentative of fighting back of the governments from the region and the reaction of the big powers.

OCOLUL, HOTARUL ȘI VATRA ORAȘULUI SOROCA

*Alina FELEA,
Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM*

În epoca medievală orașele Țării Moldovei, inclusiv terenul din jurul lor, erau proprietate domnească¹. Numeroasele danii de terenuri din hotarele, vetrele și ocoalele orașelor din cele mai vechi timpuri confirmă în mod evident acest fapt. În *Descrierea Moldovei*, Dimitrie Cantemir afirmă că pentru susținerea curții, domnii au rezervat orașele sau târgurile Moldovei – „toate împreună cu 12 sate de prinprejur” –, arătând în continuare că orășenii nu sunt supuși nimănui, decât numai domnului, căruia îi și plătesc dare². Dreptul de proprietate supremă al domnului asupra întregului patrimoniu funciar al țării, inclusiv asupra pământului pe care erau situate așezările de tip urban, constituia baza relațiilor dintre domnie și târguri. Cu toate că se foloseau de toate bunurile funciare atât din țarină, cât și din vatra târgului, târgoveții n-aveau urice de proprietate asupra orașului.

La fel ca și celelalte târguri ale Principatului Moldova din evul mediu, Soroca a fost proprietate domnească. Astfel, în scrisoarea lui Bogdan al III-lea către Sigismund din 1 iunie 1512 se amintește Soroca: „... împotriva cetății noastre, a Sorocăi”³. Peste cinci ani, în legătură cu cumpărarea-vânzarea de către domnitor a satelor Soloneț, „... Cosaceuți, Tricinți și Strijacouți”, Soroca e semnalată ca „... orașul nostru”⁴. Către anii 1772-1774 orașul Soroca este indicat în recensăminte ca proprietate domnească⁵.

În istoria unui oraș una dintre cele mai importante probleme este cea a delimitării vetrei și hotarului târgului, precum și cea a daniilor din hotarele târgului.

Ocolul. Istoricul și sociologul român H. Stahl, care s-a ocupat de problemele evoluției ocoalelor târgurilor, a ajuns la concluzia că apariția ocoalelor a fost cauzată de necesitatea de a servi un număr de sate care trebuiau să depună o muncă considerabilă și să predea o cotă-parte din produsele câpătate reprezentanților sistemului administrativ⁶. Un alt cercetător, Constantin Giurescu, subliniază că rostul ocolului este de aprovizionare cu produse și furaje și de efectuare a lucrărilor cerute de construcție și transport⁷. Istoricul Pavel Cocârlă consideră că ocoalele constituiau unități teritorial-administrative, care înglobau sate, seliști, fânațuri, păduri, centrul lor fiind orașele⁸. Explorând actele din sec. XV-XVII, istoricii stabilesc ocolul orașului Soroca. Astfel, cercetătoarea Angela Popovici susține că întemeierea ocolului cetății Soroca a fost începută de Ștefan cel Mare aproximativ în ultimele două decenii ale sec. al XV-lea, fiind semnificativ în acest sens documentul din 1512 iunie 1, prin care Bogdan-Voievod scria regelui Poloniei Sigismund de a lăsa în stăpânire niște mori, aflate în dreptul cetății Soroca „ca să fie pentru hrana acestei cetăți”⁹. Actele domnești denotă grija domniei pentru menținerea și mărirea ocolului ascultător de cetatea Soroca. Deci în perioada domniei lui Ștefan cel Mare ocolul cetății Soroca era compus din cel puțin 3 sate, iar urmașii săi au întreprins acțiuni de mărire a lui¹⁰. Astfel, în documentul din 17 ianuarie 1517 domnitorul Bogdan cel Orb afirmă că părintele său „Ștefan voievod a întors aceste trei sate anume Cosaceuți și Tricinți și Strijacouți ca să asculte de cetatea noastră, de Soroca”¹¹, fiind sate ce țin de ocolul târgului.

În scopul aprovizionării cetăților cu produse necesare în caz de asediu, acestea erau și ele, de altfel ca și cetatea târgului Soroca, înzestrate cu ocoale¹². Despre

aceasta se mărturisește, spre exemplu, într-o carte de danie de la Petru voievod din 11 martie 1586, când domnitorul dăruiește lui Andrei logofătul și pârcălabul de Neamț între altele satul Climăuți, deasupra Nistrului și satul Socolul și seliștea Zăvadinele ce sânt în ținutul Sorocii „toate ascultătoare către ocolul cetății Soroca”¹³, iar în 1634 la 2 decembrie Vasile Lupu întărește lui Pătrașcu Ciogolea stăpânire asupra satului Tricinți din ținutul Soroca cu mențiunea „danie lui dela Moise Movilă pentru a lui dreaptă și credincioasă slujbă, care l-au slujit pre dânsul în oaste în țări streine, care acel satu Tricinți au fostu dreptu domnescu supt ascultarea cătră ocolul târgului Sorocii”¹⁴.

Ocolul era o proprietate pur domnească de care domnul dispunea după voia sa. Slăbirea domeniului domnesc în Țara Moldovei, ca urmare a donațiilor, s-a răsfrânt în mod direct și asupra stării ocoalelor târgurilor. Desființarea ocolului Soroca e semnalat la 11 martie 1586, când Petru Șchiopul dăruiește lui Andrei, logofăt și pârcălab de Neamț, satele sus-numite¹⁵. Satele din ocoalele târgurilor, care erau donate, treceau în proprietatea privată a boierilor sau a mănăstirilor, respectiv cu dreptul de a dispune liber de ele. Astfel, prin actul din 12 aprilie 1620, domnitorul Gaspar Grațianî întărește lui Nicoară vel vornic, între altele, satul Trifăuți, „fost drept domnesc, ascultător de târgul Sorocii pentru slujba dreaptă și credincioasă”¹⁶, iar în 1624 Radu Mihnea-Voievod, printr-un uricar, confirmă donația satului Trifăuți din ocolul târgului Soroca¹⁷. Marele vornic Nicoară și soția sa Teodosia în 1629 au dăruit mănăstirii ridicate de ei la Tătăraști, „închinat metoh mănăstirii Sf. Sava de la Ierusalim” satul Trifăuți cu mori pe Nistru¹⁸. Înainte de 1661 pârcălabul Sorocii Anastasie aduce la cunoștință lui Iordache, mare vistiernic, hotarul satului Trifăuți¹⁹. În 1671 proprietar al satului Trifăuți este Dumitrașco Malai, care, fiind dator spătarului Toderașco Iordache 500 lei, îi dă pe lângă o „cușmă cu mărgăritar cu pontali de aur” și jumătate din satul Trifăuți²⁰. La începutul secolului al XVIII-lea satul Trifăuți a fost proprietatea lui Vasile Cantacuzino, fost mare vornic²¹. După moartea acestuia averea dar și datoriile lui au fost moștenite de nepoții de frate: Șerban și Iordache Cantacuzino, care dau satul Trifăuți lui Iordache Ruset²². La 1 iulie 1716 domnul Mihai Racoviță dăruiește uric boierului său Iordache Ruset, mare vornic, „pentru slujbă credincioasă, o bucată din locul domnesc de mai jos de târgul Soroca, vecină cu hotarul satului său anume Trifăuți și valea Hristina până la Troien și până în țărmul Nistrului”²³. În octombrie 1765 Iordache Ruset împarte averea fiilor și fiicelor. Moșia Trifăuți „cu locul târgului la Soroca” revine lui Ștefăniță Ruset, vel logofăt²⁴. Conform recensământul din 1774 proprietari ai satului Trifăuți sînt Iordache Ruset și Pribescu²⁵, iar la 1803 moșia aparținea banului Milescu. În 1810 proprietar al satului Trifăuți este Nicolae Hrisoveanu, ginerele lui Iordache Ruset, care la 1820 a vândut satul contra sumei de 60 000 lei mănăstirii Golia din Iași²⁶. În 1821 satul era dat deja în arendă fraților Ioan și Simion Buzne, fapt confirmat de o scrisoare a lui Ioan către Simion în care se sublinia că ei au dat pentru 7000 lei unui grec Vasilcău pe doi ani și Trifăuțul pe 3 ani²⁷.

Despre un alt sat din ocolul târgului Soroca, și anume Vasilcău, se pomenește către 17 septembrie 1646, ca fiind danie de la Marica, jupâneasa răposatului Chiriță postelnic, cumpărat de acesta de la Constantin Movilă voievod, fiind donat mănăstirii Vatoped de la Sfântul Munte după revenirea din pribegia din Polonia aproximativ pe la 1620²⁸, iar Gaspar-Vodă confirmă donația²⁹. Deci putem constata că ocolul Sorocii a fost compus din cel puțin cinci sate: Cosaceuți (actual Cosăuți), Tricinți (posibil

Trinca), Trifăuți, Vasilcău și Strijacouți (neidentificat actual). Ocolul a fost distrămat, iar satele au fost donate în proprietate privată.

Hotarul. În calitatea sa de stăpân, domnia a recunoscut dreptul obștilor orășenești de folosire a teritoriului din jurul orașului, numit „hotar”. Consemnăm că nu pot fi considerate identice „hotarul” și ocolul târgului³⁰. Existau sate așezate pe hotarul orașelor, dar ele nu trebuie confundate cu satele din ocolul aceluiași oraș.

Hotarul orașului includea pământurile și bunurile agricole ce-i aparțineau: arăturile, pădurile, apele, fânașurile, viile, livezile, grădinile, iazurile, morile, prisăcile. Hotarul despărțea orașul de celelalte posesiuni vecine³¹. Dimensiunile hotarelor orașului erau, după toate probabilitățile, suficiente pentru ca orășenii să poată liber ara, semăna și cosi³². La 25 iulie 1781 se ridică hotarnica locului gospodăresc al moșiei târgului Soroca și din mărturia hotarnică a „rânduitorilor boieri C. Vârnab biv vel ban, Șt. Țintă ispravnicii Sorocăi și C. Buzne biv 2 armaș”, reies aceste întinderi, cum se văd la harta închipuitoare³³. Mărturia hotarnică enumeră martorii, chemați să mărturisească hotarele moșiei Soroca (târgoveți din cei mai bătrâni din târgul Sorocăi) și anume: „preutul popa Teodor, Vasile Găoază, Andronachi Găoază, Neculai Grosul, Ioniță Bolocan, Mitrea Costandin, șoltuzul Ion Găoază” și alții. Acest document stabilește suprafața moșiei care constituie 2439 ha 8500 m și descrie hotarele târgului Soroca. Acestea se mărginesc „de la răsărit cu apa Nistrului, la asfințit cu moșia Rublenița lui Aristarh Hrisoscoleo vistiernic”, apoi la „margini din sus unde să disparti moșăia târgului Sorocăi di moșăia Bujorăuca a lui Bosâi și măsurându-să și mijlocul moșăii în curmeziș începându-să din piatra hotar vechiu ce iese întri pietrele ci sânt la colțul moșăii Rubleniței întri cele două pietri, undi au rămas moșăie Cosăuți, iar pi laturi moșăii în curmeziș s-au găsit... stânjani pără dinspre Țipilova și pe la Zasăuca”³⁴.

La 8 noiembrie 1756 cancelaria domnitorului Constantin Racoviță emite două documente care prevedeau înzestrarea Episcopiei de Huși cu bunuri materiale³⁵. La rugămintea lui chir Inochentie, episcop de Huși, din considerentele că această „sfântă Episcopie iaste mai slabă și mai fără venit decât celelalte sfinte episcopii” și arătând „sfînția sa că și eparhia este depărtată de Episcopie, cum și ținutul Sorocăi fiind supt eparhie acestei episcopii de neajungerea locului să tâmplă de mergu foarte rar episcopii la acel ținut și neavând episcopia acolo vreun sat sau moșie”, domnitorul Constantin Racoviță „o miluiește” cu o bucată de loc domnesc din locul târgului Sorocăi, care loc se începe „dinspre apus dreptu din hotarul Liobleneiței, moșia domisale Aristarhe biv vel visternic și merge alături cu hotaru târgului Sorocăi, pe din sus de târgul pe un părauțu, ce sânt velnițele jidovești și tot părauțul la val până în Nistru și apoi malul Nistrului în sus până în hotarul Cosăuților, moșia lui Neculai Racoviț biv vel midelnicer; atâta ține bucata aciasta de loc”³⁶.

Conform celui de-al doilea document, din aceleași motive, Episcopiei de Huși i se donează „brudina podului de pisti Nistru de la Soroca îmblă pe o bucată de loc ci am afierosit-o domnia mea sfînții Episcopii a Hușilor”³⁷. „Părauțul” care, din ziua emiterii documentelor citate mai sus, va îndeplini funcția de hotar între orașul Soroca și bucata de loc „ce a fost ruptă” din moșia acestui târg, este, fără îndoială, după părerea cercetătorilor, râșorul menționat cu numele Racovăț³⁸.

În ce privește „hotarul Liobleneiței” (e vorba despre Rublenița) cercetătorul Mutruc V. consideră greu de explicat schimonosirea, dar în *Cronica Hușilor* de Melchisedec, unde sunt reproduse ambele documente, stă scris „hotarul Liublneitei”³⁹. În alte documente se vorbește despre „obârșia Liubevica”, numit la 28 iulie 1569 Liubenit⁴⁰,

Liublenița între anii 1772-1773⁴¹, Liublinița la 1774⁴², iar la 11 noiembrie 1657 menționat ca Rublenițul⁴³, denumire care corespunde celei contemporane. Istoricii accentuează că această donație e făcută într-o perioadă când domnii, voind să-și extindă sprijinul social (această dorință coincidând cu dorința proprietarilor laici și ecleziastici de a-și lărgi proprietățile lor funciare), recurg insistent la înstrăinarea hotarelor târgurilor⁴⁴. Acest proces, care, în pofida intențiilor domnitorului Constantin Mavrocordat de a păstra și a lărgi hotarele târgurilor, a luat amploare la începutul secolului al XVIII-lea, se întetește, caracterizându-se prin donații frecvente „de porțiuni întinse din moșii”⁴⁵.

În documentul din 8 noiembrie 1756 se menționează că locuitorii satului nu trebuie „niciodată să fie amestecați la bir cu târgoveții de Soroca, nici la biru, nici la altă cheltuieli a târgului să n-aibă nici un amestec”⁴⁶. Prin aceste indicații se accentuează momentul separării definitive a locului rural de târgul Soroca și din punct de vedere fiscal.⁴⁷

Privitor la satul Bujorăuca, menționăm că în timpul domniei lui Ion Teodor Callimachi „chir Inochentie episcopul al sfintei Episcopiei a Hușilor” obține confirmarea daniei „bucății din locul domnescu” din hotarul târgului Soroca ce să numește satul Pojereuca și brodul podului printr-un hrisov nou emis în anul 1760-1761⁴⁸.

În anii 1760-1761 Inochentie, episcopul de Huși, schimbă satul Bujereuca pe alte sate din ținutul Fălciului ale lui Ștefan Bosii biv vel jitnicer⁴⁹. Melchisedec scrie că acest schimb de moșii a fost făcut în anul 1761, Episcopia rezervându-și dreptul de a deține podul pe Nistru din sus de Soroca la moșia sa Cosăuți⁵⁰. În 1762 Inochentie obține un hrisov domnesc de la Grigore Callimachi pentru schimbul de moșii pe care îl făcuse cu Bosie⁵¹. În 1772-1773 ca proprietar al satului Bojereuca este indicată Bosieasa⁵², probabil, soția lui Bosie. La 9 martie 1814 satul Bujereuca este proprietatea clucerului Nicolae Cerchez⁵³.

În actul din 20 aprilie 1740, prin care Constantin Costin, fost mare paharnic al Țării Românești, dăruiește mănăstirii Sfintii Arhangheli (Frumoasa) din Iași satul Zastânca din ținutul Sorociei, se menționează că aceasta e moștenire de la tatăl său Costin Neniul, căpitan mare de margine a Țării Românești, danie acestuia de la unchiul său Iancul Costin, armaș⁵⁴. Acesta l-a cumpărat la 15 mai 1662 de la Toderășco Grama, fost cămărași și de la soră-sa Cristina, soția lui Statie sulger și de la Dumitrașco Prăjescu, feciorul Saftiei⁵⁵ (Safta era fiica lui Grama stolnicul). Dania a fost confirmată de ispisocul din 13 ianuarie 1632 de Alexandru-vodă⁵⁶, iar la 25 aprilie 1740 ea a fost întărită de domnul Grigore Ghica⁵⁷.

Către 1810 satele din jurul moșiei Soroca sînt atestate ca proprietate privată, și anume: Cosăuți cu 139 bărbați și 10 văduve este al sărdarului Vartolomei, Voloavile al spătarului Cerchez, Trifăuții al vornicului Nicolae Hrisoverghi, Țipilova al „parușnicului Toader Căminescu”, Zastânca ale mănăstirii Frumoasa, Racovățul al lui N. Costandache⁵⁸.

La sfârșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII proprietarii laici și ecleziastici pătrund în hotarele multor orașe⁵⁹. Astfel, la 10 ianuarie 1757 Constantin Cehan Vodă Racoviță dăruiește bisericii sfântul Mihail din Soroca o bucată de loc din hotarul târgului: „...socotit-am domnia me și am afierosit aceste svinte biserici o bucată de loc din hotarul târgului Sorociei, ce s-au afierosit iarăș de domnia me svintei Episcopii Hușilor și afară de alte danii mai vechi cât loc au rămas nedat nimănu”⁶⁰.

Tendință de a cumpăra, a căpăta locuri în târg este caracteristica tuturor proprietarilor ecleziastici și laici. Scopul acestora era amplasarea și amenajarea în

târg a dughenelor, pivnițelor și realizarea produselor obținute de pe moșiile lor, dorind prin aceasta să-și sporească influența⁶¹. Astfel, la 18 decembrie 1748 P.Ciuriș scrie o scrisoare episcopului de Huși, căruia dorește să-i vândă niște case⁶². La 9 iulie 1753 P.Ciuriș vinde deja cu 20 lei casele sale episcopului Inochentie din Huși⁶³.

La începutul secolului al XVII-lea hotarele orașului Soroca se micșorează considerabil. Domnii țării confirmau dreptul proprietarilor și al mănăstirilor aflate la distanțe diferite de târguri de a primi din veniturile târgului⁶⁴.

Vatra. Baza așezării târgului o constituia vatra, care alcătuia partea de pământ pe care erau așezate casele și dughenele, atelierile târgoveților și imobilele lor. Lipsa unei incinte fortificate nu permitea delimitarea hotarului de vatră⁶⁵. Vatra era considerată proprietate domnească. Locuitorii stabiliți în vatra orașului își puteau exercita dreptul de proprietate asupra locului din această parte numai dacă aveau sau avuseră pe el diferite construcții, fiind deci o proprietate fără titlu recunoscut. Proprietatea orășenilor asupra locului și construcțiilor din vatră era supusă dreptului de protimisis⁶⁶. Acest fapt este confirmat, spre exemplu, într-un document din 10 ianuarie 1782, prin care Scarlat Ghica hatman cumpără cu 350 lei o dugheană și o crâșmă în Soroca de la Radul Bodagul mazil, menționând „aceli dugheni și pivniță fiindu-mi di vânzare am întrebat pi toți mahalagii de prinprejur ca să le cumperi și toți s-au lepădat, zăcând că nu le trebuiesc”⁶⁷. Într-alt document din ianuarie 1782 se spune că Scarlat Sturza hatman cumpără cu 560 lei o crâșmă în Soroca de la Panaite Ioniță vameș, menționându-se de asemenea că ultimul a întrebat „pi toți mahalagii mei di vor să o cumpere și lepădându-să că nu le trebuiește” i-a propus-o hatmanului⁶⁸.

Remarcăm că locuitorii din vatra orașelor moldovenești și-au exercitat îndeosebi dreptul de proprietate asupra caselor, dughenelor, pivnițelor. Acestea puteau fi vândute, dăruite sau lăsate moștenire. Drept exemplu vezi documentele amintite mai sus, precum și zăpisiul din 31 august 1775 prin care C. Dumitru Artin vinde cu 500 lei casele sale din Soroca lui Panaite Ioan⁶⁹.

Drepturile de care s-au bucurat orășenii asupra vetrei cu toate construcțiile de pe ea au început să fie încălcate către sfârșitul secolului al XVIII-lea, când domnia începe să doneze și vatra. Indicăm aici că nu dispunem de acte ce-ar confirma fenomenul dat în Soroca.

În sec. al XVIII-lea se intensifică procesul de trecere a orașelor din domeniul domnesc în proprietatea laică și ecleziastică⁷⁰. Către 1780 documentele arată că posesorul târgului Constantin Moruzi, domn al Moldovei între anii 1777-1782⁷¹, care în aprilie 1781, după ce organizase iarmaroacele de la Soroca⁷² și acumulasă ceva venituri pentru târg, după 4 luni de zile dăruiește tot „târgul Sorocăi cu moșia târgului iubitei sale fiice Soltana, căsătorită cu hatmanul Scarlat Sturza”, viitorul guvernator al Basarabiei⁷³. Devenite proprietate privată, târgurile puteau fi vândute altor stăpâni⁷⁴. Astfel se întâmplă și cu orașul Soroca. În iunie 1793 domnitorul Mihai Suțu „dă carte” lui Anastasă Iancu vel agă să strige la mezat 40 de zile moșia Soroca a vistiernicului Scarlat Sturza care până acum din pricina stărilor „de prinpredur nu s-a putut vinde”, căci „pentru acei ce se strămută din pământul acesta înaltă poruncă hotărăște ca să se desfacă de toate”⁷⁵. La 4 iulie 1793 Mihai Suțul-Vodă întărește fostului mare logofăt Nicolae Roset moșia Soroca, cumpărată la „sultan mezat” cu 35 000 lei, precum și cele 2 rânduri de dugheni de care relatează documentele⁷⁶. Noului proprietar i se acordau și veniturile târgului, dreptul de a strânge de la târgoveți prestații ș.a.⁷⁷. În felul acesta lui Nicolae Roset i se întăreau și veniturile târgului

după hrisovul lui Constantin Moruzi vodă din aprilie 1781 al cărui cuprins îl și reproduse: „Brudina Nistrului la Soroca să fie aceeași ca la moșia Budele, ce-i zice și Movilău. Se adaugă aici și venitul din căsăpie mortasipie – „nimeni alții să nu fie volnici a ține trunchiuri și a tăia carne, fără numai acei cari vor fi prin știre stăpânului moșiei”⁷⁸.

La 10 mai 1801 vornicul de aprozi Teodor Balș scrie recipisă de mezat, în care se menționa că logofătul Nicolae Roset dorea să vândă Soroca, prin „sultan mezat”. Prețul cel mai bun 50 000 lei îl dădea postelnicul Dumitrache Sturza⁷⁹. Mezatul însă n-a avut loc, căci după 3 luni, la 9 august 1801, Scarlat Sturza, care în timpul când plecase din Moldova în Rusia vânduse Soroca pe o perioadă, se înțelege cu logofătul și o vinde de istov cu 45 000 lei, deși la mezat era vorba de 50 000 lei dată de postelnicul D. Sturza⁸⁰. În nota adițională se arată că logofătul Nicolae Roset, neavând banii toți, a dat din banii răposatei Prohirițăi, de aceea moșia va fi dreaptă a copiilor ei: Nicolae și Alexandru Roset⁸¹.

În 1801 la 12 august Scarlat Sturza și soția sa doamna Soltana Moruzi dau “carte de vechilime”, întrucât ei s-au retras în Rusia, precum este indicat într-o scrisoare: „...după legătura păcii ce sau așăzat întraceste doai împărății, de obștie fii slobozi fiește cari la orice parte de loc a merge vechil rămâne Ioniță Măcărescul și ispravnic Dumitrache Cuza”⁸².

Ca și întreaga Basarabie, orașul Soroca este anexat din 1812 la Imperiul Rus. Conform legilor administrației ruse, în anul 1835 Soroca a primit statutul de oraș⁸³, iar în anul 1836 a devenit centru administrativ al județului Soroca⁸⁴.

Către anii 30 ai sec. al XIX-lea se cunoaște faptul că orașul Soroca aparținea moșierului Cerchez împreună cu mahalaua Zastânca⁸⁵. Acest oraș cu toată moșia sa a fost cumpărat de colonelul Alexandru Nicolaevici Cerchez și Ana Vasilievna Beclemiseva de la nobilul Costache Cerchez, după cum dovedesc două acte de cumpărătură întărite de către Tribunalul oblastiei (Tribunalului) Basarabene: primul act cu nr. 204 din 4 noiembrie 1839 și al doilea act cu nr. 18 din 23 ianuarie 1842⁸⁶. Pentru cumpărătura făcută prin actul nr. 204 s-a plătit 25650 ruble, iar pentru cumpărătura făcută prin cel de-al doilea act s-a plătit 35.000 ruble⁸⁷. Precum confirmă actul împărătesc administrația orașului Soroca a cumpărat ambele proprietăți adică ale orașului și ale mahalalei Zastânca de la boierii Cerchez cu suma de 100.000 ruble argint⁸⁸. Deci între 1848-1849 orașul Soroca nu mai este proprietate privată.

Așadar, structura orașului Soroca nu s-a deosebit de cea a altor orașe ale Țării Moldovei, având vatră, hotar și ocol, identificate în baza documentelor. Relațiile domnitor-orășeni aveau drept suport dreptul de proprietate supremă a domnului asupra întregului patrimoniu funciar. Domniei îi aparțineau toate locurile libere din vatra târgului. Imobilele, terenurile de care dispuneau orășenii, precum și tranzacțiile referitoare la ele erau înscrise în catastiful târgului.

Note

¹ Toderașcu I., *Unele precizări în legătură cu hotarul și vatra târgurilor* în *Analele Universității „A. I. Cuza” Iași*, Secț. III. A Istoriei, tomul XII, anul 1966, p. 154; Giurescu C., *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești (din sec. al X-lea până la mij. sec. al XVI-lea)*, București, 1964, p. 150; Panaitescu P., *Comunele medievale în Principatele Române în Interpretări românești*, Iași, 1994; Panaitescu P., *Orașele în Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 417.

² Cantemir D., *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992, p. 108.

³ Costăchescu M., *Documente de la Bogdan voievod (1504-1514)*, București, 1940, p. 418-423;

Iorga N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1903, vol. V, p. 550-551; *Catalog de documente din arhivele statului*, Moldova, vol. I (1398-1595), București, 1989.

⁴ Costăchescu N., *Arderea târgului Floci și a Ialomiței în 1470*, București, 1935, p. 154; Giurescu C.C., *Târguri...*, p. 276.

⁵ MEF, Chișinău, 1975, vol. VII, partea I, p. 164.

⁶ Stahl H., *Studii de sociologie istorică*, București, 1972. Aurel Sava susține că „ocolul este totalitatea moșiilor sau satelor domnești grupate în jurul unei curți domnești, oriunde s-ar afla o asemenea curte domnească, în târg, în cetate sau într-un sat oarecare”. Sava A., *Târguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, în *Academia RPR*, Buletinul științific, secțiunea de științe istorice, filosofice și economico-juridice, IV, nr.1-2, 1952, p.71-98.

⁷ Giurescu C.C., *Târguri...*, p. 143.

⁸ Cocărlă P., *Domnia și târgurile în Moldova (a doua jum. a sec. al XIV-lea – inc. sec. al XX-lea)*. Teză de doctor habilitat în istorie, Chișinău, 1994, p. 12.

⁹ Cercetătoarea Angela Popovici susține că ocoalele au constituit unități teritorial administrative, ce includeau nu numai terenuri și sate aferente, târgului, ci și unele situate la distanță mare, însă atașate la târg și cetăți. Popovici A., *Proprietatea funciară în ținuturile Lăpușna, Orhei, Soroca în secolul al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, teza de doctor în științe istorice. Chișinău, 1997, p. 17; Bogdan I., *Documente...*, vol.II, p. 425.

¹⁰ Popovici A., *Op. cit.*, p. 19.

¹¹ Costăchescu N., *Arderea târgului Floci...*, p. 154; Giurescu C.C., *Târguri...*, p. 276

¹² Popovici A., *Op.cit.*, p. 17.

¹³ *Documente privitoare la istoria României. A.Moldova, veacul XVII*, vol. III, p. 308; Giurescu C., *Târguri...*, p. 277.

¹⁴ *Documente basarabene*, publ.de L.T.Boga, vol.VII, Chișinău, 1929, p. 16

¹⁵ *DIR*, A, veacul XVII, vol. III, p. 308; Giurescu C., *Târguri...*, p. 277.

¹⁶ *Catalogul documentelor moldovenești din direcția arhivelor centrale (în continuare CDM-n.n)*, vol. II, (1621-1652) – București, 1959, p. 58

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, II, (1621-1652), București, 1959, p. 122-123.

¹⁹ *CDMB*, Supliment, vol.I, București, 1975, p.253.

²⁰ *CDM*, III(1653-1670), București, 1968, p. 435.

²¹ Ciobanu T., *Credință, apă, pâine*, în *Cugetul*, 1999, nr. 3, p. 35.

²² *CDM*, V (1701-1720), București, 1974, p.381.

²³ *Catalogul documentelor...*, vol. 5 (1716–1720), p. 385

²⁴ Buletinul Comisiei Istorice a României, vol.XVIII, București, 1929, p. 85.

²⁵ MEF, vol.VII, partea I, Chișinău, 1975, p. 76.

²⁶ *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. 17, Chișinău, p. 81-83.

²⁷ *Documente basarabene*, publ.de L.T.Boga, vol.II, Chișinău, 1928, p.71-72

²⁸ *Catalogul documentelor moldovenești din direcția Arhivelor centrale. Supliment I (1403–1700)*, București, 1975, p. 220, p. 140.

²⁹ *Ibidem*, p. 142

³⁰ Toderașcu I., *Op.cit*, p. 153.

³¹ Галбен А.И., *Дин „обичеюл пэмынтулуй” ал Молдовей феудале (сек. XVIII – I жум. а сек. XIX)*, Кишинэу, 1986, p. 25; Giurescu C.C., *Târguri...*, p. 139.

³² Галбен А.И., *Дин „обичеюл пэмынтулуй”...*, p. 25.

³³ Ghibănescu Gh., *Ispisoace și zapise*, vol.6, Iași, 1931, p. 135.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Melchisedec, *Cronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 250-253.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Holban Th., *Documente de la răzeșii din Moldova*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, anul LVI, 1980, nr.6-8, p.629.

³⁸ *Ibidem*, p.630-631; Răuțu M., *Cetatea cu monografia orașului Soroca*, Oradea, 1932, p. 9; Mutruc V., *Din istoria satului Bujorăuca*, în *Cugetul*, 1994, nr. 1, p. 23.

³⁹ Mutruc V., *Din istoria...*, p. 23-24, Melchisedec, *Op.cit.*, p. 251.

⁴⁰ *Catalog de documente din Arhivele statului din Iași. Moldova*, vol. I, București, 1989, p. 356; *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. 17, Chișinău, p. 81-83.

⁴¹ MEF, vol.VII, p.I, p.164.

⁴² *Ibidem*, p.356.

⁴³ *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. III, (1653-1657), București, 1968, p. 81. În hotarnica târgului Soroca denumirea satului e Rublenița, vezi Ghibănescu G. *Ispisoace și Zapise*, Vol. VI, p. 148-149.

- ⁴⁴ Cocârlă P., *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală*, Chișinău, 1991, p. 33-34.
- ⁴⁵ *Istoria României*, vol.3, București, 1964, p. 388.
- ⁴⁶ Holban Th., *Documente...*, p. 629.
- ⁴⁷ *Ibidem*.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 631-632. În 1781 stabilind hotarul târgului Soroca, vechilul arată că Bujorăuca a fost căpătată de Ștefan Bosie în 1757. Acesta din urmă a vândut veniturile moșiei, urmând un conflict cu târgoveții. Ghibănescu G., *Ispisoase și zapise*, Vol. VI, p. I, p. 147-148. Mai detaliat despre evoluția satului Bujorăuca vezi articolul cercetătorului Mutruc V., *Din istoria satului Bujorăuca în Cugetul* 1994, nr. 1, p. 23.
- ⁴⁹ Holban Th., *Documente...*, p. 631.
- ⁵⁰ Melchisedec, *Op.cit.*, p. 271-272.
- ⁵¹ *Ibidem*.
- ⁵² MEF, vol.VII, p.I, Ghibănescu Gh., *Ispisoace și zapise*, vol.VI, p. 147-148.
- ⁵³ ANM, fond 2, inv. I, doc. 240, fasc.32.
- ⁵⁴ MEF, vol.VIII, Chișinău, 1998, nr. 116, p. 151.
- ⁵⁵ *Ibidem*.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 151-152.
- ⁵⁸ *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, vol. 17, Chișinău, p. 81-82.
- ⁵⁹ Галбен А.И., *Дин „обичеюл пэмынтулуй”...*, p. 27.
- ⁶⁰ Cocârlă P., *Din istoria Sorocii medievale*, în *Orizontul*, 1986, nr. 12, p.46.
- ⁶¹ *Ibidem*.
- ⁶² Ghibănescu Gh., *Ispisoace si zapise*, vol.VI, p.132.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ Галбен А.И., *Дин „обичеюл пэмынтулуй”...*, p.27, Toderașcu I., *Unele precizări...*, p. 162, Cocârlă P., *Târgurile...*, p. 29.
- ⁶⁵ Toderașcu I., *Unele precizări ...*,p. 159.
- ⁶⁶ *Ibidem*.
- ⁶⁷ Ghibănescu Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. 6, p. 153.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 151-152.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 141
- ⁷⁰ Галбен А., *Дин „обичеюл пэмынтулуй...”*, p. 29.
- ⁷¹ Ghibănescu Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. 1, p. 133; Șapoval S., *Ținutul Sorocii în Realitatea*, 16 mai, 1992, p. 2.
- ⁷² Ghibănescu Gh., *Ispisoace și Zapise*, p. 133.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 143-144.
- ⁷⁴ Cocârlă P., *Târguri...*, p. 35.
- ⁷⁵ Ghibănescu Gh., *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. 143.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p.143-144.
- ⁷⁷ *Ibidem*.
- ⁷⁸ *Ibidem*.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 165.
- ⁸⁰ *Ibidem*.
- ⁸¹ *Ibidem*.
- ⁸² *Ibidem*.
- ⁸³ Жуков В.И., *Города Бессарабии*, Кишинев, 1964, p. 44.
- ⁸⁴ *Ibidem*.
- ⁸⁵ Răuțu M., „Cetatea” cu monografia orașului “Soroca”, Oradea, 1932, p. 13.
- ⁸⁶ *Ibidem*.
- ⁸⁷ *Ibidem*.
- ⁸⁸ *Ibidem*.

Summary

This article presents the analysis of structure of medieval town in Moldova. The author defines the statut and the position of Soroca in XV – XVIII centuries. It analysis the role of bypass, border and ground in the history of Soroca town.

ИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА ЖЕНЩИН В XVIII - НАЧАЛЕ XIX В. *

*Наталья ПУШКАРЕВА,
Москва, Институт этнологии и антропологии РАН*

Как в древности (X-XV вв.) и в начале Нового времени (XVI-XVII вв.), российская семья XVIII - начала XIX в., помимо естественной функции продолжения рода, выполняла задачу накопления имущества и передачи его по наследству вместе с фамильным именем. Роль супругов в разрешении этой задачи была неодинаковой: с середины XVI в. круг имущественных полномочий женщин оказался суженным. Тем не менее, развитие имущественных прав российских женщин в конце XVII в. пошло путем преодоления ограничений, которые были наложены юридической традицией эпохи Ивана Грозного и Смуты. В XVIII столетии, после петровских реформ, закон, а не обычай и традиция превратился в основной источник права. Это явилось благоприятной основой для усиления индивидуальных начал в сфере права собственности¹.

Тенденция укрепления индивидуального начала в праве развивалась “сверху” - “вниз”, от привилегированных сословий к низшим, и с каждым десятилетием становилась все более явной. Об этом говорила и сохранившаяся - несмотря ни на какие ограничения - традиция обладания женщиной определенной, самостоятельной собственностью. Этот факт неоднократно отмечался иностранными путешественниками, описывавшими русский быт². Вся история имущественных прав женщин в XVIII - первой половине XIX в. - это история постепенного получения женщинами права распоряжения своим имуществом без согласования с мужем или его разрешения³.

В области закрепления имущественных полномочий женщин в течение XVIII в. было сделано немало важных новых шагов. Прежде всего, был принят ряд решений, имевших общеправовое значение. Так, именно в XVIII столетии - инструкциями 1754 и 1766 гг.⁴ - впервые было законодательно закреплено понятие субъекта недвижимой собственности. Таковыми считались личные дворяне (и члены их семей - жены, дети), отставные служилые люди, однодворцы, а также городские и сельские обыватели северных окраин⁵. По именному указу от 12 декабря 1801 г. к субъектам недвижимой собственности (то есть лицам, которые по закону могли владеть недвижимостью) были причислены также купцы, мещане и даже крестьяне⁶. Относительно возраста имущественной правоспособности действовало постановление 1714 г.: мужчины считались правомочными получать свою имущественную долю с “осьмнадцати”, а женщины - с семнадцати лет⁷.

Способами *приобретения* полной собственности на недвижимость в XVIII в. оставались (как и в Древней Руси): пожалование (в 1805 г. оно было приравнено к благоприобретению, хотя в течение всего XVIII в. пожалованные земли автоматически приобретали статус родовых)⁸, дар, покупка у частных лиц, общины или у казны, давность владения и приращение⁹. Однако пожалование, бывшее едва ли не основной формой имущественных взаимоотношений в прошлом, уступило в XVIII в. свое место договору.

Важнейшим шагом в закреплении имущественной дееспособности женщин был изданный в Петром указ о единонаследии (1714 г.). Благодаря ему дворянки

получили право активно включиться в сделки купли-продажи земель. Однако столичный закон был встречен с большим недоверием в старой столице (Москве) и в провинции. Московские приказы отказывались утверждать и регистрировать сделки на поместья, заключенные помещицами. Получив о том донесения, Сенат именем царя издал предписание (ноябрь 1715 г.) не чинить препятствий и позволить “писать купчие и закладные на недвижимое имение лицам женского пола”. Таким образом, жены дворян, в течение двух веков существования условного землевладения не имевшие прав на поместья, стали обладательницами законных прав на распоряжение ими¹⁰. Способы *распоряжения* недвижимой собственностью в XVIII - начале XIX в. были различны: дарение, мена, купля-продажа, отдача в приданое и в наследство¹¹. Всеми ими - по закону - стали располагать и женщины, что было специально подтверждено Указом 1716 г.¹²

Первым шагом к допущению женщин в сферу распоряжения землей была замена понятий “вотчина” и “поместье”, использовавшихся в допетровское время, понятием “недвижимого имения”. По Указам 1714 и 1731 гг. к недвижимостям были отнесены: родовые, выслуженные и купленные вотчины и поместья (пожалованные земли, имевшие в XVI-XVII вв. весьма важное значение, особенно если были пожалованы с дворами, лавками и без них, упомянуты не были, так как пожалование как форма распоряжения землей стало анахронизмом)¹³. Поместья приобрели статус родового имущества, что - с точки зрения видных юристов прошлого столетия¹⁴ - стало свидетельством победы индивидуального начала над родовым в сфере поземельной собственности. Понятие движимостей было сформулировано несколько позже¹⁵.

О возрастании индивидуального начала в сфере права свидетельствовала и тенденция к усилению раздельности имущества супругов. В общем имуществе семьи все более четко различались родовые и выслуженные вотчины мужа, благоприобретения жены, а также ее **приданое**. Указ о единонаследии четко сформулировал запрет главы семьи или другого “единонаследника” посягать на приданое имущество: “... а ее (жены - *Н.П.*) недвижимое и движимое, с чем она шла замуж... или по родству ей данное, по свидетельству письменному, при ней да будет...” Окончательно вопрос о раздельности имущества супругов был решен Анной Иоанновной: “... собственным их (жен - *Н.П.*) приданным имениям, и что они, будучи замужем, куплею себе или после родственников по наследству присовокупили, быть при них, не зачитая того в ту указную дачу, что надлежит дать” им из имущества супругов, если они умрут¹⁶.

Первые шаги к обеспечению подобной самостоятельности женщин были сделаны еще в предпетровском законодательстве: по приговору 1680 г. главе семьи запрещалось продавать или закладывать приданое жены без ее согласия, и лишь те сделки в отношении “приданных вотчин” считались законными, если они были подписаны обоими супругами или только женой¹⁷. Но первый российский император, руководимый идеей об общем благе и укреплении аграрного сектора российской экономики, попытался ограничить передачу земель в приданое (это было бы способом избежать распыления земельных богатств). Вначале специальный указ 1712 г. (“О запрещении последнему в роде отчуждать имение”), а затем - и особенно - “Указ о единонаследии” 1714 г. постановляли, что “впредь с недвижимым приданным уже никого не будет”¹⁸. Указ был ориентирован на будущее и умалчивал о тех “женках”, которые получили через приданое

собственные земли до 1714 г. Так или иначе, но это был удар по имущественным правам женщин, которым воспрещалось к тому же закладывать и менять земли¹⁹. Он вторгался в устоявшиеся семейные отношения и ломал их основы, а потому встретил активное сопротивление дворянства еще при жизни императора. Вскоре после его смерти указ 1714 г. был отменен. Доклад, поданный императрице Анне Иоанновне в 1730 г., красочно описывал многочисленные ухищрения, к которым прибегали собственники земли, чтобы в обход его положений наделить дочерей и вообще всех детей землей “по справедливости”. Можно найти примеры этих ухищрений и среди актов того времени. Наиболее распространенным способом наделения дочерей родовой землей в обход закона было наделение их крупными денежными суммами, позволяющими выкупить свою “часть” родовой земли у братьев или старшего брата-наследника²⁰.

Закон от 17 марта 1731 г. возвращался к прежней, испытанной веками, практике - “за дочерьми в приданое давать (земли - *Н.П.*) по-прежнему...”²¹. Чаще всего приданое давалось отцом (29%), матерью (19%) или братьями (17%). Примечательно, что в 24 документах о приданом, относящихся к периоду 1700 - 1815 гг., случаи наделения приданым при участии женщин (матерей, бабушек, сестре и т.п.) составляют 41%, что, разумеется, свидетельствует о важности той роли, которую они играли в имущественных делах семьи²².

Примечательно, что женщины в России XVIII в. получили право получать земли в приданое при наличии в семье сыновей (братья, кстати говоря, принимали живейшее участие в наделении сестер приданым) - это стало также отличительной чертой имущественно-правовых отношений в русской семье по сравнению с Западной Европой²³. Впрочем, эта традиция постоянно рождала разнообразные имущественные конфликты: получив приданое, взрослые дочери (а иногда и внуки)²⁴ после смерти родителей начинали тяжбы с братьями и родственниками, как бы “позабыв” о праве наследодателя быть “в тех поместьях и вотчинах самовластными и делить по своей родительской воле...”.

Среди неподатных слоев общества приданое до 1500 рублей считалось небольшим, в размерах от 1500 до 3000 рублей - обычным, свыше этой суммы - большим. Соответственно, в аристократической среде счет шел уже на десятки и сотни тысяч рублей. Княжна В.А.Черкасская, выходя замуж за гр. П.Б. Шереметева в 1743 г. получила в приданое 180.000 рублей - сумма, на которую можно было купить десяток хороших поместий²⁵. Колоссальная разница в стоимости приданого обычной горожанки и аристократки подтверждала значимость имущественно-сословной принадлежности при заключении брака: женись не на бесприданнице, дворянин мог рассчитывать на то, что его жена будет достойно представлять уже его род, его фамилию в свете (иногда и высшем).

Возвращаясь к вышеупомянутому петровскому указу 1714 г., в важно отметить еще одно важное его постановление - что приданое является независимой собственностью жены, и она может пользоваться им и распоряжаться без участия мужа. Оно осталось в неприкосновенности. Это был решающий шаг к возвращению “хорошо забытого старого” - т.е. наличия в семье принципа “раздельности имуществ” (как то было в домосковское время - в X-XV вв.). Требование к мужу оформлять приданое жены “на себя” было, таким образом, формально отменено (действительность - дело другое)²⁶. Тем самым улучшилось правовое положение дочерей в семьях, но ухудшилось положение сыновей: закон предписывал наделить

дочерей приданым во что бы то ни стало, но сын - если не был старшим или любимым - мог вполне оказаться без всякого наследства или фиксированного содержания. Такой случай в 1730 г. разбирал Сенат²⁷.

Приданое же у дочерей, если даже они вели себя не так, как подобает, не отбиралось.

Во второй трети XVIII в. содержание и размеры приданого, ранее имевшие значение прежде всего для формирования имущества семьи в целом, стали “жгучим” вопросом и для самих его владелиц. Разумеется, государство пыталось (особенно при Петре) регламентировать размеры приданого - разрешено было давать лишь 1/14 часть отцовского имущества. Но - документы свидетельствуют: все было в воле родителей. Они могли отдать любимой дочери и большую часть семейного имущества²⁸, и дать “по минимуму” за непокорность или ослушание. Дочь не могла оспорить решения отца с матерью даже после их смерти (“сия дача всегда зависела от воли родителей и от согласия тех людей, за коих дочери их выдаются и каждая выданная в замужество почиталась отделенною”)²⁹. В течение всего XVIII, а особенно в XIX в. прослеживается тенденция увеличения части, выделяемой в приданое (или в приданые) в отцовском (общесемейном) имуществе³⁰. Как отдельный вопрос рассматривалась возможность добавления каких-либо движимостей или недвижимостей к выделу дочери после смерти отца. Поначалу считалось, что, получив приданое, дочери считаются отделенными³¹. Однако во второй половине XVIII в. - спустя всего 6 лет после последнего постановления, подтверждающего обратное - Вотчинная коллегия приняла решение, разрешающее дочерям участвовать в разделе отцовского наследства, особенно если наделение их приданым совершилось в годы действия указа о единонаследии (1714-1731 гг.), а затем вернулась к прежней практике³².

Другой проблемой, касающейся приданого и права распоряжения им, было сохранение главенства мужа в семье. Закон не поощрял всевластия мужей, но в повседневном быту случаи принуждения с их стороны оставались довольно частыми. В архивах сохранилось немало судебных дел XVIII в., в которых описаны случаи, когда муж бил и мучил жену, заставляя заложить или продать свое приданое, расхищал его сам втайне от супруги, протестуя против потери столь обычных (но нигде никогда не фиксировавшихся³³) привилегий.

В 1738 г. Сенат по поручению императрицы Анны Иоанновны разбирал дело о продаже мужем приданого имения жены без ее согласия и распорядился наказать виновного в этом “батожем” (не ясно, удовлетворило ли такое наказание супругу несчастного, но решение было принято, хотя в нем “челобитчице волокиты учинили”). В конечном счете, имение вернули его владелице в собственность, причем ей были выплачены еще и убытки за моральный и материальный ущерб. Трудно удержаться от предположения, что решение о примерном наказании виновного мужа батожем, “дабы, смотря на то, другие мужья так фальшивые заклады и продажи женних недвижимых имений не чинили”, было принято по именному указу именно *женщины*-правительницы³⁴.

В 1748 году, уже новая женщина-правительница - Елизавета Петровна - столкнулась с аналогичным казусом (видимо, устрашающая мера наказания, наложенная ее предшественницей, уже забылась). А в июне 1753 г., после того как Сенату пришлось рассмотреть жалобу на действия Юстиц-коллегии, отказавшейся оформить крепости на дворовых людей, поскольку ждал от истицы

подписанного у мужа разрешения на их продажу, вышел новый, расширяющий права женщин указ. В нем, в частности, было сказано, что “женским лицам” нет необходимости спрашивать согласия или “поверенного письма” у супруга, когда речь идет о принадлежащей помещице земле или иной недвижимости. Несколько лет спустя был подписан подтверждающий давнюю сложившуюся практику указ о том, что мужья за утраты и хищения не имеют права расплачиваться собственностью жен - ни приданой, ни иной³⁵.

Екатерина II еще более укрепила правовую обеспеченность женщин, подписав в 1763 г. указ “О недействительности купчих, от жен мужьями данных”³⁶, а в 1780 г. вообще запретила какие-либо сделки купли-продажи между супругами (спустя почти полвека такие сделки были вновь разрешены, но обосновывалось это полной имущественной самостоятельностью каждого из супругов, но в 1809 г. опять запрещены)³⁷. Указы императриц не способствовали, вероятно, мирному решению семейных конфликтов, а, напротив, вызывали озлобление мужей и стремление во что бы то ни стало обойти закон. Правда, в архивах и публикациях документов обнаруживается небольшое количество дел о супружеских конфликтах: вероятно, далеко не все жены были последовательны в своих жалобах, а кто-то и вовсе не решался вступать в подобные тяжбы. Каждое новое распоряжение Сената на эту тему непременно начиналось с описания очередного казуса “учинения не по воле” очередной “жены”, то есть принуждения ее к каким-то сделкам, каждый раз предписывалось запрещать подобное - и спустя год-другой или десятилетие все возвращалось “на круги своя”.

В отношении имущественного статуса вдов, то есть прав женщин на **наследство**, в XVIII - начале XIX в. (как и в предшествующий период), существовало два порядка наследования - по завещанию (которое до 1823 г. существовало и в устной, и в письменной форме) и по закону³⁸. Наследование по завещанию предполагало сравнительно широкий диапазон получателей наследства: даже при наличии сына или сыновей наследодатель мог отдать (подчас обходя закон) все наследство или часть его дочери. Отсутствие наследников любого пола предполагало возвращение имущества “в род”, однако в 1725 г. государство позаботилось и о собственных интересах, распорядившись “возвращать только до внучат, а далее отказывать”. Особыми полномочиями в этом случае обладал внук (не важно, по мужской или женской линии)³⁹.

Наследование по закону предполагало следование довольно строгим правилам. Так, например, при Петре отсутствие детей в семье служилого дворянина означало, что вдова этого человека получала права на всю недвижимость семьи. Сохранился этот порядок наследования земель по женской линии - он мог бы со временем оказать огромное влияние на весь строй семейно-имущественных отношений. Но история распорядилась иначе. Указ от 17 марта 1731 г. позволял вдове наследовать фиксированную и очень незначительную (седьмую) часть недвижимости (дочерям - одну четырнадцатую); львиная же доля семейного имущества должна была возвращаться в род умершего⁴⁰. Поэтому, например, в начале 40-х гг. потребовалось вмешательство императрицы, чтобы закрепить за вдовою убитого в турецкой кампании некоего капитана Лаврова все его земли. Хотя вдова его и была бездетна, ей полагалась по закону только седьмая часть имения. Лишь благодаря заступничеству Елизаветы Петровны, вдове удалось получить право на пользование всеми землями до своей смерти⁴¹.

Полвека спустя Сенат разбирал иной казус - вдовы сержанта Петрова, - пытавшейся “укрепить” за собой его земельную собственность по одному лишь “верующему письму” (а не официально оформленному завещанию). Ее прошение было оставлено без удовлетворения: по закону вдова должна была довольствоваться малым: 1/7 недвижимости и 1/4 движимых имуществ. Важно подчеркнуть однако, что уж эта собственность становилась ее личной, которая передавалась по ее линии или по линии ее рода и на которую уже никто из родственников мужа прав не имел⁴².

А в 1810 г. рассматривалось уже иное дело, “девицы Шушериной”. Касалось оно все того же вопроса о правах вдовы распоряжаться недвижимостью. Чиновники, рассмотревшие дело, приняли решение о необходимости строго следить за тем, чтобы общее семейное имущество не расплылось и отдавалось строго “одному только фамилии родственнику, а не многим”⁴³. В жизни все складывалось каждый раз по-разному. В том же 1810 г. Сенат попытался однозначно переистолковать петровский указ 1714 г. о наследстве бездетных и праве отписывать имение, “кому похочут”. Согласно указу N 24835, наследодателю давалось право “сделать в родовом своем имении наследником одного из своих” родственников (“одного из фамилии своей”), но - было сказано далее - “такового изложения нет”, чтобы это решение “распрост-ранялось и на женский пол”⁴⁴.

Так что как и столетия назад, женщинам приходилось постоянно выгадывать и ловчить, идти на компромиссы и, порою, хитрости, чтобы защитить свои интересы. Не слишком распространенной, но все же бытовавшей формой приобретения земли в собственность при наличии достаточных денежных сумм было получение ее от беднеющих соседей или родственников в заклад⁴⁵. Акты свидетельствуют о свободном распоряжении землею женщинами после истечения срока закладных.

Если женщина становилась вдовой в семье победнее, не располагавшей недвижимым имуществом, ей в некоторых случаях удавалось получить *пензион* (пенсион). При Петре I круг лиц, имеющих право на вдовье обеспечение, был существенно расширен. В первую очередь в него вошли те, чьи мужья погибли или были взяты в плен, будучи “на государственной службе” – во время сражений на суше и на море. Несколько позже в понятие “государственная служба” вошли также служба медицинская и горная - последняя, вероятно, приравнивалась к участию в военных походах по своей тяжести⁴⁶. *Пензион* вдовам назначался до нового замужества или пожизненно и выражался в денежной форме (как правило, он равнялся восьмой части ранее получаемого мужем заработка, но с начала XIX в. вдовам высшего офицерского состава было повелено “производить по смерти полное жалованье, какое их мужья получали”). Жены унтер-офицеров могли даже рассчитывать на небольшой земельный участок и денежную сумму на его первоначальный “подъем”. Правда, давались такие участки далеко от столиц и Центра, на завоеванных Россией землях, которые государство таким образом вводило в экономический оборот. При Анне Иоанновне, в 1739 г., появилась еще одна форма “призрения” вдов: им позволялось постричься в мона-хини, не делая денежного вклада. Этот указ был дополнен во второй половине XVIII в. (в 1761 г.) распоряжением Екатерины II о создании “дома для содержания заслуженных людей жен во вдовстве”⁴⁷. В крестьянском сословии вдовью “пензию” должны были по

обычаю выплачивать матерям их дети, как правило - сыновья. Если дети отказывались делать это - вдовы жаловались властям и добивались своего⁴⁸.

Как и в прежние времена, брак в России XVIII в. мог прекратиться не только в результате смерти одного из супруга, но и в случае его пострижения в монашество. Как решался в этом случае вопрос об имущественном обеспечении женщины? Во-первых, случаи пострижения "от живого мужа" или "от живой жены" стали очень редкими в силу законодательного запрета. Еще при Петре было замечено множество злоупотреблений на этой почве: мужья вынуждали жен к постригу⁴⁹. Во-вторых, уменьшилось само число монастырей, особенно после указа о секуляризации церковного землевладения (хотя в Полном собрании законов содержится ряд именных императорских указов Синоду о создании женских обителей)⁵⁰. В-третьих, чтобы мужьям было неповадно добиваться пострижения жен для получения их имущества (или же его части) для вступления в новый брак, закон запретил оставшемуся вне монастыря супругу вступать в новое "брачное сожительство". Так что если подобная ситуация все же возникала, то оставшийся в миру супруг получал так называемую "прожиточную часть" из общего семейного имущества. Она была равно невелика и для мужчин, и для женщин⁵¹.

Что касается прав детей при наделении наследством, то именно в XVIII в. законодательство стало требовать учитывать их происхождение (дети в семье стали делиться на единокровных и единоутробных; последние были детьми одной матери). Пол получателей наследства учитывался всегда: по правилам, наследницы получали что-либо из имущества, если только не было наследников мужского пола, но приданое или выдел получали непременно. Братья обязаны были содержать сестер⁵².

Таким образом, если говорить о представительницах привилегированных сословий, то XVIII столетие было для них веком "выравнивания" их прав по сравнению с правами их мужей. Московская старина в семейных имущественных отношениях - с ее затворничеством, лишением женщин дееспособности, запретами пользования и распоряжения недвижимостью, - как бы ни противились ретрограды, уже не могла быть восстановлена в полном объеме. Самостоятельное распоряжение высшей властью в государстве в эпоху "российского матриархата" логично дополнялось самостоятельностью распоряжения женщинами поместьями и денежными суммами, ставшей традицией еще во времена "теремного затворничества" женщин из среды столичной аристократии.

В XVIII же веке, когда в течение долгих лет Россия вела изнуряющие войны - со Швецией, Турцией, Пруссией - и государству был необходим постоянный приток мужчин, готовых служить "по военной части", - управление недвижимостью чаще всего оказывалось в руках женщин⁵³. Ведь и те из мужчин, кто был занят государственной службой, в большинстве своем не имели ни навыков, ни свободного времени, ни желания одновременно заниматься экономической деятельностью в имениях, следить за их доходностью и т.п. Можно по-разному оценивать результаты данной экономической практики (в российской историографии принято подчеркивать рентабельность русской экономики конца XVIII - начала XIX в., а в западной - напротив, настаивать на том, что именно в описываемое время были заложены основы вечной отсталости ее аграрного сектора)⁵⁴, но факт остается фактом: управление множеством русских поместий находилось в XVIII - начале XIX в. большей частью в руках женщин.

Письменные свидетельства хозяйственной опытности и распорядительности в управлении имениями рисуют столичных и провинциальных дворянок того времени не только “хозяйками”, знающими подробности сельского домоводства и экономии, но и образованными, расчетливыми “коммерсантками”, прекрасно умевшими вести “собственноручно” ведомости расходов и доходов, знавшими конъюнктуру рынка недвижимости. В ПСЗ можно найти немало примеров разнообразных хитростей, на которые пускались помещицы, чтобы защитить свои имущественные права. Кроме того, многие из этих “коммерсанток” были еще и набожными благотворительницами, на чьи средства возводились, восстанавливались и перестраивались храмы и обустраивались монастыри⁵⁵.

Однако подавляющее большинство женской части населения Российской империи в XVIII в. составляли не помещицы, а представительницы трудовых слоев. Среди крестьян сохранялось немалое число черносошных - не ставших крепостными, вольных - проживавших на Севере и в Сибири. Изучение их быта, равно как семейно-имущественных взаимосвязей, привело историков к выводу, что собственнические отношения в этой социальной страте регулировались не писаным, а обычным правом, общиной.

Имущественное положение женщин из трудовых слоев общества, в том числе крепостных, имело свои особенности. Как и в иных сословиях, дочери в крестьянских семьях обязательно обеспечивались приданым. В новой семье приданое, принесенное невестой, всегда учитывалось отдельно. Размер приданого зависел от состоятельности семьи. Если, согласно указам 1716 и 1725 гг.⁵⁶, муж в случае смерти жены мог рассчитывать хотя бы на 1/4 часть из ее приданого, то по обычному праву принято было все приданое и “движимое имение” возвращать родственникам женщины.

Разночтения между писанным и обычным правом порождали конфликтные ситуации. Вдовцы пытались сохранить за собой часть имущества, на которую имели “законные права” родственники умершей. Последние часто жаловались *миру* и уездным властям на алчных мужей, не соблюдавших традицию. Итоги подобных семейных ссор были различными: иногда побеждали родственники, иногда - муж получал 1/4 часть “приданных пожитков”, иногда же его принуждали кое-что из вещей умершей жены отдать, а кое-что оставить себе. Например, крестьянин Никифор Пахомов по жалобе его тещи Аграфены Толмачевой отдал ей оставшуюся после “умершей жены его Авдотьи одну скатерть, платок бумажный, ленточку два аршина и денег 90 копеек”. Однако Аграфена заявила, что “из отобранных от зятя моего после смерти дочери моей имения плат бумажный - ветхий, скатерка - небольшая, ленточка” вообще оказались “не ее”, так что теща приняла только деньги и стала добиваться возвращения компенсации на сумму 33 рубля 90 копеек⁵⁷.

Если же в крестьянской семье первым умирал супруг - размер получаемого женщиной наследства (помимо приданого и ее “имения”, которые и так ей принадлежали) целиком зависел от наличия в семье сыновей. Они считались “природными наследниками”, принимавшими на себя податные обязательства (с 1724 г. - подушную подать) умершего. Иногда вдова или дочери перенимали тягло на себя, сами или “наймом” обрабатывали участок, сами же платили и подати. Однако судебные документы содержат рассказы о том, как женщины, получив земельный участок мужа, “не уважая общество”, от платежа подуш-

ных денег “отказывались”⁵⁸, и “общество” не могло их заставить одуматься. Поскольку по обычаю в подобных случаях деньги, действительно, должны были уплачивать связанные коллективной порукой крестьяне-общинники, а не вдова и дочери, посему - чтобы не попасть впросак - *мир* предпочитал отдавать основную долю наследства родственникам мужского пола. Сделать это мирно и бесконфликтно удавалось далеко не всегда.

Письменных завещаний (“отказных писем”) крестьяне, как правило, не оставляли, надеясь на справедливость решения своего мира. Даже устные завещания при свидетелях были редкостью. Все наследственные дела решались по обычаю. *Мир* же, выполняя функции душеприказчика и определяя, кто и сколько должен получить из наследства, - основывался на двух “началах”: кровном - т.е. близости родства - и трудовом - мере труда, вложенного на приобретение семейной собственности⁵⁹. Участие в накоплении общесемейной собственности, наживание имения сообща с мужем и являлось главным основанием для вдов и дочерей в получении наследства. Поэтому, когда деревня и община решали отдать все добро кому-нибудь из мужчин - дальних родственников умершего, вдовы очень часто не считали себя обязанными мириться с такими действиями. Чувствуя себя “всецело обиженными”, они “чинили упорство и противоречие”, посылали жалобы властям, требовали пересмотреть решение общинного схода. Не в силах справиться с такими непокладистыми крестьянками, волостные суды часто выносили решение в их пользу (ведь и по закону вдовы имели право на свою 1/4 часть)⁶⁰.

В семьях крепостных крестьян мать-вдова, имевшая взрослых и даже “семейных” сыновей, была правомочна возглавлять общее хозяйство, не отделяя детей. Такая практика была особенно объяснима в семьях, где крестьянские жены и при жизни мужей заправляли всеми имущественными вопросами. Такое случалось, когда жены принимали на свой или родительский двор мужей в качестве примаков.

Когда взрослые сыновья или дочери изъявляли желание отделиться от матери - она, по обычаю, вольна была дать “разрешение” или удерживать их при себе. В случае позволения мать-крестьянка сама определяла (а община - утверждала ее решение), насколько и чем “наградить” сына. Дочери тоже получали свой выдел из имущества семьи, как и сыновья. Иногда их доля могла уступать и в 10 раз доле “природного наследника” (дочерей и вдов крестьяне, чтобы отличить от сыновей, именовали “законными наследниками”), а могла быть и равной ей. При отсутствии матери и братьев, дочери иногда захватывали даже все “общесемейное добро”, коли давали обязательство платить за отца подушные деньги. Если община соглашалась на это, она передавала дочерям все имущество умершего “по наследству во удовольствие”⁶¹. Если же поначалу - в силу малолетства или других обстоятельств - девушки оказывались приживалками в доме родственников, то вместе с матерью или самостоятельно они могли отделиться от них, потребовав своей доли из имения. Подобные семейные разделы были обычным явлением и чаще всего производились полюбовно, как “было принято у дедов и прадедов”.

Происшедшие положительные изменения в правовом статусе женщин в нескольких сферах гражданского права (залоговом, вещном, обязательственном, процессуальном) заставляют вспомнить эпоху русского средневековья.

Так, со второй половины XVIII в., несмотря на некоторое противодействие верховной власти, распространились обязательственные сделки между супругами, принцип неответственности жены и детей (в том числе дочерей) за долги мужа и отца (как это и было в XIII-XV вв.), осуществление женщинами опекунских функций. Все это свидетельствовало об укреплении правового статуса представительниц российского “слабого пола. Женщины любого сословия (в том числе и крепостные!) вновь стали выступать *стороной* на судебных процессах (т.е. подавать иск и отвечать по нему). Никаких ограничений на выступление женщин в качестве свидетельниц наложено не было, и - если судить по судебным документам XVIII в. - женщины очень часто сообщали свои впечатления как очевидцы⁶².

В целом же история гражданских и личных прав женщин России XVIII в. свидетельствует о поступательности и динамичности процесса укрепления юридического статуса женщин, о начале трансформации социально-правовых взглядов, все более приближавшихся к идее равенства лиц, принадлежавших к одному и тому же “социальному состоянию”, социальному слою, независимо от пола и семейного статуса⁶³. Разумеется, в каждом конкретном случае, например, тяжбе или споре, для женщин всегда существовала доля неопределенности, зависящая от каприза, доброй воли (а то и настроения) чиновников - от низших до членов Синода и Сената. Немало собственниц никакими способами не могло оградить себя от насильственных действий супругов, могущественных родственников или бессовестных соседей: понятия законности, какие-то нормы административной деятельности и правовой защиты с трудом проникали в далекие губернии. Подательницы жалоб завесели не столько от Закона, сколько от конкретных людей и их произвола. И все же наличие независимой собственности в браке, возможность распоряжаться ею оставались главным завоеванием имущественно-правового статуса женщин России. Правовые предписания, характерные для XVI-XVII вв., исключавшие женщин из общества, стремившиеся не замечать их за стенами высоких теремов, ушли в прошлое, став невозможными в европеизированной России. Тем самым “новое”, как бы возвращалось к “старому”, имеющему глубокие корни, уходящие в историю X-XV вв.

Список сокращений

Александров₁ – Александров В.А. Сельская община в России XVII - начала XIX вв. М., 1976.

Александров₂ – Александров В.А. Семейно-имущественные отношения по обычному праву в русской крепостной деревне XVIII – начала XIX в. // ИСССР, 1979. № 6.

Миненко₁ – Миненко Н.А. Русская крестьянская семья в Западной Сибири (XVIII-первой половине XIX вв.). Новосибирск. 1979.

Миненко₂ – Миненко Н.А. Живая старина: Будни и праздники сибирской деревни в XVIII – первой половине XIX в. Новосибирск, 1989

Неволин – Неволин К.А. История Российских гражданских законов. // Полн. собр. соч. Т. III. СПб., 1857.

ОДиД – Описание документов и дел, хранящихся в архиве святейшего правительствующего Синода. Т. I. СПб., 1868 (1542 – 1721 гг.) Т. II. СПб., 1878–1879 (1722 г.). Ч.1–2. Т. III. СПб., 1878 (1723 г.) Т. IV. СПб., 1880. (1724 г.) Т. V. СПб., 1897. (1725 г.) Т. VI. СПб., 18.. Т. VII. СПб., 1885 (1727 г.) Т. VIII.

СПб., 1891 (1728 г.) Т. IX. СПб., 1913. (1729 г.) Т. X. СПб., 1901 (1730 г.) Т. XI. СПб., 1903 (1731 г.) Т. XII. СПб., 1902 (1732 г.)

Пг. – Петроград

ПСЗ – Полное собрание законов Российской империи

РО – Рукописный отдел

СПбФ ИРИ РАН – Санкт-петербургский филиал Института Российской истории Российской Академии наук

Bisha – Bisha R.M. The Promise of Patriarchy: Marriage in Eighteenth-Century Russia. Unpubl. Ph. diss. Indiana University, Ann Arbor (Mi), 1994.

Примечания

* Статья подготовлена в рамках Программы Президиума РАН «Русская культура в мировой истории» (проект «Механизмы формирования русских культурных традиций: гендерный аспект»)

¹ В западной историографии бытует даже мнение о том, что в допетровское время понятия частной собственности в России вообще не существовало. См.: Pipes R. Russia under the Old Regime. N.Y., 1974. P. 85; критику этой точки зрения см.: Cooper J.P. Patterns of Inheritance and Settlement by Great Landowners from the XV-th to the XVIII-th Centuries // Goody J., Thirsk J., Thompson E.P. (eds.) Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe, 1200–1800. Cambridge, 1976. P. 240–241; Marrese M.L. A Woman's Kingdom: Women and the Control of Property in Russia, 1700–1861. Unpubl. Ph. diss. Northwestern University, 1995. Evanston (Il), 1995. P. 24.

² Le Marquis de Custine. La Russie en 1839. 2-e ed. V.3. P., 1843. P. 106–107; Вильмот М. С. 234; Lerié-Beaulieu A. The Empire of the Tsars and the Russians. P.1. The Country and its Inhabitants. Trans. from the 2-nd french ed. by Z.A.Ragozin. N.Y., 1898. P. 219.

³ ПСЗ. Т. XXI. N 15307 (1781 г.); см. подробнее: Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М., 1911. С. 647–648

⁴ ПСЗ. Т. XIV. N 10283 – 24 августа 1754 г. (О сочинении проектов Уложения); Т. XVII. N 12720 – 10 августа 1766 г. (О разделе наследства между родственниками побочных линий)

⁵ Неволин. Т. 4. Ч. 2. Кн. 2. С. 294

⁶ ПСЗ. Т. XXVI. N 20110. 12 декабря 1801 г.

⁷ ПСЗ. Т. N 2789 (23 марта 1714 г. – О порядке наследования в движимых и недвижимых имуществах). С.92. Возможно, что возраст мужского совершеннолетия связан с возрастом призыва в армию (рекрутов), а возраст женского – с установленным в это время предельным возрастом выдачи замуж, после которого девица считалась “вековушей”

⁸ ПСЗ. Т. XXVIII. N 21634. С. 843; РРП (3). С. 141

⁹ Анненков К. Система русского гражданского права. Т. 2. СПб., 1898. С. 124; Лешков В.Н. Имущественные и личные права по указам Петра Великого // Русский вестник. 1861. N 12. С. 46; Товстолес Н.Н. Находка и ее место в системе гражданского права // ЖМЮ. 1901. Кн. XI. С.47; Энгельман И.Е. О давности по русскому гражданскому праву. СПб., 1868

¹⁰ ПСЗ. Т.V. N 2952

¹¹ Умов Н. Дарение, его понятие, характеристические черты и место в системе права. М., 1876; Соколов А.Ф. Историческое значение договора мены недвижимых имуществ по русским законодательным памятникам. Киев, 1880; Пестрщевский В. О договоре купли-продажи // ЖГиУП. 1873. N 6; 1874. N 1

¹² ПСЗ. Т.V. N 3013 от 15 апреля 1716 г.

¹³ ПСЗ. Т. V. N 2789 (23 марта 1714 г. – О порядке наследования в движимых и недвижимых имуществах). С.92.

¹⁴ ОИРП. С. 580

¹⁵ Движимые имущества были поделены на тленные и нетленные (ПСЗ. Т. V. N 2789. П.3). Указ Екатерины I 1727 г. отнес к движимостям деньги, драгоценные камни, серебро, уборы и экипажи; Указ 1761 г. – Елизаветы Петровны – добавил к ним заводские инструменты и материалы, лошадей, скот, хлеб. См.: ПСЗ. Т. XV. N 11210. (16 февраля 1761 г.). Различались имущества раздельные и нераздельные, приобретенные и родовые и, разумеется, движимые и недвижимые (РРП (3). С. 142)

¹⁶ ПСЗ. Т.VIII. N 5717 – 17 марта 1731 г.(Об именовании поместий и вотчин недвижимым имением); РРП (2). С. 155

¹⁷ В росписях приданого начала XVIII в. можно обнаружить все тот же принцип описания имущества

от более ценных предметов к менее ценным, который был характерен для допетровской эпохи. Вначале следовало перечисление икон и других предметов культа, затем следовали украшения и ювелирные ценности, шубы, одежда, предметы домашнего обихода. Иногда в конце указывалась общая сумма, на которую дано приданое, но чаще этот итог не подводился, и стоимость каждого предмета перечислялась рядом с его описанием. Описи приданого при первом замужестве были более подробны, нежели при вторых и последующих. См., например: Сборник актов. N 111. С. 116 (1713 г.); РО СПБФ ИРИ РАН. Колл. 13. Оп. 1. Д. 514 (1713 г.); Там же. Колл. 115. Д. 9 (17128 г.), Д. 1172. Л. 16 об. – 20 об. (1724 г.); Там же. Колл. 169. Д. 587 (1710 г.); Колл. 238. Оп. 2. Д. 175а/25 (1796 г.); РГИА. Ф. 1088. Оп. 3. Д. 28 (1717 г.), 32 (1717 г.), 34 (1721 г.); 40 (1743 г.), 44 (1750 г.), 716 (1763 г.), 756 (1808 г.) и др.

¹⁸ Ср.: ПСЗ. Т. II. NN 702, 803 (1680 г.) и ПСЗ. Т. IV. NN 2464, 2617 (оба – 1712 г.) и Т. V. N 2789 (1714 г.)

¹⁹ ПСЗ. Т. V. N 2789 (1714 г.); N 2952 (1714 г.).

²⁰ См., напр.: РО СПБФ ИРИ РАН. Колл. 115. Д. 9. Л. 128 об. – 129 (1726 г.)

²¹ ПСЗ. Т. VIII. NN 5657, 5717 (1731 г.).

²² Примерно в то же время в Польше было закреплено правило по которому женщины получали право владеть недвижимостью, полученной через приданое, лишь в том случае, если их братья не смогли компенсировать им его стоимость деньгами (Roman S. Le statut de la femme dans l'Europe Orientale (Pologne et Russie) and Modern Age et aux Temps Modernes // Recueils de la Societe Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions. V. XII. P. 2. Bruxelles, 1962. P. 399). Таким образом, русский закон предоставлял женщинам большую самостоятельность, чем польский. Наделение приданым по документам 1700–1845 гг. с точки зрения пола и семейного статуса “донаторов” (дававших приданое), просчитанное американской исследовательницей Р. Биша (Bisha R. Op. cit. P. 137), см. в табл. 2.

²³ Ср.: Glasson E. Histoire du Droit et des Institutions de la France. V. VII. P., 1896. P. 466–470; Spring E. Law, Land and Family. Aristocratic Inheritance in England 1300 to 1800. Chapel Hill, 1993; Sherrin M. The Dutch Gentry 1500–1650: Family, Faith and Fortune. N.Y., 1987. P. 40. etc.

²⁴ ПСЗ. Т. V. N 2667 (24 апреля 1713 г.).

²⁵ РГИА. Ф. 1088. Оп. 3. Д. 40 (1743 г.); Bisha. P. 142.

²⁶ Общее мнение правоведов прошлого столетия в отношении права женщин распоряжаться своим приданым сводится к представлению о *формальности* ограничений всевластия мужей в этой сфере. Любопытное подтверждение этому факту можно найти у И. Г. Оршанского, проанализировавшего документы, отложившихся в архивах Уложенной комиссии. Он пришел к выводу об обычности превращений капиталистских крестьян в купцов через женитьбу на купеческих дочках. Подобное превращение было бы невозможно без права распоряжения приданым, которое давалось дочерям в купеческих семьях. См.: Оршанский. С. 204.

²⁷ ПСЗ. Т. VIII. N 5658.

²⁸ ПСЗ. Т. XXXII. N 25576 (1814 г.)

²⁹ ПСЗ. Т. I. N 42.

³⁰ См.: Wagner W. Legislative Reform of Inheritance in Russia, 1861–1914 // Russian Law: Historical and Political Perspectives. Ed. by Butler W.E. Leyden, 1977. P. 24. В. Вагнер полагал, что русское право собственности сохраняло при этом “патерналистскую ориентированность”

³¹ ПСЗ. Т. XVI. N 12031 (31 января 1763 г.). С. 510.

³² ПСЗ. Т. XIX. N 13520 (25 октября 1770 г.) С. 158–159: о даче замужним дочерям указных частей из наследства, если они ни выходе таких частей не получили. К концу века закон вернулся к старому: ПСЗ. Т. XXIII. N 16769 (19 мая 1789 г. – сенатский. С. 31 – О почитании дочерей, получивших приданое при выходе в замужество отделенными, и о недозволении им требовать части из имения, оставшегося после смерти отца.

³³ ОдиД. Т. XI. N 519; Т. XIX. N 157; Т. XXIX. N 526. Об отсутствии права мужа распоряжаться имуществом жены специально говорилось в указе 1715 г.: ПСЗ. Т. V. N 2952.

³⁴ ПСЗ. Т. X. N 7651. С. 602–604

³⁵ ПСЗ. Т. XII. N 9513; Т. XIII. N 10111; Т. XIV. N 10238 (18 мая 1754 г.); Т. XV. N 10789 (9 января 1758 г.): “О приданных женинам пожитках, если между мужниными отпишутся, с оными как поступать... Из имения отца одного недвижимого взять... а из имения матерня и женина ничего не брать”.

³⁶ ПСЗ. Т. XVI. N 11764 (26 февраля 1763 г.). С. 166–170 – О недействительности купчих от жен мужьям данных (по челобитью Татьяны Афанасьевой, ж. секунд-майора Якова Афанасьева): “жена у мужа, яко находящаяся под властью, в даче мужу своему купчей против воли его спорить не может, а потому мужья женам, а кольми паче жены мужьям, яко подвластные у мужей, свои имения власть имели продавать, а по купчим утверждать – на то повеления нет...” (С. 168); Ср.: ПСЗ. Т. XX. N 15022.

³⁷ ПСЗ. Т. XXX. N 23685 (1809 г.); повторение см.: ПСЗ. Т. XL. N 30472 (1825 г.)

³⁸ Беляев И.П. Исторические основы и юридическая природа современного русского завещания // ЖМЮ. 1903. N 5–6; Латкин В.Н. Учебник истории русского права периода империи (XVIII и XIX ст.). СПб., 1909. С. 534.

³⁹ ПСЗ. Т. VII. N 4704 (27 апреля 1725 г.- О дозволении последнему в роде располагать благоприобретенным недвижимым имуществом); Т. VII. N 4722 (28 мая 1725 г. – Пункты о вотчинных делах). С.479.

⁴⁰ ПСЗ. Т. VIII. N 5717. Ср. с английской системой права, где женщины имели право на одну треть в имуществе умершего мужа (Diefendorf B. Widowhood and Remarriage in Sixteenth-Century Paris // Journal of Family History. 1982. V. 7. N 4 (Winter). P. 384–385) и, например, голландской, где они могли получить по закону до половины недвижимого имущества мужа (Winties S.M. Survivors and Status: Widowhood and Family in the Early Modern Netherlands // Ibid. P. 399).

⁴¹ Записки В.А.Нащекина // РА. М., 1883. Кн. 4. С.287.

⁴² ПСЗ. Т. XVIII. N 12830 (январь 1767 г.). С.51: “Недвижимому имению, бывшему прежде по дачам за светлейшею княгинейю Натальею Ивановною по отце Трубецкою, по первом муже князя Кантемира, по втором – принца Гессенгомбургского, данному ей после отца и по смерти первого мужа и купленному ею... во владении было за дочерю ея, прижитою с перым мужем – княгинейю Екатериною ген-поручика кн. Дмитриевою женою Голицина...” ср: “...не с таким основанием, как прежде по Уложению было велено, а в вечное владение...”). См. также: ПСЗ. Т. XXIV. N 19100. (август 1799 г. – О наследовании в имении, полученном женою после мужа на указную часть, ея родственникам, и о необращении онаго в роде мужа). С.773; ПСЗ. Т. XXX. N 23805 (1809 г.). С. 1106–1107.

⁴³ ПСЗ. Т. XXXI. N 24558 (1810 г.). С. 579–581.

⁴⁴ ПСЗ. Т. XXXI. N 24835 (1810 г.). С. 884.

⁴⁵ РО СП6Ф ИРИ РАН. Ф. 238. Оп. 2. Карт. 230. N 15; Ф. 66. Оп. 1. Д. 1874. Л. 6–7 (1795 г.); РГИА. Ф. 1346. Оп. 43. Д. 254 (1798 г.).

⁴⁶ ПСЗ. Т. IV. N 1832, 1863; Т. VI. N 3485; Т. X. N 7697; Т. XI. N 8107; Т. XIII. N 9726, 9950, 1005; Александр I подтвердил это право вдов, повелев распространить его “на все предбудущие кампании” (ПСЗ. Т. XXX. N 23448 (1809 г.) С. 763); См. также: Цатурова. С. 71.

⁴⁷ ПСЗ. Т. VI. N 3485 (1720 г.). Гл. IV. Ст.8; Т. XXX. N 23901 (1809 г.) С. 1203; Т. XI. N 8107; Т. XIII. N 10.005; Т. XV. N 11.278.

⁴⁸ Александров., С. 48.

⁴⁹ Семенова. С.45.

⁵⁰ См., например: ПСЗ. Т. XXX. N 24057 (1809 г.) С. 1385.

⁵¹ Завьялов А.А. К вопросу о браке и брачном разводе // Странник. 1892 . N3. С. 453; Ср.: Михневич. С. 224–232.

⁵² ПСЗ. Т. V. N 2789 (23 марта 1714 г.). С.92: “если которая девица осьмнадцати лет жить у своего брата не похочет, то она, взяв долю имения своего, отойти от него вольная при свидетелях же...” См. также: РРП (3). С. 159.

⁵³ Особенно много упоминаний об этом в мемуарах. См., например: Янькова. С. 85–86, 173; Скалон. С. 461, 469–470. Ср.: ОдиД. Т. II. N 436–438 (1722 г.) и др.

⁵⁴ “Длительное отсутствие владельцев поместий заставляло передавать все управление ими в руки женщин, что вело к хозяйственному упадку имений, а в конечном счете к обеднению и самого государства...” (Raeff M. Origins of the Russian Intelligentsia: The Eighteenth-Century Nobility. N.Y., 1966. P. 60; ср. также: Confino M. Domaines et seigneurs en Russie vers la fin du XVIII siecle. P., 1963; Idem. Systemes agraires et progres agricoles. P., 1969).

⁵⁵ Например, в одном документе 1733 г. рассказывается о том, что “Анна Игнатьева жена Дурнова”, заняв деньги 500 рублей у Андрея Сабурова (на такую сумму можно было купить небольшую деревеньку) под залог своего имущества, отказалась их возвращать и, едва получив во время суда подлинник своей закладной в руки, “изодрала” его. Сенат постановил впредь давать в руки участникам судебных поединков только копии документов. См.: ПСЗ. Т. IX. N 6487 (21 сентября 1733 г.).

⁵⁶ ПСЗ. Т. V. N 3013; Ланге. С.79.

⁵⁷ Миненко., С. 170 166.

⁵⁸ Там же. С. 166.

⁵⁹ Ефименко А. Трудовое начало в народном обычном праве. Вып. I. М., 1884. С.153; Миненко., С. 160–162.

⁶⁰ ПСЗ. Т. V. N 3013.

⁶¹ Александров., С. 41–45; Миненко., С. 166; ПСЗ. Т. XXX. N 23780 (1809 г.). С. 1063; см. подробнее: Неволин. С. 95–99; ОИРП. С. 655; ПСЗ. Т. III. N 1335..

⁶² ПСЗ. N 3006 (1715 г.). Гл. IV. Ст. 4; Т. XII. N 8601; ОИРП. С. 376.

⁶³ ОИРП. С. 377; ПСЗ. Т. V. N 2856, 2953.

© Natalia Pușcariova, c. a. – 1,13

THE NEW COMPARATIVE DISCIPLINE

Mariana ŞLAPAC

In the second half of the XXth century experts remark a certain crisis in treatment of history of architecture in the international context. Presently, there is a solid database on specific monuments of several countries, but “the integral picture” has not yet been created and integral understanding of architecture has not been made. It is obvious the necessity of a new theoretical level of researches, allowing to reconstruct complex evolutionary processes, to approach them multilaterally, complexly, aiming to penetrate deeply into the phenomenon of architecture. Thus it is natural that idea of a “comparative method” becomes of the foremost importance, the method, which allows to compare particularities of different schools and trends, to mark similarities and distinctions of separate architectural objects, and to understand local specificity of particular styles.

The first attempts to research history of architecture by means of historic-comparative method have been undertaken at the end of XIXth century by English scientist Banister Fletcher [1]. But in his work entitled “History of architecture formed using comparative method” there are only some comparisons but not comparative method. Principles of comparative method were used a century later in works by Joseph Strzhigovsky “East or Rome?” [2] and “Armenian Architecture and Europe” [3]. The method was further developed by French scientist François Benoit in his monograph entitled “Architecture. The medieval and the modern East”. There he considered architecture of some countries, zones and schools both as being “receiver”, and as “radiator” of influences [4].

It is necessary to note that architectural comparative method was born under influence of comparative literary criticism – an independent scientific discipline studying international influences in literature, and which also uses historic-genetic and historic-typological comparisons. It is from comparative literary criticism that basic theoretical development, methodology and fundamental categories were borrowed. Comparative method studies sources, direct influences (between sender and addressee), indirect influences (mediated), parallels (concurrences, analogues), which are not dependent neither from connections, nor from influences, as well as studies resistance to influences and creative retorts-citations. As a result, from the set of analogues come to light some constants, which unite a national phenomena into universal one, allowing, with sufficient reliability, to determine the originality of national components. Comparative method is used to study problems of genesis and continuity, assimilation and creative resistance.

The idea of comparative method penetrated later into other areas of science and art: mythology, folklore, archeology, law, etc. Architecture is compatible with the comparative method – its inner structure consists of stylistic units having international circulation.

Romanian scientists Gheorghe Balş [5,6,7] and Nicolae Gika-Budeşti [8] brought at the beginning of XXth century a certain contribution into the architectural comparative method. Though having not developed theoretical aspects, they, nevertheless, could distinguish exact influences on Carpat-Danube architecture, which was developing in the medium of interference and interosculation of various cultures.

At the end of the XXth century the comparative method has been recognized as one of the best models, which could be used in a research by an architecture historian. Thus it is necessary to mark Romanian scientist Grigore Ionescu who has subordinated the structure of his book "Architecture on the territory of Romania during centuries" to criterion of external influences on Romanian medieval architecture [9]. But the most remarkable event in science of architecture became a monograph entitled "Introduction to the comparative architecture" [10] by the professor of "Ion Mincu" Bucharest Architectural Institute, doctor of architecture, Gheorghe Curinschi Vorona. Thus into the family of comparative disciplines there was introduced a new one – comparative architecture ("arhitectura comparată"). For the first time theses of comparative method were applied and illustrated using examples from the world architecture. For the first time has been undertaken transition of architectural analysis from individual to general. Sources and connections, influences and parallels, both historical and extra-historical have been analyzed. For the first time has been made an attempt to formulate a new theory, which could connect empirical knowledge and the comparative method.

The history of architecture considers only influence of the environment and certain context (geographical, historical, social, etc.). On the contrary the comparative architecture resorts to wider spectrum of knowledge (to cultural science, to literary criticism, philosophy, archeology, to computer science, etc.). It is free from rigid frames, stereotypes and clichés. It uses chronology, subordinating it to thematic treatment, making parallels and comparing the phenomena that have never been compared earlier. Scientific-categorical method of the comparative architecture borrows data from the comparative literary criticism. The comparative method replaces traditional facts-based approach to the history of architecture for structural-system one, which examines not only quantitative, but also qualitative characteristics, as well as connections among various phenomena. "Comparative method, comparative architecture is the science of genetic and contact connections in the field of architecture... Adaptation of the comparative method is equivalent to transition from monophony - to polyphony, from solfeggio to harmony, from morphology to syntax, from family to genealogy, from phenomenon to structure, from object to system, from factology to theory" [10, p. 6]. "The comparative architecture can be considered as theoretical kernel of the history of architecture" [11, p. 173].

Latest discoveries have shown viability of the method used not only in architecture, but also in town-planning. We shall note that the term "comparative town-planning" belongs also to the author of the comparative architecture [10, p. 138]. External and internal sources at various stages of city development are of interest: rural settlement, intermediate variant with arising town structure, and town. One can model town structure, typogenesys process and evolution of types. It is simple to reveal common components for comparison: ratio between a building and whole town territory, between free space and total space of construction, between dominant and background buildings, conditions of origin and development, "genetic heritage", etc. It is possible to compare architectural styles, national schools, building traditions, etc.

At the end of the past century from some humanitarian disciplines was born castellology – a science about fortresses and castles. Its appearance was caused by high public interest in "architectura militaris" monuments – to the centers of heroic resistance of different peoples who materialized their national dignity, strength of

mind and military idea of time. Castellology is inconceivable without treatises and practical discoveries of such predecessors as: A. Dürer [12], D.G. Martini [13], N. Tartaglia [14], A. Freitag [15], Voban [16], M.R. Montalambère [17], E. Viollet-le-Duc [18], etc. Various architects, historians, archaeologists, critics, engineers, town-planners contributed to the development of this new discipline, which stands between technics and architecture. Presently a quite voluminous collection of material on defensive architecture of different countries has been collected, and a number of monographs on world military architecture have been written [19, 20, 21, 22, 23, 24, 25]. The latter usually do not surmount factological and chronological criteria, while concentrating on separate components of the phenomenon and on historically most significant events. Though castellology has today the status of “an arising science” (*“in status nr̄scendi”*), it is quite compatible to the idea of comparative method.

Let's name this new branch of the comparative method, applied to the science on defensive architecture, COMPARATIVE CASTELLOLOGY, to which we shall apply scientific-categorical system of comparative architecture.

The subject of comparative castellology is the evolution of defensive architecture, examined through a prism of sources, influences and parallels. Sources, direct and indirect influences, senders, intermediaries and addressees of influences, historical (synchronous) and extra-historical (asynchronous) parallels, resistance to influences (stability) and creative replicas are the main categories. One can distinguish certain constants – aspects of regularity and constancies, which exist in international castellology, as well as original, specific features of various fortification schools and trends.

Source of defensive architecture is defensive architecture precedent to it, from which it inherits its origins and basic characteristics. Between source and “result” exist reason-reaction relationship, which persists during all evolutionary process. “Result” receives certain congenital features thanks to source, which were named “genetic” by Gheorghe Curinschi Vorona [10, p. 30].

Sources are subdivided into primary and associative, internal and external. Thus the *primary source* of all wood-earth fortifications were earth walls, moates and palisades of neolith epoch. Stone walls, which defended settlements in VIII BC, were of stone belt defense archetype. It is known that walls of Jericho were rebuilt 17 times during VIII-I BC. Defensive architecture of the bronze epoch used and improved achievements of neolith military architecture. Thus Cycladic cities-states (Poliochni on Lemnos island, Troy), which brilliantly illustrate the transition from “barbarity” to “civilization”, were surrounded by powerful walls composed of large stone blocks. The form of the plan was a compact irregular polygon, close to a circle. Entrance gate were well fortified, and walls were protected by horizontal flanking elements.

One should search sources of cylindrical inhabited “nurage” tower from Sardinia, which has its distinct protective features, in Neolithic architecture of Cyprus and continental Greece, where were widespread centric constructions like tolouses. The prototype of medieval regular fortress of castle type was the Roman “castrum”, and the nearest source in time is Roman-Byzantine “castellum”.

It is necessary to note, that utilitarian component in defensive architecture was always much more ponderable than aesthetic, and the evolution of forms was linked directly to the improvement of military technique.

Internal source of the well-known tower-donjon was the fortified multilevel dwelling of compact plan, which one can meet since older times in Europe. *External*

sources became usual in defensive architecture during fire-arms epoch. They determine the development of defensive power of medieval states.

Influences are actions, to which is exposed from outside an already established defensive architecture. It is right here that one can find contact and evolutionary connections. It is known, that identity of a phenomenon is characterized by genetic connections, and contact connections enrich the phenomenon, giving to it new features. "The fundamental distinction between sources and influences consists in the fact that sources are characterized by congenital features of architecture, and influences - by acquired features" [11, p. 31]. *Direct influence* was carried out by means of invited experts or local masters, who were offered to realize a certain model. *Indirect influence* was carried out without any contact, through architecture-intermediary. Arabian "fortins" rendered direct influence on regular fortresses of crusaders. Contacts between Gothic architectures have led to occurrence of Gothic castles in the Western Europe. One can trace indirect influence using an example of architectural decor of medieval castles of Transylvania having "radiator" somewhere in Germany or in Italy, and "intermediary" somewhere closer – in Hungary or Poland. Nevertheless it is sometimes difficult enough to draw exact line between source and influences, between genetic and contact relations.

Tradition in defensive architecture can only be seen during certain periods, significantly differing in the extent and depending on evolution of military art. *National traditions* could be present in the decor, selection of building materials, building technique, etc. *Common traditions* depended on certain period of time and existing schools.

Parallels (analogues) can be as historical (synchronous), as extra-historical (asynchronous). This can be explained by similar originating conditions, while excluding any genetic or contact connections between sender and addressee. It is possible to give as an example of *synchronous parallel* a method of ornamenting medieval fortresses and castles by stone kernels. Thus absolutely different peoples displayed their force and contempt to external enemy.

Asynchronous parallel is the cyclopic laying of defensive walls by inkis and cyclopic laying of Micken's fortifications. Another extra-historical analogue is Bellever palace on Majorca (XIth century) and Soroca fortress in Moldova (XVIth century).

Specificity of military architecture does not assume obvious *resistance* to any models. The latter were only "creatively transformed" in places. Thus in the Middle Ages in the Byzantine dominium the conventional sample for imitation was the fortress of Constantinople. It is interesting, that it became known to the Western Europe comparatively late – during the epoch of crusaders. Between Roman empire and Byzantium (those two parts of the Roman world) there was no contact-exchange in the field of military construction, thus the defensive architecture developed in parallel.

Let's note, that some countries, by virtue of certain circumstances, could not accept (or could not have) certain elements of fortress architecture. *Creative replicas* were rare enough – they concerned only individual objects and components of defensive structures. Thus it is possible to consider as a creative replica the patrimonial towers on Caucasus and houses of type "kula" in Balkan region – all of them have arisen as autochthon examples of defensive architecture. An original creative replica is the Great Chinese Wall, which has eclipsed by its extent all defensive lines of the world.

Any work of defensive architecture can be considered from the point of view of sources and influences represented by directions, schools, unique objects or even well-known masters-architects, under aspect of certain constants and original architectural decisions. All external and internal connections are connected integrally with uniform process of development.

The comparative method in castellology is inconceivable outside of historical analysis of the phenomenon because one of key parameters is time, and critical determinant and motive power is the development of military technique. Models, types and methods, being derivatives of last military inventions, are more often imposed from the outside in here than in ordinary architecture. During certain periods of time spontaneous processes of transfer and acceptance of experience prevailed, and during some other periods it is possible to observe “invasion” of distinct models, which were most adapted to the latest types of arms. The comparative method helps to understand evolutionary process in the defensive architecture.

As in architecture in general, here the form acts as unity of three components: functionality, constructive decision and plastic expressiveness. Functionality was of the most importance, but the constructive basis was also important. As for artistic, esthetic side, it developed much less than in general architecture.

Appearing of bastion structures was a huge advance in the field of military building, starting with moats and palings. It was qualitative evolution of the phenomenon, which was constantly perfecting its constructive structure. Being spontaneous, intuitive in the beginning the military architecture gradually became controllable, with its experience and legitimacy, and all its evolution was an infinite number of discoveries, engineering innovations and aesthetic quests.

It is possible to partly apply theses of Gheorghe Curinschi Vorona on generations of monumental architecture [10, p. 58] to castellology. The first generation of mature defensive architecture was the military architecture, which arose from disputes in the east, then was widespread in antique time and came to an end in the Middle Ages, simultaneously with the advent of fire-arms. The second generation we consider to be the military architecture of the Middle Ages till occurrence of bastions. And the third generation - constructions of bastion type, which existed till the very decline of the epoch of fortresses and castles. Unlike in general architecture, here the number of national traditions was extremely small. With the advent of serious fortification trends, which used achievements of each other for improvement of ways of defense, fortresses became an example of engineering genius and brilliant architectural idea. Defensive constructions of the third generation became the international product – here it is possible to find certain schools and types. Transition from one generation to another is characterized by new quantitative and qualitative characteristics, and also by changes of volume-planning structure.

The defensive architecture acted as sequence of forms, as a state of constant genesis. But it cannot be called homogeneous during certain periods of time – there could be “pulsations” and “splashes”, and on boundaries of generations some jumps can be observed.

The division into periods in castellology depends also on the level of development of military technique. During the first period existed defensive constructions of the cold steel epoch. The second period was characterized by strongholds intended to resist to fire-arms and during the third period one can find powerful bastion con-

structions, capable to resist to gun attacks and mines. All these objects can be considered as stages of the same evolutionary processes. The periods, in turn, are subdivided into stages and phases. Unlike general architecture, in castellology it is easier to track time extent of generations and to establish their borders.

The theory of the comparative method resorts to such concepts as “model” and “modeling”. “Depending on the field, which englobes object of study, purposes and character of study, a model can be ideal or essential, can be a symbol, a form, a scheme, a graphic representation or a lay-out” [10, p. 104]. This classification take into consideration iconic, analogous and mathematical models. Modeling process needs certain isomorphism between the model and the original (isomorphism is considered as equivalence, identity, equality). A certain symmetry between the model and the modeled object is also required. It is very important, that castellology, as well as the architecture, does not build a theoretical model on the basis of an original, but selects it from a number of real objects. Then the examined monument is compared to the chosen model. Factologic (descriptive – “photographic”) part is revealed and hierarchy is determined. Comparative castellology as an historical discipline, can model processes of genesis and continuity, as well as results of influences. As in general architecture, during certain time intervals, historical process in here can be as evolutionary as involutionary. Thought the general process is finite – it comes to an end simultaneously with the end of the era of fortresses and castles. Modeling of evolutionary aspects of defensive architecture is made using categories of constructions: fortifications of settlements, military strong points, fortified religious and civil places, etc.

In castellology there are also such concepts as “type”, “typology” and “typogenesis”. The exemplary type is characterized by specific qualities making it the model for the further imitation. From the point of view of modeling the type becomes the model for group of similar objects, which have the same structure. From multitude of monuments are allocated classes or groups with common structure determining their type. In defensive architecture during certain periods of time there could exist a certain “typological balance”, but with new discoveries in military art there appeared some type changes. The history gives examples of very slow re-structuring of types too, especially in defensive architecture of the first generation. Between various typological structures-monads establish genetic and contact connections.

The defensive architecture is perfectly “organized” based on types, and its evolution can be presented as process of typogenesis. Development of the type is carried out by improvement and elimination of previously existing deficiencies. Thus medieval fortresses tended to liquidate “dead space”, passing from internal towers to towers advanced towards the field, from simple towers to artillery towers, bulwarks and bastions. Development of bastion constructions is of particular interest – the form of bastions was modified depending on the power of artillery equipment.

In defensive architecture the struggle and the competition among various currents and schools appeared relatively late, when engineers and architects were searching for optimum decisions for elements of bastion fortresses. But here it is also possible to notice continuity of separate types.

In military architecture types are subdivided into functional and structural. The latter can develop horizontally (fortifications of settlements) or vertically (castles on heights, family towers). Sometimes a specific prototype was copied many times (the Roman “burgh” guard-towers, the square plan bastion fortresses with corner bas-

tions). It is hard to speak in the field of defensive architecture about application of international styles, though certain exceptions exist. Thus there were some Gothic castles and Renaissance style castles. On the territory of Transylvania the latter got from their sources – feudal fortified residences – a symmetric composition and premises gathered around an internal rectangular or square court yard, as well as got corner towers or bastions.

It is possible to track evolution of type by means of genetic (chronological) sequences. Visual and typological groups give a clear enough idea of the type.

In the comparative castellology it is possible to model structural units, functional decisions, constructive systems, compositional principles, morphological aspects, architecturally-plastic decisions, etc. It is very important to reveal presence of certain constants characterizing and determining military architecture of various geographical and cultural areas, of different people at various times, of different fortification schools. Thus the Greek fortified cities developed under their own laws. They depended on a number of factors: existing conditions of terrain, local traditions (if they were established in colonies), “castle fashion”, achievements of military art, etc. The Roman “castrum” fortifications have their own features: they are characterized by two mutually perpendicular axes, area of crossing of *cardo* and *decumanus*, rational use of internal space with orthogonal planning of the building, forwarded strong towers with rhythmical, well thought distance etc. The Byzantine fortifications were dependant on terrain, thus walls were doubled or tripled, towers get a variety of forms, and all defensive complex was dominated by “a fortress within the fortress” – a citadel.

Comparative castellology can be considered as a special case of the comparative architecture, with elements of comparative archeology, town-planning, art, etc. But it has a unique character, its own specificity.

Comparative castellology can exist and develop independently, having as the main model the global heritage of the defensive architecture.

The literature

1. Sir A. Banister Fletcher. History of Architecture on Comparative Method. – London, 1951.
2. Strzygowski J. Orient oder Rom? Beiträge zur geschichte der Spätantiken und frühchristlichen Kunst. – Leipzig, 1901.
3. Strzygowski J. Die Baukunst der Armenier und Europe. Wien, 1918.
4. Benoit F. L'architecture. L'Orient Médiéval et Modern. Paris, 1912.
5. Balș Gh. Influence de l'art gothique sur l'architecture roumaine // Académie roumaine. Bulletin de la Séction historique. Bucuresti, 1929.
6. Balș Gh. Influence du plan serbe sur le plan des églises roumaines. Paris, 1930.
7. Balș Gh. Influences arméniennes et géorgiens sur l'architecture roumaine. – Valenii de Munte, 1931.
8. Ghika-Budești N. Evolutia arhitecturii in Muntenia si Oltenia // Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. – I. – Bucuresti, 1927.
9. Ionescu Gr. Arhitectura pe teritoriul Romaniei de-a lungul veacurilor. Bucuresti, 1982.
10. Curinschi Vorona Gr. Introducere in arhitectura comparata. Bucuresti, 1991.
11. Ilvitskaya S., Pereliaeva T. „Arhitectura comparata” // Architecture of the world. – 6. – Moscow, 1997.
12. Dürer A. Etliche underricht zu Befestigung der Stett Schoss und Flechek. – Nürnberg, 1527.
13. Martini F.G. Trattati di igeegneria e arte militare. – T. I-II. – Milano, 1977.
14. Tartaglia N. Questii et inventioni diverse. – Venetia, 1538.
15. Freytag A. Architectura militaris nova et aucta. – Lejda, 1631.
16. Vauban. Manière de fortifier. – Paris, 1689.
17. Montalambert M.R. La fortification perpendiculaire. – T. I-XI. – Paris, 1776-1786.

18. Viollet-le-Duc E. Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. – T. I-VI. – Bence, 1858-1868.
19. Anderson W. Castles of Europe from Charlemagne to the Renaissance. – London, 1970.
20. Levron J. Le château fort et la vie au Moyen Age. – Paris, 1963.
21. H.J. Mrusek. Burgen in Europa. – Leipzig, 1973.
22. Oman Ch. Castles. – New York, 1926.
23. Piper O. Burgenkunde. – München, 1912.
24. Toy A. A History of Fortification from 3000 B.C. to A.D. 1700. – London, 1955.
25. Piskadlo A. Grody, zamki, fortece. – Warszawa, 1976.
26. Libal D. Châteaux forts et fortifications en Europe du Ve au XIXe siècle.

Summary

The author proposes the new historical discipline – comparative castellology (castellology – science “in statu nascendi” researches the fortresses and the castles).

Comparative castellology studying the sources, direct and indirect influences, historical and ahistorical parallelisms, resistents to influences and creative replica.

Comparative castellology can be considered as a special case of the comparative architecture, with elements of comparative archeology, town-planning, art, etc.

O nouă disciplină comparată

Castelologia comparată poate fi considerată ca un caz special al arhitecturii comparate, cu elemente de urbanism, artă, etc. Dar ea are un caracter unic, specificitatea sa proprie.

Castelologia comparată poate să existe și să se dezvolte în mod independent, având ca model principal moștenirea universală a arhitecturii defensive.

ИСТОРИЧЕСКИЕ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПО ТРАДИЦИОННОЙ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЕ ГАГАУЗОВ

Е. Н. КВИЛИНKOBA

В последнее время огромное внимание уделяется изучению традиционной культуры и культурного феномена этноса. Своеобразие этнической культуры проявляется в специфических средствах художественно-эстетического восприятия им реальной действительности. Для этноса (этнической общности) наиболее значимыми являются, прежде всего, элементы бытовой культуры, в то время как профессиональная культура по содержанию во многом интернациональна, поскольку ее основу составляет сумма знаний, необходимых в профессиональной деятельности человека.

К устойчивым элементам культуры относятся традиции, благодаря которым происходит сохранение и передача накопленного опыта. Традиции являются составной частью культуры и выполняют функцию обеспечения устойчивости общества. Именно традиции, передаваемые от поколения к поколению, позволяют народу сохраниться как самостоятельное культурное явление современного мира. Необходимость сохранения самобытной культуры является составной частью историко-культурного и духовного развития каждого народа. Вместе с тем это позволяет исследовать вопросы этнокультурного взаимодействия с другими народами и способствует решению важных проблем, и в первую очередь, изучению вопроса происхождения народа.

Известно, что более или менее значительные изменения в народной обрядности происходят только под действием глубоких и длительных этнокультурных контактов. В большей степени этническая специфика сохраняется в духовной культуре: в форме поведения, в системе ценностей, в обрядах и обычаях, что в целом обуславливает сохранение определенной группой этнического самосознания. В традиционной культуре отражаются все изменения, происшедшие с народом на протяжении его истории, будь то смена хозяйственного уклада, территории проживания, религии и т. д.

В современный период многими учеными делается акцент на необходимости использования *междисциплинарного подхода*¹ при изучении различных областей традиционной культуры, что в свою очередь требует привлечения всех имеющихся источников. Подчеркивая значимость любого вида источника при исследовании культурного феномена этноса, Л. Февр писал: «История использует *тексты* – не спорю. Но *все тексты*. А не только архивные документы, получившие, как сказал некто, особую привилегию на постановку оторванным от действительности историкам всего их позитивного материала:

имен, мест, дат, мест, дат, имен... А и стихи, картины, пьесы: все это свидетельства живой человеческой истории... История использует тексты... Но *не только тексты*. А все источники, какова бы ни была их природа. Те, что находятся в обращении издавна, и те в особенности, что порождены бурным расцветом новых дисциплин: статистики, демографии..., лингвистики..., психологии..., всего не перечесать»².

Ж. Ле Гофф, указывая на кризис методологии истории, предлагает использовать новые пути познания человека, его деятельности, мироощущения, миропонимания³. О необходимости общей переориентации самого исследовательского мышления и изменения ракурса изучения исторического прошлого и методов его постижения пишет А. Ястребицкая. По ее мнению, «историческая наука и поиски новых путей сводятся к тому, что исследователи приближаются к пониманию исторического прошлого через его субъекта и носителя – человека»⁴. А. Пондопуло ставит вопрос о месте исследователя по отношению к тому обществу, которое он изучает, о его роли в процессе изучения и превращения увиденного в текст⁵. Метод изучения конкретно-исторического времени основан на «вживании» исследователя в сознание людей далекой эпохи. При этом особое внимание уделяется изучению взаимовлияний и взаимоотталкиваний⁶.

Отметим, что до настоящего времени происхождение гагаузов остается дискуссионным. Для них роль этнического маркера играет конфессиональная принадлежность (христиане) и языковая особенность (тюркоязычные). В результате исторического развития они оказались разделенными на несколько групп. При общей численности на территории бывшего СССР в 200 тыс. человек представители этого этноса проживают в Молдове (около 150 тыс. чел.), Украине (около 30 тыс. чел.), России, Казахстане и др. Довольно компактно они проживают на территории Болгарии, Румынии, Греции.

Исследование вопроса об этногенезе гагаузов является актуальным и чрезвычайно сложным ввиду отсутствия до второй половины XIX века каких-либо сведений об этом народе. В этой связи значительную ценность представляют все источники, позволяющие изучить генезис материальной и духовной культуры гагаузов, проследить имевшие место этнокультурные контакты и их результаты. Исследование и систематизация материалов по традиционной культуре гагаузов является необходимым условием для всестороннего изучения их этнической истории, представлений об окружающем мире, эстетических и морально-этических взглядов. Выявление этнических маркеров (признаков) традиционной культуры способствует разрешению вопроса об их происхождении.

В данной статье автор рассматривает и анализирует различные виды источников, которые были использованы им в процессе изучения традиционной духовной культуры двух групп гагаузов – Республики Молдова и Болгарии. Несомненно, что любой источник, в том числе архивный материал, в определенной степени является субъективным, хотя бы ввиду того, что ученый отбирает и систематизирует обнаруженные им факты. В этой связи Л. Февр писал: «сама история есть отбор, ибо игра случайности может уничтожить то или иное собрание документов – и сохранить другие»⁷.

Использование разных источников позволяет глубже и объективнее раскрыть изучаемые области. Исходя из содержания объекта исследования, мы выделили шесть основных групп источников⁸:

Основным источником явились полевые материалы автора. Поскольку многие обычаи и обряды совершались вплоть до 70-х годов XX в., а немалая их часть исполняется и в настоящее время. Это позволяет при помощи использования разнообразных методов (свободная беседа, углубленное интервью, метод наблюдения и др.) собрать богатый этнографический материал по народным обычаям и обрядам, терминологии, религиозности и т.д. Для того чтобы рассмотреть процесс трансформации обрядности в целом необходимо изучение архаичных форм обычаев и обрядов. Реконструкция некоторых обычаев и обрядов осуществлялась на основании воспоминаний респондентов и рассказов их бабушек и дедушек. Сбор материала осуществлялся по специально разработанному нами программе-вопроснику, подготовленному с учетом состояния изученности предмета исследования.

В современный период многими учеными (Н.И. и С.М. Толстые, М.Н. Шмелева, С.И. Ванштейн, В.Р. Арсеньев, Г.А. Сергеева и др.) подчеркивалась важность создания программ-вопросников по различным областям народного знания⁹, которые позволяли бы получать сопоставимые данные (А.М. Решетов)¹⁰. О важности методологической проблемы по разработке вопросников писали Н.И. и С.М. Толстые: «Вопросник всегда отражает ту или иную предварительную систематизацию и даже интерпретацию материала. От него зависит не только полнота, но и качество собранных данных»¹¹.

Общая картина бытования обычая или обряда устанавливалась нами в результате полных ответов, записанных у нескольких информаторов. Сведения об обычаях и обрядах, которые исполнялись в прошлом, но уже утрачены, подвергались нами проверке. Для этого опрашивалось несколько информаторов. Расширение круга привлекаемых к опросу лиц позволяло определить достоверность полученных данных. Если интересные единичные сведения, зафиксированные у знающих информаторов, не подтверждались в процессе дальнейшего исследования, автор не отбрасывал их, так как они нередко существенно дополняли и поясняли собранный материал. В таких случаях мы лишь оговаривали их при включении в исследование.

Выборка сел была проведена в соответствии с принятыми в этнографии методами, что позволило, в свою очередь, обеспечить репрезентативность полевого материала. С целью выявления сохранившихся архаичных форм обрядов автор при выборе населенных пунктов руководствовался этническим составом жителей села (с преобладанием гагаузского населения), принципом наибольшей его удаленности от главных дорог, железнодорожных путей, инонациональных сел (насколько это было возможно).

В процессе исследования нами был выявлен ряд гагаузских сел расположенных на юге Республики Молдова, в которых различные элементы традиционной культуры довольно хорошо сохранились до настоящего времени (Гайдари, Джолтай, Баурчи, Авдарма, Карбалия, Копчак). У гагаузов Болгарии, например, воспоминания об исполнявшихся в прошлом обычаях и обрядах более полно представлены информаторами сел Болгарево, Генерал Кантарджиево, Орешак.

Для изучения степени этнокультурного взаимодействия были исследованы гагаузские села, расположенные по соседству с иноэтничными населенными пунктами (молдавскими, болгарскими): Дезгинджа, Чок-Майдан, Казаклия. Для

выявления локальных особенностей мы изучили группы гагаузских сел, относящихся к разным районам (в Республике Молдова – Комратский, Чадыр-Лунгский и Вулканештский (частично), в Болгарии – Варненский и Добричский). Данный выбор объясняется тем, что из полученных нами результатов на начальных этапах полевых исследований стало очевидным, что имеются определенные различия в обрядах, обычаях и терминах родства у представителей этих районов.

Вторую группу источников, особенно при исследовании вопросов, связанных с социально-экономической жизнью, этнической, религиозной и языковой идентификацией гагаузов в XIX – начале XX в., составили **документы, обнаруженные в Национальном Архиве Республики Молдова (НА РМ)** в фондах: Бессарабского областного уголовного суда (ф. 44), Кишиневской Духовной Дикастерии (ф. 205), Кишиневской Духовной Консистории (ф. 208), Бессарабского областного гражданского суда (ф. 37), Бессарабской казенной палаты (ф. 134) и др. Из них были извлечены и впервые введены в научный оборот документы, отражающие вопросы брака, правового положения женщины и ее роли в общественной жизни, землевладения, социального развития общества, деятельности органов местного самоуправления у задунайских переселенцев (в том числе по гагаузским селам). Обнаруженные нами документы позволили в определенной степени рассмотреть вопросы, связанные с судопроизводством и влиянием на него норм обычного права, то есть вопросы, касающиеся истории права Бессарабии.

Материалы по общественной жизни гагаузов довольно широко представлены в фонде 44, который содержит спорные исковые дела между нарождающейся зажиточной верхушкой и членами сельской общины по вопросам аренды, выплат фиксированного процента с урожая и т. д., а также дела о воровстве, наследстве, поджогах, потраве, убийстве, о ворожбе (колдовстве) и др., относящиеся к первой половине XIX века. Из документов видно, что в этот период широко была распространена практика привлечения местными властями (сельским приказом) «почетных колонистов села и стариков» для разбирательства дел уголовного характера¹². Это свидетельствует о том, что в селе существовал так называемый Совет старейшин, который влиял на решение всех важных вопросов общественной жизни.

Одной из наиболее распространенных форм вынесения приговоров судебными органами (в том числе и по некоторым делам уголовного права) была отдача виновного на поруки сельской общине («под надзор обществу») с наложением на него епитимии. Если общество или отдельные ее члены не поручались за виновного, то его ссылали в Сибирь¹³. Отдаче виновного на поруки, как правило, предшествовало телесное наказание. Данная мера применялась по отношению к осужденным за различные преступления, например: за неумышленное убийство, за колдовство (женщина была приговорена к 10 ударам розгами и штрафу)¹⁴ и др. Из обнаруженных документов видно, что телесное наказание в Бессарабии, как и на территориях других российских губерний, применялось и по отношению к женщинам.

Наиболее распространенными видами преступлений, по архивным данным, были кражи сельскохозяйственных животных (лошадей, волов и др.). В зависимости от предмета воровства и степени вины осужденного количество

ударов и орудие наказания (розги, палка, плеть) было различным – от 15 до 35 ударов¹⁵. Число ударов не было строго определено законом, а зависело от решения судьи. Если человек, подозреваемый в преступлении, ранее привлекался к суду или сумма украденного была значительной (но не превышала 100 руб.), то наказание ужесточалось¹⁶. Человек, подвергшийся телесному наказанию, навсегда лишался права быть избранным на общественные должности. Отметим, что телесные наказания были отменены в России в начале XX века¹⁷. Анализ имеющихся документов позволил рассмотреть некоторые вопросы, связанные с изучением роли обычно-правовых норм в традиционной жизни гагаузского села в исследуемый период. При рассмотрении дел общесельский совет довольно эффективно использовал методы психологического воздействия.

Интерес представляют дела за 20-30-е годы XIX в., связанные с нарушением запрета о кровосмешении. Согласно каноническому праву, брак между родственниками по восходящей, нисходящей и боковой линиям (до седьмой, позже четвертой степени родства) не допускался. В официальном законодательстве, действовавшем в тот период, нарушение этого запрета, в случае родства по восходящей или нисходящей линиям, наказывалось смертью¹⁸. Как видно из документов, задунайские переселенцы Пейко Неделков и его двоюродная сестра Пейка Добрева по требованию родственников и жителей села были «из места своей оседлости удалены», то есть, изгнаны из села. Судебное разбирательство, длившееся более двух лет, окончилось обвинительным приговором, по которому их брак признавался незаконным. И это несмотря на то, что супруги обвенчались на территории Добруджи и у них родилось двое детей. Леовским уездным судом было вынесено решение: подвергнуть их епитимии и сослать в Сибирь с условием их раздельного проживания. Позже дело, под предлогом несоблюдения некоторых процессуальных норм, было передано для окончательного решения в Управление задунайскими переселенцами¹⁹. Это свидетельствует о том, что вопросы, касающиеся поселенцев в Бессарабии, находились в ведении Управления задунайскими переселенцами, которое применяло наказания с учетом местных традиций.

Материалы 44 фонда демонстрируют также отношения мужа и жены внутри семьи. Глава семьи нередко выступал в роли деспота, подвергая жену и детей телесным наказаниям, приводивших порой к летальному исходу. Так, за неумышленное убийство жены, муж был приговорен к 70 ударам розгами²⁰. Материалы этого фонда позволяют исследовать социальные отношения в гагаузском селе.

В делах уголовного права, относившихся к области морали и регулирующих каноническим правом, юридический статус Церкви был высок. Все правонарушения, касающиеся области семейно-брачных отношений (повторные браки, разводы, прелюбодеяния и т. д.), рассматривались в духовных судах, а по необходимости совместно с гражданскими судьями. В фонде Кишиневской Духовной Консистории (ф. 208) имеются некоторые материалы, позволяющие рассмотреть практическое применение канонического права по вопросам создания брака и допустимой степени родства. В этом фонде хранятся документы, в которых отражается отношение местного духовенства к народной обрядности и к остаткам язычества. Многие священники были выходцами из местных крестьян и сами соблюдали народные обычаи и обряды. Некоторые из них к

данному вопросу подходили очень строго и требовали от прихожан полного отказа от традиционных форм празднования²¹. Это приводило к противостоянию священников и прихожан. В некоторых случаях подобные конфликты заканчивались трагически – убийством священника.

В фонде Кишиневской Духовной Дикастерии (ф. 205) и Кишиневской Духовной Консistorии (ф. 208) представлены материалы, касающиеся взаимоотношений между местным духовенством и прихожанами по религиозным, нравственным и бытовым вопросам, а также прошения о назначении в приходы священников собственной национальности и т.д.²²

В фонде Бессарабской казенной палаты (ф. 134) хранятся материалы переписей, представляющие собой списки задунайских переселенцев, на основании которых можно говорить о количестве членов семьи в гагаузских селах, о составе семей, родственных отношениях. Это является важным для определения типа гагаузских семей, распространенных на территории Бессарабии.

Третью группу источников составили **нормативные акты** – «Свод Законов Российской империи»²³, «Местные законы Бессарабии»²⁴. Они привлекались при изучении вопросов о влиянии официального права на сохранение больших патриархальных семей, на право наследования, на статус мужчины и женщины в семье и др.

Так, например, Российское законодательство во многом способствовало увеличению количества братских и неразделенных семей у задунайских переселенцев. Оно, в немалой степени влияло на этот процесс и ограничивало возможности раздела таких семей. В Уставе о колониях иностранцев в Российской Империи (Свод Законов. Т. XII, ч. 2-я. СПб. 1857 г.) особо оговаривалось, что закон «позволяет братьям и родственникам с общего согласия жить одним домом, с таковым однако ж условием, чтобы хозяином дома был один, а не все (ст. 173)». Из этого можно сделать вывод, что поощрялось существование братских семей. Отделение же вновь образовавшихся семей должно было осуществляться «с дозволения начальства с учетом интересов поселян и эффективности их хозяйства – при достаточном количестве земли, орудий и скота, при согласии родителей» (Ст. 178)²⁵.

Путем привлечения данных полевых исследований мы можем констатировать, что традиция сохранения неразделенных и братских семей была широко распространена в начале XX века и у гагаузов Болгарии. По сведениям информаторов, неразделенные и братские семьи (состоящие из 15 человек), в которых проживали два брата с женами и детьми, встречались довольно часто. В отцовской неразделенной семье, в большинстве случаев, через 5–6 лет совместного проживания с женатыми сыновьями и их детьми проводили раздел всего наследства, и сыновья после женитьбы и построения дома выселялись в собственные дома. Как правило, раздел наследства между сыновьями происходил при жизни отца и с его согласия²⁶.

Четвертая группа источников представлена фрагментарными сведениями по календарным обычаям и обрядам, по общественной жизни гагаузов, содержащимися в **фондах архива Института археологии и этнографии АН РМ**, а также **Национального историко-этнографического музея им. Д. Кара Чобана с. Бешалма** (Комратский район). Они представляют собой материалы экспедиционных отчетов, интервью, краткие записи и уникальные фотографии.

Пятую группу источников составили исторические и этнографические материалы, относящиеся ко второй половине XIX – началу XX в., опубликованные в **Бессарабской периодической печати**, в частности в журналах «Кишиневские епархиальные ведомости» (КЕВ), «*Viața Basarabiei*» («Бессарабская жизнь»). Описания народных обычаев и обрядов местными священниками Бессарабской губернии, в соответствии с государственной программой, содержат интересные и ценные сведения о духовной культуре гагаузов и других народов Бессарабии.

В 1872 г. в КЕВ (№ 13) была опубликована «Программа для руководства священникам при описании городских и сельских приходов и церквей»²⁷. Одним из ее пунктов было – сбор священниками этнографических сведений по народным праздникам и обрядам в тех селах, в которых они работали. Включение данного пункта в официальную программу объясняется тем, что характерной чертой общественной жизни того времени было исследование различными обществами и комитетами традиционной культуры и быта народов, населяющих Российскую империю²⁸. Уже в то время ученые и исследователи били тревогу о том, что народная культура стремительно исчезает. Понимая безвозвратность этого процесса, они прилагали огромные усилия, чтобы собрать как можно полный этнографический материал и сохранить его для потомков.

Сведения по гагаузским селам, опубликованные в КЕВ, очень немногочисленны. Они в той или иной степени отражают обрядность и религиозно-нравственное состояние прихожан всего по четырем селам – Чок-Мейдан, Дезгинджа, Гайдар, Червоноармейское (Кубей) и имеют отрывочный характер²⁹. Иногда в отчетных документах встречается описание архаичных народных обрядов, с которыми Церковь вела борьбу, например, об использовании жертвенного животного в обряде вызывания дождя (Деятельность Архиепископа Иринарха в период управления им Кишиневской епархией (1844-1858)³⁰. В журнале печатались также сведения о деятельности священнослужителей по вопросам просвещения прихожан, их религиозной грамотности, морально-нравственном состоянии и т.п.

При использовании данного вида источника автор критически подошел к высказываниям священников, касающихся «живучести» народных обрядов и обычаев, так как местное духовенство было заинтересовано в том, чтобы «приукрасить» свои успехи в деле борьбы с остатками язычества в селе. Благодаря содержащимся в КЕВ сведениям, стало возможным изучение генезиса некоторых календарных обычаев и обрядов.

В журнале «*Viața Basarabiei*» М. Чакир опубликовал несколько статей, отражающих некоторые вопросы истории и культуры гагаузов: по обряду курбан, по свадебной обрядности, религиозности и др.

Шестая группа – это **песенный фольклор**, который широко использовался как **важный историко-этнографический источник по традиционной духовной культуре гагаузов**. По мере возможности мы пытались установить достоверность сведений (по семейной и календарной обрядности, по вопросу о статусе полов и др.), содержащихся в песнях, сравнивая их с собранными у информаторов данными. Значимость фольклора как источника при разработке важнейших историко-этнографических проблем отмечалась в работах ряда исследователей³¹.

Обращая внимание исследователей на необходимость использования фольклора как исторического источника, В. К. Соколова писала: народная поэзия «предназначена служить практическим целям, и является энциклопедией народных знаний и опыта, сводом народных представлений о мироздании, природе, обществе, истории, моральным и правовым кодексом и пр. Поэтому изучение истории любого общества на ранних стадиях его развития невозможно без широкого привлечения фольклора, который при исследовании проблем мировоззренческого характера и социальной организации является основным, а часто единственным источником»³². Исключительно важную роль играет народная поэзия при изучении всех проблем мировоззренческого характера, и, прежде всего – религиозных верований и представлений. С достаточной полнотой представлены в фольклоре социальные отношения и социальные институты³³.

Сведения, содержащиеся в гагаузском песенном фольклоре, отражают различные стороны народного быта, нравственные принципы, нормы поведения, термины родства, сведения по календарной и семейной обрядности, и др. У гагаузов Республики Молдова нами было записано более 200 песен, у гагаузов Болгарии – более 100³⁴.

* * *

Из представленного обзора источников по традиционной духовной культуре гагаузов видно, что они различные по своему характеру. Собранный полевой материал позволил выявить локальные и региональные особенности календарных праздников и обрядов, воссоздать картину общественных и семейно-брачных отношений в гагаузских селах конца XIX – первой половины XX века. В свою очередь, это дало возможность рассмотреть генезис народного календаря, терминов родства, обычно-правовых норм (в том числе права наследования), народных песен и др.

Изучение архивных документов позволило рассмотреть некоторые аспекты, связанные с типами семей у гагаузов в XIX в., социальными отношениями в селе, рассмотреть роль обычно-правовых норм в традиционной жизни гагаузского села. Из выявленных в архиве данных можно говорить о том, что в исследуемый период довольно эффективно использовались методы психологического воздействия и телесные наказания. Обнаруженные нами документы в определенной степени отражают вопросы, связанные с влиянием на него норм обычного права, то есть вопросы, касающиеся истории права Бессарабии.

Как видно из архивных источников, в делах уголовного права, относившихся к области морали и регулирующихся каноническим правом, юридический статус Церкви был высок. Вопросы религиозности и религиозной идентичности исследовались на основе документов Национального архива Республики Молдова, полевых материалов и опубликованных в литературе этнографических сведений.

В настоящее время представляется важным продолжить исследование традиционной культуры гагаузов с акцентом на изучении региональных особенностей; идентификации и идентичности у различных групп гагаузов. Однако в полной мере говорить об этнорегиональных особенностях можно лишь при проведении этносоциологических исследований, изучении архивов, находящихся на территории Болгарии, Турции, Румынии, Греции, и при расширении круга научной литературы, содержащей в себе сравнительные данные по другим народам.

Summary

Historical and ethnographical sources about traditional spiritual culture of Gagauzians

In traditional was examined, systematized and generalizes the wide range of sources (field materials, archive documents, normative acts, the Bessarabian press, and song folklore), which was used in process of studying traditional spiritual culture of two groups of Gagauzians – from Moldova and Bulgaria. The sources was classified with author on six groups. Was noted, that for studying ethnical history of Gagauzians important is using of all available sources because until second half of XIX century absent any information about this nation.

Примечания

¹ Междисциплинарные исследования в контексте социально-культурной антропологии: Сборник в честь Ю. В. Арутюняна / Отв. ред. М. Н. Губогло, М., 2005; Земсков В., *Проблема культурного синтеза в пограничных цивилизациях*, в *Общественные науки и современность*, М., 2000, № 5, с. 96-103; Ахиезер А., *Между циклами мышления и циклами истории*, в *Общественные науки и современность*, М., 2002, № 3, с. 122-132; Автономова Н. С., Караулов Ю. Н., Муравьев Ю. А., *Культура, история, память (о Некоторых тенденциях новейшей французской историко-методологической мысли)*, в *Вопросы философии*, 1988, № 3, с. 71-87; Неретина С., *Через идею диалога культур*, в *Одиссей*, М., 1990, с. 23-28; Репина А., *«Новая историческая наука» и социальная история*, М., 1998; Февр Л., *Бои за историю*, М., 1991; Кантор К. М., *История против прогресса: Опыт культурно-исторической генетики*, М., 1992; Ле Гофф Жак, *С небес на землю*, в *Одиссей*, М., 1991, с. 25-83; Лукьянец О. С., *Традиции и инновации в народной культуре в Этнографические исследования в Республике Молдова. История и современность*, Кишинев, 2006, с. 135-160; Флиер А., *Культура как смысл истории в Общественные науки и современность*, М., 1999, № 6. С. 150-159; Лотман Ю., *Культура и взрыв*, М., 1992; Янагида Кэндзуро., *Философия истории*, Пер. с япон. М., 1969, и др.

² Февр Л., *Бои за историю*, М., 1991, с. 20.

³ Ле Гофф Жак., *С небес на землю* в *Одиссей*, М., 1991, с. 25-83.

⁴ Ястребицкая А., *Повседневность и материальная культура средневековья в отечественной медиевистике*, в *Одиссей*, М., 1991, с. 84-85.

⁵ Пондопуло А., *От этнографического описания к этнографическому диалогу*, в *Одиссей*, М., 1991, с. 114-115.

⁶ Автономова Н. С., Караулов Ю. Н., Муравьев Ю. А., *Культура, история, память (о Некоторых тенденциях новейшей французской историко-методологической мысли)*, в *Вопросы философии*, М., 1988, № 3, с. 75-76.

⁷ Февр Л. *Бои за историю*, М., 1991, с. 50.

⁸ Квилинкова Е. Н. *Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности*, Кишинев, 2007, с. 18-23.

⁹ Ваништейн С. И. Актуальные вопросы полевого исследования традиционно-бытовых культур народов СССР // СЭ, 1985, – № 3. – С. 58; *Обсуждение статей М. Н. Шмелевой и С. И. Ваништейна по проблемам полевых исследований* (Г. В. Старовойтова, В. И. Козлов, А. Н. Жилина, Г. Н. Грачева), в *Советская этнография*, М., 1985, № 4, с. 67-77; *Обсуждение статей М. Н. Шмелевой и С. И. Ваништейна по проблемам полевых исследований* (В. Р. Арсеньев, Ч. М. Таксами, Г. А. Сергеева, Л. Н. Чижикова, И. П. Березовский, В. Ф. Горленко), в *Советская этнография*, М., 1985, № 5, с. 57-62; *Обсуждение статей М. Н. Шмелевой и С. И. Ваништейна по проблемам полевых исследований* (А. М. Решетов, О. Р. Будина, Г. Н. Симачков, Н. П. Лобачева, Л. Ф. Моногарова, Н. А. Томилов, в *Советская этнография*, М., 1985, № 6, с. 56-72.

¹⁰ *Обсуждение статей М. Н. Шмелевой и С. И. Ваништейна по проблемам полевых исследований* (А. М. Решетов, О. Р. Будина, Г. Н. Симачков, Н. П. Лобачева, Л. Ф. Моногарова, Н. А. Томилов, в *Советская этнография*, М., 1985, № 6, с. 58-59.

¹¹ Толстые Н.И. и С.М. *Теоретические проблемы реконструкции древнейшей славянской духовной культуры*, в *Советская этнография*, М., 1984, № 4, с. 78.

- ¹² Национальный архив Республики Молдова (НА РМ), ф. 44, оп. 1, ед. хр. 236.
- ¹³ НА РМ, ф. 44, оп. 2, ед. хр. 194, 1089.
- ¹⁴ НА РМ, ф. 44, оп. 1, ед. хр. 405, 448.
- ¹⁵ НА РМ, ф. 44, оп. 1, ед. хр. 447; ф. 44, оп. 2, ед. хр. 143.
- ¹⁶ НА РМ, ф. 44, оп. 1, ед. хр. 507, 607, 604; ф. 44, оп. 2, ед. хр. 141, 194, 1089, 185, 163, 187.
- ¹⁷ Купер В. *История розги*, Харьков, 1991, с. 159.
- ¹⁸ НА РМ, ф. 44, оп. 2, ед. хр. 52, л. 3.
- ¹⁹ Там же.
- ²⁰ НА РМ, ф. 44, оп. 1, ед. хр. 405, л. 62.
- ²¹ НА РМ, ф. 208, оп. 5, ед. хр. 875, л. 33, 43, 176 (дело за 1875–1876 гг.)
- ²² НА РМ, ф. 205, оп. 1, ед. хр. 2556, 4156, 2069, 4153; ф. 208, оп. 3, ед. хр. 5485; ф. 208, оп. 19, ед. хр. 595.
- ²³ Свод Законов Российской Империи. Т. XII. Ч. 2. СПб., 1857.
- ²⁴ Местные законы Бессарабии. Перевод Ручной книги законов или так называемого Шестикнижия, собранного отовсюду и сокращенного достопочтенны Немофилактом и Судьею в Фесалонике К. Арменпуло с приложением Соборной грамоты и господаря Маврокордата. Краткое собрание законов, извлеченных из Царских книг трудами и усердием боярина Андронакия Донича. Одесса, 1908.
- ²⁵ Державин Н. С., *Болгарские колонии в России. Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии*, София, 1914, с. 36.
- ²⁶ Квилинкова Е. Н., *Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности*, Кишинев, 2007, с. 208–217; Квилинкова Е. Н., *Некоторые элементы обычного права гагаузов, связанные с семейно-брачными отношениями*, в *Закон и жизнь*, Кишинэу, 2005, № 8 (165), с. 55–58.
- ²⁷ Кишиневские Епархиальные Ведомости, 1872, № 13, с. 304–311.
- ²⁸ Лукьянец О. С. Русские исследователи и молдавская этнографическая наука в XIX – начале XX века. Кишинев, 1986.
- ²⁹ Внебогослужебные собеседования в приходе с. Кубей, Аккерманского уезда, в связи с кратким очерком религиозно-нравственного состояния прихожан, в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1892, № 3, с. 55–58; № 4, с. 65–76; Козак И., *Дезгинже, болгарский приход Бендерского уезда*, в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1978, № 6, с. 233–254; Малай К., *Приход Чок-Мейдан Бендерского уезда*, в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1875, № 22, с. 830–843; Нефталимов Е., *Из села Гайдар Бендерского уезда. (Письмо в редакцию)*, в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1872, № 14, с. 446–448.
- ³⁰ Деятельность архиепископа Иринарха в период управления им Кишиневской епархией (1844–1858), в *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, 1911, № 33, 34, с. 1148–1150.
- ³¹ Соколова В. К., *Фольклор как историко-этнографический источник*, в *Советская этнография*, 1960, № 4, с. 11; Налепин А. Л., *Изучение проблемы историзма в американской фольклористике. Критический анализ*, в *Фольклор. Проблемы историзма*, М., 1988, с. 42–70; Далгат У. Б., *Этический историзм в развитии*, в *Фольклор. Проблемы историзма*, М., 1988, с. 72–99; и др.
- ³² Соколова В. К., *Фольклор как историко-этнографический источник*, в *Советская этнография*, 1960, № 4, с. 12.
- ³³ Там же, с. 13.
- ³⁴ *Moldova gagauzlarýn halk türkúleri* / Toplayan hem hazýrlayan E. Kvilinkova, Kipinöv, 2003; Квилинкова Е. Н., *Гагаузы Молдовы и Болгарии (Сравнительное исследование календарной обрядности, терминов родства и фольклора)*, Chişinău, 2005, с. 266–298.

RĂZEȘII MOȘIEI DRĂSLICENI: UN STUDIU CRONOLOGIC

Gheorghe SOLTAN,
doctor în istorie

Istoria timpurie a răzeșilor drăsliceneni este ascunsă în negura veacurilor. Pentru a crea un tablou încheiat al acestui trecut, de la obârșii, este necesar să adunăm toate izvoarele documentare disponibile și să le analizăm pertinent. Până în zilele noastre au ajuns puține documente în original despre Drăslicenii de până la începutul sec. al XIX-lea. Cu toate acestea, ele conțin o informație prețioasă. Totodată, putem găsi relatări indirecte și în documentele apărute mai târziu decât perioada analizată. Vom încerca să corelăm informația din documente cu cea transmisă de tradiția locală, reușind astfel, să stabilim evenimentele ce s-au produs în satul vechi de răzeși Drăsliceni pe parcursul a câteva secole.

Istoriografia a moștenit un act de la slăvitul domn al Țării Moldovei Ștefan cel Mare (1457-1504), prin care, marele nostru domnitor, la 26 februarie 1491, la Suceava, a confirmat spătarului Purice și altora două sate pe Nistru: «Drislivo» și «unde a fost Nosco»¹.

Cercetătorul Ioan Bogdan în culegerea sa de acte *Documentele lui Ștefan cel Mare*, a presupus că „Drislivo sau Drislovca ar putea să fie Drăslicenii de azi de lângă Pașcani, aproape de pârâul Ichel din sus de Chișinău”. Să menționăm că un «Dreslivo» mai este atestat și într-un act din 14 august 1432 de la Iliaș Vodă².

Însă autorii culegerii de acte *Documenta Romaniae Historica* (1487-1504), editată în anul 1980, localizează acest Drislivo (Drislovca) despre care este vorba în documentul menționat mai sus (26 februarie 1491), în altă parte. Acesta ar fi fost «un sat pe Nistru, lângă Jabca, r-nul Florești, RSSM». Vorba este că pe verso-ul pergamentului original sînt următoarele notițe: «Drislovca, Noscova s-au întărit lui Purice spatarul» și o altă însemnare din sec. al XIX-lea: «A mănăstirii Sfântului Savva, în Basarabia»³. Deci, se pare că aceste sate, «Drislivo» și «unde a fost Nosco», se aflau foarte aproape de Nistru, lângă Camenca și Jabca.

Regretatul doctor habilitat în filologie Ion Dron, de asemenea, considera justificat, după opinia noastră, că ipoteza lui Ioan Bogdan precum că Drislivo/Drislovca „ar putea să fie Drăslicenii de azi” e prea puțin plauzibilă, căci în hrîsovlul studiat de Ioan Bogdan e o referire destul de limpede la „două sate pe Nistru, unul Drislivo, iar altul unde a fost Nosco”⁴.

În concluzie, credem că nu se poate face o legătură între acest Dreslivo și Drăslicenii de azi. Trebuie menționat și faptul că în memoria bătrânilor din satul Drăsliceni nu s-au păstrat nici un fel de informații că Drăslicenii ar fi aparținut în trecut vreunui proprietar. Din contră, tradiția susține că satul de la începuturi a fost unul *răzășesc*. Există un șir de acte documentare din sec. XVIII și XIX din care rezultă clar că satul Drăsliceni era unul de răzeși, deci nu putea fi vorba ca în sec. XIX să aparțină mănăstirii Sf. Savva.

Prima mențiune ca atare a satului cu denumirea apropiată de astăzi apare într-un zapis din anul 1634, martie 5. Referirea la acest zapis se află într-o carte de judecată de la Divanul Moldovei privitoare la moșiile Cobâlca și Greblești, enumerând hrîsoavele și zapisele dintre anii 1632 și 1808. Documentul datat cu 25 februarie 1810 (original) a fost descoperit de istoricul Paul Mihail la Istanbul (Constantinopol) și publicat în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie « A. D. Xenopol » din Iași (România) în anul 1975⁵.

În acest hrisov este indicat și un zapis din anii 7142 (1634) martie 5 „al unui Guguliță, ficiorul Dresleoai din Dresliceni, întru carile arată că drept un cal bun prețuit drept 40 zloți bătuți și 20 taleri bani gata și o vacă cu vițal au vândut lui Ionașcu vornicul toată parte lui și a fratelui/său din sat din Cobâlca cât să va alege, parte părintelui lor, Dresleoai, iar cu frații lui să aibă a se tocmi să țină parte lui dintr-alti moșii”⁶.

Apoi localitatea este menționată într-o carte de judecată din 13 decembrie 1641 de la Vasile Lupu Voievod (1634-1653). Actul este un suret, adică o traducere, de la începutul sec. al XIX-lea. Domnitorul întărește în acest document urmașilor lui Popșa din Popșești un iaz, la care pretindeau locuitorii din satul Tulburești, ținutul Orhei. Din conținutul uricului aflăm că vornicul Neniul a adunat bătrâni de frunte care să mărturisească ce știu despre acel iaz. Printre martori apare și un Ivancea din Drăsliceni⁷.

Materialele de arhivă păstrează și o însemnare despre o carte domnească de la Gheorghe Ștefan Vodă (1653-1658) din 25 august 1655 în adresa pârcașilor de Orhei cu informația că s-au judecat în fața Divanului domnesc un Petrișcan din Pleșcani cu Ninuțul din Măgdăcești și Lavricea din Drăsliceni pentru o parte din moșiile Măgdăcești și Drăsliceni, „în care ar fi intrat Petrișcan”⁸.

Următoarea consemnare a satului o avem într-un act din anul 1698. În luna mai a acelui an o stăpînă de moșii Mierla Râulețoaie, fata lui Andrei Donici, sora lui Neculai Donici, marele logofăt, a întocmit un zapis la Drăsliceni, prin care a dăruit nepotului său Darie partea ei de ocină din satul Hrușova, pe Ichel, în ținutul Orheiului⁹.

Dacă la anul 1634 exista deja toponimul Drăsliceni, practic conturat, aceasta înseamnă că formarea toponimului a parcurs cel puțin perioada de timp de după anul 1561, dacă acceptăm formula cunoscută din istoriografie¹⁰. Deci, aproximativ, în răstimpul dintre anii 1561-1634 s-a format denumirea înrădăcinată a locului – Drăsliceni.

Observăm că pentru sec. al XVII-lea avem puține acte documentare referitoare la satul Drăsliceni: doar patru la număr. Credem posibil că intemperiiile istoriei au rătăcit și alte acte documentare cu referire la sat. În anumite perioade scurte de timp Satul putea să devină seliște (ca, de pildă, Măgdăcești), în care oamenii se întorceau la vremuri mai bune și localitatea iar prindea viață. Totuși, cele patru acte documentare cu referire la Drăsliceni din sec. al XVII-lea, datate la perioade de timp nu chiar întinse una de alta, precum și informațiile din hrisoavele ulterioare, ne îndreptățesc să credem că Drăsliceni au avut o istorie continuă, cel puțin de la începutul sec. al XVII-lea.

Referitor la etimologia toponimului Drăsliceni, în istoriografie au fost înaintate câteva presupuneri. Prima explicație poate fi sugerată de numiri precum Drăsleuca, Drislea, Drăslăvățul, denumiri geografice de dealuri și pâraie, ce se întâlnesc, bunăoară, în jud. Botoșani și Fălciu din România. Adevărul este că și satul Drăsliceni se află în zonă de dealuri și pâraie și astfel de configurație de teren putea da naștere denumirii actuale a satului.

Unii lingviști consideră că rădăcina cuvintelor menționate mai sus este una comună -“drisl”, care ar fi un cuvânt *rusin*, (subliniind că acest *sl* este caracteristic anume slavonismelor și că ar însemna teren mlăștinos. În această ordine de idei, un astfel de teren mlăștinos putea exista foarte aproape de vatra Drăslicenilor, spre nord-est, unde actualmente este iazul satului. Conform părerii expuse de savantul A. Eremia, toponimul Drăsliceni este apropiat de antroponimul slav Drislav¹¹.

Menționatul mai sus cercetător Ion Dron, la rândul lui, susține opinia lui A. Eremia, precum că denumirea Drăsliceni este cu certitudine o creație toponimică indigenă, formată cu ajutorul sufixului toponimic – *eni*, deci la bază ar sta un nume ori un

supranume – *Drăslici*, de mult ieșit din uz¹². În acest context, cercetătorul presupune că *Drăslici* s-ar fi format de la un alt nume, mult mai vechi, de genul *Drislea* (nu neapărat de origine slavă), tot așa cum în graiurile băștinașilor s-au format cuvintele: *logodici*, *drăghici*, *păcălici*, *dăscălici*, *măzgălici*, *gîdilici*, *zgribulici*, *pitulici*, *scărpini*, *clătini*, *făjarnici*, *scornici*, *lipici*, *licurici*, *tremurici* etc., iar unele din cuvintele enumerate au trecut și în categoria antroponimelor (numelor de familie): *Drăghici*, *Dăscălici*, *Pitulici*, *Clătici* ș.a. Autorul menționat concluzionează că nu e cazul să vedem obligatoriu într-un *Drislea* ori *Drislici/Drăslici* de prin centrul Basarabiei un slav „get-beget” și că drept mărturie a originii antroponimice (de la nume de om) a toponimicului Drăsliceni stă „bunăoară, denumirea unui sat numit *Drislea*, azi în componența comunei Trușești, județul Botoșani (România)”, iar „formele întâlnite *Dresliceni/ Drisliceani/Drisliceni (Drăsleni/Drăceni)* sînt doar variante fonetice de tip regional”¹³.

În această ordine de idei, sînt relevante două documente importante, pe care cei doi cercetători, probabil, nu le cunoșteau. În primul rând, este vorba de documentul menționat mai sus, din anul 1634, în care îl găsim pe «*Guguliță, ficiorul Dresleoai din Dresliceni*». Iar în al doilea rând, există o referire foarte interesantă din secolul al XIX-lea, într-un dosar privind judecata dintre răzășii din Drăsliceni cu un proprietar din satul Pocșești pe nume Zugravu, care pretindea la a patra parte din moșia Drăsliceni. Pe scurt, la judecata din anul 1819, printre documentele prezentate de răzășii din Drăsliceni, este menționată și o spiță de neam din 10 mai 1801, întocmită de Toader Sârghie-căpitan și Ilie Botean. Aceștia, din porunca Serdăriei, au făcut măsurătoarea moșiei Drăsliceni «în lungu și în curmeziș » și menționează că în sat trăiesc descendenții a trei neamuri, adică a «trei bătrâni anumi Hucicu, Tomăscu și Vărzărescu, ficii lui Drăslici bătrănu»¹⁴. Aceste două documente par a fi destul de edificatoare. Numele satului cu multă probabilitate a provenit de la un nume de proprietar-localnic, în cazul dat întemeietorul era *Drăslici/Dresloi/Drăsloi*. Această ipoteză, fiind susținută de cele două mențiuni documentare, pare a fi cea mai credibilă. În concluzie, credem că denumirea localității a provenit de la numele unui întemeietor - *Drăslici/Dresloi/Drăsloi*.

Însă unii vor zice că se putea întâmpla ca și un localnic să-și ia numele de la denumirea satului, adică de la un toponim, de la o denumire geografică. Dar, în acest caz, ar fi însemnat că *Drăslici/Dresloi/Drăsloi* trebuia să fie «vecin», adică țaran aservit, șerb. Însă Guguliță, feciorul Dresleoai, vinde o parte a părintelui lui, «cât se va alege». Iar feciorii lui Drăslici bătrănu au împărțit moșia tatălui lor în trei «bătrâni», în trei mari părți. Rezultă deci că *Drăslici/Dresloi/Drăsloi* era proprietar de moșie, nu țaran dependent.

Să menționăm că există și o altă presupunere, amestec mai mult de fabulos decât de real, transmisă de tradiția locală. Aceasta susține că în locul păduros, care a devenit vatra satului, se refugiau țaranii, oamenii din satele boierești. Aceștia au reușit să scape de încercările stăpânilor de sate de a-i aduce înapoi, iar locul lor, cică, ar fi fost botezat Drăceni, de la această denumire ajungîndu-se la denumirea actuală – Drăsliceni. Tot tradiția orală susține că valea de lângă satul de odinioară, care face acum parte din vatră, era numită de turci Valea Drăciei și că ei se temeau să treacă prin acest loc.

Dar iată în continuare și o relatare despre proveniența numelui de sat culeasă de folcloriști în anul 1972 de la locuitorul satului Drăsliceni Chiperi Sava Andrei, pe

atunci în vârstă de 62 de ani: “Cândva în timpul turcilor... s-a format satul ista... niște bordeie, niște colibe colo... ce a mai fost... Cică ar fi fost la boierii de la Micăuți sau de la Lohănești de acolo... niște oameni care... erau obijduiți de boieri. ... Ei au fugit... Priprietur îmblau și nu găseau izvoare. Aici, fiindcă au găsit apă..., au făcut în pădurea deasă, au făcut bordeie și au trăit. Și acolo, vrasăzică, a trimis boierul slugi, care trebuiau să-i cheme să se înapoieze la lucru... Ei se apărau cu bătaie, cu ciomege, cu bâtele, cum era pe timpul cela. Și au spus (trimișii boierilor):
- Dă-i la dracu!

Și au făcut sat acolo și le-a spus Drăsliceni. De la cuvântul *dracul* a venit denumirea satului ista – Drăsliceni”¹⁵.

În concluzie, în baza documentelor menționate mai sus, considerăm că etimologia toponimului Drăsliceni derivă de la un nume de proprietar-localnic *Drăslici/Dresloi/Drăsloi*, care a și fost întemeietorul Drăslicenilor pe la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea.

Începând cu sec. al XVIII-lea izvoarele documentare referitoare la Drăsliceni se înmulțesc.

În dosarul de judecată din sec. al XIX-lea al boierului Nicolae Zugravu din Pocșești cu răzeșii din Drăsliceni se arată că jăluitorul Zugravu, împreună cu consilierul de stat Iordache Alecsandri, au prezentat printre alte documente și un zapis de la 1706, 30 februarie, în care este scris că răzeșii moșiei Drăsliceni, și anume Tomăscu, Hușcu și Vărzărescu, au vândut unui oarecare Eftimie și fratelui acestuia Gavriil Băț la data menționată o parte de moșie pentru 50 de taleri tătarești, care au fost plătiți de răzeși pentru o amendă, deoarece pe acea a 4-a parte a lor din moșia Drăsliceni (cumpărată ulterior de Bățești) ar fi fost găsit un om mort¹⁶. Dar vom spune din capul locului că acest zapis a fost considerat de către judecătoria ținutului Orhei ca fiind «mincinos și fără vreo puteri nefiind iscălit nici de un martor, și fiind scris cu slovă noai și hârtia afumată», deci era un fals¹⁷.

În această ordine de idei, menționăm că cei doi: Zugravu și Alecsandri, au mai prezentat un document de la Ștefăniță vodă din 2 februarie 1522 ce le-ar fi dat drepturi asupra unor părți de moșie din Drăsliceni. Dar și acest ispisoc judecătoria ținutului Orhei «l-au cunoscut mincinos și fără nici un temei», adică fals¹⁸.

Din mărturia hotarnică a moșiei Hulboca, ținutul Orhei, de la 5 octombrie 1764, aflăm că răzeșii din satul menționat aveau o carte de la domnul Moldovei Antioh Cantemir din anul 1707, în care se scria că s-ar fi pârât Măgariul cel bătrân, «moșul acestor răzăși de Hulboca și cu răzășii de pe moșia Drăsliceni pentru niște jir»¹⁹. Este cea mai veche referire (1707) în documente veridice, originale, la «răzeșii de pe moșia Drăsliceni». Avem în vedere termenul de «răzeș».

La judecata din 1819 cu Zugravu, răzeșii din Drăsliceni au prezentat o copie de pe o altă carte domnească de la voievodul Antioh Cantemir din 1 aprilie 1709 (originalul era la răzeșii din Hulboca) despre acea pâră dintre răzeșii din Hulboca cu « Luchian, Alexandru și cu alți răzăși de Drăsliceni, zicând că aceli moșii fiind alături alesă, să află și păduri de jir pe amândoa, și viind mascuri unora și altora să hrăne în păduri și începând a lua Hlubocenii mascuri după obicei din jir și Drăslicenii nevoind a lua zicând că mascurii ce au luat Hlubocenii au trecut de s-au hrănit pe locurile lor, Hlubocenii iarăși zicând că mascurii ce au fost priimit Drăslicenii pe locurile lor au trecut de s-au hrănit și pe locul Hlubocei... Așijderea zicând Drăslicenii cum că ar fi plătit moșii lor o moarte de om ce s-ar fi aflat mort într-ace pădure de multă vreme,

și Hlubocenii n-ar fi plătit la ace moarte de om, ci s-ar fi lepădat de bucata ace de locu cu pădure...»²⁰.

În această controversă domnitorul Moldovei a dat poruncă de cercetare « precum vor ști oamenii buni megieși că vor fi ținut părinții lor de 20-30 de ani, așa să ție și ei și la câmp și la păduri »²¹.

În continuare Drăslicenii sînt pomeniți într-un act documentar din 1 mai 1709, care conține alte noi informații referitoare la sat. Aflăm din această sursă documentară că un oarecare Iftode, feciorul Stăviloei din Highidiș, care era nepoata fetei «lui Bulhat di Drăsliceni», vinde serdarului Darie Donici partea mamei lui, ce se va alege, din bătrânul lui Bulhat din moșia Drăsliceni²².

Apropo, e curios că lângă satul Drăsliceni, în partea de est, mai aproape de satul actual Ratuș (respectiv și de Pașcani), este un loc ce se numește «în Bulhac», amănunt care ne îndeamnă să facem o legătură cu «bătrânul lui Bulhat».

Aceluiași Darie Donici, pomenit mai sus, la 6 septembrie 1709, unul Lupașcu, feciorul lui Baci din Sireți (sat vecin cu s. Drăsliceni – *n.n.*) vinde o parte de loc din bătrânul Erhan din Drăsliceni «din partea de gios din sat din Măgdicești... și această parte să pogoară până în satul Pașcanilor»²³. Această parte de loc Lupașcu o avea de la mamă-sa, Anisia, «fata lui Știrbei de Drisliceani ». Observăm în acest caz că bucata de pământ din *bătrânul Erhan* e localizată mai spre satul Pașcani, deci e vorba de partea de est de la satul actual Drăsliceni, unde actualmente se află satul Ratuș (format la începutul anilor 30 ai sec. al XX-lea tot de drăsliceneni). Menționăm că la vremea aceea era cam departe de vatra ulterioară (și actuală) a Drăslicenilor.

Un «Lupașco de Drăsliceni» se întâlnește și într-un document din mai 1710/1711. Acest Lupașcu, probabil tot feciorul lui Baci din Sireți, vinde menționatului mai sus Darie Donici o parte de moșie a lui Constantin din satul Pașcani (sat vecin cu actualul Ratuș – *n.n.*), moșie ce i se cuvine lui Lupașco, deoarece Constantin i-a vândut un cal ce nu era al lui²⁴.

Asupra lui Lupașco și altor răzeși de-ai lui se jeluie la Iași la 11 iulie 1727 domnului Moldovei Grigore Ghica Voievod un oarecare Aftonie Băț. Ultimul spune că are moșie în «*Măglicești* și-n *Brișlișeni* ce-s la ținutul Orheiului pe Ichil și acum Lupașco și alți răzăși ai lui îi fac strânbătate și vor să-i înpresoare partea lui de moșie»²⁵.

Pentru clarificarea situației domnul îl rânduieste pe biv-serdarul Lupul Gheuca să meargă să judece cazul și dacă acest Aftonie Băț se va dovedi a fi moșinaș acolo să-i aleagă partea lui de moșie ce i s-ar veni²⁶. Menționăm că în cazul dat avem o simplă schimonosire a denumirilor indigene Măgdăcești și Drăsliceni.

Tot la judecata din 1819 dintre Nicolai Zugravu și răzeșii din Drăsliceni se fac referiri și la două documente din perioada domniei lui Constantin Mavrocordat (1733-1735), în care ar fi vorba despre moșia Drăsliceni. Într-un document din 4 septembrie 1733 de la Constantin Nicolae Mavrocordat s-ar fi arătat că domnitorul Moldovei l-a înștiințat pe Lupu Gheuca că «un Ionel s-au jăluit asupra răzeșilor din moșia Drăsliceni și Măgdăcești» că ar fi avut și el parte acolo, iar răzeșii « nu l-ar fi împărțășit cu venitu ce i să cuvine pe partia sa». Domnitorul îi poruncește lui Lupu Gheuca să facă cercetare pe loc²⁷.

Slujitorul domnesc la rândul său face la 25 octombrie 1733 o înștiințare către domnitorul Constantin Mavrocordat că i-a adunat la fața locului pe Gavriil, feciorul lui Maței, Lupașcu Boaghi din Lohănești și pe Ionel Chepteia din Chișinău, răzeși din moșiile Măgdăcești și Drăsliceni, și pe jăluitorii Ionel, vornicel de Bezin, și vărul său

Ștefan Afteni, vornicel din Tulburești. Ultimii doi cică ar fi prezentat o carte domnească de la domnitorul Gheorghe Ștefan din 1655, precum că un strămoș de-al lor Pătrășcan ar fi avut dreptul la niște părți din Drăsliceni (din a șasea parte a treia) și Măgdăcești (din jumătate de sat a șasea parte), deoarece un oarecare Ionel a pus zalog pentru nepotul său Nenuțul din Măgdăcești acele părți de moșii pentru un cal ce nu i-a fost plătit lui Pătrășcan. Serdarul Lupu Gheuca menționează că Lupașcu Boaghi cu Gavriil și cu Ionel Cheptea au mărturisit că nu i-au apucat pe numiții mai sus jăluitori să stăpânească părți în moșiile Măgdăcești și Drăsliceni²⁸.

Observăm din mărturiile documentare de mai sus că în satul Drăsliceni aveau razeșie și oameni din tagma boierilor. Vom vedea mai jos că și țăranii-razeși se vor adresa la domnul Țării Moldovei cu plângeri de *strâmbătăți*.

Interesant de menționat este faptul că la 1904 în *Dicționarul geografic al Basarabiei* se scrie că razeșii din satul Drăsliceni «păstrează hrisoave de-ale lui Grigore Ghica de la 1765, și de ale lui Ion Theodor-Vodă de la 1759 (7267)»²⁹.

Cu siguranță, a avea un document de la domnitorul Grigore Ghica al III-lea era o mândrie pentru razeșii de la Drăsliceni, ținând cont că tragicul domn al Moldovei a dat un exemplu de iubire de patrie și de moșie, când a refuzat să cedeze o bucată de țară în urma târgului turcilor cu austrieii la 1777.

Erau cu siguranță aceste hrisoave de confirmare a proprietăților țăranilor-razeși din Drăsliceni. Simțeau ei la vremea aceea vreo amenințare, vreun pericol, dacă doar la câțiva ani de vreme au mers la Grigore Ghica Vodă să mai ia un hrisov de confirmare pe lângă acela din 1759. Domnitorii, de obicei, le ofereau asemenea cărți domnești, căci credeau în puterea țăranilor, săritorii la nevoie, în cuvintele și faptele lor de slujire Voievozilor...

Referiri la moșia Drăsliceni în sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea există și în alte documente. Astfel, în menționatul mai sus dosar de judecată al Zugravilor cu razeșii din Drăsliceni sînt amintite documente: din 21 aprilie 1780 (zapis prin care Iordache Abăgeriul cu tot neamul său dă partea sa din moșia Drăsliceni, din bătrânu Hucicu, nepotului său Vasile Mogâldea); din 29 martie 1782 (zapis prin care Andrei Cășian cu ai săi vinde partea sa «ce ari în trupul moșiei Drăsliceni », a patra parte din bătrânul Hucicu, lui Vasile Mogâldea cu preț de 11 lei); din 16 iulie 1783 (zapis prin care Vasile Drența vinde partea sa din moșia Drăsliceni, ce o are razeșie cu Lupu Irimia și Toader Popăscu, vărului său Gheorghe Drența); din 12 octombrie 1783 (zapis prin care Vasile Pascal împreună cu soția sa Maria fac danie partea lor din moșia Drăsliceni lui Vasile Mogâldea); din octombrie 1783 (suret de pe o înștiințare făcută de slujitorul domnesc Apostol către domnie despre cercetarea făcută pentru niște părți de moșie din Drăsliceni și Măgdăcești la care pretindea Pătrășcan); din 10 ianuarie 1796 (zapis prin care Sârghie sin Vasile Drența vinde partea sa de moșie-baștină din Drăsliceni, a patra parte din bătrânul Vărzărescu lui Năstase zăt Onică Tomăscu cu 40 de lei)³⁰.

Pentru începutul sec. al XIX-lea semnalăm documentele din: 2 iulie 1801 (zapis prin care Ioan Abăgeriul, Agapi Bogatnou și Neculai Cojocariu, razeși din moșia Drăsliceni, în bătrânul Hucicu «întăresc ce au făcut Iordache Abăgeriul cu zapias în această moșie, fiind și cu a lor primire»); 16 mai 1801 (zapis prin care Gheorghe Andon, Pintilie, feciorul lui Gheorghe și Armenia, fata Tăsiei, vând lui Manolache Donici părțile lor din moșia Drăsliceni); 3 iulie 1801 (zapis prin care razeșii din moșia Drăsliceni, ce se trag din Andonești, vând jumătate din bătrânul Hucicu (263 stânjeni)

stolnicului Manolache Donici cu preț «câte 3 lei stânjănu»); 2 iulie 1801 (zapis prin care răzeșii din moșia Drăsliceni ce se trag din bătrânul Hucicu arată că Ștefan Vârlan are jumătate de bătrân în acea moșie); 21 iulie 1801 (zapis prin care Varvara, fiica răposatului Vasile Mogâldea, împreună cu soțul său Iacobachi Mârzacu vând partea lor din moșia Drăsliceni sulgerului Gheorghe Costin); 29 februarie 1807 (zapis prin care Ionil zât Postică Pleșca cu soția Ileana și alții au vândut 70 de stânjeni din moșia Drăsliceni consilierului de stat Cazimir); 17 iulie 1808 (un document cu iscălitura sulgeresei Nastasia că a primit 78 lei de la moșul său Luca Drența, pentru un zapis de răscumpărare pe o jumătate de bătrân ce se numește Varzari din moșia Drăsliceni); 22 iulie 1809 (zapis prin care Gheorghe Arnăutu împreună cu soția Zoița au vândut partea lor de baștină în moșia Drăsliceni, precum și cumpărăturile ce au consilierul de stat Cazimir)³¹ ș.a.

Merită să ne referim mai pe larg încă la câteva izvoare documentare interesante de la începutul sec. al XIX-lea. Cunoaștem cu certitudine că la 11 mai 1801 a fost întocmită o mărturie hotarnică de către Toader Sârghe, căpitan, și Ilie Botianu, prin care se arată că aceștia, după porunca Serdăriei, au mers la moșia Drăsliceni să o măsoare. În urma cercetărilor au stabilit că din vechime «moșia umblă în trei bătrâni și anume Tomăscu, Hucicu și Varzari». Mai precis, un bătrân (probabil Tomăscu) din partea de jos a moșiei (partea de est) avea 442 de stânjeni, în mijloc era un bătrân (probabil Hucicu) de 503 de stânjeni, iar în partea de sus a moșiei era al treilea bătrân (probabil Vărzărescu) de 626, 5 stânjeni³².

Deosebit de curioasă este o mărturie documentară din 9 ianuarie 1808. Este o mărturisire «dată cu frica lui Dumnezeu» de către Pintilie Darie, Vasile Darie și Grigoraș Efrosii, oameni bătrâni din satul Micăuți, «la mâna răzășilor din moșia Drăsliceni anume Năstasă Onică, Irimia Efrosu și Timoftei Postelnicel cu ai lor răzăși, precum că de 70 de ani de când au ei știință, tot acest neam de oameni au stăpânit numita moșie Drăsliceni, iară pe neamul Bățeștilor nu i-au apucat stăpânind, nici den părinții lor n-au auzit să să fi stăpânit acel neam a Bățeștilor în moșia Drăsliceni »³³.

În fine, să ne referim la o jalbă din 31 iulie 1808 a răzeșilor din Drăsliceni la Divanul Domnesc al Moldovei. La acea dată răzeșii din Drăsliceni s-au jeluît la domnie asupra căminarului Panaite Cazimir, pentru că acesta le-a închis crâșma la șleahul Chișinăului cu pecetea Serdăriei, și se roagă să fie cercetat cazul³⁴.

Pentru a întregi tabloul istoric străvechi al satului, pentru a clarifica unele elemente legate de așezarea inițială a satului Drăsliceni, vom apela și la tradiția locală, conform căreia la început a existat o vatră a satului în partea de est a actualului sat, iar de acolo o parte din locuitori au trecut în partea de vest, mai dosită, mai păduroasă, mai ascunsă, mai puțin accesibilă, la deal «lângă Drumul Galben». De asemenea, se spune că strămoșii au tăiat multă pădure până au făcut vatra actuală a satului.

Cu certitudine, la vremea aceea cel mai bun adăpost locuitorii îl găseau în Codri. Astfel, raguzanul Raicevici, care a călătorit prin Moldova în veacul XVIII, scrie: «Locuitorii se feresc totdeauna de drumurile cele mari și își caută câte o râpă, câte o văgăună, unde să nu fie în calea trecătorilor și să se ascundă astfel de jaf și de năpastă»³⁵.

Iar cercetătorul P. Poni scrie: „Marea majoritate a răzeșilor se află în regiunea dealurilor. În Moldova ei sunt în proporție de 80%”³⁶.

În afară de aceasta, tradiția susține că prima fântână a satului Drăsliceni a fost făcută în partea de vest a actualului sat. De fapt, tot acolo se află și vechiul cimitir cu osemintele strămoșilor, în care s-au păstrat până astăzi multe pietre funerare cu numele drăslicenenilor de ieri, plecați în lumea celor dreți.

Să analizăm în acest sens informația oferită în 1989 de săteanul Ion Ursu (avea atunci vârsta de 90 de ani), informație auzită de bătrân cu ani în urmă de la alți străbuni ai satului. Iată câteva date foarte interesante care pot aduce o lumină asupra celor abordate: «*Bălăanii* (familia Bălan – *n.n.*) la început se aflau în locul unde acum se ține pâinea (locul de la marginea satului actual, partea de est, unde este în prezent elevatorul- *n.n.*). Pe acolo odată a trecut boierul din Zamciogi. Au lătrat câinii și boierul văzându-i pe Bălăni le-a spus: «Când m-oi întoarce de la târg, toți să fiți la Zamciogi». Bălăanii însă s-au dus la Iași și au venit cu un document pe o piele de oae. Pe urmă s-au mutat la Drumul Galben (partea de vest a satului actual, locul de unde a început vatra actualului sat Drăsliceni – *n.n.*). Acolo erau deja Guzunii și Urșii (familiile Guzun și Ursu – *n.n.*)».

În cazul relatării bătrânului Ion Ursu avem o informație care se referă la evenimente anterioare anului 1812. Credem că această informație conține un sâmbure de adevăr, reflectă realități întâmplare la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, este o relatare concentrată a unor procese ce au avut loc în acea perioadă (strămutarea vetrei satului).

Dintr-un document original din anul 1826 aflăm că țăranului Trifan Bălan din Cricova i s-a permis de către autoritățile vremii strămutarea la Drăsliceni, unde avea moșie³⁷. Dar faptul că avea moșie acolo înseamnă că Bălăanii puteau fi prezenți în Drăsliceni și până la 1812. Ori puteau chiar locui acolo, fiind înscrși la plata impozitelor la locul vechi de trai, la Cricova, de unde s-au și strămutat definitiv la Drăsliceni. La 1835 Trifan Bălan cu familia sînt deja înscrși la noul loc – la Drăsliceni.

Iar referirea la acel document al Bălănilor, adus de la Iași, ne arată că țăranii răzeși de la Drăsliceni au avut de rezolvat de-a lungul timpului probleme importante pentru ei, probleme ce țineau de prezentul și viitorul satului, al moșiei Drăsliceni. Cu certitudine, țăranii răzeși mergeau la domnitorii Țării Moldovei și obțineau hrisoave domnești. *Dicționarul geografic al Basarabiei* de la 1904 amintește despre cărți domnești de la Grigore Ghica din 1765 și de ale lui Ion Theodor-Vodă din 1759, mai sus am remarcat și mențiunea despre o jalbă din 31 iulie 1808 a răzeșilor din Drăsliceni la Divanul domnesc al Moldovei, de la Iași³⁸.

Să mai amintim și tradiția locală care susține că primii descălecători ai satului au fost următoarele neamuri, în ordinea venirii lor în sat: Guzun, Bălan, Ursu. Conform spuselor lui moș Ion Ursu: «...Cea mai mare răzășie au avut Guzunii, Bălăanii și Urșii. Dar și Efrogii, Spânii și alții au apucat răzășie... ».

În memoria satului a rămas până astăzi faptul că satul a avut în vechime trei *bătrâni*: *Tomăscu*, *Hușcu* și *Varzari*. Acest lucru este confirmat și documentar, după cum am văzut mai sus. Iar despre *bătrânul Hușcu* avem mențiuni documentare chiar și la începutul sec. XX-lea (anul 1902)³⁹. Totodată în unele documente sînt amintiți *bătrânii Bulhat* și *Erhan*.

În concluzie, mai întâi, până pe la mijlocul sec. al XVIII-lea a existat probabil o vatră mică a Drăslicenilor în partea de est a actualului sat (mai aproape de Pașcani, mai aproape de șleahul ce ducea de la Chișinău spre Orhei, adică «unde se aflau *Bălăanii*»). În acest sens există referiri în hrisoavele vremii despre *Drăslicenii de jos*⁴⁰.

Iar din a doua jumătate a aceluiași veac (ultimul pătrar) putem vorbi de începuturile altui Drăsliceni, în partea de vest. Astfel, începe o nouă etapă în viața satului Drăsliceni, care de la *Drumul Galben* s-a lărgit deja spre est de-a lungul timpului. În esență, era aceasta o strămutare a vetrei satului Drăsliceni, fenomen cunoscut în Moldova

sec. al XVIII-lea pentru multe localități. Cu toate acestea, conform opiniei cercetătorilor, nu se schimbau hotarele satelor. Nu este exclus că în unele perioade scurte de timp (la etapa timpurie) satul putea să fie seliște, cum a fost cu siguranță în cazul Măgdăceștilor.

Amănunte despre unele porțiuni ale hotarelor Drăslicenilor vechi aflăm din alte documente de epocă. Astfel, din mărturia hotarnică a moșiei Micăuți, ținutul Orhei, din 30 august 1804, aflăm detalii despre hotarul dintre Micăuți și Drăsliceni: «... Și de acolo tot înainte în gios, pără unde s-au împlinit 583 stânjăni, la două petri chiotoare Micăuților, și Lohăneștilor, i Drăslicenilor. Și acolo s-au mai pus și de cătră noi o piatră, care caută spre amiazăzi, ci disparte capul Micăuților cel din gios despre Drăsliceni. Den peatra aciasta am întorsu cu măsura drept spre amiazăzi, pe capul moșiei Micăuți, alături cu Drăslicenii, pe podiș la vale, și peste șăsul Tișovii, pila o peatră vechi din șăs, și tot înainte can la deal, pără unde s-au împlinit 383 stânjăni, în buza dealului ce vine dispre Drăsliceni, s-au pus peatră hotar dispărătoare. Și de acolo tot înainte, piste Valea Săcii, pi vâlcica ce den sus la deal, drept în fundul vâlciei în piscu supt margine volocii s-au împlinit 293 stânjăni, s-au pus peatră hotar. Și de acolo tot înainte la deal prin voloacă, pără undi s-au împlinit 280 stânjăni, am pus peatră hotar supt un tei. Și din hotar drept la deal pin pădure, tot pin capul Micăuților dispre Drăsliceni, pără unde s-au plinit 200 stânjăni, s-au pus peatră de hotar într-o poiană mică, în răspântile a patru drumuri... »⁴¹. Este foarte interesant că în prezent hotarul dintre satele Drăsliceni și Micăuți practic corespunde cu cel descris mai sus în vechiul hrisov.

Din alt document vechi despre măsurile moșiei Măgdăcești a spătarului Manolachi Donici din 6 septembrie 1807 aflăm că: «... Lungul dispre apus din apa Ichelului alături cu moșie Lohăneștii pe șăs și la dial până la chiotoare Lohăneștilor din coasta dialului sânt 384 stânjăni și 1610 din chiotoare Lohăneștilor tot la dial alături cu moșie Drăslicenii, apoi la vali pintr-altă piaztră hotar ce esti întro vali și din hotar la dial piste drumul ce mergi la Chișinău și pin dumbravă până la un lac ci esti în zare dialului pi cari l-au arătat chiotoari moșie lor Măgdăceștii și Drăslicenii dispre moșie Hulboca... »⁴². Și în continuarea documentului, mai jos citim: «... Altă măsură Măgdăceștilor pe curmeziș pi coasta dialului dispre Ichel din chiotoare Lohăneștilor dispre Drăsliceni în gios pe costișă până la o piaztră hotar din coasta dialului sânt 460 de stânjăni cari hotar esti diasupra unor fântâni și diasupra săliștei Măgdăceștilor și 348 de stânjăni dela hotar în gios până în margine Măgdăceștilor din gios dispre Pășcani. Nastasi Onică răzăș di moșie Drăslicenii au fost la măsura Măgdăceștilor... »⁴³.

Și un alt fragment din mărturia hotarnică, datată cu 10 mai 1807, a moșiei satului vecin Pășcani din ținutul Orhei a șetrăresei Ileana Doniceasa: «... Deosăbit s-au mai cercetat și moșiile din gios de Vădeni și nici o moști piste Ichel nu treci, cum și moșiile din sus pe Pășcani iarăși piste ichel nu trec, numai puțin treci moșie Lohăneștii pentru cari au mărturisit logofetul Niculai Dumbravă că locul cu cari Lohăneștii trec piste Ichel este luat din moșie Drăslicenii, dar cu ce chip nu știi... »⁴⁴.

Se poate presupune că satul a început să crească (anume din partea de vest) tot mai mult la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. Aici au început să vină tot mai numeroase familii din părți mai apropiate sau mai îndepărtate ale Moldovei ca să scape în primul rând de opresivul și istovitorul regim de exploatare turco-fanariot ce începuse încă la 1711.

Tot tradiția locală susține că satele învecinate Micăuți, Lohănești ș.a. au fost supuse

unor ravagii ale turcilor (în sec. al XVIII-lea), astfel că populația a putut să scape refugiindu-se, inclusiv în locul ascuns al Drăslicenilor, «pe unde turcii se temeau să treacă». Bunăoară, se cunoaște că satul megieș Micăuți a fost întemeiat în anii 30 ai secolului al XVIII-lea pe ruinele satului Cotileni, care a fost distrus complet de turci.

Conform unei tradiții, noii veniți în satele răzeșești, care se așezau acolo cu consimțământul răzeșilor localnici, neavând răzeșie, în schimbul locului primit în folosință plăteau dijmă la răzeși. Totodată, după cum scrie cercetătorul P. Poni „clăcașii de pe o moșie răzeșească nu erau supuși la aceleași îndatoriri ca și acei de pe moșiile boierești sau mănăstirești. Pe când acești din urmă erau datori să lucreze zilele de boieresc, cei dintâi plăteau în bani prețul acelei munci”. Astfel, în primul așezământ pentru boieresc, dat de Grigore Alexandru Ghica la 1 ianuarie 1766 se hotărăște: „IX. La satele răzeșești, de se vor afla săteni fără moșii, să nu se supere cu lucrul, ci să deie bani, precum s-a hotărât mai sus, pentru aceste douăsprezece rânduite zile de lucru, dând și dijma după obicei, a zecea, și răzeșii să-și împartă întocmai, pe câte părți de moșie va avea fiește cine”⁴⁵.

După reforma de la 1868 acest fenomen al “dijmei” pentru răzeși dispare. Fiecare locuitor al satului devine proprietar a ceea ce avea în folosință la acel moment.

Un alt element care merită analizat este și faptul că în moșia satului răzeșesc Drăsliceni aveau proprietăți și unii boieri.

Astfel, la 16 iulie 1807, boierii Manolache și Dănilă Băț au chemat în judecată pentru unele părți din moșia Drăsliceni pe reprezentanții răzeșilor de acolo, și anume Năstase Onică, Irimia Efros, Gheorghe Bălan, Toma Șaiga și Samson *sin Aghapit*⁴⁶.

Peste vreun an (29 iulie 1808) a avut loc o judecată chiar la Divanul domnitorului Moldovei între Bătești (cereau 814 stânjeni din moșia Drăsliceni) și Timoftei Luchian, Năstase Onică și alți răzeși de pe moșia Drăsliceni. Se pare că Divanul domnesc a dat câștig de cauză Băteștilor, căci există o mărturie din 21 ianuarie 1809 a lui Ștefan Sechiraș că a împărțit moșia Drăsliceni în patru părți (a câte 379 stânjeni), de-a curmezișul (deci una din părți era oferită Băteștilor)⁴⁷.

Apoi din zăpădăcirea din 19 noiembrie 1810 aflăm că Dănilă Băț vinde a patra parte din trupul moșiei Drăsliceni și a șasea parte din jumătate de sat din Măgdăcești lui Neculai Zugravu „spre plata banilor cu care era datoriu”⁴⁸.

Un alt exemplu. În diata făcută la 30 martie 1820 de Dimitrie Jărdan, vornicul de poartă, feciorul lui Ioniță Jărdan din satul Redeni, ținutul Orheiului, acesta scrie că pentru a dovedi, după cum zice, „*gândul meu către moștenitorii miei cei aleși cu care voiesc să chivernisească ei averea me mișcătoare și nemișcătoare după petrecerea mea din viață*”, lasă moștenire copiilor săi mai multe averi, între care și „*părți de moșie din Drăsliceni*”⁴⁹.

Iar la anul 1821, Iordache Alecsandru, fiul lui Alecsandri, de 45 de ani, din Chișinău, stăpâna în Drăsliceni 300 de fâlcă de pământ arabil, zestrea soției lui⁵⁰.

În continuare, ne vom referi mai pe larg la judecata dintre Nicolae Zugravu cu răzeșii din moșia Drăsliceni pentru o parte de pământ din această moșie care a durat aproape o jumătate de veac. Disputa s-a ivit imediat după ce Zugravu a cumpărat acea parte de la Dănilă Băț și a fost destul de îndelungată. Se pare că judecata continua și la începutul anilor 50 ai sec. al XIX-lea.

Esența controverselor era următoarea. Boierul Nicolae Zugravu (soția lui era Elena Băț) susținea că la 19 noiembrie 1810 a cumpărat de la Dănilă Băț a patra parte din moșia Drăsliceni. Răzeșii moșiei Drăsliceni au mărturisit că neamul Băteștilor niciodată

nu au avut părți în acea moșie, iar zăpisiul din 30 februarie 1706, precum că răzeșii Tomăscu, Hușcu și Vărzărescu din Drăsliceni i-au vândut o parte de moșie pentru 50 de taleri tătărești unui oarecare Eftimie și fratelui acestuia Gavril Băț (care bani ar fi fost plătiți de răzeși pentru o amendă, deoarece pe acea a 4-a parte din moșia Drăsliceni, cumpărată de Bățești, a fost găsit un om mort), în perioada 1706-1814 « a umblat din mână în mână » fără a fi valabil, până când a nimerit în mâna lui Neculai Zugravu. Așadar, în opinia răzeșilor «zăpisiul» lui Zugravu nu avea putere, adică era «viclean». Am văzut mai sus că judecata ținutului Orhei într-adevăr a apreciat acel zăpis drept „mincinos și fără putere”, adică era fals. În cele din urmă Judecătoria Ținutală, analizând toate documentele prezentate de toate părțile interesate (Nicolae Zugravu, Iordache Alecsandri, răzeșii moșiei din Drăsliceni, Panaite Cazimir și Toma Vărgholici), la 13 martie 1819 a dat dreptate răzeșilor.

Evident, Nicolae Zugravu este nemulțumit de această decizie și la 5 iunie 1819 face recurs în judecată. La 9 noiembrie a aceleiași an Judecata Politicească, de data aceasta, îi dă dreptate lui Zugravu să «țină în liniște fără strâmtorare acea a 4-a parte».

În această situație răzeșii moșiei din Drăsliceni: Manolache Luchian, Petru Efrosii și Toader Popescu, împuterniciți de ceilalți răzeși ai locului, se arată nemulțumiți, întocmind o jalbă în care aduc argumentele lor. La 29 noiembrie 1821 judecata hotărăște însă că totuși boierul va deține partea de moșie pe care o revendică. Desigur, răzeșii nemulțumiți iarăși fac recurs. Mai bine zis, fac apel la Consiliul Suprem al Basarabiei, care, în cele din urmă, prin decizia sa nr. 216 din 4 martie 1824 a întrerupt îndeplinirea hotărârii din 29 noiembrie 1821, adică răzeșii din Drăsliceni obțin câștig de cauză. Între timp Zugravu reușise prin constrângere, cu forța, să ridice de la răzeșii din Drăsliceni mai multe vite în contul «veniturilor sale». Dar Consiliul Suprem al Basarabiei impune pe Zugravu să întoarcă acele vite păgubașilor.

A fost doar primul epizod al disputei. Căci după o pauză, în anul 1832, Zugravu iarăși își înaintează pretențiile sale. Urmează încă un lung proces, ce a durat până la anul 1846.

Mai întâi s-a purces la strângerea documentelor. Este demn de menționat că, la cel de-al doilea proces (1832-1846), N. Zugravu o vreme nu a fost în stare să prezinte 4 documente, la care el anterior făcea referire în judecată și anume: 1. Cartea domnească din 2 februarie 1522 de la Ștefăniță Vodă; 2. Actul de vânzare-cumpărare din 30 februarie 1707 al lui Tomăscu, Ivașcu și Ioan Vărzărescu; 3. Hotărnicia lui Ștefan Sechiraș din 21 ianuarie 1809; 4. Mărturia lui Ioan Sechiraș din 29 mai 1813.

Boierul Zugravu susținea că acele documente se aflau în anul 1819 la consilierul de stat Iordache Alecsandri, care însă nega faptul că actele se află la el, ci, din contră, mărturisea că acestea sînt la Zugravu⁵¹.

Observăm că, la fel ca și anterior, în proces sînt implicate mai multe părți interesate. În cele din urmă, citim în notițele de judecată că Nicolae Zugravu împreună cu Alecsandri, prezintă 15 documente. Între altele, din nou se menționează în lista actelor prezentate acea *gramotă* emisă de cancelaria domnitorului Ștefăniță Vodă, nepotul lui Ștefan cel Mare, din 1522, precum și «zăpisiul» amintit mai sus din 30 februarie 1706, prin care s-ar fi confirmat faptul că neamul Băț sînt răzeși, că au părți în moșia Drăsliceni (acte considerate false, după cum am mai constată).

Printre alte acte menționate de Zugravu în susținerea poziției sale sînt documente din anii 1733 (de la domnitorii Grigore Ghica și Constantin Mavrocordat), 1805, 1807, 1808, 1809, 1810, 1811 (conținutul unora l-am relatat mai sus).

Răzeșii din Drăsliceni au prezentat 13 documente, între altele din anii 1708, 1709 (de la Antioh Constantin Vodă), 16 iulie 1783, octombrie 1783, 10 ianuarie 1796, o hotărnicie din 11 mai 1801, alte acte din 1801, 1807, 1808 (conținutul unora l-am relatat mai sus).

Consilierul ministerial Cazimir între timp decedase, dar documentele lui (6 la număr) în legătură cu cazul în dezbatere (din anii 1807, 1809, 1810, 1811) au fost găsite, pe cînd un oarecare Toma Vârgolici, care avea părți de moșie la Drăsliceni, a prezentat tocmai 12 documente (menționăm, între altele, două “zapis” ale răzeșilor moșiei Drăsliceni ce aparțineau neamurilor Andonicești și Hușcu). Conținutul mai multor acte menționate de asemenea l-am relatat mai sus.

Dacă dăm crezare altor mențiuni documentare din dosarul referitor la disputa dintre răzeșii de Drăsliceni și boierul Zugravu cu privire la numărul de documente prezentate de părțile interesate la proces, răzeșii din Drăsliceni au prezentat chiar 23 de documente (în total pe 87 de foi). Între ele menționăm un act oficial din 26 martie 1815 de la mitropolitul Gavriil dăruit locuitorilor din Drăsliceni, o jalbă din 31 iulie 1808 a răzeșilor din Drăsliceni la Divanul domnesc al Moldovei, iar 4 acte documentare importante și prețioase ale răzeșilor erau date la păstrare preotului Ioan Drența. La rîndul lor, Nicolai Zugravu cu fiul său Ion, între altele funcționar în judecătoria de Zemstvă din Chișinău (ceea ce era un “atu” puternic pentru Zugravi la acel moment) ar fi adus 15 acte, Toma Vârgolici – 11, *sulgerul* Gheorghe a prezentat 1 document, preotul Ioan Untilă – 4, iar consilierul titular Alecsandri – 6.

De data aceasta Nicolae și Ion Zugravu cer judecății mai mult decât prima oară. Ei zic așa la proces: deoarece 30 de ani răzeșii din Drăsliceni au ținut, după părerea Zugravilor, pe nedrept a 4-a parte a lor din moșie, să li se întoarcă nu doar acea parte, dar să li se dea, drept despăgubire, și celelalte 3 părți din moșia Drăsliceni (adică practic toată moșia!) ori o compensație bănească pentru cei 30 de ani (6 copeici de argint pentru fiecare zi), plus acea a 4-a parte. După cum vedem, era un moment critic pentru răzeșii din Drăsliceni.

În fine, la 11 iulie 1846, judecata oferă câștig de cauză Zugravilor. Dar deducem din materialele procesului că aceștia sînt puși în stăpînirea celei de-a 4 părți a moșiei (obțin 300 de stînjeni) fără a li se oferi și despăgubirile solicitate.

Drăslicenenii însă nu se lasă descurajați. La 29 aprilie 1847 răzeșii din Drăsliceni Vasile Grigore Guzun și Ion Cristofor Hristovici, împuterniciți de ceilalți răzeși din sat, înaintează o nouă jalbă că nu sînt de acord cu hotărârea din 11 iulie 1846. Răzeșii roagă instituțiile împuternicite să clarifice concret despre care a 4-a parte, la care pretind Zugravii, este vorba, unde anume o fi fost găsit acel om decedat la 1706. Totodată, răzeșii se plîng că Zugravii, după ultima hotărâre a judecății, cu câteva pluguri pur și simplu au intrat în imașul răzeșilor din Drăsliceni, pe care practic l-au arat complet, lăsându-i pe răzeși fără imaș...

Se pare că judecata a continuat și mai departe, căci au urmat alte jalbe (între altele de la văduva lui Nicolae Zugravu), au fost întocmite alte materiale referitoare la proces (22 martie 1848, 13 ianuarie 1851)⁵².

În literatură s-a analizat faptul cum boierii izbuteau să devină proprietari ai unor părți din moșiile răzeșești. Vorba este că după dreptul de *protimisis* un boier nu putea să cumpere pămîntul unui răzeș, căci neamurile și răzeșii vînzătorului aveau dreptul să răscumpere pămîntul vîndut și să anuleze astfel zapisul de vînzare. Însă boierii, pentru a înlătura acest drept, cumpărau câte-o *răzășie*, însă în loc să facă un zapis

de vânzare, făceau un act de *danie*. Boierii astfel deveneau răzeși și, în această calitate, puteau să cumpere alte pământuri fără ca ceilalți răzeși să poată exercita dreptul lor de *protimisis*. Specialiști arată că un alt mijloc, utilizat de boieri pentru a pătrunde în satele răzeșești, consta „în a avea scutiți de bir în aceste sate”. Pentru a pune capăt acestor danii, „făcute prin zapise viclene”, Obșteasca adunare a supus lui Alexandru Mavrocordat o anaforă, prin care reglementa facerea daniilor, și Mavrocordat, prin hrisovul său din octombrie 1785, a întărit propunerile făcute. Cu toate acestea, boierii reușeau să cumpere părți ale răzeșilor⁵³.

Uneori, în Drâslăceni se mai întâmplau și unele neînțelegeri între răzeșii locului, între sățeni. Câteodată lucrurile ajungeau până la judecată. Iată câteva cazuri mai relevante găsite în materialele de arhivă.

La anul 1859 la Judecătoria Cercului Chișinău-Orhei au fost aduse două petiții din partea a două grupuri de răzeși din satul Drâslăceni. Prima a fost înmănată la 30 aprilie 1859 de către consilierul de stat Ignatie Crâjanovschi în numele următorilor răzeși din sat, urmași ai neamului Boghici (adică Boaghe): Constantin Boaghe, Gheorghe Bajora, Dumitru Boaghe, Iordache Efros, Grigore Guzun. Pentru toți aceștia și pentru sine a semnat această petiție Toader Dumneanu. În această cerere se scria precum că la 29 iunie anul 6978 de la facerea lumii (adică 1470) Ștefan Vodă, Domnitorul Țării Moldovei, le-a dat lui Nicolae Rusu și rudelor acestuia Pavel Tomescu, Mihail Huzunu și Gavriil Boghici, pentru slujbă dreaptă și credincioasă, moșia cu satul Redeni, moșia cu satul Micăuți, și moșia cu satul Drâslăceni cu toate posesiunile aferente. Apoi, cu trecerea timpului, din toate aceste moșii cică ar fi rămas în proprietatea moștenitorilor lui Tomescu, Huzun și Boghici doar satul Drâslăceni, care a fost împărțit în trei *bătrâni*, fiecare revenindu-i în proprietate câte 300 stângeni. Petiționarii susțin că din componența acestor trei bătrâni, unul trebuie să aparțină integral doar urmașilor neamului Boghiceștilor. Ei se jeluie precum că, urmare a faptului că populația satului s-a înmulțit, unii sățeni au intrat în relații de rubedenie cu răzeși drâslăceni de pe loc, apoi au luat cu forța părți de pământ ce aparțin doar neamului Boghici și astfel strâmtorează activitatea gospodărească a urmașilor neamului menționat.

Conform materialelor arhivistice, la cerere jălbașii ar fi anexat și o copie a cărții domnești de la Ștefan cel Mare, obținută de la boierul Cristea, document care ar fi avut atribuție la acest caz. În concluzie, petiționarii cer restabilirea unui *bătrân* întreg doar urmașilor Boghiceștilor, înlăturând pe toți aceia care “s-au amestecat în această parte de moșie”.

Cealaltă petiție a fost prezentată de alți răzeși din Drâslăceni, și anume: preotul Dumitru Untilă, Constantin Roșca și Dumitru Ciutacu la data de 13 mai 1859. Aceștia scriu că, aflând despre faptul că împuternicitul Crâjanovschi al unor copărtași din moșia Drâslăceni a înaintat o cerere la judecătorie, doresc să aducă unele lămuriri pentru o mai bună clarificare a situației. În opinia celui de-al doilea grup de răzeși, împuternicitul Crâjanovschi a venit la judecată doar cu cuvinte, și nu cu fapte. Iar faptele (confirmate și de acte documentare) ar fi fost următoarele: răzeșii moșiei Drâslăceni provin de la 3 strămoși, întemeietori, străbuni: Varzari, Hușcu și Tomăscu; întreaga moșie era de 1200 stângeni de-a lungul (după părerea noastră, este vorba de partea actuală de sat de pe la *Drumul Galben* spre locul numit *Budăi* până pe la biserica actuală, parte rămasă și în memoria colectivă până în prezent ca fiind *Răzășia* – *n.n.*); dar această moșie, după ce a apărut un oarecare boier Zugravu, care pretindea

la 300 de stângeni, adică a patra parte din totalul moșiei, dându-se drept urmaș al neamului Băț, care, chipurile, ar fi avut parte în moșie, și după un proces îndelungat câștigat de către Zugravu la 1846, a fost împărțită în patru părți; după aceea fiecare *bătrân* a rămas cu câte 300 de stângeni, în total 900, și “de la 1846 încoace în mod liniștit fiecare *bătrân* deține anume aceste suprafețe”; domnul împuternicit Crăjanovschi se referă la o carte domnească din 1470, chipurile, oferită de boierul Cristea, deși nu a văzut acest document și nu a demonstrat că este adevărat, valabil, original și, prin urmare, “pornind această judecată a tulburat liniștea moșiei”.

Să reținem faptul că documentul menționat mai sus (din 29 iunie 1470) a fost apreciat de către Instituția de Hotărniciri a Regiunii Basarabia la acea vreme (mai precis, la 31 mai 1855) drept unul “destul de confuz și considerat nevalabil”. Totodată, astăzi știm că pe la 1470 satul Micăuți de fapt era inexistent, anterior această localitate purta denumirea de Cotileni.

În cele din urmă, la finele lui 1859, judecata a decis că răzeșii din neamul Boghiceștilor, în frunte cu împuternicitul lor, nu pot pretinde la un întreg *bătrân* (300 stângeni) din moșia Drăsliceni, “nici la o Adunare a judecăților ținutale pentru delimitarea aceluia *bătrân*”. Jălbașii puteau solicita doar intervenția pentru delimitări concrete, aparte, în caz de strâmtorare a lor din partea cuiva.

Se pare că procesul a mai continuat un timp și după luarea deciziei, căci documentele de arhivă arată că pe la 1863 a fost luată o hotărâre de a înmâna răzeșilor drăsliceneni Dumitru Untilă, Constantin Roșca, Dumitru Ciutacu, Grigore Botnaru și Dumitru Arhip “certIFICATELE de hotărnicie”, la solicitarea acestora⁵⁴.

În continuare aducem un alt caz din istoria răzeșilor drăsliceneni. Dintr-un raport al Judecătoriei Cercului Chișinău-Orhei din 1869 aflăm că la 27 februarie 1869 țăranul din satul Drăsliceni Ștefan Irofte Spânu a înaintat o jalbă la Judecata Civilă Gubernială a Basarabiei. În plângere răzeșul menționat se arată nesatisfăcut de hotărârea judecătorească în problema unei părți de pământ din moșia Drăsliceni. Vorba este că anterior, un alt țăran din același sat, Gheorghe Ion Negura, a făcut și el (la 27 noiembrie 1868) o plângere în aceeași chestiune, obținând dreptul asupra acelei proprietăți disputate.

Detaliile cazului menționat sînt următoarele. Țăranul Gheorghe Negura a cumpărat de la răzeșul Toader Dumitru Ciutacu o bucată de pământ de 12 stângeni. Ultimul, printr-un act de vânzare-cumpărare din 19 octombrie 1867, a obținut acea parte de pământ, în *bătrânul Hușcu*, de la răzeșul din Drăsliceni pe nume Vasile Baran cu un preț de 180 ruble argint și cu martori menționați în acel document.

Însă, deoarece Toader Ciutac n-avea bani, în locul acestuia suma a plătit-o Gheorghe Negura. Ulterior răzeșul Ciutac i-a dat acea bucată de pământ în proprietate completă lui Negura. Noul proprietar, după cum susține el însuși în plângerea sa, când a mers în toamna anului 1868 să-și lucreze ogorul, l-a găsit deja arat de către răzeșul Ștefan Spânu.

Argumentele aduse de Ștefan Spânu în apărarea poziției sale au fost câteva. Principalul ar fi constat în faptul că, după cum menționează Ștefan Spânu, nici Ciutacu, nici Negura “nu aveau participare în *bătrânul Hușcu* după lege și obiceiul existent, și n-aveau dreptul să obțină prin cumpărare pământ în acel *bătrân*”, adică nu erau răzeși în acea parte de răzeșie. Ștefan Spânu a negat că a ocupat un lot de-al lui Negura și a considerat decizia Judecătorei Cercului Chișinău-Orhei nedreaptă.

Dar la judecată a fost prezentat actul de vânzare-cumpărare din 19 octombrie 1867, prin care Toader Dumitru Ciutacu a obținut acea parte de pământ în *bătrânul*

Hușcu de la răzeșul din Drășliceni pe nume Vasile Baran cu un preț de 180 ruble argint și cu martori răzeși din sat Iordache Ursu, Toma Balan, Gheorghe Vasile Guzun. Între altele, staroste al satului, care a întărit documentul prin semnătura lui, la acea vreme era Ion Scurtu (a. 1820).

Pe lângă aceasta, țăranul Gheorghe Negura a reușit să demonstreze faptul că, înainte de vânzare, menționatul mai sus Vasile Baran avea proprietate, „conform dreptului strămoșesc”, în acel *bătrân*. El a adus, în afară de dovada că a plătit integral banii pentru acea parte de pământ a lui Ciutacu, și un certificat din 24 noiembrie 1863 de la răzeși din *bătrânul Hușcu*. În acest document, răzeșii semnați și anume: Manolache Erhan, Vasile Agachie, Aftenie Popa, Costache Stratan, Gheorghe Guzun, ginerele lui Isidor Munteanu, Erhan Ion, ginerele lui Pătriniciu, Ion Popa, Pavel Chiperi, ginerele lui Manolache Luchian și Grigore Pântea, ginerele lui Manolache Luchian, arată că i-au oferit acel certificat corăzeșului lor Vasile Filip Baran, ginerele lui Samson Agachie, prin care confirmă faptul că acesta este consătean și rudă de-a lor din vechime și că este „răzeș drept și co-părtaş” cu ei în *bătrânul Hușcu* din moșia Drășliceni. Este interesant de menționat că persoana care a scris acest certificat (și-a pus și semnătura) Ștefan Luchian subliniază faptul că documentul a fost întocmit la rugămintea „ambelor două neamuri”. Ceea ce ar însemna că *bătrânul Hușcu* din moșia Drășliceni aparținea la acea vreme la două neamuri.

În cele din urmă, judecata a oferit câștig de cauză lui Gheorghe Ion Negura, iar jalba lui Ștefan Irofte Spănu a fost refuzată și considerată „neîntemeiată”⁵⁵.

Este dificil să afirmăm că Drășliceni a fost un sat cu model răzeșesc din cele mai vechi timpuri (în regiunea Codrilor puteau dăinui asemenea sate răzeșești încă înainte de crearea Statului moldovenesc medieval). Cu toate acestea, credem că Drășliceni a fost o moșie răzeșească încă de la începuturile satului. Este cert că primii descălecători ai așezării, care se va chema Drășliceni, au adus aici anume acel model răzeșesc de organizare a vieții caracteristic în Moldova satelor răzeșești.

Despre vechimea satelor de răzeși vorbesc mai mulți istorici. În istoriografie se consideră că aglomerarea satelor de răzeși coincide cu regiunea Codrilor, iar în Bugeac și în stepa Bălților ele lipsesc total. Fenomenul s-ar datora, conform istoricilor, faptului că la întemeierea lor era necesară o adăpostire sigură împotriva pericolelor vremii (năvăliri cotorpitoare etc.).

Bunăoară, cercetătoarea N. Dăscălescu scria că «Răzeșii au populat Codrii din cele mai vechi timpuri, încă înainte de întemeierea Moldovei, iar cunoscând vechile lor sate vom cunoaște implicit și așezările rurale din vremea descălecatului. Ei sînt descendenții cnejilor, care se știe că erau stăpânitorii și judecătorii satelor. Primii domnitori avînd nevoie în expansiunea lor teritorială-politică de sprijinul cnejilor, le-au păstrat și chiar le-au confirmat prin documente vechile prerogative de stăpânitori ai satelor, cu dreptul mai apoi și asupra moșiei... »⁵⁶.

Iar cercetătorul P. Poni aduce un amănunt destul de interesant la acest capitol că în procesul Vrâncenilor cu Iordache Roset la 1817, Obșteasca Adunare a Moldovei s-a pronunțat, stabilind că «pentru moșiile răzeșești proprietarii nu au nevoie să aducă cărți domnești, căci ei le stăpînesc din vechime, de dinaintea descălecării... »⁵⁷.

Conform unor opinii, numărul răzeșilor crescînd, părțile de teren ce le stăpîneau s-au micșorat, încât au devenit cu vremea simple ogoare. Deci răzeșii, în atare situație nu au mai permis țăranilor obișnuiți să le lucreze pământul, cum făceau străbunii lor cneji, ci s-au apucat să-l lucreze singuri, devenind țărani proprietari, iar dreptul lor de

stăpânire prefăcându-se în proprietate deplină. În fapt, documente cu termenul de «răzeș» apar pe la anii 80 ai sec. al XVI-lea și se consideră că țăranii liberi răzeși sînt urmașii *vitejilor* (micii nobilimi) de pe timpul lui Ștefan cel Mare.

Un element ce trebuie subliniat este că din satele bătrâne răzeșești au roit neconținut altele mai noi. Ele se întemeiau la mică distanță de acestea, în limitele aceleiași moșii a satului matcă. Se consideră că această roire a mers până la începutul veacului al XIX-lea, însă totodată au dispărut numeroase alte sate de răzeși din cauza marilor proprietari, «care au cotropit cu latifundiile lor răzeșiile, a cător deținători au căzut din această cauză, în rîndul clăcașilor...»⁵⁸.

De menționat este că răzeșimea din Codrii basarabeni era considerată ca a doua mare grupare ca importanță și număr după aceea din platoul Moldovei dintre Carpați și Prut. Înainte de cel de-al doilea război mondial în Codrii centrali erau vreo 130 de sate de răzeși. Astfel, de-a lungul veacurilor, datorită mai multor factori, inclusiv relieful, se consideră că între văile Ichelului și Culei, ca și în masivul dintre Bâc și Cogâlnic, satele de răzeși s-au păstrat mult timp intacte⁵⁹.

Credem că și satul Drăsliceni a provenit ca rezultat al unui asemenea fenomen de roire (documentele vorbesc despre răzeși ai moșiei Drăsliceni cu locul de trai în alte sate vecine: Sireți, Peresecina, Cricova⁶⁰ ș.a.), păstrând specificul său răzeșesc sute de ani, practic până la colectivizarea forțată din 1949.

De notat că acest statut de răzeș a dat naștere și la un comportament și o mentalitate aparte la țăranii liberi răzeși, care de asemenea se transmitea din generații în generații. Țăranii răzeși aveau o demnitate aparte, căci se considerau provenind din nobilimea veche (de felul șleahței polone), din nobilimea de spadă. Răzeșii în decursul veacurilor și-au păstrat mândria originii lor, păstrându-și statutul dobândit. Și în procesele răzeșilor cu marii proprietari, după sute de ani, ei făceau referiri la rădăcinile lor, că sînt din neamul lui cutare sau cutare, că sînt descendenți din boierime, din vitejii lui Ștefan cel Mare...

„Împuternicire acordată de răzeșii moșiei Drăsliceni la 21 iunie 1821

1821 iunie 21

Noi, mai gios iscăliții răzăși di moșia Drăslicinei dăm acesastă vichilime din parte noastră a tuturor răzășilor la mîna dum(isale) Manolachi Luchian, răzăș din bătrînul Hucicu i la mîna dum(isale) Dumitru Roșca și Luca Arhip răzăș din bătrînul Vărzărescu i la mîna lui Petrachi lui Ifrosi răzăș din bătrînul Tomescu pentru ca să fii știut că-i facim diplin vichili ca să stei în giudicată cu Neculai Zugravul pentru moșia Drăslicenii și cei ci vor faci dum(nea)lor este făcut și di noi. Și pentru mai adivărată credință ne-am iscălit cu numele și punere digitului.

An 1821, iunie 21 zile

Eu, Scridon Pătrinichi, răzăș.

Eu, Costandin Muntenu, răzăș.

Eu, Zahariia sîn Ioan Luchiiian, răzăș.

Eu, Postică Erhană, răzăș.

Eu, Gavril Pănuți, răzăș.

Eu, Vasili Panamariu, răzăș.

Eu, Niță, sîn Timofti, răzăș.

Eu, Filip Beran, răzăș.

Eu, Panfili Agapi, răzăș.

Eu, Simion Vărzariu, răzăș.
Eu, Filip Vărzariu, răzăș.
Eu, Lupul Niți, răzăș.
Eu, Maței Lupașcu, răzăș.
Eu, Manolache Lefter, răzăș.
Eu, Gligoraș zăt popa Vasile, răzăș.
Eu, Filip Onică, răzăș.
Eu, Costantin Buză, răzăș.
Eu, Ion Hozunu, răzăș. <m.p>.
Eu, Vasili Hozonu, răzăș. <m.p>.
Erei preut Grigori Leca, răzăș. <m.p>.
Eu, Nastas Leca, răzăș. <m.p>.
Eu, G. R. Manolachi Dari, răzăș. <m.p>.
Eu, Ion Bouroșu, răzăș. <m.p>.
Eu, Vasile Grati, răzăș. <m.p>.
Petrachi Popa, răzăș, sănt următor. <m.p>.
De ala ocolaș otcinei
Vichilimeoa aceasta fiind dată cu bună primire iscăliților la arătații întrînsa ci li s-
au încredințat și di această ocoloșăe.
Ocolaș am giurat.
An 1821 iulie 20⁶¹.”

Note

- ¹ I. Bogdan., *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. I. București, 1913, p. 458-459.
- ² Ibidem, p. 460
- ³ *Documenta Romaniae Historica (1487-1504)*, București, 1980, p. 184, 582.
- ⁴ Ion Dron, *De treci pe la Drăsliceni... Mesagerul*, 1998, 16 octombrie, p. 7.
- ⁵ Alte acte românești de la Constantinopol (IV) (1596-1860) de Paul Mihail//Anuarul Institutului de istorie și arheologie “A.D.Xenopol”. Tom XII, 1975. P. 269
- ⁶ Ibidem
- ⁷ Moldova în epoca feudalismului. Vol.IV (1641-1660). Chișinău, 1986. P.35
- ⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova (A. N. R. M), fond 37, inv. 2, dos. 86, fila 63
- ⁹ Sava A.V. Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului. Buc., 1944. P. 155-156
- ¹⁰ Amănunte despre formula de aflare a perioadei de formare a toponimelor vezi la: Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. Кишинев, 1979, С. 171-173
- ¹¹ Eremia A. Nume de localități. Chișinău, 1970, P. 83
- ¹² Dron Ion. Op. cit. P. 7
- ¹³ Ibidem
- ¹⁴ A.N.R.M., fond 37, inv. 2, dos. 86, fila 79
- ¹⁵ Legende, tradiții și povestiri orale. Chișinău, 1975. P. 191
- ¹⁶ A.N.R.M.,fond 37, inv 2, dos. 972, fila 235
- ¹⁷ Ibidem, dos. 86, fila 45verso
- ¹⁸ Ibidem
- ¹⁹ Boga L.T. Documente basarabene. Vol. 20. Chișinău, 1938. P.59
- ²⁰ A.N.R.M., fond 37, inv. 2, dos. 86, fila 77
- ²¹ Ibidem
- ²² Sava A.V. Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei. Buc., 1937. P. 151
- ²³ Ibidem. P. 151-152
- ²⁴ Sava A.V. Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului. P. 168-169
- ²⁵ Sava A.V. Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei. P. 165-166
- ²⁶ Ibidem
- ²⁷ A.N.R.M., fond 37, inv. 2, dos. 86, fila 74verso
- ²⁸ Ibidem, file 74verso-75

- ²⁹ Arbore Z. Dicționarul geografic al Basarabiei. Buc., 1904. P. 90
³⁰ A.N.R.M., fond 37, inv. 2, dos. 86, file 77-80
³¹ Ibidem, file 79-81
³² Ibidem, dos. 972, fila 5
³³ Ibidem, dos. 86, fila 78verso
³⁴ Ibidem, fila 79
³⁵ Dăscălesu N. Regiunea codrilor Basarabiei: monografie. Chișinău, 1936. P. 39
³⁶ Poni P. Statistica răzeșilor. Buc., 1921. P. 10
³⁷ A.N.R.M., fond 6, inv. 2, dos. 792, file 1-3
³⁸ Arbore Z. Op. cit., P. 90; A. N. R. M., fond 37, inv. 2, dos. 972, file 185-185verso
³⁹ Document original oferit de către țăranul satului Drăsliceni Ion Maxim
⁴⁰ A.N.R.M., fond 37, inv. 2, dos. 86, fila 76
⁴¹ Boga L. T. Documente basarabene. Mărturii hotarnice (1602-1814). Chișinău, 1938. P. 248-250
⁴² Sava A. V. Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului. P. 429
⁴³ Ibidem, P. 430
⁴⁴ Ibidem, P. 423
⁴⁵ Poni P. Op. cit., P. 46
⁴⁶ A.N.R.M., fond 37, inv. 2, dos. 86, fila 75verso
⁴⁷ Ibidem, fila 76
⁴⁸ Ibidem
⁴⁹ Boga L. T. Documente basarabene. Testamente și danii (1672–1858). Vol. III. Chișinău, 1929, P. 50
⁵⁰ Bezviconi G. Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. Buc., 1940. P. 3
⁵¹ A. N. R. M, fond 6, inv. 2, dos. 1001, file 7-9
⁵² Ibidem, fond 37, inv. 2 dos. 972, file 44, 182-202, 216-235 ș.a.
⁵³ Poni P. Op. cit., P. 74-76, 85
⁵⁴ A. N. R. M. fond 37, inv. 5, dos. 53, file 3-29
⁵⁵ Ibidem, dos. 2624, file 1-23
⁵⁶ Dăscălesu N. Op. cit., P. 38-39
⁵⁷ Poni P. Op. cit., P. 31
⁵⁸ Dăscălesu N. Op. cit., P. 38-39
⁵⁹ Despre răzeșii din Basarabia vezi și: Poni P. Op. cit., P. 35-39
⁶⁰ Sava A. V. Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei. P. 151-152; A. N. R. M. fond 37, inv. 2, dos. 972, fila 200; fond 6, inv. 2, dos. 792, file 1-3
⁶¹ A. N. R. M. F. 37, inv. 2, dos. 86, file 107, 107 verso (original).

Summary

The article analyses the history of the Drasliceni razasie from 17th to 20th centuries. By using rich archive records, the author approach subjects like the origin of the toponim Drasliceni, aspects of the life of the local rezesy (yeomans), providing a broad picture of the one typical place of vicinity of the Moldova Kodry.

CONFRUNTĂRI POLITICE ÎN BASARABIA LA ÎNCEPUT DE SECOL XX

Diana ETCO

Un grup de seminariști au reușit să bulverseze nu numai ordinea publică din capitala unei provincii de la periferie (zonă, considerată de maximă securitate), ci și să țină în tensiune, pe o durată temporală impozantă, autoritățile ecleziastice centrale.

De la înălțimea timpului prezent, actualitatea acelor vremuri, demult apuse, ni se prezintă ca ceva prozaic, dar privită în sine își relevă rosturi și semnificații operante care impun un șir de întrebări.

Oare acest „fraged” tineret a fost în stare de sine stătător să conștientizeze realitatea evenimentelor? Or anumite forțe politice s-au folosit de instabilitate și au ghidat într-un mod ingenios acutizarea ei pentru a submina în ansamblu Imperiul Rus și au folosit drept forță de șoc cea mai vulnerabilă „pătură” politică – tineretul? Ceea ce s-a întâmplat în cadrul seminarului teologic din Chișinău a fost o acțiune spontană sau s-a realizat un scenariu elaborat în mod deliberat? El s-a produs accidental, generat de circumstanțe și evenimente sau s-a inventat un incident care să constituie motivul provocării?

Am încercat nu numai să elucidăm evenimentele care s-au produs cu o exactitate uluitoare acum un secol, ci și să-i identific, să-i animez pe protagoniști, mici eroi ai timpurilor de atunci, pe care i-am regăsit uitați prin filele galbene ale unor prăfuite dosare din arhivele noastre.

Le-a reușit să-și făurească o temelie pentru aspirațiile lor sau nu? Acțiunile lor au provocat, fie și ușor sesizabil, dezarticularea mașinii imperiale sau nu?

La aceste și alte întrebări vom încerca să răspundem în cadrul studiului de față.

O dimensiune relevantă a antecedentelor revoluției de la 1917 o constituie efervescența revoluționară de la începutul sec. al XX-lea. Ea a culminat cu revoluția din 1905-1907, ce a impulsionat activitatea tuturor instituțiilor de stat din Imperiul Rus, afectând eminamente organismul ecleziastic ortodox rus. În mod implicit, opțiunile revoluționare, rezultate din imperativele politice ale momentului istoric, s-au repercutat favorabil asupra sistemului învățământului teologic, marcat de o acută criză, determinată de conservatismul și autoritarismul rigid, specific acestei structuri.

Una dintre revendicările radicale formulate în perioada revoluției prevedea ca „școala teologică să fie completamente desființată, surpându-se din temelie localurile seminarelor și ale Academiiilor teologice, iar în locul lor să fie înălțate altele noi, în care vor face studii oameni noi”¹.

Drept consecință a nefastului reacționarism din anii '80-'90 ai sec. al XIX-lea, școala teologică a fost transformată într-un instrument obedient de promovare a intereselor monarhice, care împiedica evoluția și modernizarea societății ruse. Prin urmare, autoritățile țariste au făcut eforturi „homerice, ca din instituțiile de învățământ teologic, să iasă executanți docili ai dispozițiilor cercurilor clericale superioare”.

Presa timpului de orientare democratică a reflectat exhaustiv momentul respectiv în paginile ei. Iată ce spicuim din ziarul „Бессарабская жизнь” referitor la seminarul teologic din Chișinău: „Sinodul condus de Pobedonostev ar dori să aibă numai slujitori plini de smerenie și supuși ai altarului împăratului ceresc și al celui de pe pământ; acestor slujitori nu li se cerea nici conștiinciozitate, nici instruire, ci numai devotament, ascultare și smerenie”².

Vorbind despre programul de studii seminariale se constata cu regret “că din ea era eliminat tot ce putea să-l facă pe elev să înțeleagă că lumea nu se ține numai pe smerenie și supunere”³. Același organ de presă caracterizează regimul ce domnea în seminarul din Chișinău ca “barbar”, “care usucă creierii și omoară sufletul”, care plămădește “niște stârșituri, oameni fără inimă și fără minte”⁴. “Atmosfera virulentă de cazarmă – scria unul dintre elevii seminarului în același ziar, – distrugea în inimile seminariștilor “tot ce era viu, proaspăt, luminos și, ca urmare, se fabrica tipul de tineri fără suflet, ce pășeau în viața de sine stătătoare cu o nesecată rezervă de ură față de oameni și atitudine formală mortifiantă față de propria lor meserie”.

Pentru a nu permite lichidarea școlii teologice, care servea drept țintă de atac tuturor forțelor reformatoare, autoritățile ecleziastice au devansat acest lucru prin adoptarea unui nou proiect al școlilor teologice, cerând, prin intermediul lui, să confere un nou colorit acestei structuri de învățământ, subordonând-o la noile tendințe de democratizare. Procedura de autorizare a proiectului în cauză a fost similară celei din 1867. Astfel, înaintea adoptării sale, el a fost supus dezbaterilor pe eparhii⁵.

Arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Vladimir, a convocat Consiliul pedagogic al seminarului, în cadrul căruia a fost pus în discuție proiectul noului statut. Rezoluția adoptată pe marginea acestui proiect de către Consiliul pedagogic a fost prezentată de către arhiepiscop Congresului eparhial din 1905, care, la rândul său, a examinat proiectul în cauză. Febrilele discuții generate în rândul participanților la congres s-au rezumat cu următoarele teze: Reintroducerea limbii române și a cântului moldovenesc.

Excluderea din școala teologică a limbii ivrit. Cursurile teologice să fie separate de cele laice. Formarea consiliilor de tutelă, compuse din reprezentanții clerului, care urmau a fi investite cu dreptul de a participa la consiliile pedagogice ale profesorilor și de a verifica procesul instructiv-educativ în cadrul seminarului. – Introducerea principiilor electorale la alegerea organelor administrative ale școlii teologice. – Admiterea absolvenților seminariilor teologice, fără examene, pentru a-și continua studiile la Academii teologice. Rezoluția în cauză a fost prezentată pentru a fi analizată la Comitetul școlar creat pe lângă Sf. Sinod special în acest scop⁶.

Proiectul respectiv, practic, în toate școlile teologice a amplificat tendințele de răzvrătire sfidătoare față de ordinea autoritaristă impusă de țarism, de care erau profund afectate școlile teologice din întreg imperiul țarist, generând mari tulburări și greve de protest la circa 45 de seminare teologice din Rusia.

Conjunctura politică volatilă din centrul Imperiului țarist se difuza în mod constant și cu rapiditate pe întreg teritoriul lui, găsind cel mai fertil teren de afirmare, în special, în provinciile anexate în urma diferitelor războaie purtate de ruși.

La 15 noiembrie 1905, proiectul respectiv a fost dat citirii și în sala de festivități a seminarului din Chișinău. “După ce toți cei prezenți în sală s-au familiarizat cu proiectul noului regulament, menționa gazeta “Бессарабская жизнь”, toți cei prezenți în sală au rămas cu o senzație neplăcută de amărăciune în suflet, seminariștii au considerat proiectul “drept un copil născut mort”⁷.

Momentul dat a constituit incoativul mișcării de protest a seminariștilor, împotriva conservatismului specific școlii teologice, consfințit și în continuare prin intermediul noului proiect de statut.

Pe data de 19 noiembrie, după lecția a treia, în cadrul seminarului a avut loc adunarea generală a elevilor, care urma să ia decizia de a declanșa sau nu grevă, în semn de protest împotriva proiectului dat, promovat de Sfântul Sinod, din Petersburg.

“Prin informația din 9 noiembrie, a declarat în cadrul adunării unul dintre elevi, – sinodul, pur și simplu, își bate joc de seminariști, de aceea trebuie să ne alăturăm seminariilor intrate în grevă din alte orașe ale Rusiei”. Prin urmare, solidarizându-se, cu colegii lor din alte seminare, și aderând la mișcarea generală de reformare a școlii teologice, adunarea elevilor seminarului teologic din Chișinău a luat decizia de a declara grevă, refuzând să frecventeze lecțiile. În continuare, a fost format comitetul organizatoric de grevă și a fost elaborată o petiție, sub care, timp de o oră și jumătate, și-au pus semnăturile 361 de seminariști. Elevii clasei a VI-a au refuzat să o semneze, prezentând în paralel administrației seminarului un recurs, conform căruia ei și-au exprimat dorința de a continua frecventarea orelor de studii⁸.

A doua zi a avut loc ultima adunare, la care au fost discutate condițiile reluării lecțiilor: dacă sinodul va accepta să satisfacă, cel puțin și parțial, revendicările seminariștilor până la Crăciun, atunci elevii în grevă se adună la seminar după vacanța de Crăciun și discută situația lor de mai departe, iar dacă sinodul va răspunde prin tăcere încăpățanată, cu fixarea termenului de reluare a procesului de învățământ, comitetul de organizare a grevei era însărcinat să stabilească legătura cu alte seminare și “să se pună în concordanță cu planurile lor”. Spre sfârșitul întrunirii și-au făcut apariția reprezentanții congresului eparhial, care au încercat să-i convingă pe elevi de inutilitatea demarării unor asemenea acțiuni⁹.

La 21 noiembrie comitetul de grevă, în prezența tuturor elevilor, a înmănat rectorului seminarului Petiția adoptată în cadrul adunării generale a elevilor de la 19 noiembrie 1905. Ea era din 27 de puncte, divizate în trei compartimente. Primul compartiment era consacrat problemelor instructive, al doilea – celor educative, și al treilea includea chestiunile referitoare la organizarea procesului instructiv-educativ în școala eparhială de fete.

În Partea introductivă a petiției era inserată următoarea declarație: “Noi, elevii seminarului teologic din Chișinău, întrunindu-ne în ziua de sâmbătă, 19 noiembrie 1905, și discutând situația noastră în legătură cu ordinul Sfântului Sinod din 9 noiembrie a.c., am constatat că nu mai putem aștepta. Speranțele s-au dovedit a fi zadarnice! Reforma proiectată de Sf. Sinod nu satisface pe nimeni dintre noi. De aceea, încetăm a frecventa orele de studii, alăturându-ne celorlalte 45 de seminare aflate în grevă, în scopul de a obține reforma necesară, prezentând următoarele revendicări...”¹⁰.

La compartimentul instructiv se cerea:

1) transformarea seminarului în gimnaziu de opt clase, după tipul și cu drepturile celui laic 2) libertatea predării în gimnaziul proiectat, 3) deschiderea claselor speciale teologice pentru pregătirea viitorilor reprezentanți ai clerului și admiterea la studii, în cadrul lor, a tuturor doritorilor, din toate păturile sociale, care au studii medii (§ 4 și 5), 4) a acorda autonomie claselor teologice (§ 6), 5) a include în mod obligatoriu în programa de studii a claselor de teologie predarea limbii moldovenești, și facultativ – bulgara (§ 7), 6) dreptul pentru cei care au terminat patru clase ale seminarului de a intra, indiferent de categoria socială, la toate universitățile și facultățile de juridică, medicină, istorie și filologie – fără examene și cu susținerea examenelor – la facultatea de matematică și în instituțiile de învățământ de specialitate; anularea referințelor secrete; libertatea convingerilor politice; lichidarea supravegherii în timpul extrașcolar, introducerea judecății tovărășești, a consiliului de onoare și a răspunderii colective, libertatea întrunirilor pentru discutarea publică a problemelor pe care o întâmpină elevii în seminar; libertatea înființării de cercuri studentești, uniuni și declararea de

greve, transferarea bibliotecii școlare în competența deplină a elevilor și admiterea tuturor cărților dorite de ei; accesul liber al elevilor la biblioteca de bază a seminarului și la cabinetul de fizică, dreptul de a edita propriul organ de presă, accesul la viața culturală: dreptul de a frecventa teatrele, concertele, lecțiile publice și biblioteca publică, desființarea căminului, înființarea unei săli de lectură, desființarea juridică a pedepselor “cu lipsirea de hrană și carceră”. În încheierea petiției se declara că “reluarea lecțiilor din partea noastră va depinde de acțiunile Sfântului Sinod”¹¹.

Arhiepiscopul Vladimir a comunicat Sf. Sinod despre cele întâmplate în cadrul seminarului teologic din Chișinău, prin intermediul a două telegrame. La prima a primit răspuns pe data de 11 decembrie, la cea de a doua – pe 14 decembrie. Ultima avea următorul conținut: „Sfântul Sinod permite **suspendarea** orelor de studii în seminar și eliberarea elevilor pe la casele părinților lor”¹². Ambele telegrame erau semnate de mitropolitul S.Peterburgului, Antonie.

Anterior, la 4 decembrie 1905, arhiepiscopul Vladimir a primit ordinul Sf. Sinod, adoptat la 16 noiembrie 1905, drept răspuns la evenimentele revoluționare care au avut loc într-un șir de seminarii din Imperiul Rus. Prin intermediul lui, se propunea administrației seminariilor teologice, în care a fost întrerupt procesul de studii, “să se adopte măsurile respective pentru reluarea procesului instructiv în timpul cel mai apropiat...”¹³.

Conformându-se lui, în a doua jumătate a lunii ianuarie 1906 au fost reluate cursurile în seminarul teologic din Chișinău, în toate clasele lui.

Acțiuni similare celor petrecute în cadrul seminarului din Chișinău au avut loc, după cum am menționat mai sus, într-un șir de alte seminare din Imperiul Rus. Printre ele vom nominaliza greva seminariștilor din Cernigov, de la începutul lui octombrie 1905, din Tambov, Penza, Iaroslav, Astrahani, Poltava ș.a.¹⁴

Analizând manifestele prezentate autorităților țariste de comitetele de grevă ale instituțiilor în cauză, vom constata o identitate uluitoare cu cel înaintat de elevii seminarului din Chișinău. Aceasta demonstrează legăturile indisolubile și relațiile de reciprocitate și solidaritate stabilite între elevii tuturor seminariilor din întreaga Rusie. Fenomenul în discuție nu era un lucru întâmplător, dar era, probabil, bine organizat și dirijat de forțe revoluționare mult superioare unor simpli seminariști care nu activau la voia hazardului, ci dispuneau de un plan concret, vizând, nu atât reformarea școlii teologice, cât a societății ruse în ansamblu, plan a cărui eficacitate urma să fie asigurată prin declanșarea unor acțiuni de revoltă publică simultane în toate instituțiile de învățământ. Ele au avut o pondere decisivă în renovarea școlii teologice pe cale oficială. În consecință, a fost modificat sesizabil proiectul viitorului statut, ținându-se cont, fie și parțial, de majoritatea revendicărilor emise pe marginea lui, prezentate autorităților eclesiastice țariste. Ținem să remarcăm prin comparație, “cazul”, adoptării regulamentului din 1867, care anula predarea limbii române în seminarul teologic când, de asemenea, inițial, proiectul a fost supus dezbaterilor pe eparhii, dar obiecțiile și cererile prezentate, cum ar fi de exemplu protestul față de excluderea limbii române din proces nu au fost luate în considerație. Astfel, la 3 septembrie 1906, a fost adoptat noua programă de învățământ seminarial, care se caracteriza printr-o tendință sporită de eliminare a exclusivismului vechiului statut, o minimalizare substanțială a clasicismului introdus în școala teologică de pe timpul lui D.A.Tolstoi, fost ministru al instrucției publice, și apropierea cursurilor seminariale de programa școlilor laice. Ca rezultat, au fost reduse numărul orelor la limbile clasice de la 28 la 20, în schimb fiind mărit numărul de ore la limbile moderne de la 2 la 8, iar la matematică și fizică - de la 12 la 16 ore săptămânal¹⁵.

Numărul total de ore săptămânale pentru clasa a IV-a a fost fixat la 25, iar pentru toate celelalte clase – la 24 de ore¹⁶.

Luând atitudine față de solicitările clerului eparhial din Basarabia, revendicările seminariștilor greviști, precum și la intervenția arhiepiscopului Vladimir, Sfântul Sinod a emis, la 31 octombrie 1906, ordinul nr. 12.066 conform căruia, după cum scrie revista „Luminătorul”: “s-a poruncit: ne aflând temei a desființa catedra de limbă evreiască în seminarul teologic din Chișinău; de altă parte, având în vedere trebuințele locuitorilor moldoveni, aflători în Basarabia într-un număr însemnat (83%). Preasfântul Sinod, unindu-se cu încheierea comitetului de învățătură, hotărăște: a lăsa la voia Preasfinției voastre, a introduce în clasele 5 și 6 din seminarul din Chișinău predarea și învățarea limbii moldovenești, ca obiect neobligat, cu mijloacele eparhiale de pe loc, numai ca să se facă predarea limbii moldovenești în vremea sloboadă de uroace, neîmpiedicând la învățarea obiectelor obligate din cursul seminarial și ca sporirile elevilor în limba moldovenească să nu se ia în samă la trecerea lor dintr-o clasă în alta și la învrednicirea de loc în rând, după sfârșirea cursului”¹⁷.

Deci, în baza ordinului de mai sus, drept consecință a presiunii exercitate atât de seminariști, cât și de clerul basarabean se legifera introducerea limbii române, în cadrul programei de studii a seminarului teologic din Chișinău, ca obiect facultativ, și doar în clasele a V-a și a VI-a, iar predarea limbii ebraice n-a fost anulată. În continuare, la 14 decembrie 1907, a fost inclus în programul de studii și cântul bisericesc moldovenesc¹⁸.

La catedra de limba română a fost numit profesorul Ion Rădulescu, român din Vechiul Regat, absolvent al Academiei teologice din Kiev, traducătorul „Demonului” lui Lermontov¹⁹.

Achitarea salariilor profesorilor de limbă română și cânt moldovenesc s-a decis să se efectueze din fondurile eparhiei²⁰.

Dar, curând școala teologică țaristă, în pofida măsurilor “cosmetice” adoptate de autoritățile ecleziastice pentru a o orienta pe făgașul unei false democrații, a fost din nou afectată de o serie de “tulburări” în masă, care se loveau de o atitudine tot mai intolerabilă din partea autorităților ecleziastice. Forțele opoziționiste de pe acest segment social au reușit să fondeze Uniunea seminariștilor din întreaga Rusie. Sub auspiciile acesteia fluxul contestatar exultă.

În vacanța de Crăciun a anului școlar 1906-1907 s-a convocat, la Moscova, Congresul general al seminariștilor din întreaga Rusie, la care au participat și delegați din rândurile seminariștilor chișinăueni. Din perspectiva opțiunilor expuse la acest congres s-a cristalizat faptul că adevărații lui organizatori erau partidele de extrema stângă²¹. La acest congres s-a lansat apelul de nimicire virulentă a vechii școli țariste, seminariștii fiind chemați la luptă energetică și decisivă împotriva școlii existente, pledându-se fervent pentru o școală liberă și democratică. Congresul a lansat un val de acțiuni extremiste într-un șir de seminare, soldate deseori cu victime în rândurile administrației ecleziastice. De exemplu, la Seminarul teologic din Penza au fost organizate un șir de atentate la viața rectorului care, în cele din urmă, a fost rănit mortal²².

Un alt act de violență s-a consumat la Seminarul teologic din Tiflis, unde, în același mod, a fost ucis inspectorul acestei instituții de învățământ²³.

Amplificarea mișcării seminariste alerta întregul aparat de conducere țarist. Ecoul tensiunilor politice din centrul Rusiei, evident a ajuns până în capitala Basarabiei. La 14-17 ianuarie 1908, în seminarul teologic din Chișinău, a izbucnit o nouă grevă.

Sfântul Sinod a condamnat cu vehemență această acțiune a seminariștilor chișinăueni. Conform deciziei sinodale nr. 621 din 31 ianuarie 1908, seminarul teologic din Chișinău a fost închis, iar elevii claselor I–V au fost exmatriculați²⁴. Cursurile urmau să fie reluate, începând cu noul an școlar, 1908-1909, și doar cu elevii care vor fi înmatriculați pe baza examenelor de admitere pentru clasa I. Profesorii, care rămâneau fără ore, ca urmare a închiderii celorlalte clase, urmau să fie repartizați la alte instituții de învățământ teologic. În continuare, Sfântul Sinod a inițiat o anchetă pe marginea acțiunilor de la seminarul teologic din Chișinău.

În acest scop, revizorul a fost împuternicit 1) să determine partea factologică a “dezordinilor”, 2) să sintetizeze și să stabilească adevăratele motive și cauze care au generat acest conflict²⁵.

Convocând o adunare comună a administrației seminarului și a clerului eparhial, revizorul înregistrează o ușoară divergență de păreri. Este interesant faptul că administrația instituției susținea că, în timpul revoltei, nu s-au înregistrat focuri de armă în incinta seminarului, ci doar împușcături din “pocnitori pentru copii”, pe când în raportul conducerii seminarului se menționează clar că “inspectorul seminarului a fost însărcinat să-l avertizeze pe episcopul vicar Nicodim că este destul de riscant pentru securitatea sa personală să se prezinte în mijlocul elevilor, deoarece, conform informațiilor pe care le deținea, în blocul seminarului se auzeau “focuri de arme”. Majoritatea celor prezenți la adunare au infirmat însă acest lucru, susținând că cuvintele “destul de riscant”, sunt interpretate în sensul că elevii nu ar fi acordat atenția și respectul cuvenit Preasfinției Sale episcopul Nicodim, dar nu în sensul că ar exista vreun pericol pentru viața sa²⁶.

În fond, este evidentă tendința organelor eparhiale de a diminua în mod intenționat amploarea evenimentelor din 14-17 ianuarie 1908, ele fiind puse în gardă de decizia Sfântului Sinod de a închide seminarul, fapt ce urma să aducă un șir de inconveniente atât pentru cadrele didactice, cât și pentru eparhie în general.

Greva a fost organizată și declanșată de elevii claselor I și a II-a, parțial a III-IV-a, iar elevii clasei a VI-a – din anumite rațiuni de ordin pragmatic nu s-au încadrat în acțiunile de revoltă.

Iată cum ne ilustrează acțiunile în cauză revizorul țarist: “Mai mult de jumătate din contingentul școlar al seminarului a fost contra acțiunilor rebele, dar scandaloșii elevi din clasele inferioare, prin compartimentul lor brutal, extremist, impertinent și revoltător au terorizat, timp de câteva zile, întregul corp didactic al seminarului tratându-l cu tot felul de injurii, insulte, ofense, fluierături, refuzul de a răspunde la ore, alungarea din clasă a institutorilor...” etc. Manifestanții trăgeau focuri de arme, strigau la adresa profesorilor: “Băteți-i! sau “Jos inspecția”, “Jos cu rectorul”, “Jos cu profesorii”²⁷.

Acțiunea care impresionează prin caracterul ei ilariant este: încuierea cu lacăt a cancelariei, unde se afla convocat în ședință extraordinară întreg corpul didactic al seminarului. În adresa elevilor claselor a VI-a, care nu s-au solidarizat cu colegii lor greviștii scandau: “Jos cu mirii”, “Lichelelor” ș.a.²⁸

Apelul de încetare a grevei, adresat elevilor de episcopul Nicodim chiar la începutul evenimentelor, a rămas fără rezultat²⁹.

În temeiul informațiilor obținute, revizorul sinodal a constatat că ceea ce s-a întâmplat la seminarul teologic din Chișinău, în zilele din 14-17 ianuarie, nu este în legătură directă cu vreo mișcare revoluționară concretă, deși, el nu excludea implicarea indirectă a curenților revoluționare în declanșarea evenimentelor respective³⁰.

În acest sens, vom nominaliza formarea la Chișinău în 1904 a organizației ilegale “Asociația elevilor chișinăueni”, în a cărei activitate au fost implicați și elevii seminarului teologic din Chișinău, deoarece, ca urmare a percheziției, efectuate în căminul seminarului, a fost depistat statutul acestei organizații și programul de lecturi. De asemenea, au fost găsite listele celor care au împrumutat cărți, printre care figurau 5-6 seminariști din promoțiile 1905 – 1906 și 1906 – 1907³¹.

La lucrările Congresului general al seminariștilor din întreaga Rusie, care a avut loc la Moscova, în decembrie 1906 au participat trei delegați de la seminarul teologic din Chișinău. Preluând lozincile congresului, acești delegați, au avut o contribuție decisivă în organizarea revoltei din 1908. La îndemnul lor, seminariștii au început să se eschiveze în mod ostentativ de la frecventarea bisericii și a serviciilor divine, refuzau să se prezinte la orele de studii, organizate în limba rusă, să răspundă la lecții etc. La 3 aprilie 1907, elevii, care erau întreținuți de stat au declarat grevă, alăturându-li-se în ziua următoare și elevii ce stăteau cu chirie în oraș. Iar la finele anului de studii s-a făcut agitație pentru boicotarea examenelor. Din spirit de răzbunare și pedeapsă, noul rector al seminarului Pavel Kazanski, care manifesta față de elevii români o atitudine ostilă, evidentă și irascibilă, împreună cu profesorul Ciulkov au intrat în conflict cu elevii clasei a VI-a, în timpul examenelor de absolvire, (anul școlar 1906-1907), urmărind, în mod intenționat, nu numai să le scadă elevilor notele, dar mai mult decât atât - să rămână neatestați la examenele respective. Prin urmare, respondenților li se adresau întrebări suplimentare dificile care, practic, nu aveau tangență cu programa de studii, fiind privați arbitrar de dreptul de a folosi programele de studii pe care le dețineau, pe motiv că erau pline cu tot felul de notițe ajutătoare³².

Drept consecință, anul școlar 1907-1908 a debutat pe fundalul unei atmosfere tensionate, ce dura din anul școlar precedent, când, din cauza implicării în mișcarea de revoltă, au fost exmatriculați 98 de elevi din seminar. Chiar de la începutul anului de studii elevii, care locuiau la gazde, sfidând în mod demonstrativ ordinea sufocantă impusă în seminar, au refuzat categoric să comunice inspecției școlare adresele unde stăteau cu chirie, pentru a fi scutiți de orice supraveghere din partea administrației. În continuare, elevii au refuzat în mod demonstrativ să participe la activitatea corului bisericesc, iar în timpul serviciului divin, au cântat într-un mod batjocoritor, pe un ton strident și pițigăiat cuvintele: “в благочестивейшего, самодержавнейшего”³³.

Se organizau ilegal diverse întruniri și consfătuiri în scopul demarării unei noi revolte. Drept motiv de începere a ei a servit exmatricularea a trei elevi care, în noaptea de 6 spre 7 ianuarie, au spart geamurile de la apartamentele rectorului și inspectorului³⁴.

Revolta seminariștilor din ianuarie 1908 a fost “blocată” numai după ce a fost făcută publică decizia de închidere a Seminarului teologic din Chișinău și de exmatriculare de la studii, fără excepție a tuturor elevilor din clasele I – V-a, la cererea expresă a organelor de resort. Această turnură i-a luat prin surprindere pe toți, deoarece seminariștii erau convinși că atât conducerea seminarului și profesorii, cât și organele eparhiale nu vor permite închiderea seminarului.

Astfel, la finele anului școlar 1907 – 1908, seminarul a rămas doar cu o singură clasă, a VI-a, care nu a participat la rebeliune, iar în noul an școlar 1908-1909, urma să funcționeze, la fel, numai cu o singură clasă - întâi de abiturienți, urmând să-și completeze clasele în componență deplină, evolutiv, de la an la an, doar după un termen de 6 ani.

În favoarea anulării riguroasei decizii de la 31 ianuarie 1908, a pledat însuși arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului Vladimir, care a intervenit cu o petiție pe lângă

Sfântul Sinod, cerând ca decizia privitoare la închiderea definitivă a primelor cinci clase seminariale să fie amânată până la inspectarea minuțioasă a evenimentelor în cauză de către revizorul sinodal, Dmitri Tihomirov³⁵.

În baza raportului prezentat de Tihomirov, Sfântul Sinod a decis la 30 aprilie 1908:

1) Să se redeschidă toate cursurile depline, începând cu anul școlar 1908-1909, lăsându-i pe toți elevii claselor a I – V-a repetenți.

2) excluderea din seminar a principalilor organizatori ai dezordinilor din 14-17 ianuarie 1908³⁶.

Dispoziția sinodală a fost îndeplinită cu toată exactitatea, prin urmare, în anul școlar 1908-1909, seminarul a funcționat numai cu cinci clase. Abia din 1909-1910 toate șase clase urmau cursurile în ordinea restabilită pe deplin³⁷. Între timp, în decembrie 1908, rectorul seminarului Pavel Kazanski care a contribuit prin comportamentul său revoltător la amplificarea tensiunilor în seminar, a fost transferat în aceeași funcție la seminarul teologic din Reazani, locul său fiind preluat de directorul școlii spirituale din Ekaterinburg, arhimandritul Zinovie Drozdov³⁸.

Într-o perioadă istorică, bulversată de noile curente politice, acțiunile seminariștilor din Chișinău, 1905-1908, răspundeau direct imperativelor revoluționare ale aceluși moment istoric. Mișcarea de protest era ireversibilă: într-un fel sau altul, mai devreme ori mai târziu, ea oricum ar fi avut loc. În fond, această revoltă s-a înscris în lupta tineretului basarabean pentru reformarea și renovarea unei societăți, anchilozate într-un sistem rigid autoritar - (în cazul dat reformarea școlii teologice). Revoltele seminariștilor din 1905-1908, constituind problema primelor manifestații cu caracter revoluționar din Basarabia, relevante prin faptul că prin măsuri operante au pus în mod tranșant, în fața autorităților țariste, problema revenirii limbii române în școală.

Deși, în istoriografie se consideră că acțiunile seminariștilor din Chișinău ar fi fost o imitare a ceea ce avea loc în alte seminare, considerăm că, oricum, sunt incontestabile rostul și semnificațiile a ceea ce s-a întâmplat la seminarul teologic din Chișinău, deoarece tineretul basarabean avea alternativa de a rămâne inflexibil la noile mișcări politice, fără a se supune în consecință unor eventuale persecuții și "epurări" de la studii, din partea autorităților. Dar el, ignorând cu temeritate pericolul unor eventuale penalizări drastice, (chiar dacă s-a inspirat din exemplul colegilor din instituțiile similare) a pledat fervent pentru afirmarea unor idealuri nobile.

Cu toate că seminarul teologic din Chișinău a fost conceput de autoritățile țariste ca un instrument de rusificare a populației românești dintre Prut și Nistru, pe parcursul evoluției sale el s-a transformat într-un avanpost al iluminării culturale a Basarabiei și al mișcării de eliberare națională. Pe băncile lui și-au făcut studiile cele mai remarcabile personalități din acea perioadă precum: A. Mateevici, Paul Mihail, Gurie Grosu, Pan Halipa și mulți alții ...

Astfel, evoluția evenimentelor de după 1905, și a realităților născute de aceste evenimente (fiind dictate de efervescența revoluționară de la începutul sec. al XX-lea) au impus un șir de modificări privind organizarea procesului de studii în școala teologică țaristă. În această perioadă, seminariștii basarabeni s-au angajat în mișcările socială și națională. Astfel, seminarul teologic din Chișinău se transformase într-o baricadă a mișcării pentru democratizarea și renașterea națională a societății basarabene. Mișcările protestatare ale seminariștilor chișinăuieni, care au avut loc consecutiv în 1905, 1908 au impulsionat mișcarea de eliberare națională din Basarabia, impunând autoritățile țariste să ia atitudine față de cerințele vitale ale tineretului român din provincia pruto-nistreană.

Note și comentarii

- 1 Bogoslovskii vestnik, 1907, №5, p. 26. (N.Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 411).
- 2 S. Pânzaru, *Explozia tăcerii*, în „Orizontul”, /
- 3 *Ibidem*.
- 4 *Ibidem*.
- 5 ANRM, F.1862, inv.9, D.207, f.4.
- 6 N. Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.412.
- 7 S. Pânzaru, *op.cit.*
- 8 Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.133.
- 9 S.Pânzaru, *op.cit.*
- 10 *Ibidem*.
- 11 Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.133; Бессарабский журнал, nr. 283, 1905.
- 12 Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.133.
- 13 ANRM, F.1862, inv.9, D.207, f.5; Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.133.
- 14 Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.133.
- 15 N.Popovschi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p.413; Полное собрание законов Rossiiskoi Imperii, 1906, 3 septembrie.
- 16 *Ibidem*.
- 17 “Luminătorul”, 1908, Nr.1, p.171.
- 18 ANRM, F. 1862, inv.9, D.224, f.3.
- 19 Ștefan Niobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1992, p.142.
- 20 ANRM, F. 1862, inv.9, D.220, f.8.
- 21 N.Popovschi, *Istoria bisericii*, Chișinău, 1931, p.414.
- 22 *Ibidem*, p.414.
- 23 *Ibidem*, p.144.
- 24 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f. 3.
- 25 *Ibidem*., f.4.
- 26 *Ibidem*., f.5.
- 27 *Ibidem*., f.6
- 28 *Ibidem*., f.7
- 29 Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.135.
- 30 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f.4.
- 31 *Ibidem*, f.8.
- 32 *Ibidem*; ANRM, F.1862, inv.9, D.590, f.9.
- 33 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f.7.
- 34 Труды Бессарабского историко-археологического общества, Chișinău, IX, p.135.
- 35 *Ibidem*, p.136
- 36 ANRM, F.1862, inv.9, D.227, f.9.
- 37 ANRM, F.1862, inv.9, D.239, f.3.
- 38 ANRM, F.1862, inv.9, D.595, f.4.

Résumé

L'immense élan révolutionnaire de 1905 a influencé avant tout la jeunesse. Pendant les années 1905-1907 au séminar théologique du Chișinau ont eu lieu une rangée des révolts des seminaristes. Ils ont eu convoité de introduire la langue roumaine et le chanson roumaine, une rangée des libertatons publique, l'accès de la vie culturelle, la liberté d'opinions politiques e.d.

En consequence le séminar a été fermé. Mais dans quelque temp, en 1909 les leçons sont relui. Les seminaristes ont acquieri quelque droits.

LOCUL PRINCIPATELOR DUNĂRENE ÎN ACȚIUNILE POLITICO-MILITARE ALE MARILOR PUTERI ÎN RĂZBOIUL AUSTRO-RUSO-TURC DIN 1735-1739

*Angela LISNIC, conferențiar universitar
UPS „Ion Creangă”*

De cele mai multe ori, studierea istoriei relațiilor internaționale din sud-estul Europei în diverse epoci s-a redus la prezentarea confruntărilor diplomatice și militare dintre marile puteri. Astfel se conturează un tablou schematic, în cadre generale, fără nuanțările care să evidențieze rolul entităților naționale mai mici. Sunt ignorate, de fapt, părțile care dau conținutul integrului¹. Dar, „... o istorie a relațiilor internaționale nu poate fi scrisă în respectul adevărului, prin ignorarea entităților naționale a statelor mici și mijlocii, fie și numai pentru că ele au fost de regulă victima marilor puteri, au întârit sau au slăbit prin propria jertfă forța acestora din urmă, au fost în permanență obiect al necurmatelor dispute și, mai presus de toate, au contribuit sporul avuției materiale și spirituale a umanității și s-au impus uneori pe prim plan al vieții internaționale”²

Atunci când în politica internațională din secolul al XVIII-lea a existat tendința de lărgire a teritoriilor pe contul celor slabi, când dimensiunile suprafețelor aflate în proprietatea unor state erau expresia măreției acestuia, măreția statului. Prezența nedeterminată și șubredă a principiului de echilibru politic creează pentru diplomații acelor timpuri condiții excelente pentru intrigi permanente și dezvinovățește, mai întâi, diferitele ciocniri dintre marile puteri și statele mici când este vorba despre cucerirea unor noi teritorii, apoi și săvârșirea celor mai josnice acte cu scopul acaparării de noi posesii.³ În aceste condiții, „după 1683, Principatele Române au fost nevoite să se mențină pe linia de echilibru, care le asigura supraviețuirea ca entități statale proprii, să evite pericolul unei suzeranități mai aspre, oscilând între „Scylla pajurii” și „Caribda semilunii”. Deasupra Principatelor începe să planeze în secolul următor, coborând din nord și venind din stepă, umbra amenințătoare a vulturului bicefal”⁴. În epoca de care ne ocupăm soarta Principatelor a depins, în mare măsură, de raportul de forțe dintre cele trei puteri vecine (Austria, Rusia și Turcia (Imperiul Otoman)), animate în egală măsură de intenția atragerii românilor în propria sferă de influență și interese. Această situație s-a reflectat pe planul gândirii politice românești printr-o continuă căutare de soluții pentru menținerea statului și a integrității teritoriale, pentru specularea contradicțiilor ruso-austro-turce în vederea lărgirii drepturilor și libertăților existente⁵. Literatura științifică a reflectat pe larg lupta insistentă și energică dusă de țările române pentru păstrarea libertății și existenței lor statale. În lucrarea de față, ținem să relatăm nu ceva nou, ci ne-am pus drept scop determinarea locului și rolului Principatelor Dunărene în evenimentele politico-militare ale Războiului austro-ruso-turc din 1735-1739. Perioada care face obiectul investigațiilor noastre coincide și cu transformarea Moldovei și Munteniei în unul din teatrele permanente de confruntări militare între Imperiile Țarist, Habsburgic și Otoman, cu întreg cortegiul de implicații și consecințe pe plan economic, politic și diplomatic. Prezentul articol, urmează a se axa nu atât pe elucidarea evaluării evenimentelor militare din acest război, cât pe stabilirea acelor acțiuni militare și diplomatice întreprinse de marile puteri pentru extinderea influenței lor politice și religioase în Principate. Pe de altă

parte, vom încerca să depistăm care păături sociale au fost implicate în aceste acțiuni diplomatico-militare, pentru a stabili motivele ce au condiționat gruparea acestora după diverse orientări (prusă, proaustriacă, prootomană).

Constatăm astfel că la 12 aprilie 1736 A. I. Osterman, contele curții ruse, trimite către marele vizir o scrisoare, care este, de fapt, declararea formală a războiului ⁶

Astfel, războiul fiind declarat, operațiunile militare se desfășoară pe Frontul de Est, unde sunt implicate trupele ruse cu cele ale tătarilor și turcilor. Însă în planurile militare ale lui B. H. Munih pentru campania anului 1737 găsim confirmarea că spre Valahia și Moldova este mai profitabil de îndreptat trupele sale, în primul rând, pentru că anume aceste provincii vor trece de partea Rusiei și, în al doilea rând, că astfel va fi posibil de acționat împreună cu armata austriacă⁷. Între timp, conform tratatului de alianță din 5 august 1726, Austria⁸ este îngrijorată ca nu cumva Moldova și Muntenia să fie ocupate de ruși, urmărind ca ea însăși să cucerească aceste două principate, pentru a-și mări influența în sud-estul Europei, fapt care a și făcut-o să se pregătească atât de energic de acest război.

Deja în ianuarie 1735, împăratul Carol al VI-lea se adresează generalului Walis (comandantul Valahiei austriace) cerând ca Oltenia să ajute la purtarea războiului⁹. Cererea a fost repetată în iulie 1737, când Walis, adresându-se generalului Ihnagahi, (comandantul oștirilor române) cere domnilor din Muntenia și Moldova câte 150 de pungi (deci, câte 125000 de forinți) pe un termen de trei săptămâni¹⁰, apoi în august 1737-când Principatele sunt impuse a plăti o contribuție de război de 20 de mii de sechini pentru Moldova și 30 de mii pentru Țara Românească¹¹.

Între timp, statul major de la Viena pregătește proiectele campaniilor militare, în care găsim clar conturate acțiunile în Principate, accentul fiind pus pe menținerea controlului pe Dunăre, fapt care condiționa în mare măsură eficacitatea operațiunilor militare¹².

Deși au fost semnate, la 18 martie 1737, declarațiile privitoare la acțiunile comune împotriva Imperiului Otoman¹³, contradicțiile militare dintre aceste două puteri legate de stăpânirea asupra Moldovei și Țării Românești s-au concretizat în imposibilitatea unei perfecte coordonări a operațiunilor militare. Motivul esențial al îngrijorării imperiale îl constituie faptul că stăpânirea Moldovei și a Țării Românești ar fi putut „inspira” Rusia să cucerească și Transilvania, locuită de aceeași populație românească ¹⁴, fapt care determină partea rusă să fie mai rezervată cu promisiunile sale și, la rândul său, să întreprindă ea însăși măsuri de recunoaștere, pentru a determina intențiile aliaților săi și, în acest scop, se folosește de serviciile spionilor.

Astfel, pe arena evenimentelor militare din acest război iese la iveală o activitate realizată, cel mai des, fără știrea domnitorilor țărilor române. În anii acestui război boierimea ambelor principate devine foarte activă în relațiile internaționale, lărgind mult aria rapoartelor sale și contactînd mai frecvent cu reprezentanții altor state. Nu în zadar, încă în martie 1736, mareșalul B. H. Munih cere de la curtea de la Petersburg să fie ajutat corespondentul moldovean, care îl înștiințează despre planurile inamicului, pe care el (Munih), cere să le detalieze și pe care totodată le mai confruntă cu date primite de la rezidentul I. Vișneakov din Constantinopol prin Polonia ¹⁵. Trebuie să menționăm că toate aceste informații corespondenței din Principate le furnizau nu numai din simpatie față de o putere creștină sau alta. S-au atestat un șir de documente în care se vorbește despre obținerea unor sume de bani. La informațiile furnizate, Munih face demers pe lângă țarină pentru a i se alocă anumite sume de bani pentru răsplătirea unor corespondenți¹⁶. Totodată, guvernul de la Petersburg

trimite, la rândul său, pe teritoriul Principatelor spioni în a căror sarcină intra colectarea informațiilor despre partea inamică, fapt pe care ni-l confirmă contele Manstein: „la curtea de la Iași și București rușii au avut un număr mare de spioni”.¹⁷ Istoricul român Ștefan Lemny consideră că însăși poziția geografică a contribuit hotărâtor la transformarea țărilor române într-un adevărat centru de informare.

Măsura relațiilor politice cu Poarta și cu hanatul tătăresc a permis domnitorilor și boierilor din Principate să se informeze mai bine despre situația și planurile acestora, atât direct, falsificându-se în împrejurările create de acțiunile comune pe care le inițiau, cât și indirect întreprinderea unor acțiuni cu scopul de a afla informații. Domnitorii români erau atât de bine informați despre treburile interne de la curtea otomană, încât produceau Porții temeri¹⁸. Și aceste temeri erau întemeiate, deoarece în acest război un loc aparte și destul de important îl are activitatea unor pături boierești pentru aderarea la una sau alta din puterile creștine, cu năzuința de a-și menține cu orice preț poziția privilegiată, ceea ce servea drept motiv să întreprindă diferite acțiuni. Printre acestea trebuie menționate, în special, memoriile boierilor adresate puterilor creștine. Astfel trebuie înțeleasă misiunea boierului român, cancelarul P. Drăgunescu, care încă în noiembrie 1736 trimite familiilor Cantemireștilor și Cantacuzineștilor, aflate la Petersburg, cererea de a fi luat pământul „muntenesc” sub ocrotirea rusă, ca să scape de urgia turcească¹⁹. Același scop îl urmăresc și boierii munteni, care în 25 aprilie și în septembrie 1737 trimit două scrisori colective pe numele împărătesei, cerând să treacă sub protecția rusească, sub cele mai bune condiții.²⁰ Este curios că în aceste scrisori boierii valahi nu vorbesc deloc sau amintesc numai în linii generale despre obligațiile lor, fapt ce ne determină să examinăm mai atent aceste relatări pentru a da o conotație mai adecvată acțiunilor, ținând cont de atmosfera epocii în care erau efectuate și motivele pentru care erau făcute.

Apropo, exemplul boierilor munteni este preluat de boierii moldoveni, care în primăvara anului 1737 înaintează memorii pentru ocrotirea rusească prin intermediul fraților Petru și Alexandru Duca²¹. Această doleanță a boierilor, atât din Valahia, cât și din Moldova, se regăsește nu numai în documentele ruse, ci și în cele austriece. Conform documentelor existente, constatăm că, în mai 1737, comandantul Walis, adresându-se consiliului de război, îi comunică faptul că boierii moldoveni au făcut multe promisiuni rușilor, în cazul în care aceștia vin și cuceresc pământurile date. Tot acolo însă găsim că Walis pune la îndoială sinceritatea acestor promisiuni. La rândul său, partea austriacă încearcă să-i atragă pe boieri de partea sa, promițându-le privilegiile pe care aceștia speră să le primească de la ruși²².

Unul din factorii care îi îndreptățește pe boieri să aibă preferințe pentru partea rusă era factorul religios. După cum afirmă N. Iorga „intenția administrației Valahiei austriece, de a rupe legătura mănăstirilor patriarhale, închinată nu numai cu locurile sfinte, dar și de a-și rezerva și numirile însăși, cât și controlul averilor, este ceea ce îi ridică împotriva noului regim pe consilierii români, care se gândeau că ce ar fi să fie în locul lor ar veni numai catolicii”²³. Desigur că în actualele condiții afirmația lui N. Iorga poate fi disputată sau infirmată. Dar argumentul dominației religioase catolice este acel factor care în mare măsură a conturat în secolul următor palitra raporturilor și intereselor pentru aceste teritorii, cu întreaga gamă de consecințe ce se vor prolifera în timp. Substituirea puterii, iată motivul care stă la baza preferințelor ce le dădeau boierii și clerul părții ruse. Starea de lucruri se agravează prin intenția acaparării din pământurile Principatelor de către imperiali, privind anexarea la Banat a unei fâșii de

pământ din Oltenia, de la Cerneți până la munți²⁴. După cum vedem, intențiile părții austriece erau clar definite: menținerea și extinderea influenței sale politice și teritoriale în Principate, intenții care erau întărite prin acțiuni militare de extindere a puterii. Ostilitățile dintre austrieci și turci, după cum ne relatează generalul Schmettau (*participant activ în teritoriul român în perioada examinată, care a întreprins un șir de măsuri, ce i-au adus și dezaprecieri și prejudicii în timpul negocierilor de pace-n.a.*), încep în ziua de 12 iulie 1737, la Sava, în Serbia, Transilvania, Țara Românească și Moldova²⁵. Totodată, comandamentul austriac, venind în țară, îi trimite lui Constantin Vodă Mavrocordat o scrisoare, prin care i se cere să pună țara sub suzeranitatea împăratului german, rămânând a fi Domn al Munteniei și Olteniei, și să trimită 200 de pungi cu bani. Știrea produce rumoare la București. Constantin Vodă Mavrocordat se hotărăște a părăsi capitala²⁶. În aceste circumstanțe precare domnul muntenesc ia hotărârea de a-l trimite pe Constantin Lagoneu, al doilea logofăt, la generalul Walis cu o scrisoare, în care îl roagă să nu trimită nici un husar în țară și să-i cruțe pe locuitori, promițând a plăti contribuția²⁷. Generalul Walis îi răspunde că îi trimite pentru siguranță pe generalul Ghillany cu 1000 de călăreți²⁸ și, totodată, îl reține pe curier, informându-l pe domnitor că nu-l va lăsa să plece decât atunci când boierii, care sunt adunați pe lângă Altețea sa, se vor întoarce spre a trăi de atunci înainte sub protecția Casei de Austria²⁹. Dar nici Domnul, nici marii boieri nu acceptă asemenea propuneri. Între timp, la 17/28 iulie 1737, sosește generalul Ghillany cu 600 de cătane și germani. A doua zi, luni dimineața, boierii care se aflau în București se duc la el și-i prezintă omagiile lor de supușenie³⁰. Constantin Vodă Mavrocordat, aflând despre sosirea grofului Șerban Cantacuzino la București, părăsește Oltenița și se duce pe țărmul Dunării la vărsarea râului Argeș în Dunăre, fiind însoțit numai de marele spătar Constantin Diculescu și de un mic grup de persoane din suita sa, restul fugiseră, împrăștiindu-se în toate părțile, îndată ce au aflat de sosirea catanelor la Cotroceni³¹. Iar boierii prinși de nemți la București și mitropolitul Ștefan au fost luați și trecuți cu case cu tot în Țara Ungurească, pe unii cu voie, iar pe alții fără voie³². După cum vedem, Principatele devin teatru al acțiunilor militare între forțele armate austriece, pe de o parte, și cele otomane, pe de altă parte. Principatele sunt incluse în orbita acțiunilor militare, în cadrul cărora se observă o dezbinare vădită a forțelor politice din societate. O parte dintre boieri acordă preferință și loialitate trupelor imperiale, iar alta este credincioasă domnului și îndeplinește poruncile Constantinopolului. Poarta este nevoită să facă pregătiri de război, având intenția să-și adune trupele în Moldova și Muntenia³³. Ea începe construcția unui pod peste Dunăre, dar nu-l finalizează, pentru a nu fi folosit de către austrieci sau ruși³⁴. În condițiile nesigure, în care se afla administrația otomană, miniștrii turci speră că Rusia va lăsa în pace posesiile Hotinului, Moldovei și Valahiei, că trupele ruse nu vor trece Nistrul către Bender și către Hotin prin regiunea polonă³⁵. Documentele atestă că marele vizir ordonă domnitorilor Principatelor să vină cu trupele lor în tabăra de la Isaccea³⁶. Între timp, domnitorul muntean primește înștiințare, prin postelnicul Bartolomeu Andronskii, care confirmă că turcii năzuiesc să încheie o pace grabnică³⁷. Domnitorul caută să comunice știrea, fără întârziere, țarului rus, prin curierii săi. Cu două luni mai târziu, corespondentul A. Lupu afirmă aceste dorințe ale turcilor de a încheia pace cu rușii cu orice preț, dacă ea (pacea) va fi cerută de către ruși³⁸. Totodată, încă în august 1736 au circulat zvonuri că domnitorul G. Ghica este, printre altele, numit de Poartă să ducă tratative de pace cu Rusia³⁹. Zvonuri care, de fapt,

demonstrează implicațiile domnitorilor români în afacerile diplomatice ale timpului cu nivelul intelectual și conștiința, conform mentalității medievale ai cărei purtători erau.

Subiectul propus pentru examinare vizează determinarea locului și importanței Principatelor Dunărene la negocierile de pace, care au fost intentate în repetate rînduri. Astfel, pentru războiul de la 1735-1739, tratativele de pace reîncep la Babadag, în tabăra marelui vizir. Acolo sosește reprezentantul austriac O. Talman în ianuarie 1737. El cere ca toate condițiile prevăzute de pacea de la Passarovitz, și care expirau peste cinci ani, să fie reînnoite și prelungite. Delegații turci admit această cerere a imperialilor, cu rezerva ca să nu fie atinse în nici un fel demnitatea și interesele Imperiului Otoman. În atare circumstanțe se stabilește ținerea unui congres, totodată Poarta cere, ca evacuarea Azovului de ruși să fie prevăzută în preliminarile de pace⁴⁰. Ca loc de negocieri turcii propun orașul Soroca din Principatul Moldovei⁴¹. Conform datelor publicate în colecțiile lui C. Giurescu, E. Hurmuzaki austriecii propun orașul Nemirov din Polonia⁴².

Dar condiția înaintată de turci vizând evacuarea Azovului rămînea să fie o piedică, care făcea să întârzie ținerea congresului. Delegatul Austriei stăruie ca turcii să renunțe la această cerere. Turcii au considerat că ținerea unui congres, fără stabilirea preventivă a principiilor de bază, este în defavoarea intereselor Imperiului. Din această cauză, Poarta s-a opus mult timp a numi plenipotențiarilor pentru încheierea păcii și a-i trimite la graniță, înainte de a avea asigurarea din partea rușilor că vor consimți să evacueze Azovul. De altfel, turcii mai sperau că prin năvălirea tătarilor în Rusia se va produce o schimbare în favoarea lor și vor avea posibilitatea să încheie o pace în condiții mai bune. Eșecul năvălirilor tătarilor în timpul iernii în Rusia și noua alianță ce s-a încheiat între Rusia și Austria pe 9 ianuarie 1737, fac pe turci să dorească pacea. Considerând îndeajuns asigurarea Austriei că la congres nu va fi înaintată nici o pretenție, care să-i lezeze onoarea, Imperiul Otoman și fără a mai stabili o bază a preliminarilor acceptă pacea dictată de împrejurări⁴³.

După cum relatează generalul Manstein, Congresul de la Nemirov s-a deschis la 16 august 1737. Deoarece nici una dintre cele trei puteri nu voia să cedeze din cerințe, tratativele au fost duse îndelung și congresul și-a întrerupt lucrările la 14 octombrie 1737⁴⁴, până la o nouă fază a acțiunilor belice, care ar impune dorința de a încheia pacea. Cât privește stabilirea rolului și locului acestui congres pentru evenimentele ulterioare se poate observa din analiza activității acestui congres. Componenta delegațiilor⁴⁵ a jucat un rol considerabil în derularea propriu-zisă a lucrărilor congresului. Până la deschiderea lucrărilor congresului, fiecare membru al delegației a primit instrucțiuni de la curtea sa în care se precizau cererile pe care urmau să le înainteze în timpul convorbirilor. Astfel, la 14 iunie 1737, delegația rusă primește instrucțiune în care sunt formulate condițiile de pace pe care urmau să le înainteze reprezentanții **Rusiei** la masa tratativelor:

- alăturarea la Rusia a tuturor teritoriilor dintre Kuban și Nistru;
- renunțarea Rusiei la Crimeea;

- retrocedarea Azovului cu împrejurimile și restabilirea hotarelor între Azov și Nipru conform tratatului de la 1700, rămânând în vigoare cererea de a alătura la Rusia stepa dintre Nipru și Nistru, cu o remarcă foarte substanțială, iar în cazul în care se va întâmpla vreo bătălie între ruși și turci, unde turcii vor fi biruiți, la o condiție sus-numite să fie alăturată și cererea de extindere a hotarelor sale până la Dunăre, cu condițiile ca Moldova și Valahia să rămână Cnezate aparte, independente de Poartă și, fiind de o credință, să fie luate sub protecția Rusiei⁴⁶

- să fie abrogate toate tratatele ce le aveau cu Poarta;
- recunoașterea Rusiei ca Imperiu;
- libera navigație a vaselor rusești pe Marea Neagră, Bosfor, Marea Marmara și Marea Mediterană⁴⁷;

Partea austriacă pregătise următoarele cereri pentru a fi înaintate la congres:

- turcii să cedeze Muntenia, până la râul Dâmbovița, care urma să fie granița de la izvorul lui și până la vărsarea în Dunăre la Oltenița; sau cel puțin până la râul Argeș, care de asemenea se vărsa în Dunăre la Oltenița; conform altor surse aflăm că ar fi cerut și Moldova;

- toți boierii și locuitorii din Moldova și Muntenia, care fugiseră pe teritoriul austriac să fie iertați, pentru a putea să se întoarcă în liniște la câmpurile lor și să stăpânească nesupărați averile;

- austriecii mai cereau să li se cedeze tot teritoriul dintre Timoc și Lom cu cetățile Vidin și Lom-Palanca și Nișul - cu teritoriul din jurul lui până aproape de Sofia⁴⁸.

Partea turcă, conform datelor relatate de A. Baiov, îi împuternicește pe reprezentanții turci:

să ceară retrocedarea Azovului și Crimeii, până când trupele ruse nu s-au deplasat spre ele și nu le-au cucerit;

- să satisfacă fără nici o remarcă toate cererile bănești din partea rușilor;
- *să obțină, pe cât e posibil, o stare de pace*⁴⁹.

La 8 august delegația rusă, sub presiunea celorlalte părți participante, a fost obligată în cea de-a treia ședință să-și declare condițiile sale maximale⁵⁰, conform rescriptelor primite anterior. Ca reacție la aceste cerințe, delegații austrieci G. C. Ostein și L. Talman au venit la delegația rusă cu reproșuri, precum că Rusia îi împiedică să anexeze Principatele Dunărene, în primul rând Valahia, pe care curtea de la Viena stăruia să o primească. Drept urmare, pe 9 august au înaintat un protest formal. Ca urmare refuzului de a primi acest protest, Ostein a amenințat cu suspendarea relațiilor.

În final s-a convenit să se treacă sub tăcere statutul provinciilor române până la eliberarea lor⁵¹. Se cere a concretiza faptul că literatura istorică rusă, apoi și cea sovietică, examinează problema Principatelor Dunărene în cheia acțiunilor de eliberare de sub dominația turcă, excluzând, practic, ideea existenței aceluiași planuri din partea rusă.

Examinând derularea evenimentelor de la congres, constatăm că la cea de-a patra conferință, din 11 august, partea rusă înaintază un nou proiect de organizare a Principatelor Dunărene, iar în ceea ce privește mijloacele, s-a convenit a se stabili împreună cu delegații imperiali⁵². Văzând nemulțumirea delegaților celorlalte părți, partea rusă deja la ședința din 13 (22) august cere ca hotarul dintre cele două împărății să fie Nistrul. Crimeea să rămână turcilor, Tamanul și Insulele Mării Azov să fie însă rusești. Austriecii, la rândul lor, cer în această ședință, ca Vidinul, în cazul când rămâne turcesc, să nu mai fie fortificat ca acum, adăugând și o despăgubire de război, iar în ceea ce privește problema hotarelor, o va arăta pe parcursul evoluției lucrărilor conferinței. La cererile menționate, delegații turci au cerut 40 de zile de răgaz, spre a-i comunica vizirului și, prin acesta, sultanului, pretențiile ruso-austriece⁵³. Delegația rusă primește cel de-al doilea rescript secret (din 3 august), care se reduce la înscrierea cererilor de trei ordine a condițiilor de pace. Cît despre chestiunea Moldovei și Valahiei să fie lăsată în umbră. Delegaților li se cerea să semneze pacea, chiar și în cazul că austriecii ar fi obținut înțelegerea cu turcii față de condițiile lor⁵⁴. Ostein și Talman primesc și ei noi

instrucțiuni, în care li se solicită să-și modereze cererile. În ceea ce privește problema Valahiei, să pretindă a menține ceea ce au cucerit, să nu înainteze, să revină la ceea ce au posedat anterior⁵⁵. În protocolul din 12 septembrie li se prezintă plenipotențiarilor turci ultimele propuneri ale împăratului: se reiau din nou discuțiile dintre plenipotențiarilor austrieci și cei ruși, divergențele dintre acestea referitoare la problema Principatelor, în special a rectificărilor de hotar în Muntenia. Rușii nu admit o fixare a hotarului pe Argeș. În atare condiții austriece comunică separat ambasadorilor turci cererile lor⁵⁶ în care reclamă deja ca hotar râul Dâmbovița, apoi râul Lom, Nișul și teritoriul până la jumătate distanță între Niș și Sofia⁵⁷.

Între timp, trupele austriece sunt nevoite să se retragă din Moldova și Muntenia, deși Comandamentul austriac primise indicația ca părțile ocupate să fie nu numai păstrate, ci și extinse, mai ales că tratativele de la Nemirov încă nu se încheieseră.⁵⁸ Insuccesele imperialilor pe plan militar se reflectă direct și în lucrările congresului. Talman și Ostein primesc alte indicații în noile circumstanțe. Li se cere să anunțe rușilor dezacordul privind pretențiile acestora din urmă asupra Munteniei. Deoarece se află departe cu trupele lor de aceste teritorii, cer de la partea rusă moderație în cererile sale, explicând că poziția lor (a rușilor) este mai puțin favorabilă în condițiile europene decât cea a imperialilor⁵⁹.

Cu tot acest complex de divergențe din tabăra aliată, situația imperialilor devine și mai șubredă. Drept rezultat al convorbirii cu Talman, dragomanul Porții arată că pretențiile austrieților nu se potrivesc cu situația militară, deoarece armatele austriece s-au evacuat din Moldova și cea mai mare porțiune din teritoriul pretins, fapt ce condiționează o hotărâre specială din partea Sultanului⁶⁰.

Ca urmare, austrieții renunță la teritoriile din Muntenia și de la răsărit de Timoc, cer numai Nișul cu teritoriul din jurul lui până aproape de Sofia, precum și teritoriile de la Drina, Una și Sava, ocupate de trupele germane în timpul războiului. În ceea ce privește stăpânirea Dunării, se decide ca o parte să o stăpânească austrieții, iar alta – turcii. Dacă însă se va naște un nou ostrov sau va apărea vreo insulă rătăcită, o va stăpâni acel imperiu, de malul căruia va fi mai aproape. Cererea de amnistiere a boierilor și locuitorilor din Moldova și Muntenia fugiți pe teritoriul austriac în timpul războiului se menține, dar nu se face nici o mențiune de expulzare a prințului Rakotzy și a celorlalți fugiți pe teritoriul turcesc⁶¹.

La sfârșitul lunii septembrie, se termină răgazul cerut de către Poartă privind condițiile înaintate de părțile aliate. Gr. Ghica, împuternicitul Porții, propune rușilor să întoarcă Oceacovul și Chimburnul, să se convină la dărâmarea fortificațiilor cetății Azovului, fără care acțiuni pace nu va fi. Aceste propuneri au fost expuse într-o formă ce nu admitea echivoc, pe care partea rusă nu le discută⁶².

La 7 octombrie este anunțat protestul rușilor față de dizolvarea lucrărilor acestui congres.

Pe data de 10 octombrie pleacă din Nemirov turcii, iar rușii - pe data de 25 octombrie⁶³. Osterman a dat indicații lui A Nepluev să continue tratativele secrete cu reprezentantul Porții, G. Ghica⁶⁴. Ostilitățile militare dintre cele trei puteri beligerante intră într-o nouă etapă de desfășurare.

Lucrările congresului de pace de la Nemirov s-au desfășurat paralel cu acțiunile militare. Așa se explică prezența austrieților în Moldova și Muntenia, care pătrund în aceste teritorii prin acțiuni militare desfășurate pe data de 12 iulie 1737. Instalându-se aici, supun Principatele la o contribuție de război⁶⁵. O parte dintre boieri, printre

care îi găsim pe Ștefăniță Ruset vornicul și cu feciorul său, Răducanul Racoviță stolnicul, Constantin Balș medelnicerul și Ștefan Catargiul slugerul trec de partea austriecilor⁶⁶. Însă această aderare a boierilor l-a făcut pe C. Mavrocordat să decidă împreună cu Mustafa-Pașa să-i alunge pe imperiali de la Câmpulung⁶⁷. Apoi își accentuează intenția printr-o victorie obținută la Pitești pe 1/18 octombrie 1737⁶⁸. Paralel cu victoriile date, C. Mavrocordat primește ordin de la Poartă ca împreună cu Ibrahim-Pașa, Murtaza-Pașa și Mustafa-Pașa să proiecteze o expediție în Oltenia împotriva germanilor. Batalioanele turcești au sosit în București în 1/12 noiembrie 1737⁶⁹. După cum vedem, partea turcă intenționa foarte serios să-și reîntoarcă o parte din teritoriile pierdute din Principate, punând în aceste acțiuni o miză mare pe domnitorii din Principate. Intențiile turcilor sunt favorizate de valul de insuccese pe care le au austriecii în Muntenia. Între timp, C. Mavrocordat, folosindu-se de această stare de lucruri, trimite în regiunea eliberată (Oltenia austriacă) pe serdarul Radu Comăneanu în calitate de guvernator, ca să așeze și să întocmească acea provincie⁷⁰, care urma să se supună deja domnitorului muntean. În 21 ianuarie/1 februarie C. Vodă Mavrocordat trimite contra austriecilor pe Ioniță Cercedja cu 200 de slujitori⁷¹. Insuccesele imperialilor și acțiunile întreprinse de Poartă împreună cu domnitorii Principatelor fac pe austrieci să semneze la 22 martie 1738 o convenție cu Rusia, care conține planul acțiunilor militare „comune” împotriva turcilor. Acest plan era, de fapt, o parte componentă a planului campaniei din 1738, întărit de împărăteasa Anna Ioanovna la 13 ianuarie 1738, dar care în esență era planul propus de B. N. Munih, ca urmare a insatisfacției provocate de rezultatele campaniei din 1737. În ultimă instanță, această campanie avea ca scop să ocupe cu o armată Ociacovul, să forțeze Nistru și să-i distrugă pe turci în Moldova, iar cu altă armată să pustiească Crimeea⁷². Poarta se pregătește și ea de o nouă campanie pentru anul 1738. La sfârșitul lunii ianuarie la Constantinopol se ține un mare consiliu de război, la care au luat parte marele vizir și toți înalții demnitari ai Imperiului Otoman⁷³.

Turcii urmăreau întărirea pozițiilor împotriva austriecilor pe acest front, având succese considerabile. Însă partea turcă se îngrijora mai mult de zvonurile care circulau referitoare la ruși, precum că aceștia vor forma două armate, care la 6/17 aprilie trebuiau să se îndrepte una spre Bender și alta spre Hotin și care „să supună Crimeea, Moldova, Muntenia, căutând să-și extindă hotarele până la Hotin”⁷⁴. Acest fapt îl face pe marele vizir să înainteze spre Bender și să treacă Nistrul cu o armată⁷⁵. Evenimentele ulterioare au adevărit zvonurile care circulau despre armata rusă. Această stare de lucruri îl face pe domnul muntean să țină cont de poruncile primite de la Poartă și să întreprindă pregătiri de război⁷⁶.

Fiind atât de strâmtorați și suferind înfrângeri pe toate fronturile, în disperare, austriecii cer ajutor. De pe 27 septembrie Consiliul de război din Viena dă ordin generalului Lobowitz să stăruie pe lângă țarină spre a trimite 1500 – 2000 de oameni infanterie în ajutor prin Polonia și Transilvania⁷⁷. Însă B. N. Munih refuză categoric să-și deplaseze trupele pentru a ajunge, prin Moldova, în Transilvania, motivând acest refuz atât de categoric prin bântuirea ciumei în aceste locuri⁷⁸.

Făcând bilanțul acțiunilor militare din anul 1738, putem conchide că, în privința ciocnirilor armate pe teritoriul Principatelor, succesele îi însoțesc mai mult pe otomani decât pe austrieci, trecând cu vederea unele succese temporare ce le avuseră imperialii la începutul anului. Cât despre situația părții ruse constatăm că în campaniile acestui an rușii și-au oprit ofensiva la Nistru, neînaintând mai departe în Moldova, acțiunile

ofensive majore desfășurându-se la Ociacov și Crimeea. Aceste circumstanțe au impus continuarea acțiunilor militare în anul viitor. Concomitent se înregistrează o nouă manevră diplomatică a curților de la Petersburg și Viena, care încheie o alianță cu Polonia având ca obiect deplasarea trupelor lor prin această țară, pentru a înainta în direcția de sud în campaniile următoare ⁷⁹.

Conform planului campaniei militare pe anul 1739 a lui B. N. Munih, direcția principală urma să fie Moldova și Valahia, scopul imediat al planului se baza pe reușita operației de atacare a Hotinului, iar cel de perspectivă, după circumstanțe - campania spre Crimeea⁸⁰. Luna august 1739 e plină de evenimente militare: continuă luptele decisive între puterile rivale, iar la 17 august 1739 la Timoc Tos, pașa cu un corp de cavalerie îi bate pe imperiali⁸¹. Cu toate aceste insuccese, la sfârșitul lunii august găsim ambele puteri intrate în Principate, cea rusă în Moldova, cea imperială în Țara Românească⁸². Precum au arătat însă evenimentele ulterioare, cucerirea Belgradului de către turci și alungarea imperialilor din Oltenia și Muntenia obligă partea austriacă să încheie o pace rușinoasă, fără a lua în considerație succesele pe care le-au avut rușii în Moldova în campaniile militare din acel an⁸³. Ne referim, mai ales, la biruința din luna august, când a fost luat Hotinul și la bătălia de la Stănceni, în care armata rusă obține o victorie considerabilă, victorie care a fost cinstită la Petersburg cu mult alai, cu ocazia căreia marele Lomonosov a scris o odă închinată împărătesei⁸⁴.

Către toamna anului 1739 se conturează bine raportul de forțe între puterile beligerante. Austrieii suportă înfrângeri după înfrângeri, iar armata rusă avansează rapid pe teritoriul Principatelor, fapt ce-i determină pe turci să accelereze acțiunile pentru încheierea unui tratat de pace, care ar fi destul de onorabil pentru Poartă. În acest context trebuie să evidențiem rolul pe care l-au jucat Principatele, mai bine zis activitatea ce a fost întreprinsă de boieri și domni în acțiunile politico-militare, inclusiv interesele politice care marcau această activitate. Una dintre acțiunile întreprinse de către domnitori și boierime au fost actele de supușenie pe care le întreprind către părțile beligerante. Conform relatărilor lui C. Dapontes, încă în toamna lui 1737, Constantin Vodă Mavrocordat scrie celor refugiați în munți să coboare și să se închine turcilor, în caz contrar, aceștia vor veni⁸⁵. Chemarea este repetată și în luna iulie 1738, când în timpul liturghiei oficiate de Mitropolitul Ștefan, asistat de Neofit, Mitropolitul din Miza, toți boierii cu funcții și fără funcții au jurat în prezența domnului pe sacramente că vor rămâne credincioși Domnului și nu vor avea corespondență cu austrieii sau cu rușii, semnând și o declarație în acest sens⁸⁶. Această afirmație ne face să constatăm că în ambele Principate domnitorii adoptă o poziție clară privind supunerea totală față de Poartă și îndeplinirea cu fidelitate pronunțată a poruncilor Porții. Faptul acesta pune la îndoială supunerea clasei boierești care, conform atestărilor din documente, era condiționată să simpatizeze când o putere creștină, când alta.

Dincolo de insistența cererilor de supunere din partea Porții, analiza evenimentelor acestui război ne permite a constata existența unei tendințe permanente de informare și de spionare pe care le făceau păturile boierești și populația pentru toate părțile beligerante. În jurnalul de campanie al lui B. N. Munih găsim date care indică obținerea informațiilor despre inamici de la corespondenții permanenți și ocazionali din Principate⁸⁷. Afară de prezența acestor simpatizanți ai părții ruse, tabăra rusă era permanent invadată de o rețea întreagă de spioni cu care comandamentul armat rus a fost nevoit să lupte. Acest fapt îl face pe mareșalul B. N. Munih să scrie rezidentului Vișniakov de la Kiev despre năpasta pe care o au de la spionii moldoveni și valahi, de care nu are nici o

scăpare atât de mulți sunt, cerându-i să fie mai precaut față de orice informație furnizată de ei⁸⁸. Activitatea acestora din urmă se accentuează foarte mult în 1739, când evenimentele militare au loc chiar pe teritoriul Principatelor. Drept o contramăsură, Muniș trimite mai multe partide de cazaci și valahi voluntari, care erau înrolați în armata rusă. În iunie 1739 a fost prins un detașament de șase valahi cu un căpitan, care fusese trimis de către domnitorul Moldovei pentru cercetare, un alt detașament fiind răpus lângă Prut, un al treilea detașament sub conducerea unui oarecare Novac, a fost prins într-un sat⁸⁹. Chiar și în timpul pregătirii sau efectuării operației de la Stănceni și la luarea Hotinului, există date că partea turcă cerceta insistent pregătirile rușilor, însă spionii turci, fiind capturați, divulgă rușilor planurile turcilor⁹⁰.

Dar nu numai servicii de spionaj sau contraspionaj și de furnizare a informațiilor oferea populația băștinașă, în frunte cu pătura boierească, în timpul acțiunilor militare. Un loc aparte în aceste evenimente îl are înrolarea în rândurile armatelor părților beligerante. În acest război existau detașamente organizate din rândurile populației supuse Porții, și simpatizanți ai austrieșilor, și ai rușilor. Fenomenul de înrolare a populației băștinașe în armata rusă poate fi atestată la începutul războiului, în timpul trecerii de la Nipru la Bug (în campania anului 1737), când husarii împreună cu valahii și cu cazacii de pe Don au respins atacurile cavaleriei tătarești și au înfăptuit cercetări și servicii de santinelă în armată rusă⁹¹. Aceste servicii au fost apreciate și concomitent cu ele a apărut Ucazul lui Muniș de la 11 februarie 1737, în care se permite înrolarea sârbilor, valahilor și a altor popoare în armata rusă⁹². Deja către începutul campaniei din anul 1738 detașamentul de voluntari moldoveni numără 324 de oameni⁹³. Pentru mărirea corpului de armată moldovenesc, la dispoziția comandamentului rus, pe teritoriile Principatelor au fost trimiși patru ofițeri husari pentru înfăptuirea înrolării⁹⁴. În acest fenomen, un loc aparte îl ocupă figura lui C. Cantemir, nepotul lui D. Cantemir, care întreprinde o activitate prodigioasă pentru completarea corpului moldovenesc de armată. La 5 septembrie 1738 înaintează lui Muniș un raport în care propune să mărească statele acestui corp⁹⁵. Ca urmare a acestui raport, la 16 ianuarie 1738 sunt întărite statele regimentului valah /moldovenesc/ de armată, numărul căruia trebuia să atingă cifra de 1135 de oameni, grupați în zece detașamente⁹⁶.

Eficiența acestui corp de armată urma să se manifeste pe larg abia în 1738, când a apărut necesitatea campaniei spre Nistru și Dunăre. Deja în primăvara anului 1739 acest regiment număra circa 800 de oameni⁹⁷. Împreună cu Constantin Cantemir, la operațiile militare din acest război a participat și fratele său, Dimitrie Cantemir, fiii lui Antioh Cantemir⁹⁸ și alți ofițeri ai corpului moldovenesc de armată, printre care numim pe Ș. Chifa, Dionisie Codreanu, maiorul Ivanenko, ostași, Ion Colța, și Vasile Crudu⁹⁹. Detașamentele de voluntari ale lui C. Cantemir aveau misiunea de a cuceri trecerea peste Prut, pentru a înainta apoi spre Iași, intenționând, mai întâi, să convingă populația locală să treacă sub protecția rusă, iar apoi să propună simpatizanților locali să aducă în armată provizie, promițându-le plată și unele favoruri. Trebuie remarcat însă, după cum preciza și istoricul A. Baiov, celora care nu doreau să facă acest lucru, urma să li se confiște animalele, proviziile, fără nici o răsplată. Lui C. Cantemir i se ordonă să pună mâna pe magazinele de provizie ale turcilor și valahilor și, concomitent, i se cere să-i atragă sub protecția sa pe tătarii din Nohai, Bugeac și Belgorod, în acest scop trimițând la ei manifeste semnate de N.B. Muniș¹⁰⁰.

Deci în Principate, mai ales în Moldova, există un număr destul de mare de partizani ai protecției ruse, iar acțiunile acestora erau în concordanță cu aspirațiile lor. Cel mai veridic gest în acest sens îl reprezintă întâmpinarea trupelor lui Muniș la 2 septembrie

1739 și înaintarea scrisorii de supunere către partea rusă, care a fost semnată de 11 persoane, clerici, în frunte cu Antonie, mitropolitul Moldovei, arhimandriți, egumeni și de 18 persoane laice. Cererea de supunere sub protecția rusească a fost semnată și de un șir de persoane destul de influente în stat. Numele lor ne permit să stabilim componența simpatizanților partidei ruse. În ceea ce privește conținutul propriu-zis al actului de supunere, acesta avea un caracter bilateral, fiind indicate și obligațiile pe care partea moldovenească se angaja să le ia asupra sa¹⁰¹.

Putem constata că această regiune este privită ca una cucerită și acelei părți a populației care a manifestat acte de supunere li se acordă anumite privilegii, contra unor obligații concrete materiale, pe care le înaintează oficialităților din Principate nu numai partea rusă, ci și cea austriacă sau cea turcă. După cum am menționat mai sus, austriecii au pus teritoriile ocupate la o contribuție de război în 1737, iar turcii când au venit pe aceste teritorii, ocupând Oltenia, în 1739, fixează un tribut de 300 de pungi. Datorită intervenției capuchehaielor, se scade din tribut¹⁰². Această stare de lucruri va mai apărea și după semnarea tratatului de pace, când pe umerii populației din aceste teritorii vor apăsa și pretențiile exagerate ale otomanilor. Olteniei, fiind reîncorporată la Muntenia, i se mărește tributul anual până la 180.000 de piaștri¹⁰³. În Muntenia trupele otomane, dar mai bine zis pașalele, căutau să profite de starea existentă a lucrurilor, pentru redresarea stării lor materiale, jefuind populația locală. Domnul Constantin Vodă Mavrocordat este nevoit să intervină pe lângă Poartă de a pune capăt fărâdelegilor locale. În Moldova domnitorul moldovean G. Ghica, surprins de acțiunile trupelor rusești, fără a stabili contacte cu ele, prin diferiți corespondenți, îndeplinește întocmai poruncile Porții¹⁰⁴. G. Ghica nu-i pedepsește pe boierii fideli rușilor, ci îl închide numai pe căpitanul vânătorilor, care a dat rușilor muniția ce se găsea în Iași; de asemenea scrie generalului Munih să-i elibereze pe caimacani, boieri și pe mitropolit, care fuseseră luați de ruși¹⁰⁵. Caimacanii și ceilalți boieri s-au întors, dar mitropolitul Antonie nu a mai voit, ci s-a dus în Rusia, unde drept răsplată pentru serviciile făcute, i s-a dat Mitropolia de la Cernigov¹⁰⁶.

În circumstanțele precare existente se cerea insistent pacea. Condițiile de desfășurare a acestui procedeu au născut contradicții între părțile aliate, pe de o parte și, au relevat, pe de altă parte, tendința nestrămutată a Porții de a profita de situație.

Astfel, consilierul A. Nepluev primește din Petersburg un ucaz referitor la corespondența sa cu voievodul „valah” în legătură cu negocierile de pace cu turcii¹⁰⁷. În baza instrucțiunilor, A. Nepluev împreună cu Talman (reprezentantul austriac) trimite lui Villeneuve (reprezentant din partea turcilor-n.a.) scrisori prin care îi cer medierea, pachetele fiind înmânate mediatorului prin intermediul Principelui Moldovei. Inexplicabilă în această corespondență este o lipsă de legătură între cei doi aliați. Astfel, Talman cere ca Turcia să încheie pace în același timp cu Austria și cu Rusia, în timp ce Nepluev insistă pentru încheierea unei păci numai între Rusia și Turcia. Pe lângă aceasta, Rusia mai face apel la participarea puterilor maritime (Anglia și Olanda). Austria acceptă numai medierea Franței. La 8 ianuarie 1738, în raportul său către ministrul afacerilor străine, Villeneuve comunică decizia dragomanului Porții de a trimite la Viena și Petersburg condițiile Porții înainte de a lua o hotărâre promptă pentru pace sau pentru război¹⁰⁸. La începutul lunii mai 1738 marele vizir nu primește preliminarile de pace oferite de Villeneuve. El voia să obțină o parte din Oltenia, reocupată, și încă vreo cinci sau șase sate, ce ar mai fi cedate de Carol al VI-lea,

pentru a fi mulțumit și marele vizir, căci astfel onoarea Imperiului ar fi fost salvată în fața poporului¹⁰⁹. A. B. Nepluev¹¹⁰ continuă între timp corespondența sa cu domnitorul moldovean. La 30 aprilie și 12 mai 1738¹¹¹ scrie pentru a accelera acceptarea acelor condiții pe care le dorea Poarta. Dar trebuie să remarcăm totuși că Poarta nu se grăbea cu propunerile de pace, pe care le face abia în toamnă¹¹². Abia la 8/19 octombrie 1738 propunerile de pace ale turcilor sunt transmise rușilor prin Petru Duca, pârcălabul de la Soroca, trimis de Grigore Vodă Ghica la generalul Rumianțoff, mareșalului Munihi și consilierului privat Nepluev B. A. din Kiev¹¹³. La 9 aprilie 1739 Anna Ioanovna îi dă plenipotența să ducă tratativele de pace și din partea Rusiei¹¹⁴. Între timp, la 11 martie 1739, cancelarul austriac contele Seckendorff îi scrie lui Villeneuve că Austria este dispusă să cedeze Turciei:

- *Perişanii și toată partea ce au ocupat-o în Muntenia, precum și partea de câmpie a Olteniei până la o linie ce pleacă de la cazarma din Cerneți și urma marele drum pe la mănăstirea Tismana, Târgu-Jiu, mănăstirea Crasna și Mehadia în starea în care se aflau;*

- *restul condițiilor oferite de imperiali se refereau la teritoriul Bosniei și Serbiei*¹¹⁵.

Între austrieci și turci au loc patru conferințe de negocieri. La prima conferință, ținută la 13 august, turcii cer toate fortificațiile Belgradului. Iar la cea de a treia conferință, turcii mai înaintează și cerința de a i se da Mehadia, Sebeșul (Caransebeșul), Lugojul și Sabacul, la care austriecii refuză și insistă ca tot Banatul să le rămână lor. Pe 31 august se ține o nouă conferință și ultima în care se stabilește o mică înțelegere. Turcii renunță la Mehadia, Sebeș (Caransebeșul), Lugoj, iar generalul Neipperg cedează teren din Banat. Ca urmare, Villeneuve este chemat să semneze preliminarile, în care problema Principatelor este reflectată în articolul al 4-lea.

Conform articolului 4, Austria mai cedează Imperiului Otoman toată Oltenia cu partea ei muntoasă, inclusiv fortul Perișani, ce s-a construit în Muntenia și care va fi dărâmat fără ca turcii să mai aibă dreptul de a-l reface. Banatul Timișoarei va rămâne în întregime Austriei, până la hotarul Olteniei, exceptându-se numai câmpia sau limba de pământ din fața ostrovului Ada-Kalen și care este mărginit de râul Cerna, ce vine de la Mehadia la Dunăre, de un râu, care servea de hotar Olteniei și de înălțimea munților Banatului din fața ostrovului Ada-Kalen. Mehadia urma să rămână austrieilor, fortificațiile ei să fie imediat dărâmate de turci, iar austriecii, la rîndul lor, nu aveau dreptul să le refacă¹¹⁶. La preliminarile făcute se mai adaugă un șir de precizări, între care:

- robii luați după semnarea preliminarilor să fie eliberați;
- să se recheme toate trupele turcești împrăștiate prin Banatul Timișoarei;
- să se acorde amnistie locuitorilor care, în timpul războiului, au luptat contra suzeranului lor legitim, în special aceasta se referea la cei din Mehadia și ținuturile învecinate;

- se introduce clauza ca în termen de cinci zile să fie încheiată pacea cu rușii și cu ambasadorul francez Villeneuve, în baza împuternicirilor ce le avea de la Otrman de la generalul Munihi.¹¹⁷

La 18 septembrie a fost semnat pe câmpia de lângă Belgrad tratatul definitiv de pace, alcătuit din 23 de articole. Primele șase cuprind clauze prevăzute în preliminarii, iar celelalte sunt aranjate după chestiunile pe care le stipulau. Problema Principatelor Dunărene este reflectată în articolele 8 și 9:

Conform articolul 8. *Toți boierii și locuitorii din Moldova și Muntenia, precum și ceilalți supuși ai Imperiului Otoman care, în timpul războiului, au trecut de partea austrieilor, vor putea să se întoarcă la casele lor. Se acordă o amnistie generală tuturor locuitorilor din cele două imperii, care au luptat în contra suzeranului lor legitim și în special locuitorii din Serbia și Banat vor fi scutiți de orice pedeapsă*¹¹⁸.

Articolul 9. *Se mențin privilegiile religioase*¹¹⁹.

Din conținutul preliminarilor și articolelor tratatului de pace, putem constata în mod indirect că în decursul evenimentelor acestui război o parte din locuitorii țării au luptat împotriva suzeranului lor, adică de partea austrieilor, deoarece pentru ei este cerută amnistierea și care, după părerea mea, presupune soarta unui număr considerabil de locuitori. O altă concluzie care se impune este prezența problemei religioase, care a fost exploatată în timpul ocupației austriece pentru impunerea catolicismului, însă reacția negativă a populației la această insurecție a dus la apariția articolului 9 din tratatul de pace, care prevedea menținerea privilegiilor religioase. Situație care mult se dispută în prezent, se caută circumstanțele în care se aflau lăcașele religioase din Principate și alte instituții ecleziastice din imperiile prezente la acest război.

Am menționat deja că Rusia urma să semneze tratatul în decurs de cel puțin 15 zile după ce fusese încheiat cu austrieii în baza împuternicirilor pe care le avea Villeneuve de la A. I. Osterman. Deși Rusia obținuse victorii considerabile în Moldova, când Austria fusese silită să încheie această pace la 17 septembrie 1739, Villeneuve primește de la A. I. Osterman o scrisoare prin care îl roagă, în schimbul restituirii Hotinului, să i se dea rușilor Azovul întreg și nedărâmat, dar ea sosește după ce tratatul a fost semnat¹²⁰. Problema Hotinului a fost de fapt o problemă aparte în cursul acestor tratative, deoarece marele dragoman Alexandru Ghica a stăruit mult pe lângă Villeneuve ca Hotinul să fie dărâmat, în timp ce Grigore Ghica nu cruță nimic spre a convinge pe generalul Munih să renunțe la dărâmarea acestei cetăți¹²¹. Rusia ținea foarte mult la restituirea Hotinului, ca o contravaloare a cetății Azov. La 16 octombrie țarina Anna semnează actul de ratificare a tratatului de pace de la Belgrad, iar pe 31 octombrie mai semnează actul de ratificare a convenției de la Niș. Aceste acte au fost trimise prin Wișneakov, fost ambasador, care sosește la Constantinopol pe 21 noiembrie. Schimbul de ratificări este amânat din cauza noilor pretenții ale rușilor¹²². Una din cauze era pretenția sus-numită. Fără să țină cont de pretențiile rușilor, convenția este semnată în Arsenal, la Constantinopol, pe 28 decembrie 1739. În punctul 4 al acestei convenții Rusia consimte ca Hotinul și toate locurile ocupate în Moldova de ruși să fie restituite Porții în starea în care se aflau¹²³. G. Ghica a trimis pe A. Lupu, serdarul, de a luat în primire Hotinul și chiar l-a numit pârcălab peste această cetate, dar, după un an, ca urmare a reclamației Lipcanilor, a fost prefăcut din nou în raia turcească¹²⁴.

Trebuie să constatăm totuși că, deși tratatul de pace a fost semnat la 17/18 septembrie 1739, îndeplinirea lui nu s-a făcut conform clauzelor tratatului. Prin sume de bani date Porții, austrieii sperau ca rigorile păcii să fie eludate pe calea corupției. Secretarul contelui Neypperg, comisar austriac, ar fi încercat chiar alterarea articolelor convenției în raport cu spiritul tratatului¹²⁵. Împăratul Carol al VI-lea a propus să încheie o convenție specială, ca un appendice al tratatului¹²⁶, privind chestiunea drumurilor și hotarelor dintre turci și austriei. Pentru partea austriacă pierderea

Olteniei era o pierdere importantă. Acest tratat redeschidea o veche și foarte însemnată controversă de graniță care, timp de 30 de ani, domină toate relațiile Austriei cu Principatele ¹²⁷.

Evaluând rezultatele acestui război trebuie să constatăm că:

- „Drag nach Osten-ul” austriac, început fără voie în anul 1683, este oprit pe loc prin forța împrejurărilor.

- Austriecii siguri că vor avea Țara Românească întreagă, de la început au desfășurat propaganda iezuită pentru unirea locuitorilor din Muntenia cu biserica Romei.

- Politica orientală franceză, intervenind, completează, prin succesele ei diplomatice, victoria turcească pe calea armelor contra aceluiași inamic comun – imperiile rus și habsburgic. Casa de Austria a făcut prin semnarea păcii ca victoria rusească de la Stănceni și Hotin, ca și toate succesele lui Muniș să fie transformate în înfrângere ¹²⁸.

- Pentru Austria această pace a însemnat, de fapt, o regresie politică și teritorială, deoarece ea a pierdut toate teritoriile de la sud de Dunăre, Sava și retrocedând Oltenia Țării Românești.

- Rusia restituie Azovul și părăsește Moldova. Rezultatele tratativelor de la Belgrad au fost puternic influențate și de opoziția dâră a Curții din Viena față de soluția oferită de Rusia în problema țărilor române ¹²⁹.

Pacea de la Belgrad este apreciată de Juzefovici ca o înfrângere diplomatică a Rusiei și o victorie a diplomației franceze ¹³⁰.

Cabinetul de la Viena înmărmurise la aflarea celor 5 articole din preliminariile păcii și pentru a salva în fața lumii onoarea imperiului, aruncă toată vina pe Walis și Neypperg ¹³¹.

Rezultatele păcii din 1739 au creat o oarecare nemulțumire în rândurile unei părți a marii boierimi oltene și muntene, refugiată, mai ales, în Transilvania, și care ar fi dorit ca Oltenia să rămână definitiv a Austriei, căci cu toate dificultățile de adaptare la sistemul administrativ și juridico-social al habsburgilor, ei considerau această soluție mai bună ¹³².

Deși au fost restituite hotarele Principatelor, cu retrocedarea celor cinci județe din Oltenia, această pace a pus începutul unui „târg” între cele trei puteri pentru extinderea lor politică și teritorială în „problema orientală”, care va continua pe tot parcursul celei de a doua jumătăți a secolului și a celui următor, când Principatele devin victima permanentă a acestor dispute.

Note

¹G. Bădărău., *Raporturile politice româno-austrie, 1618-1774*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol, Iași, XXII, nr. 2, 1985, p. 468.

² *România în relațiile internaționale. 1655-1935*, Iași, 1980, cap. II, p. 7.

³ С.А. Жигарев, *Россия в среде европейских народов, по данным истории международных отношений и права в 18-19 веках.* // Историко-юридический очерк//Сп.Петербург, 1910, с. 63.

⁴ G. Bădărău, *Op. cit.*, p. 462.

⁵ V. Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române*, București, 1972, p. 25.

⁶ А.Кочубинский. *Граф А. И. Остерман и раздел Турции 1735-1739*, //Записки Новороссийского университета, за 1894 г., т.74, Приложение XXVI., Odessa, 1899, p. 207.

⁷ *Генеральские рассуждения графа Миниха за 1736-1738 гг.*, Сборник военно-исторических материалов, вып. XIV, San-Peterburg 1904, p. 12

⁸ Ф. Ф. Мартенс, *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с Австрией*, San-Peterburg 1874, том I, с. 44.

- ⁹C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, București, 1944, vol. III, p. 59.
- ¹⁰Ibidem, p. 136.
- ¹¹V. Mihordea, *Contribuții la istoria păcii de la Belgrad*, extras din Arhivele Olteniei, 1935, n. 79-82, p. 227.
- ¹²DGAS, București, *MF Austria*, Rola 29, cad. 68.
- ¹³Ф Мартнес., *Op. cit.*, p. 83.
- ¹⁴*România în relațiile internaționale. 1699-1815*, Iași, 1980, p. 32.
- ¹⁵*Всеподанные прошения генерала Миниха* в Сборнике военно-исторические материалы, вып. XIV, San-Peterburg 1904, с. 51
- ¹⁶*Ibidem*, вып. X, с I, с. 52.
- ¹⁷Manstein (general de), *Memoires historiques, politiques, mili-taires sur la Russie, depuis l'anne 1727 jusqu'a 1744*, Lyon, 1772, vol. I, p. 240.
- ¹⁸Șt.Lemmny. *Românii în secolul al XVIII-lea*, Iași 1988 p. 5.
- ¹⁹*Всеподданнейшие донесения гр. Миниха. ч. I* (реляции и донесения за 1736-1737 годов) в Сборнике военно-исторических материалов, вып. X, San-Peterburg 1904, с.208
- ²⁰Е.Б.Шульман. *Прорусская партия в Валахии и ее связи с Россией в 1736-1737 годах*// в сборнике Русско-румынские отношения и советско-румынские отношения. Chișinău, 1969, p.29.
- ²¹C.Șerban, *Relațiile româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1735-1737*, în *Analele Româno-Sovietice. Istoria*, București, 1956, nr. 4, p. 115.
- ²²C.Giurescu *Op. cit.*, đ. 121.
- ²³N. Iorga, *Istoria românilor*, București, 1930, voi. VII, p. 65.
- ²⁴C. Giurescu, *op. cit.*, p. 84.
- ²⁵Schmettau (comte de), *Memoires secrets de la Guerre de Hongrie, pourtant les campagnes de 1737, 1738 et 1739*. Frankfurt, 1771, voi. I, p. 13.
- ²⁶Dapontes C, *Ephemerides daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739)*, Viene, 1881, tom II, p. 15-17.
- ²⁷N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului*, București 1895-1897 vol. I, p. 344.
- ²⁸*Ibidem*, p. 345.
- ²⁹E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București 1876-1942, sup. I, vol. I, p. 505.
- ³⁰*Ibidem*, p. 23.
- ³¹C.Dapontes, *Op. cit.*, p. 23-24.
- ³²Neculce I., *Cronica copiată de Iosif Luca*, Chiș. 1993, p. 257.
- ³³N.Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 343.
- ³⁴*Всеподданнейшие донесения...* ч I, вып. X, с. 137.
- ³⁵*Всеподданнейшие донесения...* ч II, вып. XI, с. 7.
- ³⁶DGAS București, *MF Austria*, rola 30, cad. 272. *Всеподданнейшие донесения...* ч II, вып. XI, с.132.
- ³⁷*Всеподданнейшие донесения.* ч II, вып. XI, с.32
- ³⁸*Ibidem*, p. 116.
- ³⁹*Ibidem*, p. 116.
- ⁴⁰E. Hurmuzaki, *Fragmentes zur Geschichte der Roumenen von Eudoxius Freihvin von Hurmuzaki*, București, 1886, vol. V, p. 50-54.
- ⁴¹N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 341.
- ⁴²E. Hurmuzaki, *Op. cit.*, p. 55, C. Giurescu *Op. cit.*, đ. 154
- ⁴³E. Hurmuzaki, *Op. cit.*, p. 56.
- ⁴⁴Manstein, general de, *Memoire historiques, politiques et militaires sur la Russie, contenant les principales revolutions de empire et les guerres des Russie contre les turcs et les Tatares*, Lyon, 1744, p. 293.
- ⁴⁵Fiecare din părțile participante fiind reprezentată în modul următor:
-delegația rusă era reprezentată de. "trei" knezi, și anume kneazul Șefir , rezidenții A Volinski. și I Nepluev." (*А Кочубинский, Граф А. И. Остерман и раздел Турции 1735-1739* // /Записки Новороссийского университета, за 1894 г., т.74, Приложение XXVI, Одесса, 1899, p. 207.)
- delegația austriacă, în frunte cu: baronul Talman, contele Ostein, comisarul Walis, comandantul Olteniei austriece;
- delegația turcă: Seid-Effendi, ca vicariu, colonelul turc Ventzler, comisarul Nosno-Mehni, colonelul Roguli - Effendi cu traducătorul principal fratele domnitorului muntean Al. Ghica (*Jurnal vedennyi pri glavnoi armii eja imperatorskogo velicestva imperatrițe Anny Ioanovny vo vremija campanii 1737 goda i Instruckțiia dleja dejstvij voisk protiv turkov* // Sbornike voenno-istoriceskih materialov. Vîp. XV, s. 9, San-Petrburg, 1904.
- ⁴⁶Е. Б Шульман. *Вопрос о Молдавии и Валахии на немировском конгрессе* в сборнике *Россия и Югосточная Европа*, Кшн., 1984, p. 27.

- ⁴⁷ E. Hurmuzaki *Op. cit.* p. 65-67
- ⁴⁸ E. Hurmuzaki, *Op. cit.*, p. 65-67.
- ⁴⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. I, p. 348.
- ⁵⁰ А. Байов, *Война России с Турцией. Кампания 1739 гг.*, т. 2, Сп-Петербург, 1906, p. 442.
- ⁵¹ Е. Б. Шульман, *Вопрос о Молдавии ...* р. 29.
- ⁵² *Ibidem.*
- ⁵³ *Ibidem*, p. 20.
- ⁵⁴ Е. В. Şulman. *Op. cit.*, p. 29.
- ⁵⁵ C. Giurescu. *Op. cit.*, p. 207.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 232.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 241
- ⁵⁸ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, vol. I, p. 510-511.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 245.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 238.
- ⁶¹ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, vol. I, p. 510-511.
- ⁶² Е. В. Şulman, *Op. cit.*, p. 30.
- ⁶³ А. Байов, *Война России...*, p. 451.
- ⁶⁴ *Ibidem.*
- ⁶⁵ *Ibidem.*
- ⁶⁶ I. Neculce, *Op. cit.*, p. 264.
- ⁶⁷ C. Dapontes, *Op. cit.*, p. 37-38.
- ⁶⁸ *Ibidem*, p. 45-46.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 47.
- ⁷⁰ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1910, vol. XVI, p. 65.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 67.
- ⁷² А. Байов, *Война ...*, p. 9.
- ⁷³ *Ibidem*, p. 67.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 81.
- ⁷⁵ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, vol. I, p. 15-16.
- ⁷⁶ C. Daponte. *Op. cit.*, p. 108.
- ⁷⁷ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, p. 528.
- ⁷⁸ Manstein. *Op. cit.*, p. 325.
- ⁷⁹ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. IX(I), p. 668.
- ⁸⁰ A. Baiov, *Op. cit.*, vol. II, p. 122.
- ⁸¹ *Ibidem*, vol. I, p. 138.
- ⁸² *Ibidem*, vol. XVI, p. 145.
- ⁸³ A. Baiov. *Op. cit.*, vol. II, p. 235.
- ⁸⁴ М. Lomonosov, *Oda Annei Ioanovna*, în revista Nistru, 1987, nr. 11, p. 95.
- ⁸⁵ C. Dapontes. *Op. cit.*, p. 47.
- ⁸⁶ *Ibidem*, p. 103-104.
- ⁸⁷ Д. Ф. Масловский, *Материалы к истории военного искусства в России. Журнал Миниха*, М. 1880, вып. II, с. 41. *Всеподданнейшие донесения...* ч II, вып. XIV, с. 156.; Цвиркун В. *Молдавские формирования в русской армии в первой половине 18 века* диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев 1987 г, p. 150-152.
- ⁸⁸ *Всеподданнейшие донесения...* вып. XIV, p. 224.
- ⁸⁹ *Всеподданнейшие донесения...* вып. X, p. 226.
- ⁹⁰ *Всеподданнейшие донесения...* вып. X, p. 236.
- ⁹¹ Цвиркун В. *Op. cit* p. 142.
- ⁹² ȚGADA *Op.* 177, 1737, g. 9, 1. 28.
- ⁹³ *Всеподданнейшие донесения...* XI, p. 334.
- ⁹⁴ A. Baiov. *Op. cit.*, p. 88.
- ⁹⁵ Цвиркун В. *Op. cit* p. 147.
- ⁹⁶ *Полное собрание законов Российской империи*, том XIII, с I, nr. 8461.
- ⁹⁷ A. Baiov. *Op. cit.*, vol. II, p. 131.
- ⁹⁸ Е. В. Şulman, *Op. cit.*, p. 15.
- ⁹⁹ A. Baiov, *Op. cit.*, vol. II, p. 243.
- ¹⁰⁰ A. Baiov, *Op. cit.*, vol. II, p. 245.
- ¹⁰¹ *Всеподданнейшие донесения...*, vor XIII, с. 201-206.
- ¹⁰² C. Dapontes, *Op. cit.*, p. 410-413.

- ¹⁰³ *Ibidem*, p. 425.
¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 407.
¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 397.
¹⁰⁶ I. Neculce. *Op. cit.*, p. 415
¹⁰⁷ *Manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, București, 1947, 1738, III, V, ms. 5216, p. 64.
¹⁰⁸ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, voi. I, pag. 514.
¹⁰⁹ *Ibidem*
¹¹⁰ *Manuscrise rusești...*, p. 64.
¹¹¹ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, vol. I, pag. 518, 519.
¹¹² E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVI, p. 432
¹¹³ *Ibidem*
¹¹⁴ Luagier (Abbe), *Histoire des negociation pour la paix de Belgrad le 18 septembre 1739 entre l'Empereur de Russie et la Porte Ottomane par la mediat ion et sous la garanție de la France, Paris, 1768*, vol. II, p. 287.
¹¹⁵ *Ibidem*, vol. VI, p. 541-547.
¹¹⁶ C. Dapontes. *Op. cit.*, p. 323-328
¹¹⁷ *Ibidem*, p. 287.
¹¹⁸ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, voi. I, p. 553
¹¹⁹ *Ibidem*, p. 535
¹²⁰ Laugier. *Op. cit.*, vol. II, p. 361-362.
¹²¹ C. Dapontes, *Op. cit.*, p. 401.
¹²² Laugier. *Op. cit.*, vol. II, p. 364
¹²³ I. Neculce. *Op. cit.*, p. 294.
¹²⁴ E. Hurmuzaki, *Documente*, sup. I, vol. I, p. 555
¹²⁵ V. Mîhordea, *Raporturile Moldovei și Țării Românești cu tătarii în sec.al XVII-XVIII-lea*. Revista de istorie 1979, t. 32, nr. 6, p. 1094.
¹²⁶ E. Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, p. 561.
¹²⁷ C. Giurescu, *Op. cit.*, vol. I, p. 224.
¹²⁸ *Ibidem*, p. 225.
¹²⁹ D. Simionescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716-1774 în Revista istorică*, 1978, 31, nr. 9, p. 1617.
¹³⁰ Т. П. Юзефович. *Договоры России с Востоком, политические и торговые. (1700-1862), Сп-Петербург, 1868, с.4*
¹³¹ O. Lugoșeanu, *Oltenia sub ocupația austriacă*; p. 62
¹³² D. Simionescu. *Op.cit.*, p. 1618

Summary

The article attempts at the systematizing the principal events, whici includiding Principate Danubiens in the plan political militar in war 1735-1739. It analses the interes and the role this teritoria in the strategic plan the great power in 18 century: Russian, Habsburgical and Osman empires. The authors define the action and the result of this event at the statut and the position the Principate Danubiens into international relation in 18 century.

ВОССТАНИЕ 1671–1672 ГГ. В МОЛДОВЕ. ПРИЧИНЫ И ДВИЖУЩИЕ СИЛЫ

Ион НЕГРЕЙ

Исторические события 1671–1672 гг., известные впоследствии как восстание под руководством Михалчи Хынку и Апостола Дурака, нашли определенное освещение в молдавских летописях конца XVII–начала XVIII вв. Летописцы Ион Некулче, Николае Костин, псевдо-Мустя, псевдо-Амирас лишь описывают ход событий, не вникая в суть этого социального явления¹.

В целом, в историографии восстание 1671–1672 гг. недостаточно исследовано.

Румынский историк Александру Ксенопол, первым исследовавший данное историческое событие, пришел к выводу, что восстание возникло вследствие несостоятельности населения платить высокие налоги, взимаемые при господах Георге Дука².

Иного мнения придерживался румынский историк Николае Йорга. Главной социальной базой восстания он считал резешей Лапушнянского и Орхейского цинутов³. Другой румынский историк, Константин Стоиде рассматривает это событие как движение некоторых бояр, отстраненных от должностей и обложенных высокими налогами⁴.

Эти и другие румынские историки (Ион Нистор, Константин Джуреску) выявили лишь некоторые политические аспекты восстания, его социальные причины и движущие силы они рассматривали упрощенно. Упрощенный подход к оценке события не до конца преодолен и в современной румынской историографии. Тому свидетельство – статья Николая Григораша «Великое народное восстание в Молдове в 1671–1672 гг.», опубликованная в 1962 году и во многом разделяющая точку зрения Александра Ксенопола⁵.

Подобная ситуация наблюдается и в современной историографии Республики Молдова. В обобщающих работах молдавских историков высказаны различные, порой противоречивые, мнения по данному вопросу. Так, в первом издании «Истории Молдавии»⁶ восстание 1671–1672 гг. рассматривается как антигреческое, в ходе которого крестьянские массы расправились с ненавистными феодалами – как греческими, так и молдавскими. По мнению советского историка Н. А. Мохова, это движение бояр Лапушнянского и Орхейского цинутов против бояр-греков и господаря Георге Дука, которое переросло в народное восстание⁷. Во втором издании «Истории Молдавии», а также в одноименном издании «Истории Молдавской ССР»⁸ – это антигосподарское выступление и рассматривается оно в основном как крестьянское.

Современные исследования особенностей развития феодализма в Молдове в период османского владычества предоставляют возможность по-иному взглянуть на причины и характер восстания 1671–1672 гг.⁹, а именно они являются целью данной статьи.

Османское владычество в Молдове привело к постепенному переходу от частнофеодальных форм организации вотчинного хозяйства к установлению феодально-государственных экономических отношений и значительному усилению эксплуатации населения. Большую часть государственного дохода Порты получала из Молдовы в виде податей и повинностей от крестьянства и других

социальных групп. К концу XVII в. количество поборов и повинностей выросло катастрофически – свыше 70 наименований. Приходящиеся на один крестьянский двор государственные подати более чем в семь раз превышали частновладельческие повинности, которые платил тот же двор феодалу, на чьей земле подворье располагалось¹⁰. Таким образом, центр тяжести эксплуатации крестьян перенесся с частновладельческой вотчины на феодальное государство. В свою очередь, более половины доходов, получаемых феодальным государством с молдавских крестьян, уходило в Османскую империю, ограничивая, тем самым, доходы местных феодалов-землевладельцев¹¹.

С одной стороны, доля прибавочного продукта, уходившего в Османскую империю, со временем непомерно выросла, а с другой – невозможность безгранично повышать подати (с особой силой это ощутилось в условиях наметившегося в последние десятилетия XVII в. экономического упадка). Оба эти обстоятельства привели к тому, что налогами стали облагаться и бояре, и духовенство. В исторических документах второй половины XVII – начала XVIII вв. находим свидетельства тому, что в категорию податных сословий, помимо крестьян, вошли куртяне, немешти, ватавы и низшие слои духовенства, т. е. те социальные группы, которые составляли подавляющее большинство мелких землевладельцев того периода¹². Более того, в связи с постепенным переходом от частнофеодальных экономических отношений к феодально-государственным земельной собственностью завладевали сословия, приспособившиеся к данному типологическому сдвигу (преимущественно крупное служилое боярство). Мелкие военнотружильные категории – куртяне, немешти – в результате тяжелого налогообложения постепенно теряли свой статус служилого сословия, сближаясь по типу владения землей с крестьянским сословием, т. е. с платившими «числу крестьянскую»¹³. В указанный период крестьянские феодально-государственные повинности составляли преобладающую долю феодальной ренты.

Мелкие землевладельцы (в подавляющем большинстве уже разорившиеся и перешедшие на положение крестьян) как наиболее последовательные противники государственно-феодальных форм собственности и присвоения феодальной ренты явились одной из главных движущих сил восстания 1671–1672 гг. Это подтверждается и летописью, приписываемой Николаю Костину, в которой указывается, что в восстании, помимо отстраненных от должностей бояр (Михалча Хынку и Апостол Дурак), приняли участие и выходцы из более низких сословий Лапушнянского и Орхейского цинутов¹⁴: капитан Фрациман, спатарь Григорашко, пыркалаб Апостол, сыновья логофета Ионашко – Иоан и Карп¹⁵, бывший стольник Штефан Дарие¹⁶.

В условиях наметившегося перехода от господства феодально-сеньориальных отношений собственности к феодально-государственным вопрос о распределении государственных доходов приобретает особое значение. По мере усиления экономической зависимости Молдовы от Порты и, соответственно, укрепления феодально-государственных отношений часть централизованной ренты, получаемой господствующим классом Молдовы, сокращалась, в то же время возрастала доля централизованных форм ренты, уходившей в Турцию. Однако и та часть ренты, что распределялась между местным служилым боярством, все время уменьшалась, особенно в последние десятилетия XVII

в., когда турецкие власти стали назначать на молдавский престол господарей из греков, в результате чего большинство доходных высоких государственных должностей заняли выходцы из балканских регионов Османской империи. В связи с высоким налогообложением феодалов, т. е. значительной перекачкой вотчинной ренты в централизованную, благополучие господствующего класса стало зависеть от занимаемых ими в государственном аппарате должностей. Отстраненные же от власти бояре и социальные категории были вынуждены жить за счет все более оскудевающей вотчинной ренты и постепенно разорялись. Вот почему эти социальные силы выступали сначала по дипломатическим каналам, а затем с оружием в руках против тех порядков, которые установились в княжестве в результате усиления турецкого давления и которые явились основной причиной массового разорения этих социальных слоев.

Крупное служилое боярство занимало своеобразную позицию в восстании. Часть представителей – как местных боярских родов, так и выходцев из балканских регионов Турецкой империи – жили и богатели только за счет централизованной ренты, не имея вовсе или владея незначительными земельными наделами. Поэтому они выступали за сохранение и углубление такого рода феодальных отношений, при которых основная масса прибавочного продукта взималась централизованным путем, т. е. в результате развития и реализации феодально-государственных отношений собственности. К этой группе бояр примыкал и сам господарь. Господарский домен почти иссякал и централизованные формы присвоения прибавочного продукта становились для господаря основным источником доходов. Вот почему крупное служилое боярство не поддержало восстание и даже выступило против него, однако позиции этого сословия не отличались последовательностью.

Мы располагаем сведениями о противоречивом поведении отдельных бояр. По сообщениям псевдо-Амираса, «восстание возникло и с ведома великих бояр из Ясс»¹⁷. Этому можно верить, так как многие крупные служилые бояре были одновременно и крупными земельными магнатами. В случае успеха восстания, направленного против высокого налогообложения, они были не прочь связать свое феодальное благополучие с возрождением сеньориально-вотчинных отношений собственности. Такая двуличность начала заметнее проявляться после того, как вотчинная рента стала вливаться в централизованную в результате налогообложения всех вотчин, в том числе и крупных бояр¹⁸, которые принимали активное участие в восстании 1671–1672 гг. (бывший великий ворник Григоре Хэбэшеску и пыркалаб хотинский Штефан Хыждэу).

Нет повода сомневаться, что в надежде изменить свой социальный статус и улучшить собственное материальное положение в восстании приняло активное участие и крестьянство. Но это были не крепостные крестьяне, а мелкие землевладельцы разорившиеся в результате турецкого владычества – новообразованные группы, особенно быстро возникшие с середины XVII в. в результате окрестьянивания мелких и мельчайших вотчинников.

Крепостные крестьяне – вечины – мало бы что выиграли от успешного исхода восстания, программой которого являлось лишь изменение путей развития феодализма в Молдове. А таких путей могло быть два: первый – сохранение государственно-феодальных форм, установившихся в результате турецкого владычества; и второй – возврат к сеньориально-вотчинным формам

собственности и присвоения феодальной ренты. В каждом из этих вариантов для крепостного крестьянина всего лишь перемещался центр тяжести эксплуатации. Это обстоятельство, однако, не исключает возможности участия и определенной части крепостных крестьян в восстании 1671–1672 гг.

Новые, юридически еще не оформившиеся крестьянские массы, вовлеченные в восстание, не имели и не могли иметь своей собственной программы, не могли выступать с самостоятельными лозунгами, выдвигать своих руководителей. Они мыслили вчерашними сословными категориями, категориями разорившегося владельца мелкой и мельчайшей вотчины, который стремился освободиться от ярма феодально-государственной эксплуатации и, быть может, вернуть своих немногочисленных крестьян, ушедших во владения более крупных феодалов.

В том, как разворачивалось движение 1671–1672 гг., можно проследить два этапа. Первый охватывает период от начала восстания (ноябрь 1671 г.) до возвращения господаря Георге Дука на престол (январь 1672 г.), когда непременным требованием восставших было ослабление феодально-государственных отношений собственности. Более решительный характер приобрело восстание на втором этапе, когда основные силы восставших концентрировались в северных районах Молдовы и на левобережье Днестра – на территории, контролируемой казаками под командованием гетманов Ханенко и Сырку. На этом этапе во главу угла был поставлен вопрос о полном разрыве отношений с Оттоманской Портой, которая забирала основную часть феодально-государственных доходов. Взамен выдвигалась идея вступления Молдовы в подданство Польши.

Единственный источник, указывающий точную дату начала восстания, – это летопись, приписываемая Николаю Костину (29 ноября¹⁹), хотя год указан ошибочно (1672). Псевдо-Мустя относит начало восстания «на третий год» второго правления господаря Георге Дуки, т. е. к 1671 г. Эту дату называет и летописец Ион Некулче. О месте сбора и концентрации восставших письменные источники ничего не сообщают. Очевидно, они собрались в несколько отрядов в Лапушнянском и Орхейском цинутах и уже оттуда направились в сторону Ясс. По пути ряды восставших пополнялись, число их достигло нескольких тысяч, а по данным Дмитрия Кантемира, которого осведомлял его отец Константин Кантемир, непосредственный участник событий, в восстании принимало участие 8 тыс. человек²⁰.

Узнав о передвижении восставших в сторону Ясс, господарь Георге Дука предпринял попытку противостоять им. Он понимал шаткость своего положения в стране и, может быть, сомневался в преданности собственной охраны, поэтому послал пахарника Талмачиу вербовать казаков для подавления восставших²¹. Однако события развернулись таким образом, что господарь вынужден был направить против восставших преданные ему войска во главе с гетманом А. Бухушом. Встреча противников произошла в долине р. Чирик, неподалеку от Ясс. Повстанцы легко расправились с отрядом его войска, часть которого перешла на сторону Михалчи Хынку и Апостола Дурака, а наиболее верные господарю воины спаслись бегством и вернулись в господарский дворец²². Не встретив достойного сопротивления, восставшие вошли в Яссы, где к ним примкнули горожане, и уже вместе они грабили дома купцов и бояр. Затем восставшие направились к господарскому дворцу, где находился сам Георге Дука и

его приближенные. В это время к Яссам подходил отряд из 300 казаков во главе с пахарником Талмачиу. Восставшие вышли ему навстречу и разгромили²³. Успех воодушевлял повстанцев. Их решительность напугала бояр, особенно служилых, которые с семьями спасались бегством. Многие нашли убежище в соседней Валахии. Сам господарь, понадеявшись на помощь казаков, не покинул столицы, остался в господарском дворце, где находился и представитель Порты – капуджибаша, прибывший в страну за данью.

Восставшие осадили дворец²⁴. Хотя у них было достаточно сил, чтобы разгромить немногочисленный отряд господарских войск и завладеть господарским дворцом, руководители восстания не решились на это. Они согласились на переговоры. Назначенные для этого парламентареры потребовали от имени восставших, чтобы господарь покинул страну, так как «народ», «страна» его не терпит.

Подробными сведениями о социальном составе сформированной для переговоров группы людей, к сожалению, мы не располагаем. Предполагаем, что это были бояре-мазылы и военнослужилые, т. е. землевладельцы-вотчинники, потерявшие свои должности, а следовательно, и доступ к централизованной ренте. Представители восставших жаловались на то, что господарь Георге Дука «испортил древние обычаи страны и с ним невозможно больше жить»²⁵, что в результате непосильных налогов они совсем обеднели. На предложения господаря и турецкого капуджибаша покориться, вставшиеся ответили, что «... они не стали изменниками султана, а только господаря Дуку не принимают из-за того, что он сделал много зла»²⁶, и настаивали на том, чтобы султан назначил другого господаря. Стало быть, перетоворщики не требовали полной замены тех форм феодализма, которые установились в княжестве в результате турецкого владычества, а под нарушением «древних обычаев страны» подразумевали постоянно растущую долю централизованной ренты, уходящей в Турцию, а также высокое государственное налогообложение всех вотчинников-землевладельцев во второй половине XVII в.

Господарю Георге Дуке пришлось отступить под натиском поставцев. В начале декабря 1671 г.²⁷ он покинул господарский дворец и направился в Стамбул. Из Васлуя он сообщил султану о неверности своих подданных и просил помощи. Руководство страной временно перешло в руки руководителей восстания, которые решили отправить к султану своих представителей с сообщением о злоупотреблениях господаря Георге Дуки. В состав этой делегации вошли мазылы, куртяне, горожане и по два послушника от каждого монастыря²⁸. По социальному составу данная делегация наиболее полно, на наш взгляд, отражает социальные слои, вовлеченные в восстание. Среди делегатов не было представителей крупного служилого боярства, так как большинство из них в конечном итоге оказалось на стороне Георге Дуки, многие сбежали из страны. Отсутствие в составе делегации представителей «окрестьянившихся» мелких землевладельцев объясняется тем, что их цели и интересы и куртян совпадали. Первые желали возврата к прежнему статусу военнослужилых людей, вторые – приостановки процесса скатывания в разряд платящих «числу крестьянскую».

Весть о восстании в Молдове застала султана врасплох, поскольку это случилось в тот момент, когда Порты интенсивно готовилась к войне с Польшей, и Молдова должна была поставлять турецкой армии все необходимое для

успешного ведения войны. Поэтому турецкий султан в спешном порядке издал фирман о возвращении Георге Дуки на господарский престол, послал ему в помощь турецкие и татарские войска во главе с Халил-пашой, сераскером Бабадага и елагаси Буджака²⁹. Узнав о приближении турецких и татарских войск, восставшие решили преградить им путь и воспрепятствовать возвращению господаря в страну. С этой целью они заняли оборонительные позиции по Дунаю, что позволило задержать переход армии Георге Дуки через Дунай³⁰.

По словам валашского летописца, турецкая армия была вынуждена форсировать Дунай³¹, и лишь после этого восставшие отошли далеко на север, в глубь княжества. Турецкие и татарские войска прошли через Орхейский и Лапушнянский цинуты, грабя население. По сведениям летописи псевдо-Амираса, встреча восставших с посланными войсками состоялась «в селе Пашканы, в долине реки Икеля, два часа ходьбы выше Кишинева»³². Другие письменные источники местом боя называют селение Епурень. Это дало повод некоторым исследователям считать сведения противоречивыми³³. На самом деле речь идет об одной и той же местности.

Руководители восстания вновь отравили своих людей в расположенный неподалеку от Кишинева лагерь Халил-паши с жалобой, что «страна не принимает Дуку господарем из-за того, что он сделал много зла»³⁴. Показывая им султанский фирман, Халил-паша посоветовал отказаться от борьбы и сообщил, что султан простил им содеянные ошибки. «А бедные местные жители кричали в один голос, что они не хотят Дуку господарем»³⁵, – пишет летописец. Видя настойчивость восставших, Халил-паша казнил шестерых посланцев, остальные отступили в свой лагерь под Пашканами. Бой у Пашкан, по письменным источникам, можно отнести к январю 1672 г. В летописи, приписываемой Николаю Костину, отмечается, что «Дука после победы (т. е. после подавления восстания. – *И. Н.*) вернулся в Яссы в январе месяце»³⁶. Подавив восстание турецкими и татарскими войсками, господарь самым жестоким образом расправился с восставшими. Большинство руководителей, капитанов, хотногов были повешены или посажены на кол, восточные цинуты княжества были отданы татарам, которые разграбили селения и угнали многих жителей в рабство. Скрываясь от преследования турецко-татарских войск, отдельные участники восстания погибли от сильного мороза³⁷. Земли наиболее активных возмутителей были конфискованы³⁸.

После поражения у Пашкан центр восстания переместился в северные районы Молдовы и на левобережье Днестра – в Рашков, куда отступили многие восставшие во главе с Михалчем Хынку и Апостолом Дураком. Их отряды насчитывали до 3 тыс. молдаван³⁹. Непосредственная близость Польши сыграла определяющую роль в дальнейшем разворачивании событий. В Рашкове восставшие нашли полную поддержку у подданных Польши – казацких гетманов Ханенко и Сырку, которые находились в состоянии войны с Портой.

В крепость превратили восставшие и Хотин. И здесь нашлись сторонники Михалчи Хынку и Апостола Дурака: Штефан Хыждэу и два его брата – Григоре Хэбэшеску и Продан. Отсюда 10 февраля 1672 г. пыркалаб хотинский и гетман Молдовы⁴⁰ от имени восставших, Штефан Хыждэу от имени Михалчи Хынку и других участников восстания вступил в тайные переговоры со стегарем черниговским Мислишевским, через которого просил гетмана Польши помочь

войсками против господаря Дуки, причем содержание войск они брали на себя⁴¹. Штефан Хыждэу заявил, что некоторые молдавские бояре готовы даже преклонить страну польскому королю и пойти вместе против любого врага Польши по приказу короля или гетмана⁴². Прямыми сведениями об условиях, на которых молдавские бояре хотели вступить в подданство Польши, мы не располагаем. Таковые должны были обсуждаться на переговорах, на чем настаивал пыркэ-лаб Штефан Хыждэу.

Однако положительного ответа от поляков не последовало. Польский король опасался конфликта с Турцией. Участники восстания могли надеяться только на относительно скромную помощь гетманов Ханенко и Сырку. Из лагеря в Рашкове, 2 марта 1672 г. восставшие совершили поход в пределы Молдавского княжества и захватили несколько сел⁴³. Эти действия, по их соображениям, должны были заставить польскую корону вступить в войну с Турцией⁴⁴. Отряд под командованием Апостола Дурака 4 марта добрался до Ясс, внезапно напал на стражу господарского дворца и обратил ее в бегство. Сам господарь Георге Дука также бежал в г. Бырлад⁴⁵. Однако военная помощь, полученная Дукой от Порты, вынудила все же повстанцев покинуть столицу Молдавского княжества.

В дальнейшем гетман Ханенко продолжал помогать восставшим, но, не желая брать на себя большую ответственность, советовал им заручиться поддержкой польского короля. 1 апреля 1672 г. в Варшаву в сопровождении офицера Ханенко прибыла делегация бывших повстанцев. К сожалению, нам не известен социальный состав этой делегации. Известно, что посланцы представились сначала проканцлеру А. Ольшевскому, который нашел требования молдаван рискованными, затем и королю Вишневецкому. От имени осажденных они просили покровительства короля и места для расселения своих семей в Покутии, взамен предлагали службу польской короне⁴⁶. Король, боязливый и неуверенный во всем, ответил, что поставит данный вопрос на обсуждение сейма, когда тот соберется. С аналогичными просьбами делегация обращалась и к польскому гетману Яну Собескому⁴⁷, но и от него конкретного ответа не последовало.

После трех недель стараний и напрасных ожиданий, не получив никакого определенного ответа, молдавская делегация представляющая бывших восставших, покинула Варшаву. Польская канцелярия опасалась, что помощь, оказанная повстанцам, неблагоприятно скажется на переговорах с Турцией. Но гетману Ханенко было послано секретное предписание будто бы по собственной инициативе оказать молдаванам посильную поддержку для сохранения их благосклонности в случае войны Польши с Турцией. Во время переговоров в Варшаве восставшие продолжали свои походы на Молдову. В начале апреля 1672 г. они совершили новый набег и приблизились к столице⁴⁸. Источники называют еще один поход (от 4 мая), в котором якобы приняло участие до 6 тыс. повстанцев, и только перед явным превосходством войск господаря Георге Дуки они отступили назад в Польшу⁴⁹. 16 июня 1672 г. Апостол Дурак при активной помощи гетмана Ханенко вновь готовит поход на Молдову с намерением захватить престол⁵⁰. К этому времени положение как повстанцев, так и поляков было весьма критическим. Великий визир с турецкой армией находился в Бабадаге, близ Дуная, а турецкий ага с янычарами перешел Дунай и держал путь на Каменец. Война между Турцией и Польшей стала неизбежной.

Вступление турецких войск в Молдове укрепило позиции господаря Георге

Дуки. Он послал отряд, который атаковал г. Ямполь, ограбив местное население и угнав много скота и людей⁵¹. В ответ Польша готовила новый поход на Молдову, на этот раз во главе с польским магнатом Градзинским. Собрав значительный отряд из казаков и мятежных молдаван из-под Хотина, Градзинский намеревался дойти до Ясс⁵². Восстание растворилось в турецко-польской войне 1672 г.⁵³

Итак, восстание 1671–1672 гг. произошло в результате изменений в формах развития феодализма, вызванных османским сюзеренитетом над Молдавском княжеством: перехода от господства сеньориально-вотчинных отношений собственности к преимущественному развитию феодально-государственных; роста феодально-государственной эксплуатации крестьян, которая в конце XVII–начале XVIII в. достигла своего апогея; интенсивного «окрестьянивания» мелких и мельчайших землевладельцев.

В социальном плане восстание не было однородным по составу и не преследовало однозначных целей. Это было движение средних землевладельцев, терявших феодальное благополучие, и мелких, находившихся на грани окрестьянивания, а также уже окрестьянившихся групп, но еще не получивших юридического статуса. Кроме того, к восстанию примкнула и некоторая часть боярства, в том числе служилое.

Возникшее как результат внутри формационных изменений восстание по мере своего развития приобретало черты освободительной борьбой против османского господства.

Примечания

¹И. Некулче, *О самэ де кувинте. Летописецул Цэрий Молдовей*, Кишинэу, 1974, р. 86; Kogălniceanu M., *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, t. II, București, 1872, р. 7; t. III. București, 1874, р. 6–7, 100–102 (далее – Kogălniceanu M., *Cronicele...*).

²A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, t. VII. Iași, 1896, р. 227–229.

³N. Iorga, *Istoria României*, t. VI. București, 1938, р. 275–276.

⁴C.A. Stoide, *Un epizod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu și Durac din 1671–1672*. – „Arhiva”, nr. 1–2, 1936, р. 4.

⁵N. Grigoraș, *Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671 și 1672*, în “Studii și cercetări științifice” (istorice), fasc. 2. Iași, 1962, р. 209–237.

⁶*История Молдавии*, т. 1, Кишинев, 1951, с. 204.

⁷Н. А. Мохов, *Молдавия эпохи феодализма*, Кишинев, 1964, с. 269–270, 338.

⁸*История Молдавии*, т. 1, Кишинев, 1965 с. 233; *История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней*, Кишинев, 1982, с. 109.

⁹См.: П. В. Советов, *Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах о вступлении в подданство России, Польши и Австрии)*. В кн.: *Карпато-Дунайские земли в средние века*. Кишинев, 1975, с. 125–197; П. В. Советов, *Развитие феодализма и крестьяне Молдавии*, Кишинев, 1980.

¹⁰П. В. Советов, *Развитие феодализма ...* с. 279.

¹¹*Ibidem*, с. 282.

¹²П. В. Советов, *Исследование по истории феодализма в Молдавии*, Кишинев, 1972, с. 466–468.

¹³Д. М. Драгнев, Советов П. В., *Основные этапы развития и разложения общины в Молдавии (до начала XIX в.)*. – В кн.: *Славяно-волошские связи*. Кишинев, 1978, с. 91.

¹⁴M. Kogălniceanu, *Cronicle...*, t. II, р. 7.

¹⁵*Catalogul documentelor moldovenesti*, vol. III, București, 1968, р. 456.

¹⁶A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușna*, București, 1937, р. 139.

¹⁷M. Kogălniceanu, *Cronicle...*, t. II, р. 100.

¹⁸П. В. Советов, *Типологические аспекты...*, с. 135.

¹⁹M. Kogălniceanu, *Cronicle...*, t. II, р. 7.

²⁰D. Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, București, 1973, р. 25.

²¹N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, partea II. București, 1900, р. 23.

- ²² M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 100–101.
- ²³ N. Iorga, *Documente...*, p. 23.
- ²⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 101.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 100.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 228.
- ²⁸ N. Iorga, *Documente...*, p. 23.
- ²⁹ M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 101.
- ³⁰ I. Hudița, *Recueils des documents concernant l'histoire des pays roumains tirés des archives de France XVI-e et XVII-e siècle*, Iassy, 1929, p. 168.
- ³¹ *Istoriile domnilor Țării Românești de R. Popescu vornicul*, București, 1963, p. 143.
- ³² M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 102.
- ³³ C.A. Stoide, *op. cit.*, p. 21 ș.a. В то время недалеко от Пашкан находилось исчезнувшее впоследствии с. Епурены, название которого носит долина.
- ³⁴ M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 102.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 101.
- ³⁶ M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. II, p. 7.
- ³⁷ И. Некулче, *op. cit.*, p. 87; M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, t. III, p. 102.
- ³⁸ *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. III., București, 1968, p. 456.
- ³⁹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI. București, 1912, p. 10.
- ⁴⁰ Grand Capitan de Valachi et Burgrave de Chotin – по-видимому, во время восстания, помимо должности пыркэлаба хотинского, он был назначен и гетманом армии восставших. (См.: E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 8.).
- ⁴¹ E. Hurmuzaki, *Documente...*, t. XVI, p. 8.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 11.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 11–12.
- ⁴⁶ I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul sec. XVII*, Cluj, 1933, p. 9.
- ⁴⁷ I. Hudița, *Recueil...*, p. 172.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 233.
- ⁵⁰ E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 20.
- ⁵¹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*. Supl. 1, vol. 1 (1518–1780), București, 1886, p. 259.
- ⁵² *Ibidem*.
- ⁵³ В дальнейшем сведения о восстании в источниках не прослеживаются.

ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ 2004 Г. В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ ВОЗРАСТНО-ПОЛОВОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ГАГАУЗИИ: ИТОГИ И ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

Н. А. ДАРАДУР

В последние десятилетия демографическая проблема признана одной из наиболее острых, глобальных проблем, ей уделяется большое внимание государственными органами, широкое обсуждение ведется СМИ, привлекается внимание общественности. Актуальность обсуждения, исследования данной проблемы обусловлена тем, что динамика рождаемости и смертности, средняя продолжительность жизни, здоровье населения, возрастно-половая структура населения, миграционная активность и другие демографические процессы и явления оказывают непосредственное влияние на социально-экономическое развитие общества и политическую стабильность в нем. Постоянный мониторинг демографических процессов в совокупности с активной государственной демографической политикой позволят предвидеть, предупредить или, по крайней мере, смягчить последствия современных демографических тенденций – депопуляции, «старения» общества и др.

При исследовании демографических процессов используются такие источники демографического учета, как списки населения (избирательные, военно-учетные, данные регистрации в местах проживания и пр.), картотеки, регистры, результаты специальных выборочных исследований, но предпочтительным источником демографической информации являются переписи населения.

Перепись населения – научно организованный процесс сбора, обработки и анализа данных о численности и составе населения, во время которого учитывается все население по состоянию на определенный момент времени. Перепись населения позволяет получить информацию не только о численности населения и его демографических характеристиках (возрастно-половой структуре, численности и составе семей), но и о социально-экономических параметрах – составе населения по образованию, занятости, источникам средств существования, что представляет особый интерес для органов государственного управления. Переписи дают наиболее полные данные с минимальной долей погрешностей.

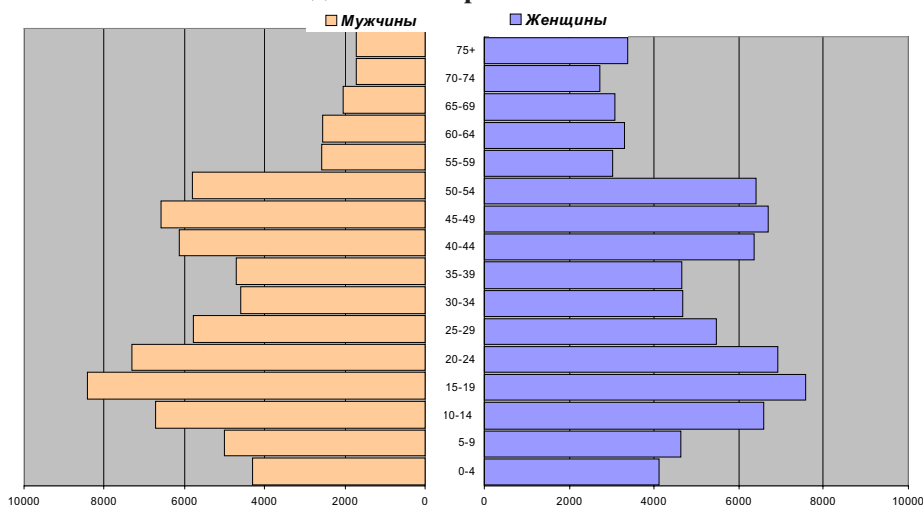
Согласно рекомендациям Статистической комиссии ООН переписи должны проводиться регулярно с периодичностью раз в 10 лет, но в Республике Молдова в связи с трудностями переходного периода 90-х годов прошлого века проведение переписи было отложено. Перепись населения была проведена в период 5 – 12 октября 2004 г. Итоги были опубликованы Национальным бюро статистики РМ в 4-х томах статистических сборников. Таблицы сборников содержат информацию о распределении населения по различным демографическим, национальным, языковым и культурным характеристикам, в том числе

демографические характеристики гагаузского населения, компактно проживающего на юге Республики Молдова.

Итоги переписи неутешительны как в целом по республике, так и для гагаузского населения, поскольку свидетельствуют о негативных тенденциях, что наглядно представлено данными возрастно-половой пирамиды, отражающей структуру гагаузского населения на современном этапе.

Диаграмма 1

**Возрастно-половая структура население АТО Гагаузия
по данным переписи 2004 г.**

Рассчитано по: Перепись населения, 2004 г.: Статистический сб. в 4-х томах, т.1.

Демографические, национальные, языковые, культурные характеристики/Национальное бюро статистики РМ. - Кишинев: Статистика, 2006, с.168.

Возрастно-половая структура населения является результатом эволюции режима воспроизводства населения в прошлом и в то же время самостоятельным компонентом будущего демографического развития, так как влияет на ситуацию на «брачном рынке», на динамику брачности и разводимости, семейную структуру в обществе, на рождаемость и естественный прирост. Графически возрастно-половая структура населения изображается в виде двусторонней линейчатой диаграммы. Она может иметь вид правильной пирамиды с широким основанием при прогрессивной возрастной структуре (молодое население), форму колокола при стационарной возрастной структуре и форму урны при регрессивной возрастной структуре. Если в какой-то год или период времени число родившихся заметно отличается в ту или иную сторону от соседних, то на возрастно-половой пирамиде это отразится в виде выступа или провала. Деформация сохраняется на протяжении практически целого столетия, пока не вымрет вся совокупность родившихся, оказывая влияние на демографические явления, волнообразно меняя, к примеру, число рождений, смертность, спрос на те или иные товары и услуги и т.д.

Возрастная структура населения АТО Гагаузия по результатам переписи 2004 г. может быть охарактеризована как стационарная с тенденцией к

«старению», по форме напоминая «колокол» с перспективой превратиться в «урну». Обусловлено это существенным снижением удельного веса детей третьей и последующих очередей рождения, которые и обеспечивают расширенное воспроизводство общества. В современном обществе преобладают одно-двухдетные семьи, с тенденцией к дальнейшему сокращению детности, существенно возрос удельный вес бездетных пар, причем, если раньше бездетность была чаще всего следствием невозможности иметь детей или смерти единственного ребенка, то сегодня практикуется сознательный отказ от рождения детей. Ожидаемые прогнозы естественного движения населения республики наглядно подтверждаются уже сегодня представленными данными основания диаграммы с устойчивой тенденцией к ее сужению. Детей, рожденных и оставшихся в живых в течении 2000-2004 годов (0 - 4 лет), всего 7798 против 9059 (5 - 9 лет) рожденных в 1995 - 1999 годах; 12523 подростков (10 - 14 лет), рожденных в 1990 - 1994 годах, и 16209 юношей (15 - 19 лет), рожденных в 1985 - 1989 годах.

Снижение рождаемости и отрицательное сальдо внешней миграции в последние 10 – 15 лет обусловили уменьшение численности населения. На момент переписи 2004 г. в Республике Молдова всего гагаузов проживало 147500 человек [1], из них в АТО Гагаузия - 127835 человек. [2] За период с 1989 – 2004 гг. гагаузское население уменьшилось на 5958 человек. [3]

Диаграмма, отражающая возрастно-половую структуру гагаузского этноса на современном этапе, имеет несколько «изъявленный» вид, что обусловлено нарушениями в интенсивности воспроизводства населения, вызванными двумя мировыми войнами, голодом 1946 – 1947 гг. Уже тогда были заложены предпосылки изменения динамики рождаемости, и соответственно, типа воспроизводства населения, заметные на сегодняшний день. Связано это с таким демографическим явлением, как «эхо...». В годы первой мировой войны и особенно в 1920 – 1923 годах рождаемость резко снизилась. Малочисленность поколения военных лет обусловила малочисленность их потомков через четверть века, что с учетом последствий второй мировой войны и голода 1946 – 1947 гг., а также изменения мотивационной основы рождаемости привело к снижению рождаемости в 1965-1974 гг. и в 1995-1999 гг. Относительно многочисленное поколение 1950 – 1964 гг., как компенсаторный всплеск рождаемости послевоенных лет и голода 1946-1947 гг. произвело на свет более многочисленное потомство в 1980 – 1989 гг. и, следовательно, можно предположить некоторое повышение уровня рождаемости в ближайшие 5-7 лет, однако, тенденцию к снижению рождаемости этот ожидаемый «всплеск» не изменит.

Население моложе трудоспособного возраста составляло по переписи 2004 г. в АТО Гагаузия 22,2%, трудоспособное население - 64,3% и 13,5% приходилось на людей старше трудоспособного возраста. [4] С экономической точки зрения такая возрастная структура представляет очевидную демографическую перегрузку группы населения трудоспособного возраста. Ее численность лишь на 28,6% больше численности нетрудоспособных и детей. А если учесть, что среди трудоспособного населения огромная масса безработных, а удельный вес малообеспеченной части населения превышает 60%, то ситуация фактически является еще более сложной и тревожной, чем это представляется визуально.

Большинство современных женщин не желают прерывать свою профессиональную деятельность, чтобы целиком отдаться воспитанию детей, так как это приводит к определенному материальному урону для семьи. К тому же достижения медицины позволяют не опасаться за жизнь ребенка, потому родители стали ограничиваться чаще всего одним - двумя детьми. С другой стороны, экономические трудности последних полутора десятилетий так же заставляют ограничивать число детей в семье или «откладывать» появление «запланированных» детей, поскольку возросшая моральная ответственность за воспитание детей заставляет родителей соотносить свои желания о числе детей со своими материальными возможностями.

Наблюдается процесс демографического старения населения. Если в середине прошлого века возрастная структура гагаузского населения еще представляла собой прогрессивный тип, демографически «молодое» население, способное обеспечить расширенное воспроизводство, к 2004 г. возрастной тип гагаузского населения можно охарактеризовать (согласно классификации А.Г. Сундберга, Ж. Божё-Гарнье – Э. Россета и шкалы демографического старения ООН), как близкий к регрессивному, поскольку удельный вес возрастной когорты 0 – 15 лет составлял на 2004 г. 20,2%, возрастная когорта 50 лет и старше – 24, 6%. [5]

Если для большинства развитых стран мира характерно «старение сверху», как результат увеличения средней продолжительности предстоящей жизни, уменьшения смертности в старших возрастах в условиях низкой рождаемости, для гагаузского населения, как впрочем для населения РМ в целом, характерно «старение снизу», которое является результатом снижения рождаемости.

Сложившаяся возрастная структура населения уже через несколько лет приведет к значительному сокращению численности учащихся начальных школ, затем и средних, а в итоге и контингента вузовских заведений; в перспективе обусловит уменьшение численности трудоспособного населения при росте удельного веса пожилых, нетрудоспособного возраста людей, а если учесть последствия высокой эмиграции молодого трудоспособного и одновременно репродуктивного возраста населения, то возникает еще большая тревога за будущую экономическую и социальную стабильность в обществе.

Половозрастная структура населения автономии характеризуется преобладанием женского населения, составлявшего на момент переписи 51,2%, однако следует отметить, что в детском возрасте и в трудоспособном возрасте вплоть до 50 лет численно преобладает мужской контингент, перевес женского контингента наблюдается в возрасте старше 50 лет. [6] По данным Национального бюро статистики Республики Молдова в возрасте моложе трудоспособного мужской контингент по автономии составлял 11,4% всего населения против 10,8% женского контингента. В трудоспособном возрасте мужчины составляли 32,9% населения автономии, женщины – 31,4%. Мужчины старше трудоспособного возраста составляли в 2004 г. всего 4,6% населения, женщины – 8,9% - почти в два раза больше.. С возрастом разница в удельном весе среди полов ощутимее: в возрастной когорте 50 – 54 года женское население преобладает всего на 0,2%; в возрастной когорте 55 – 59 лет разница составляет 0,4%; в когорте 60 – 65 лет – 0,8%, в возрасте 65 – 69 и 70 – 74 лет соответственно 1,19% и 1,16%; в возрасте старше 75 лет разница в пользу женщин более 2%. На 1000 женщин приходилось в 2004 г. 953 мужчин. [7]

Женщин в возрасте 15 лет и старше на момент переписи 2004 г. отмечено в АТО Гагаузия 64313, что составляло 80,7% женского населения автономии, или 41,3% всего населения АТО. Женщины фертильного возраста (15 – 49 лет) составляли 53,2% от числа женщин в возрасте 15 лет и старше, удельный вес женщин старше репродуктивного возраста (50 лет и старше) был равен 27,5%. [8]

Возрастно-половая структура общества, как было отмечено, влияет на динамику демографических процессов, в первую очередь на рождаемость и естественный прирост, от нее зависят экономическая, социальная, политическая стабильность в обществе, внешнеполитическая безопасность, потому учет возрастно-половой структуры населения необходим при решении внутри- и внешнеполитических проблем. Это обязывает ученых и правительства самым серьезным образом относиться к разработке кардинальных программ и к осуществлению такой политики, которая смягчила бы последствия влияния таких демографических факторов и событий, как возрастно-половой состав населения и рождаемость, на экономическое положение, социальную и демографическую стабильность в обществе.

Примечания

1. Перепись населения, 2004 г.: Статистический сб. в 4-х томах, т.1. Демографические, национальные, языковые, культурные характеристики/Национальное бюро статистики РМ. Кишинев: Статистика, 2006, с.301.
2. Там же, с. 326.
3. рассчитано по: Субботина И.А. Динамика численности и расселения гагаузов в СССР (50-90 годы XX века)//Российский этнограф, №17, М., 1993, с.27, табл.1; Перепись населения, 2004 г.: Статистический сб. в 4-х томах, т.1. Демографические, национальные, языковые, культурные характеристики/Национальное бюро статистики РМ. Кишинев: Статистика, 2006, с.301.
4. рассчитано по: Перепись населения, 2004 г.: Статистический сб. в 4-х томах, т.1. Демографические, национальные, языковые, культурные характеристики/Национальное бюро статистики РМ. Кишинев: Статистика, 2006, с.168.
5. Там же.
6. Там же.
7. Там же.
8. Там же.

Summary

The given article presents the analysis of Gagauzian population structure in Republic of Moldova according to the age and gender groups on the basis of population census for 2004. The purpose of the research is to determine the causes of Gagauzian population "senescence" and possible consequences of this process.

CONSIDERAȚII PRIVIND DIVORȚUL LUI ALEXANDRU CEL BUN CU RYNGALLA-ANNA

Lilia ZABOLOTNAIA

Alianțele dinastice erau practicate frecvent în Evul mediu în scopul rezolvării atât a problemelor politice, cât și teritoriale. La începuturile sale Moldova ca stat depindea, în mare măsură, de relațiile polono-ungare și polono-lituaniene. Fiind antrenat în aceste relații controversate, Alexandru cel Bun folosea diverse mijloace pentru a păstra suveranitatea statală și a menține o politică de echilibru în sistemul de relații interstatale din centrul și estul Europei. În mod firesc, relațiile dinastice puteau să rezolve o parte din problemele politice ale statului, de aceea putem presupune că și căsătoria lui Alexandru cel Bun cu principesa lituaniană Ryngała-Anna, sora lui Witold¹ și vara lui Władysław II Jagiełło², a contribuit, într-o măsură oarecare, la ameliorarea situației politice din regiune, pentru domnul Moldovei interesul țării fiind mai presus decât sentimentele personale. Despre această căsătorie, direct sau indirect, a fost scris în literatura română și polonă³, dar, în opinia noastră, sunt încă unele fapte care necesită explicație. În acest studiu propunem unele considerente asupra mariajului în cauză, sau mai bine spus, asupra divorțului, în baza documentului din *Bullarium Poloniae*⁴, publicat de I. C. Filitti⁵ încă la începutul sec. al XX-lea și citat fragmentar de unii savanți istorici, document care până în prezent n-a fost tradus și comentat în limba română. Pentru prima dată în istoriografie, propunem traducerea sincronă și analiza acestui izvor istoric. Majoritatea istoricilor susțin ideea precum că motivele divorțului erau: neacceptarea religiei romano-catolice de către Alexandru cel Bun ca religie oficială și gradul trei de rudenie. Vom încerca să cercetăm această problemă din alt punct de vedere: să excludem factorul politic și să pătrundem în esența problemelor de familie – acest fapt generează întrebări.

Se știe, că Ryngała-Anna a fost a treia soție a lui Alexandru cel Bun și că ei s-au căsătorit în martie 1419⁶. Nunta s-a organizat în mare grabă, la patru luni după decesul precedentei soții Ana (2 noiembrie 1418), adică nu s-a respectat, cel puțin, termenul obligatoriu de doliu. Putem afirma, fără discuții, că la baza încheierii căsătoriei în cauză era pus doar interesul politic și această alianță dinastică urma să contribuie la rezolvarea problemei externe.

Ryngała-Anna era fiica lui Keystut și a Birutei, sora lui Witold, mare cneaz al Lituaniei între 1392-1430 și vară cu Władysław II Jagiełło. În alte lucrări publicate anterior, autorul presupune că mama lui Alexandru cel Bun a fost Anastasia Koriat⁷. Koriat și Keystut au fost frați, fiii lui Ghedemin, marele cneaz al Lituaniei (1316-1341), iar Anastasia Koriat a fost vară cu Ryngała-Anna. Deci, Alexandru cel Bun s-a căsătorit cu mătușa sa.

Este ciudat faptul că în procesul de încheiere a căsătoriei nu a fost luat în considerație acest argument.

Un alt argument în defavoarea căsătoriei în cauză este și vârsta Ryngałlei-Anna. Mai este straniu și faptul că Alexandru cel Bun, fiind bărbat tânăr și-a ales soție o femeie care era cu mult mai în vârstă și care nu putea să-i nască moștenitori. În ceea ce privește vârsta soților ea poate fi ușor calculată dacă cunoaștem vârsta părinților acestora și perioada fertilă de naștere a copiilor.

Ryngałla-Anna s-a născut înainte de anul 1382, deoarece anume acest an este indicat în izvoare ca data morții tatălui ei Keystut (1297-1382). Vârsta înaintată a tatălui ne sugerează și un alt argument. Deci, după vârsta de 80 de ani, este puțin probabil a avea copii. Mama ei, „frumoasa Biruta”, era cu mult mai tânără decât Keystut, dar moare în același an, 1382. După decesul părinților, soarta Ryngałlei-Anna a fost tragică. A rămas tutelată de fratele ei Witold. În anul 1389, s-au agravat relațiile dintre Witold și Swidrigaillo, care luptau pentru putere, atingând apogeul. Verii se aflau în pragul unui război, de aceea Ryngałla-Anna este trimisă de fratele ei în calitate de ostatic la Konrad Tölnier, Marele magistrul al Teutonilor⁸. În anul 1392 ea este răscumpărată de viitorul ei soț Henryk Siemowitowicz, fiul cneazului Mazoviei-Siemowit al III-lea. Peste un an rămâne văduvă pentru aproape un sfert de secol, până când combinațiile politice ingenioase au adus-o în Moldova⁹. Deci, dacă presupunem că în anul 1392 ea avea aproximativ 14-17 ani, atunci în 1419 avea mai mult de 40 de ani. În acele vremuri, femeia trecută de 30 de ani deja era considerată bătrână.

În privința vârstei lui Alexandru cel Bun, de asemenea nu știm cu exactitate câți ani avea la încheierea acestei căsătorii, dar vom face un simplu calcul. A obținut domnia în anul 1400, la o vârstă de majorat, când era capabil să cârmuiască țara, adică avea nu mai puțin de 17-20 de ani. În istoriografia română, deocamdată nu s-a stabilit cine a fost prima soție a lui Alexandru cel Bun și când s-a căsătorit, se știe doar că ea a decedat în 1405. Din a doua căsătorie, Ilie, „întâiul-născut”, se naște la 20 iulie 1409¹⁰. A doua soție moare în 1418, la 2 noiembrie și, în mare grabă, Alexandru cel Bun se căsătorește a treia oară cu Ryngałla-Anna, la începutul anului 1419. Deci, putem să presupunem că în 1419 Alexandru cel Bun avea între 35-40 de ani, considerându-se pentru un bărbat, floarea vârstei.

Din estimările noastre aproximative rezultă că diferența de vârstă între Alexandru cel Bun și Ryngałla-Anna era considerabilă, cam de 10 ani. Dar această căsătorie n-a durat mult timp. În literatura istorică română se menționează că în primele luni ale anului 1420, adică peste un an, Ryngałla-Anna se adresează către papa de la Roma, Martin al V-lea (1417-1431), cu o cerere de divorț drept motiv invocând faptul precum că Alexandru cel Bun nu ar accepta convertirea în credința romano-catolică. Al doilea motiv, bine cunoscut în istoriografie, este rudenii lor de gradul al treilea. În iulie 1421, papa Martin al V-lea a acceptat divorțul, declarând căsătoria între Ryngałla-Anna și Alexandru cel Bun nelegitimă.

Propunem textul integral al acestui răspuns cu explicația unor fragmente importante ce țin de primul divorț în casa domnească și consecințele lui.

„Lui Ioan episcopul Moldovei: „Din partea ta... petiția conținea că femeia nobilă Ringola, ducesa Valahiei Mici ale d., a cărei Credință lui Hristos este declarată, pe drept în inimă gândind, ...pe bărbatul nobil Alexandru, ducele Grecilor, care de ritul neamului în acest caz a rămas legat, după cum rămîne, de la devierea greșelii sale la calea dreptei justiții poate fi întors, cum același duce, care cu sus-numita

aceeași ducesă era în grad de rudă apropiată, în plus nici aceasta cu dispensă de căsătorie obținută prin cuvintele legitime ale prezentei cu știință a atras asupra sa și cealaltă legătură trupească a primit hotărârea excomunicării de asemenea și în general promulgată alături de aceasta spre a se arunca... Și deși ducesa zisului duce după încheierea căsătoriei prin această măsură împrejmuită, îndată ce la Credința lui Hristos s-ar întoarce și de riturile sus-numite ar renunța, ar solicita cu grijă, totuși însuși ducele... acel a îmbrățișa nu a dorit, nici speranță nu există, că în viitor la recunoașterea adevăratei Credințe prin însăși ducesă să poată să-l readucă...”

Este încredințat, îndată ce faptele le află și dacă prin cercetare astfel a fost găsit, căsătoria sus-zisă a fost și este declarată fără valoare. **Martin etc. Vrednicului de cinste Ioan episcop al Moldovei mîntuire etc.** Scaunul apostolic cu această bunătate precaută ți-a cedat cu plăcere, ca de drumul justiției să nu se îndepărteze și să nu se afunde, cu atenție să te uiți la mîntuirea sufletelor tale. Petiția arătată de curînd din partea ta cu înțelepciune conținea că femeia nobilă Ringola, ducesa Valahiei mici, diecezei tale, a cărei credință lui Hristos este declarată, pe drept în inimă gîndind, pentru de altfel lucrarea pietății, nu va fi foarte mică pentru a ei rătăcire reducerea greșalei sale, și de îndată ce pe bărbatul nobil Alexandru, ducele grecilor, care de ritul poporului a rămas legat, după cum rămîne, la calea dreaptă de la devierea greșelii sale poate fi întors, cum același duce, care cu sus-numita aceeași ducesă în gradul trei de rudenie, era unit nul, fără dispensă de la sediul apostolic obținută, căsătoria cu știință a atras prin cuvintele legitime ale prezentei, și cealaltă legătură trupească, a primit sentința excomunicării, în general promulgată spre a se arunca alături de aceasta. Și după cum aceeași reclamație lega, cu toate că însăși ducesa zisului duce, după contractul căsătoriei în acest mod fu împrejmuită, la credința lui Hristos s-ar întoarce și s-ar lăsa de riturile sus-zise, ar solicita cu grijă, totuși însuși ducele care nu se gîndește la mîntuirea sa, să îmbrățișeze nu a dorit, nici speranță nu există că în viitor la recunoașterea adevăratei credințe prin însăși ducesă să poată să fie readus. De aceea din partea ta nouă cu umilință ni s-a implorat ca asupra acestei sus-zise ducese un remediu oportun, socotit demn de bunătatea apostolică să i se vadă. Noi așadar observînd că este așa, sus-numita ducesă nu poate cu Alexandru al ei să conviețuiască cu excepția jignirii [C]reatorului, a ta în această parte, decăzutei înrudiri a tale, de care, pedepse, acestor și altor, ce special în buna credință a lui Dumnezeu le vom obține, prin scriere apostolică dăm și încredințăm până unde asupra premiselor cercetate, autoritatea noastră e respectată cu adevăr[at] și dacă prin anchetă aceasta va fi descoperit, în acest caz confidenței tale împovărăm, căsătoria numită a fost și este nulă declarată. Dat în... Iulie anul al treilea”¹¹.

Așadar, după cum observăm din text, papa Martin al V-lea da răspunsul nu Ryngałlei-Anna, ci lui „**Ioan episcopul Moldovei**”: **„Din partea ta... petiția conținea”**. Acest fapt demonstrează, în primul rând, că problema divorțului dintre Alexandru cel Bun și Ryngałla-Anna, cu mare probabilitate, era abordată de ambele părți și, în al doilea rând, că toate problemele ce țineau de familia voievodală, erau în vizorul bisericii. Țara Moldovei în perioada dată nu avea codice de legi scrise, sistemul juridic bazându-se pe **dreptul cutumiar** sau **obiceiul pămîntului**. Desfacerea căsătoriei presupunea un proces complicat și îndelungat. Era o procedură ce ținea de anumite reguli și obiceiuri și se soluționa, în exclusivitate, de biserică.

În document sunt evidențiate îndeosebi motivele divorțului, printre care papa Martin al V-lea subliniază că această căsătorie era încheiată „**fără dispensă de la sediul apostolic obținută**”, adică nu fusese înaintată cererea de binecuvîntare a căsătoriei în cauză.

Alt motiv al divorțului, apartenența Ryngałlei-Annei la religia romano-catolică, „*că femeia nobilă Ringola, ducesa Valahiei Mici ale d., a cărei Credință lui Hristos este declarată, pe drept în inimă gândind*” și nedorința trecerii în această credință a lui Alexandru cel Bun, „*bărbatul nobil Alexandru ducele Grecilor... totuși care nu se gândește la mântuirea sa, să îmbrățișeze nu a dorit, nici speranță nu există că în viitor la recunoașterea adevăratei credințe prin însăși ducesă să poată să fie readus*”.

Dar unul dintre cele mai solide argumente de divorț era că Alexandru cel Bun și Ryngaळा-Anna, „*sus-numita aceeași ducesă era în grad de rudă apropiată*”, fiind indicat și gradul de rudenie, „*gradul trei de rudenie*”. Acest fapt confirmă presupunerea noastră că, probabil, Alexandru cel Bun a fost nepotul lui Ryngaळा-Anna, care era vară cu mama lui. (vezi Tabelul general).

Până la urmă, desigur, papa Martin al V-lea a luat decizia să declare nulitatea căsătoriei acesteia: „*căsătoria numită a fost și este nulă declarată. Dat în... Iulie anul al treilea*”.

În acest context, merită să menționăm că, divorțând de Ryngaळा-Anna, Alexandru cel Bun i-a lăsat pământuri din domeniile sale și o pensie. La 13 decembrie 1421 Alexandru cel Bun îi dăruie „Târgul Siret și Volohovățul și cu satele și cătunele, cu morile și cu iazurile și cu vămile și plățile și cu dările...”¹². În document se menționează rudenția Ryngaळei-Anna cu familia regală polono-lituaniană: „...sora domnului nostru, Craiul Poloniei și altor țări și a marelui cneaz...Witold, fosta soție a noastră”. Alexandru cel Bun îi acordă și o pensie anuală: „...în fiecare an șase sute de ducăți de aur sau galbeni roși ungurești”¹³.

În încheiere, aducem în discuție unele momente controversate. Documentul ne demonstrează că divorțul a fost justificat din două considerente: gradul al treilea de rudenie și refuzul de convertire la romano-catolicism al lui Alexandru cel Bun. După toate probabilitățile, la încheierea căsătoriei se știa despre această rudenie apropiată și imposibilitatea înființării unei familii din punctul de vedere al continuării dinastice, deoarece Ryngaळा-Anna la vârsta ei nu putea să aibă copii. Cel de al doilea motiv al divorțului la fel nu poate fi justificat definitiv. Nu este clar cum au fost cununați domnul ortodox cu doamna romano-catolică, în ce rit bisericesc și de ce era nevoie să treacă la romano-catolicism Alexandru cel Bun. În Moldova, în perioada cercetată, toți credincioșii de alte confesiuni aveau libertăți oficial oferite de domn. Religia romano-catolică nu era interzisă. O confirmare în plus este „răscumpărarea” oferită de domn la divorț. Alexandru cel Bun i-a oferit Ryngaळei-Anna Siretul, unul dintre cele mai populate de catolici orașe din Moldova medievală, cu biserică catolică construită în timpul Margaretei-Muşata, bunica lui.

Având în vedere mărturiile documentare și unele argumente pe care le-am propus spre examinare în acest articol, considerăm că totuși acest „mariaj de rudenie bizară”, provoacă mai multe întrebări decât răspunsuri: 1) de ce a fost încheiată căsătoria în grabă; 2) de ce nu s-a luat în considerație vârsta; 3) de ce nu s-a cerut dispensa papei de la Roma; 4) de ce imediat după nuntă Ryngaळा-Anna apelează la papa de la Roma și cere divorț și de ce nu a desfăcut căsătoria Alexandru cel Bun; 5) de ce Ryngaळा-Anna insistă la trecerea în romano-catolicism a lui Alexandru cel Bun; 6) de ce, obținând divorț în timp foarte scurt, peste doi ani după nuntă, în 1421, Ryngaळा-Anna, s-a ales cu pensie și pământuri din domeniul domnesc.

Iohanni episcopo Muldaviensi: „Pro parte tua... petitio continebat, quod nob. mulier Ringola ducissa Minoris Walachiae tuae d., quae Fidem Christi profitetur, pie in corde recogitans, ... ut nob. virum Alexandrum ducem Graecorum, qui ritui gentilium tunc inhaerebat, prout inhaeret, a suis errorum deviis ad semitam rectam iustitiae revocare posset, cum eodem ducem, qui praefatae ducissae Illo affinitatis gradu coniunctus erat, nulla super hoc a SA dispensatione obtenta matrimonium per verba legitime de praesenti scienter contraxit illudque carnali copula consumavit sententiam excommunicationis in tales generaliter promulgata propter ea incurrando... Et quamvis ipsa ducissa dictum ducem post contractum matrimonium huius modi saepius, ut Fidem Christi reciperet et ritus praefatos a se abiceret, solicitaverit diligenter, ipse tamen dux... illud amplecti noluit, nec spes existat, quod in futurum ad agnitionem verae Fidei per ipsam ducissam reduci possit...” Mandatur, ut super praemissis inquirat et si per inquisitionem ita esse reperit, matrimonium praedictum fuisse et esse nullum declaret. XXX.	Lui Ioan episcopul Moldovei: „Din partea ta... petiția conținea că femeia nobilă Ringola ducesa Valahiei Mici ale d., a cărei Credință lui Hristos este declarată, pe drept în inimă gândind, ...pe bărbatul nobil Alexandru ducele Grecilor, care de ritul neamului în acest caz a rămas legat, după cum rămâne, de la devierea greșelii sale la calea dreptei justiții poate fi întors, cum același ducem, care cu sus-numita aceeași ducesă era în grad de rudă apropiată, în plus nici aceasta cu dispensă de căsătorie obținută prin cuvintele legitime ale prezentei cu știință a atras asupra sa și cealaltă legătură trupească a primit hotărârea excomunicării de asemenea și în general promulgată alături de aceasta spre a se arunca... Și deși ducesa zisului ducem după încheierea căsătoriei prin această măsură împrejmuită, îndată ce la Credința lui Hristos s-ar întoarce și de riturile sus-numite ar renunța, ar solicita cu grijă, totuși însuși ducele... acel a îmbrățișa nu a dorit, nici speranță nu există, că în viitor la recunoașterea adevăratei Credințe prin însăși ducesă să poată să-l readucă...” Este încredințat, îndată ce faptele le află și dacă prin cercetare astfel a fost găsit, căsătoria sus-zisă a fost și este declarată fără valoare.
Martinus etc. Venrabili fratri Iohanni episcopo Moldaviensi salutem etc. Sedis apostolice circumspecta benignitatis ea tibi libenter concedit que iusticie tramitem non excedunt et subditorum tuorum animarum salutem respicere dinoscuntur. Sane nuper pro parte tua nobis exhibita petitio continebat quod nobilis mulier Ringola ducissa minoris Walachiae tue diocesis que fidem Christi profitetur pie in corde recogitans inter cetera opera pietatis non fore minimum errantem a suo errore reducere, et ut nobilem virum Alexandrum ducem Graecorum qui ritui gentilium tunc inherebat prout inhaeret a suis errorum deviis ad semitam rectam iusticie revocare posset cum eodem ducem, qui praefate ducissae tercio affinitatis gradu conjunctus erat nullo super hoc a sede apostolica dispensatione obtenta, matrimonium per verba legitime de presenti scienter contraxit, illudque carnali copula consumavit sententiam excommunicationis in tales generaliter promulgatam propterea incurrando. Et sicui eadem petitio subjungebat quamvis ipsa ducissa dictum ducem post contractum matrimonium huius modi sepius ad fidem Christi reciperet et ritus prefatos a se abiceret solicitaverit diligenter, ipse tamen dux sue salutis immemor illud amplecti noluit nec spes existit quod in futurum ad agnitionem vere fidei per ipsam ducissam reduci possit. Quare pro parte tua fuit nobis humiliter supplicatum ut super hoc prefate ducisse de oportuno reemdio providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur considerantes quod si est ita prefata ducissa non potest cum eodem Alexandro cohabitare absque contumelia creatoris, tuisin hac parte supplicationibus inclinati fraternitati tue de qua in hiis et aliis specialem in Domino fiduciam obtinemus, per apostolica scripta committimus et mandamus quatinus super praemissis inquiras auctoritate nostra diligentius veritatem et si per inquisitionem huiusmodi ita esse repereris super quo tuam conscientiam oneramus, matrimonium predictum fuisse et esse nullum predicta auctoritate declares. Datum Florentie Kalendis Iulii anno Tercio. Franciscus XXX Deagello 1. <i>Bullarium Poloniae</i>, IV, p. 129, documentul 690. 2. I. C. Filitti, <i>Din arhivele Vaticanului</i>, I, București, 1913, pp. 34-36.	Martin etc. Vrednicului de cinste Ioan episcop al Moldovei mintuire etc. Scaunul apostolic cu această bunăteate precaută și-a cedat cu plăcere, ca de drumul justiției să nu se îndepărteze și să nu se afunde, cu atenție să te uiți la mintuirea sufletelor tale. Petiția arătată de curînd din partea ta cu înțelepciune, conținea că femeia nobilă Ringola ducesa Valahiei mici, diecezei tale, a cărei credință lui Hristos este declarată, pe drept în inimă gândind, pentru de altfel lucrarea pietății, nu va fi foarte mică pentru a ei rătăcire reducerea greșalei sale, și de îndată ce pe bărbatul nobil Alexandru ducele grecilor, care de ritul poporului a rămas legat, după cum rămâne, la calea dreaptă de la devierea greșelii sale poate fi întors, cum același ducem, care cu sus-numita aceeași ducesă în gradul trei de rudenie, era unit nul, fără dispensă de la sediul apostolic obținută, căsătoria cu știință a atras prin cuvintele legitime ale prezentei, și cealaltă legătură trupească, a primit sentința excomunicării, în general promulgată spre a se arunca alături de aceasta. Și după cum aceeași reclamație lega, cu toate că însăși ducesa zisului ducem, după contractul căsătoriei în acest mod fu împrejmuită, la credința lui Hristos s-ar întoarce și s-ar lăsa de riturile sus-zise, ar solicita cu grijă, totuși însuși ducele care nu se gîndește la mintuirea sa, să îmbrățișeze nu a dorit, nici speranță nu există că în viitor la recunoașterea adevăratei credințe prin însăși ducesă să poată să fie readus. De aceea din partea ta nouă cu umilință ni s-a implorat ca asupra acestei sus-zise ducese un remediu oportun, socotit demn de bunăteatea apostolică să i se vadă. Noi așadar observînd că este așa, sus-numita ducesă nu poate cu Alexandru al ei să conviețuiască cu excepția jignirii [C]reatorului, a ta în această parte, decăzutei înrudiri a tale, de care, pedepse, acestor și altor, ce special în buna credință a lui Dumnezeu le vom obține, prin scriere apostolică dăm și încredințăm pînă unde asupra premiselor cercetate, autoritatea noastră e respectată cu adevăr[at] și dacă prin anchetă aceasta va fi descoperit, în acest caz confidenței tale împovărăm, căsătoria numită a fost și este nulă declarată. Dat în... Iulie anul al treilea. Franciscus XXX Deagello 1. <i>Bullarium Poloniae</i>, IV, p. 129, documentul 690. 2. I. C. Filitti, <i>Din arhivele Vaticanului</i>, I, București, 1913, pp. 34-36.

Note

¹ Witold (1350-1430), Mare cneaz al Lituaniei (1392-1430).

² Jagiełło (1351-1434), Mare cneaz al Lituaniei (1377-1401), Władysław II Jagiełło, rege al Poloniei (1386-1434).

³ N.Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921; C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Chișinău, 1991; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1990; Șt. S. Gorovei, *Mușatinii*, Chișinău, 1991; Idem, *Alianțele dinastice ale domnitorilor Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în *România în istoria universală*, vol. II (I), Iași, 1987; C. Rezachevici, *Ringala-Ana. Un epizod în relațiile moldo-polono-lituanene din vremea lui Alexandru cel Bun*, în *Revista de istorie*, XXXV (1982), nr.8; R. Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, XX (1973); Zd. Spieralski, *Awantury moldawskie*, Bălți, 2001 (ediție în limba rusă); Gh. Punga, *Din nou despre Ringala, soția lui Alexandru cel Bun*, în *Studii de istorie medievală și de științe auxiliare (I)*, Iași, 1999, p. 35-43.

⁴ *Bullarium Poloniae*, IV, p. 129, documentul 690.

⁵ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. Documentele politice (1526-1788)*, I, București, 1913, p. 34-36.

⁶ L. Zabolotnaia, *Raporturile dinastice și rolul „diplomației de mariaj” în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea-mijlocul secolului al XVII-lea*, Chișinău, 2004, p. 49.

⁷ *Ibidem*, p. 48.

⁸ Вильям Урбан, *Тевтонский орден*, Москва, 2007, p. 114. Vezi: www.fictionbook.ru/ru/author/urban_vilyam/tevtonskiyi_orden/ - 37k -

⁹ Zd. Spieralski, *Awantury moldawskie*, p. 19.

¹⁰ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 159.

¹¹ *Bullarium Poloniae*, IV, p. 129, documentul 690.

¹² *Documente privind istoria României, A. Moldova. Veacul XIV-XV*, vol. I, București, 1954, p. 42-43; *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II, Chișinău, 1975, p.41-44 (doc. nr. 6).

¹³ *Ibidem*.

Summary

„Considerations regarding the divorce of Alexander the Kind with Ryngalla-Anna”.

In the questioned study there are presented several considerations concerning the divorce of Alexander the Kind with Ryngalla-Anna, on the basis of the *Bullarium Poloniae* document. This document was published by I. C. Filitti since the beginning of the XX century and half cited by the historians, although until the actual moment it hadn't been neither translated nor discussed in Romanian, fully. One could propose for the historiographic data, a synchronized translation and the analysis of the historic source.

**DOCUMENTE INEDITE DE LA SFÂRȘITUL
SEC. AL XVIII-LEA PRIVITOARE LA TÂRGUL
VADUL RAȘCOV DIN JUDEȚUL SOROCA**

Larisa SVETLICINĂ

În Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.) în fondul “Direcția proprietăților duhovnicești străine în Basarabia” (F. 125, inv. 4), pe lângă nenumăratele file îngălbenite de vreme și apăsate de greutatea prafului secular, am avut marea satisfacție să depistez un număr considerabil de hrisoave vechi, care așteptau lumina tiparului mai bine de 200 de ani.

“Direcția proprietăților duhovnicești ...” a fost înființată în 1864 și se afla în subordinea Ministerului Proprietății de Stat. În 1903 a trecut sub jurisdicția Ministerului Agriculturii și Proprietății de Stat. Ulterior materialele au fost depozitate în A.N.R.M. Dosarele¹ care ne-au atras atenția conțin materiale privitoare la transmiterea în proprietatea vistieriei de stat a domeniilor mănăstirilor de peste hotare, starea moșiilor arendate, despre dările prestate în folosul mănăstirilor, tranzacțiile de arendă, perceperea dijmelor de pe pământurile mănăstirești, examinarea litigiilor funciare, stabilirea hotarelor dintre moșiile mănăstirilor și satele vecine etc.

Aici punem la dispoziția cercetătorilor istorici câteva hrisoave domnești și acte particulare inedite privind târgul Vadul Rașcov din județul Soroca, care aparținea mănăstirii Golia, închinată mănăstirii Vatoped de la muntele Athos. Târgul Vadul Rașcov este o localitate din dreapta Nistrului atestată documentar din 1608. Localitatea cu timpul a obținut titlul de târg. Actele prezentate elucidează anumite procese social-economice ale societății de la sfârșitul sec. al XVIII-lea.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu înlăturarea primejdiei tătare de la Nistru, ia o vastă amploare dezvoltarea orașelor și târgurilor așezate în acest spațiu: Orhei, Rașcov, Soroca, Otaci etc. Aceste târguri, lărgindu-se, cuprind spații ale proprietarilor de pământ pe care erau așezate. În orașe se stabilesc negustori, îndeosebi evrei, veniți din Polonia, armeni etc. Proprietarii acestor târguri cer de la locuitori nu numai plata dijmei obișnuite din toate produsele, ci și dări specifice unor centre comerciale, cum ar fi plata pentru vânzarea vinului, comerțul cu animale, trecerea cu podul umblător peste Nistru etc. În fiecare târg aceste taxe erau percepute divers. Târgoveții cereau domnului Țării unificarea modului de percepere a taxelor în toate târgurile marginale.

Un exemplu al contradicțiilor dintre stăpânii orașelor și târgoveți este certificat într-un set de documente referitoare la târgul Rașcov, emise în anii 90 ai sec. al XVIII-lea. La acel moment, după cum am menționat mai sus, moșia Rașcovului aparținea mănăstirii Golia.

Până la reglementarea de către domnie a relațiilor dintre stăpâni și târgoveți, aceștia din urmă vindeau liber băuturile, dând mănăstirii venitul respectiv. O parte din reprezentanții târgoveților au hotărât, conform unei înțelegeri cu mănăstirea, să plătească o anumită sumă anuală. Dar nu toți târgoveții au căzut de acord cu suma negociată. Drept urmare, au fost trimiși reprezentanți la Divan pentru a renegocia aceste tranzacții, fapt reflectat în mai multe hrisoave din acest set. Respectiv au provocat litigii și mărirea taxelor percepute de la iarmaroace, căsăpării și din brudină. Acestea l-au determinat pe Alexandru Callimachi, domnul Țării Moldovei (1795-

1799), să stabilească printr-un hrisov din 1796, august 18, mărimea taxelor achitate la perceperea acestor vămi. În acest document este expusă mărimea brudinei, căsăpăriei, mortasipiei (plată pentru vânzarea la iarmaroace a animalelor destinate exportului). Toate aceste dări se percepeau, după cum se specifică în document, conform acelorași privilegii “precum să ia (de la târgoveți – n. n.) la Movilău și la Soroca, la Bălți și la alte târguri de pe margine”. Până acum această taxă de mortasipie aparținea vamei domnești, iar, conform acestui hrisov, domnul o dă mănăstirii Golia pentru a fi percepută de la iarmaroace.

Ne-am oprit numai la câteva momente descrise în actele prezentate, celelalte lăsându-le la discernământul cercetătorilor istorici interesați de trecutul Țării Moldovei, să decidă care este valoarea acestor file, trecute prin pârjolul istoriei și ajunse până la noi mai bine de peste două decenii.

1792 noiembrie 18 – Târgoveții creștini din târgul Vad Rașcov dau lui Dumitru cojocar, lui Ursachi al lui Milea blănar o adeverință pentru ai reprezenta unde va fi necesar pentru a rezolva conflictul cu mănăstirea Golia, care nu le permite să vândă băutură, deoarece n-au cumpărat orânda.

Vad Rașcov.

Adică noi târgoveți creștini mărturiia noastră la mâna lui Dumitru cojocar și lui Ursachi al lui Milea blănar, carii sînt tot din târgu nostru, precum să știe că dinainte vreme de când sîntem noi trăitori aici, n-am avut niș un fel de dare pentru pricina băuturii. Iar viind cu cali în Țara Moldovii s-au făcut orânda de să vîndi numai băutura celui de cumpără orânda de la sfînta mănăstire Golii și noi nu avem voie a vinde nici un fel de băutură, ca să ne chivirnisim și noi casile noastre și să ne dăm dăjdiile noastre. Pentru aceasta, dar, am dat această încredințată mărturiia noastră la mâna acestor mai sus arătați ca oriunde va arăta-o și va jălui și să ție în samă și pentru adevărată credință ne-am iscălit.

1792 noiem(brie) 18

Eu, Vasile, staroste de cojocari cu toată breasla me.

Eu, Mihăilă, staroste de ciobotari cu toată breasla me.

Eu, Sandu Sirabu bătrînu.

Eu, Parfenie bătrînu.

Eu, Vasile Solonaru.

Și noi toți târgoveții creștini i armeni.

... <o semnătură în l.greacă>.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.38-38 verso.

1792 decembrie 12 – Alexandru Moruzi, domnul Țării Moldovei, în baza examinării pricinii dintre târgoveții târgului Rașcov și mănăstirea Golia, stăpîna a târgului, determină volumul dărilor pe care sînt obligați să le presteze târgoveții în favoarea mănăstirii.

Io Alexandru Moruzi voievod, bojiin milostiiu, gospodari Zemli Moldavscoi.

Să faci știre cu această carte a domnii mele, că prin jaloba ci ni-au dat cuvios rugătoriul nostru Mitrofan, arhimandritul egumen mănăstirii Golăi, au arătat precum că această sfîntă mănăstire la ținut Sorociei, ari o moșii, anumi Rașcovul, pe care să află și târgu Rașcovul, și locuitorii târgoveți, de la o vreme, obicinuindu-se a vîndi numai a lor băutură, mănăstire să păgubești de acest venit. Pentru cari au cerut să aibă dreptati, ca numai a mănăstirii băutură să s(ă) vînzii, iar aceia tot să fii opriți. De altă parte, prin deosăbită jalobă, ce-au dat domnii mele și toți lăcuitorii târgoveți din

târgul acesta Rașcovul, au arătat înpotrivă, iarăș, precum că la locul acela, undi ei să află cu lăcuința, lipsindu alte aleșverișuri spre a lor chivernisală, toată hrana lor, mai ales razimă numai la vânzare băuturilor și, că de să va faci o hotărâri ca aceasta, ca să să aibă numai mănăstirea supt zaptul său toată băutura loru, apoi, li să pricinuiești ce disăvârșit pagubă și stricăciune.

Deci, cu toati că la alt târgu din țara aceasta, ce sînt făcute pe moșii mănăstirești și boierești, s-au așezat venitul orânzilor prin domneștili noastre hrisoave cu alte chipuri, să s(ă) urmezi și să s(ă) plătească la stăpânii moșiilor, precum s-au socotit. Dar, cât pentru orânda de la târgul acesta Rașcovul, văzindu-se și de o parte și de alta atâte pricini de jalobă și, nesuferind domnia mea, ca să s(ă) plângă vreo parte mai mult, cum ar fi asuprit piste dreptati, s-au rânduie pe amândoaî părțile cu jalobili lor la al nostru cinstit și credincios boieriu, dumnealui Neculai Rosăt vel logofăt, undi al noastră domnească poroncă au fost, ca numiții târgoveți să ste să s(ă) așezi și să s(ă) învoiască cu egumenul mănăstirii pentru orânda a orici fel di băutură vor vindi ei acolo pe moșiia aceasta a mănăstirii târgul Rașcovul. Acum, dar, dumnealui vel logofăt ne-au înștiințat, cum că numiții târgoveți s-au așezat cu egumen(ul) mănăstirii, ca să plătească ei la mănăstiri pe tot anul câte patru sute lei, nesmintit în toată vreme și orânda a toată băutura, adică vinu, rachiu, i med, și beri, să fii numai a lor a tuturor târgoveților, iar mănăstire mai mult să nu aibă nici o ceriri asupra orânzii, decât acei câte 400 lei pe tot anul să-i ia de la târgoveți. Cu cari așia s-au priimit și s-au mulțumit atât egumenu mănăstirii, cum și numiții târgoveți, cari așezare după ce de cătră amândoaî părțile s-au primit.

Iată, dar, că și printr-această a noastră domniască carte întărim ca așe întocma în toată vreme să s(ă) păzască așezare aceasta, atât despre egumănu mănăstirii, cum și despre numiții târgoveți și mai mult asupra orânzii să nu să supere cu cerire târgoveții despre egumenu mănăstirii. Iar pâine, carne și lumânări să fii neopriți a vindi la fiișticarii, fără a nu fi supărați supt nici un fel de cerire despre egumenu mănăstirii, fiind toati acești pentru folosul veșuitorilor orășeni. Apoi, afară din banii orânzii, ci să arată mai sus, să aibă mănăstire a lua pe tot anul și câte un leu de tot gospodariul, bezmănul locului, case sau de dughiană, ci vor fi pe locul mănăstirii cum și dejma obicinuită de la câmpu, încă să aibă a lua de pi la toți din toate de a zecea, pe obicei și după hotărâre ponturilor, ci sint în visterii cu pecete gospod. Drept aceiia, toate aceste așe întocma să s(ă) urmezi și să s(ă) păzască, nestrămutat în toată vremea. Și carte aceasta a domnii mele asupra tuturor acestora să fii de întăritură statornică și neclintită nici odinioară, cari s-au întărit și cu al noastră domnească pecete, cari carte s-au dat la mâna târgoveților de Rașcov, după care îndatoriți să fii ei a urma la toati întocma.

1792 dechem(brie) 12.

Io Alexandru Muruzi voievod <m.p.>.

Procit vel logofăt.

A.N.R.M., F.125, R.1455, P.66-66 verso. Original Pecete domnească octogonală aplicată în chinovar. Tot acolo o copie din 1813 martie 14 și o traducere în limba rusă de cancelarie.

[illegible][illegible]

22/10/2019

1793 mai 30 – Mitrofan, arhimandrit și egumen al mănăstirii Golia, roagă pe domnul țării să emită o carte domnească prin care să-i oblige pe negustorii străini, care vin la iarmaroace în zilele de târg din târgul Rașcov, ținutul Soroca, să dea venitul ce se cuvine mănăstirii ca stăpână a târgului.

Preînălțate doamne.

Jăluiesc mării tale că sfânta mănăstire Golia are la ținut Sorocai o moșie, pe care să află și târgu, anume Rașcov, și fiindcă la alte târguri, ce sînt la acel ținut, să urmează de stăpânii moșii după cum arată în condica Divanului iară mănăstire se păgubește de multe vinituri, neputînd lua de la cei ce stau împotriva obicinuitul venit al moșiei. Osăbit, că negustorii străini, ce vin la numitul târg la zile de iarmaroace și la zile de târg, nu numai că nu să supun a plăti obicinuitul venit al moșiei, ce plătesc la alte târguri pi acolo, ce încă stau și împotriva târgoveților ot Rașcov, că nu vin să să pui toți cu marfa ce au în ulița negustorilor, în vreme când vin la zile de târg, ce stau la alt loc, la cari esti de mari păgubiri și stricăciuni negustorilor șazători ot Rașcov, închizându-le alișverişurile lor, cum și mănăstirii esti de păgubiri, când din pricina lor să va întâmpla strecăciune târgului, după cum au și început unii din negustori a-și lăsa casile și dughenile, mutându-se la alte târguri. Și mă rog ca să fii mila înălțimii tale, ca să s(ă) dea cu luminată carte gospod deșchisă mănăstirii ca să o dăm în mîna vechilului, ce-l avem acolo, ca să poată lua de la negustori streini ce a fi mila și poronca înălțimii tale, în vreme când vor veni la iarmaroc, cum și ca să-i poată tragi în târg în ulița negustorilor, ca să nu să dea păgubire mănăstirii nici stricăciuni târgoveților. Și mare pomană va fi înălțimii tale.

Al mării tale rugători către dumitale pentru sănătate înălțimii tale, Mitrofan arhimandrit și egumen mănăstirii Galata.

<Inscripție făcută de altă mână>: Dumnealui vel log(ofă)t să facă carte cătră is(pravnici), ca să înștiințazi pre largu cum au fost obiceiul din vechi și ce rău mare este acum și cu ce chip să poate pune la cale.

(17)93 mai 30.

Donici clucer <m.p.>.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.68-68 verso. Original.

1793 septembrie 7 – Costantin mare ban scrie domnului că în urma cercetării pricinii dintre târgoveții din Rașcov și egumenul mănăstirii Golia referitoare la plata orîndeii le-a stabilit ziua vadelii de 22 septembrie pentru a se prezenta la Divan.

Preînălțate doamne.

Pre jaloba ce au dat înălțimii tale Mitrofan arhimandrit și egumen mănăstirii Golai, au arătat că după așezare, ce au făcut cu târgoveții din Rașcov, de la acest ținut al Sorocai, fiind moșie mănăstirii pre luminate cărți gospod de la mările sa Alexandru Moruzi v(oie)vod, din let 1792 dechev(rie) 12, s-au hotărât ca să dea târgoveții câte patru sute de lei pe an mănăstirii și să aibă voie a vindi toți băutură neopriți de nimeni, adică vin, rachiu, med, bere. Și acum nu s-ar fi supuind a plăti banii, ne-au adus luminată cartea înălțimii tale, din 26 zile a trecutii luni mai, întru cari ni să poroncești de cătră înălțimea ta, ca să aducem față pe frunțașii din târgul Rașcovului și să facim cu amărunt cercetare pricinii aceștie și, fiind adivărată jaloba egumenului, să-i apucăm și să-i împlinim banii de la dînșii, după așezare de au făcut, și să-i dăm în mîna

vechilului mănăstirii. Pentru care vei ști, înălțimea ta, că însuși viind în târgul Rașcovului, i-am strâns pe toți, de față fiind și vechilul mănăstirii, i-am apucat pe toți ca să-mi arăte adivăr pentru tocmala și așezare lor; și ei au dat seamă, că adivărat s-au făcut această tocmală și așezari, după cum au arătat egumenu pre jaloba, ce au dat cătră înălțimea ta. Dar n-au fost cu voie și priimire jidovilor, ci numai creștinii o au făcut aceasta, triimețind spre această așezare din partea lor pe un Dumitru Sârbul, care după ce au venit cu luminată carte gospod de așezare și învoiala, ce au făcut cu egumenu, nepriimind ei cu toții, atât jidovii cum și moldovenii, el au fugit cu tot din Rașcov, împreună luând și carte de așezare; și s-au vrut ca de iznoavă să margă la egumen, să facă diosăbit așezare, fiindcă nu se pot învoi jidovii cu creștinii; și când nici cu egumenu nu să vor putea învoi, să iasă înainte luminatului Divan, să li să facă hotărâtă așezare. Și li s-au pus soroc, ca la 22 de zile a curgătoarii luni săptemvrie, să să afle toți la luminat Divan. Și n-am lipsit a înștiința pe înălțimea ta.

1793 săptev(rie) 7.

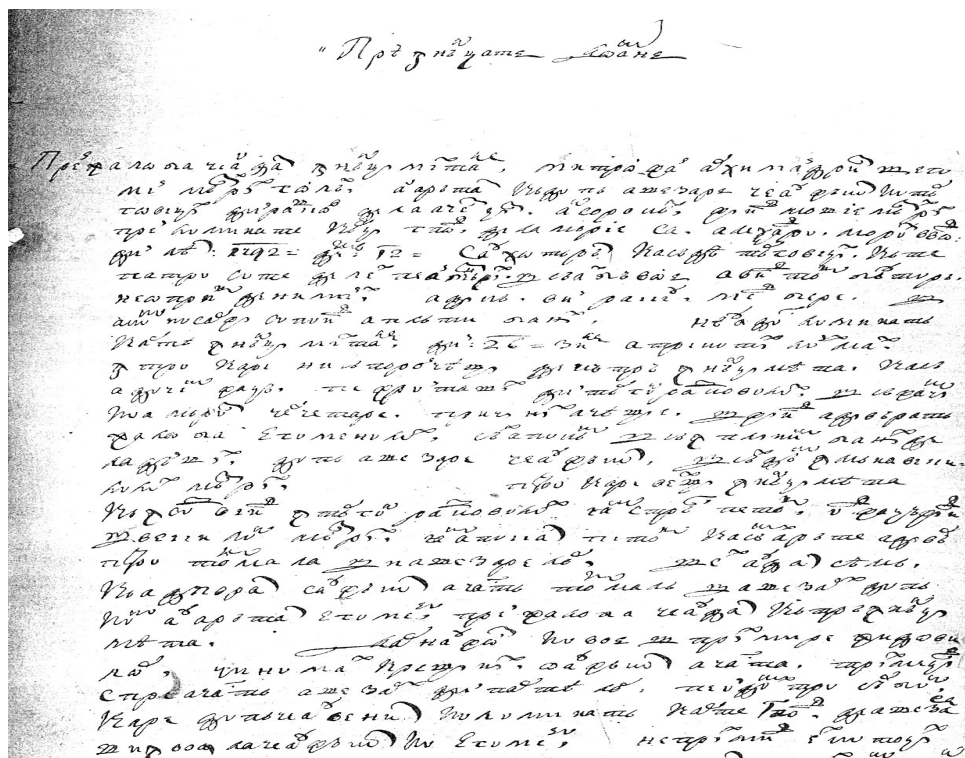
A înălțimii tale preplecată slugă Costandin vel ban.

<O inscripție făcută de altă mână>: Dumisale vel logofăt, fiindcă n-au venit la vade să să facă volnici pe aprod plătind ciubotele după condică.

Donici med(elnicer).

(17)93 octomvrie 21.

A.N.R.M. F.125. R.4. D.1455, P.33-34. Original. Tot acolo o traducere rusă de cancelarie.

1793 iunie 12 – Târgoveții din Rașcov mărturisesc că reprezentanții lor care au fost trimiși să anuleze înțelegerea despre plata orândeii, au negociat fără știrea lor cu târgoveții evrei, fapt pentru care trebuie să răspundă.

Adică noi, toți târgoveții den târgul Rașcov, dat-am adevărat mărturie noastră la dumisale stăpânul Parfeni i Vasile starostele i Mihalciu cibotar i Ursache vânzătoru i Vasile croitor, precum să știe că tremețând noi pe aceștie ca să strice trebuința orândeii, ce să făcuse în an(ul) trecut de parte jidovilor și, nefăcându după cum cerem noi ca să facă și făcând el făr(ă) de știre noastră altă trebuință, el s-o răspundă. Și pentru mai bună credință am dat această mărturie, ca să fie de credință.

1793 iunie 12.

Eu, Sandul Sirbul.

Eu, Mihalcu ciubutar.

Luca ciubutar.

Ștefan ciubutar.

Și această mărturie am scris eu cu zisa lor și am iscălit Tudorache.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.29. Original.

1793 octombrie 15 – Mitrofan, arhimandrit și egumen al mănăstirii Golia, se adresează domnului cu rugămintea să trimită un om domnesc pentru a aduce în fața Divanului târgoveții evrei din Rașcov, deoarece ei nu plătesc mănăstirii orânda pentru vânzarea băuturilor.

Preaînălțate doamne,

Jăluiesc măriei tale, că după luminate poruncile înălțimii tale, ce s-au triimis cătră dum(nealor) is(pravnici) de ținut Sorocii, ca să îplinească 400 lei de la târgoveții ot Rașcov, tot de la acel ținut pe orânda târgului venitul moșiei. Deci, mergând însuși dumisale banul Vârnăv la numitul târg Rașcov și apucând pi acei cari vând băutură, ca să plătească acele 400 lei pe orândă, ei nu s-au supus ca să plătească, ce s-au cerut să vii înainte luminatului Devan, ca să facă altă așăzari, puindu-și soroc, ca la 22 de zile a lui [lui] săpt(embrie) să afle aice și ei, nici păr acu n-au venit; cari mănăstire să află păgubașă nu numai de acele 400 lei, ce și de bezmănul locului de casă, nesupuindu-să să plătească jidovii, cu care mă rog înălțimii tale, ca după sorocu, ce ș-au pus și întărit dumisale is(pravnicii), ca să vii aice și nu vor să vii, nici să s(ă) supui a plăti obicinuit venit a moșiei, să fii poronca înălțimii tale cu un om gospod, ca să-i aducă aice atât pi jigovi, fiind ei înpotrivitori la toate și vânzându numai ei băutura la târg, cum și pe creștinii, ce vor să vânză băutură, ca să ni să hotărască înainte luminatului Divan, după cum va fi mila înălțimii tale, în ce chip să urmezi, atât mănăstirea, cum și târgoveții, căci de un an de zile, di când jidovii nu să supun a plăti nici un venit al moșiei, după cum plătesc alți jidovi la târgurile de la acel ținut. Și mare pomană va fi înălțimii tale, făcându-să o așezare numitului târg, după cum au fost și arată luminat(e) cărțile gospod, cum să urma mai înainte, nepriimind ei hrisovul și așezare aceasta.

Al măriei tale rugători cătră domnu pentru sănătate înălțimii tale, Mitrofan arhimandrit și egumen mănăstirii Golăiei.

1793 oct(omvrie) 15.

Mergi la dumitale vel logofăt.

Donici med(elnicer).

A.N.R.M., F.125, R.4. D.1455.Original. p.30-31.

1793 decembrie 13 – Constantin Razul ban mărturisește că târgoveții din târgul Rașcov nu sînt de acord cu înțelegerea dintre reprezentantul lor Dumitru Sârbul și egumenul mănăstirii Golia încheiată fără știrea lor, în privința plății pentru dreptul de a vinde băuturi în târg și acceptă hotărârea Divanului privind obligațiile târgoveților față de mănăstire.

Dumitru Sârbul ot Rașcov, aducându-ne luminată carte gospod, întru cari au jăluit asupra târgoveților creștini din Rașcov, că ar fi avut jalobă și legături prin scrisoare cu dînșii, să meargă la Iași cu doi târgoveți, cu Ursachi și cu Mile, să de jalubă mării sale lui vodă asupra egumenului Golăi, stăpănu moșii, arătându că mai înainte vremii n-ar fi fost obicei, ca să vînză egumenul orînda băuturii și numai acei, cari vor cumpăra orînda, să aibă voi a vîndi băuturi, iar alții să n-aibă voi, cerșindu ca să fii volnici cu toții să vînză băutură. Și au purcesă Dumitru Sârbul cu Ursachi și cu Mile să margă la Iaș să de jaluba aceasta asupra egumenului, să-și isprăvască cerere lor; care, mîrgându pîr la târgul Bălților, unde s-au întîlnit cu Aron i Marcu Cunicianul jidovi din târgul Rașcov viind la Iaș, pe care întrebându-i pentru pricina orînzii, cum au mai rămas, le-au arătat jidovii că pîr nu vor chema și din jidovi, dinpreună cu creștinii, nu vor pute să isprăvască nimică, ce în zădar să vor trudi pe la Iaș. Și auzându Ursachi și cu Mile așe, s-au întorsu Ursache înapoi, și su zăsă și lui Dumitru ca să s(ă) întoarcă, și nicidecum n-au vrut să s(ă) întoarcă. Iar Mile tot s-au dus la Iaș, pentru alti trebuință ale neguștorii lui, ce au avut. Și, mergându Dumitru Sârbul la Iaș, s-au apucat di giudecată cu egumenul; și într-acestaș chipu au isprăvit, ca să de târgoveții cu toții câte 400 lei pe tot anul, orînda sfintii mănăstiri Golăi, și atuncia să aibă voi cu toții a vîndi băutură. Și această așezare, ce au făcut-o Dumitru Sârbul, ca să de târgoveții câte 400 lei tot anul, nici unii din târgoveți nu s-au priimit, căci făr(ă) voia și știre lor au făcut-o Dumitru Sârbul. Acesta acum jăluiește, că în cîtă vreme s-au giudecat de au făcut această așezare ar fi cheltuit 100 lei, și ceri ca să i să dea acești bani di cătră târgoveți, aducându-să pe cîțiva târgoveți înnainte noastră, fiind și Dumitru Sârbul față, s-au întrebat ce răspunsu la aceasta, târgoveții au răspunsu, că dintăi au avut vorbă între dînșii ca să margă la Iași Ursache, Dumitru Sârbul și Mile să de jalobă și, putându isprăvi ca să fii fiiștecate volnicu să vînză băutură, nedându orînda, atuncia să vor îndatori cu toții a prindi la cheltuiala ci să va faci. Iar cupă ce s-au întîlnit cu numiții jidovi și le-au spus, că nu pot să isprăvască nimică, ei s-au lăsat; și au înghiet Ursache pe Dumitru Sârbul, ca să s(ă) întoarcă înapoi, după cum s-au întorsu și ei. Și nicidecum n-au vrut Dumitru să s(ă) întoarcă, și făr(ă) de jidovi s-au dus la Iași, și s-au giudecat cu egumenul. Și au făcut această așezare di mai sus arătată, cu cari ei nu sântu priimiți, ce di vremi că el această așezare au făcut-o fără de voie lor, ce sântu îndatoriți târgoveții, ca să-i plătească cheltuiala, ce arată că au făcut. Și la aceasta s-au cunoscut, că rău și fără nici o dreptati să acolișăști Dumitru Sârbul di târgoveți, fiindcă târgoveții de Rașcov, atît creștini, cum și jidovi, n-au fost nici sântu primiți după așezare, ce au făcut acest Dumitru în anu trecut, ce sântu priimiți și mulțamiți cu toții după hotărâre, ce li s-au făcut acum de cătră Divanu cu trimișii lui, după cum să adiverește și din mărturie lor, ce s-au văzut și de cătră noi. Pentru acesata dar, s-au dat această mărturiia noastră la mîna târgoveților de Rașcov, ca mai trăgându-i Dumitru Sârbul la vreo giudecată pentru această pricină, să aibă în știri dumnealor boierii giudecătorii.

1793 dechev(rie) 13.

Constantin Razu ban.

Iovu ...².

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.47-48. Original. Tot acolo o traducere rusă de cancelarie.

[illegible]

177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688

Handwritten text in Cyrillic script, likely a historical document or decree. The text is written in a cursive style on aged paper. At the bottom, there are several signatures and dates, including "1793: 13." and "1793: 13.".

1794 ianuarie 24. Iași – Mihail Suțu, domnul Țării Moldovei, în baza cercetării conflictului dintre mănăstirea Golia și târgoveții din târgul Rașcov, ținutul Soroca, cu privire la mărimea orândeii, decide ca târgoveții să plătească mănăstirii orânda ca și în alte târguri de margine de pe Nistru. Domnul mai acordă mănăstirii dreptul de a lua mortasiopia acestui târg, care mai înainte era venit al vămii domnești.

Noi, Mihail Costandin Suțu v(oi)e vod, cu mila lui Dumnezeu, domn Țării Moldovii. Facem știre cu acest hrisov al domniei mele, că dându-ne jalobă cuvios rugătorul nostru Mitrofan arhimandritul și egumenul Sfintei mănăstiri Golăe, de aici din orașul Eșii, cum că mănăstire Golăe, având moșie pe care să află târgul Rașcovul, de la ținutul Sorocăi, pân la o vreme au stăpânit-o cu deplină stăpânire, iar în vreme domniei sale Alexandru Costandin Muruzi v(oi)e voda, după jaloba și cerire târgoveților din Rașcov, s-au făcut hotărâre pentru orânda acelui târgu, câte cât să plătiască târgoveții cu paguba mănăstirii, cărie hotărâri dindată târgoveții s-au arătat înproivitori și nu s-au supus a urma. Și au cerut numitul egumen, ca după dreptate, să să puie la cale pricina aceasta, ca să nu să păgubască mănăstire de drept venit al acestii moșii.

Deci, domnie me l-am orânduie cu jaloba la dum(nealo)r veliții boieri ai Divanului domniei mele, unde eșind la giudecată cu doi jidovi din târgul Rașcovul, anume Marcul Cunicianul i Ițec Dorohoiu, vechili fiind și deplin răspunzători din parte a toți jidovii di Rașcov, cuvioșie sa igumenul mănăstirii Golăe pe lângă jaloba sa au scos de-au arătat și hrisovul domniei sale Alexandru Costandin Muruzi v(oi)e vod, fiind din anul 1792, deche(mbrie) 12, cuprinzătoriu după hotărâre, ce s-au făcut pentru orânda târgului Rașcovul, după așăzare ce-au avut igumenul cu târgoveții.

Adică, să plătiască târgoveții la mănăstire pe tot anul câte 8 lei și orânda a toată băutura: vin, rachiu, mied, bere, să fie numai a târgoveților, iar mănăstire mai mult să nu aibă nici o cerire asupra orânzii, cum și pâine, carne și lumânări să fie neopriți a vinde

fiștecarii. Apoi, afară de banii orânzii, să aibă mănăstire a lua pe tot anul și câte unul lei de tot gospodariul, bezmănul locului de casă sau dughiană, cum și dejma obicinuită.

Așijdere, o carte domnească din trecutul an 1793 mai 26, scrisă către ispravnicii de ținutul Sorocăi, după jaloaba igumenului asupra târgoveților de Rașcov, că nu să supun a urma așăzării, ce s-au făcut prin hrisov, să cerceteze și, dovedindu-să jaloaba igumenului adivărată, să-i apuce pe târgoveți și să facă împlinire. După care carte de poroncă s-au văzut la giudecată și răspunsul de la dumnealui Costandin Vârnav biv vel ban, ispravnicul de ținutul Sorocăi, din 3 a trecutei luni săptemvrie a anului 1792, prin care arată, că mergând însuși în târgul Rașcovul, au adunat pe toți târgoveții, unde fiind față și vechilul mănăstirii, i-au apucat să arăte adivărul pentru tocmla și așezare lor. Și ei au dat samă, că adivărat s-au făcut această tocmlă și așezare, dar n-au fost cu voie și priimire jidovilor, ci numai creștinii o au făcut, trimețând spre această așezare din parte lor pe un Dumitru Sârbul, carile după ce s-au întorsu cu carte domnească di așezare, nepriimind ei cu toții, atât jidovii, cât și creștinii, acela au fugit cu totul din Rașcov luînd împreună și carte acea domniască. Și s-au cerut jidovii ca de iznoavă să vie la igumenu, să facă deosăbită așezare. S-au întrebat și pe mai sus numiții jidovi de cătră giudecată, ce au a răspunde și pentru ce nu urmiază așăzării, ce s-au făcut pentru orânda târgului Rașcovul, și ei au răspunsu, zicând tot acele ci să arată prin înștiințare banului Vârnav, ispravnic de Soroca, adică așăzare aceasta s-ar fi făcut numai de acel Dumitru Sârbul, carile au fugit fără de știre lor și dîndată n-au fost priimită, nici de dâșii, nici de creștini; și pentru ca să lipsască pricinile dintre dâșii și dintre igumenul mănăstirii Golăei, să aibă voie a să învoi cu igumenul, cu chipul ci să vor pute, deosăbit de creștini. Igumenul încă au răspunsu, că dacă de cătră toți târgoveții de Rașcov nu este priimită așezare, ce s-au făcut, nici de cătră mănăstire nu să priimește și au cerut, ca după cum pentru alte tâguri, asămine să se puie la cale și pentru târgul acesta.

Drept aceia, dar, de vreme ce învoiala făcută de mai înainte asupra aceștii pricini iaste nepriimită, atât de cătră târgoveții de Rașcov, cât și de cătră mănăstire Golăe, și amândoa părțile au cerut al doile așezare. După dreptate giudecata așe au găsat cu cale, ca mănăstire Golăe să-și stăpâniească moșie sa târgul Rașcovul, luându-i tot venitul întocma și asămine, după cum să urmeză și la alte tâguri, ci sînt pe margine Nistrului, cu care s-au priimit și s-au mulțămît înainte giudecării, atât mai sus numiții jidovi, vechili de parte celorlanți, cât și igumenul mănăstirii Golăe, cum arată carte de giudecată din trecuta lună noiemvrie 1793, iscălită de dumnealor Ioan Cantacuzino vel logofăt, Neculai Rosăt biv vel logofăt, Iordache Ghica vel logofăt, Depaste vel vornic, Manolache Conache vel vornic de aprozi. După care hotărâre a giudecării, cerșind cuvioșie sa igumenul mănăstirii Golăei, și întăritură de la domnie me, domnie me mai întâi am scris carte cătră ispravnicii de Soroca, dumisale banului Costandin Vârnav, camenariul Costache Haret, triimețându-li-să împreună și copie de pe carte de giudecată, ce cu cuviință s-au făcut de cătră dumnealor veliții boieri, ca să cerceteză de iaste cu priimire tuturor târgoveților și să de târgoveții mărturie în scris, de sînt priimiți și, înștiințându-ne să să de hotărâre domniei meli. Și dumnealor ispravnicii, urmând poroncii, au făcut întrebare târgoveților din Rașcov, arătându-le și copie cărții de giudecată și târgoveții, atât creștini, cât și jidovi, prin mărturie în scris, ce-au dat cu iscăliturile lor, din 8-a trecutii luni dechevrie, arată că după așăzare și hotărâre, ce s-au fost făcut mai înainte de Dumitru Sârbul și de mănăstire, prin cărțile domnești, n-au fost priimită și nici iaste de ei toți. Și triimețând din parte lor a tuturora pe doi

jidovi, anume Marco și Ițic la Iași, adică pe acei mai sus numiți, ca să facă altă așezare, nu s-au putut învoi cu igumenul și s-au giudecat la Divan. După care hotărâre, ei toți sînt priimiți ca să urmeză totdeauna, după obiceiul ci să vede și iaste știut la târguri pe margine. Iar hotărâre de mai înainte nu este de dînșii toți priimită, neputându-să învoi ei între dînșii niciodată. Iar după carte, ce au văzut-o de la dumnealor veliții boieri, sântu priimiți și mulțamiți cu toții, după care mărturie, asămine, arată și dumnealor numiții boieri ispravnici de Soroca, prin osăbită mărturie ce-au dat de cercetare pricinii din 13 a trecutei luni dechemvrie.

Drept aceia, prin cuviincioasăle chipuri de cercetare, ce s-au făcut asupra aceștie pricinii, încredințându-ne domnie me că așăzare ce-au fost făcut mai înainte, târgoveții din Rașcov, prin vechilul lor cu mănăstire Golăia iaste nepriimită despre amândoa părțile, atât de cătră dînșii, cât și de cătră mănăstire, și o parte și alta, fiind mulțamiți pentru adetiul târgului și a moșiei a să urma după cum și la alte târguri.

Hotărâm, dar, domnie me ca acea așăzare de mai înainte, pricinuitoare de neodihnă între amândoa părțile, să rămâie fără nici o putere și nici într-o samă ținută. Și prin acest al nostru domnesc hrisov întărim sfintei mănăstiri Golăe, ca să stăpâniească moșie târgului Rașcovul, de la ținutul Sorocăi, cu deplină putere, ca pe o driaptă ocină și moșie, luându-i tot venitul din câmpu și din țarini, pe obicei și după hotărâre ponturilor domnești.

Așijdere, și pentru a târgului venit, iarăș hotărâm domnie me, ca să să urmeză la toate întocma și, asămine, după cum să urmează și la alte târguri, ce sînt în țara aceasta pe margine Nistrului. Deosăbit pentru agiutoriul și întărire aceștii sfinte și Dumnezăiești mănăstiri, afară din alte a noastre domnești mile milostivindu-ne domnie me, am mai miluit-o și i-am dat și mortasipia acestui târg Rașcovul, care pără acum au fost venit a vămii domnești; adică să ia 24 bani de bou, i vacă, i cal sau iapă, ce să vor vinde la această moșie, însă 12 bani să de vânzătoriu și 12 bani să de cumpărătoriu, după hotărâre condicilor domnești. Care venit de acum înainte și în veci să aibă a lua sfânta mănăstire de purure nesmintit. Și hrisovul acesta al domniei meli, să-i fie sfintei mănăstiri Golăiei asupra moșiei Rașcovul și asupra venitului mortasipiei, întăritură statornic și neclintit niciodinăoară, care s-au întărit și cu al noastră domnească iscălitură și pecete. Poftim dar domnie me și pe alți frați luminați domni, cari în urma noastră vor fi la domnie aceștii țări, ca asămine să întăriască pentru al domniilor sale vecinică pomenire. Scrisu-s-au hrisovul acesta la scaunul domniei mele, în orașul Eșii, întru întâia domnie a noastră la Moldova, la al doile an al domniei noastre în anii 1794, ghenar(ie) 24.

Io Mihail Costandin voievoda <m.p.>.

Nicolai Rosăt vel logofăt procitah.

Iordache <al> 3<-lea> logofăt procit.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.7, 7 verso. Original. Documentul e scris pe o filă de format mare. Numele domnului din titulatura documentului și literele majuscule din text sînt interpretate în chinovar. Pecetea mare domnească aplicată în chinovar, cu legenda: + Io Mihail Costandin Suțiu voievoda, cu mila lui dumnezeu, domnu Țării Moldavie. 1793”.

1794 mai 16 – Constantin Vârnab ban poruncește lui Dumitru Schina, mare căpitan de Rașcov, să ajute pe un călăraș trimis ca să „împlinească” (obțină) de la târgoveții evrei orînda vinului, a horilcii și a căsăpiei în mărime de 400 lei, pe care aceștia n-au plătit-o în termenii stabiliți

Cinstit dumnealui Dumitre Schina, vel căpitan di Rașcov, sănătate. Fiindcă jidovii de acolo în anul trecut au avut cumpărat orânda horilcii și a vinului cușer³ și orânda căsăpii cușe cu tocmală și cu zapisă drept 400 lei și vadeaoa au fost ca să dea toți banii la sfârșitul lunii lui noiembrie(r) și păr acum nu i-au mai dat, pentru cari iată s-au rânduitu pe acest călăraș, ca să apuce pe numiții jidovi să înlănească banii di la dânșii după zapis. Și de acum înainte să nu s(ă) amestice la nimică, păr nu vor faci altă învoială cu vechilul mănăstirii. De care să scrie dum(nealu)i, viindu călăraș acolo să-i dai dum(nealu)i toată mâna de ajutor ca să poată înlăni banii. Si fii sănătos.

(17)94 mai 16.

A dumitale Constantin Vârnav ban.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.27r.-v. Original.

1794 mai 21 – Un împuternicit al isprăvnicie de Soroca se înțelege cu evreii din târgul Rașcov să nu vândă vin, deoarece n-au plătit; iar pentru orânda horiecii să se înțeleagă cu vechilul mănăstirii Golia, căreia îi aparține târgul.

După cinstită poronca aceasta, am apucat pe toți jidovii târgoveți, ca să dea banii, ori de au ceva a răspunde, să meargă la Soroca, la ispravnici. Ei au arătat, că n-au a răspunde nemică. Și pentru că n-au dat banii la vade și nici acum nu-i pot da, să rămâi răsufletă tocmala aceia; și ei s-au priimit toți, ca la orânda vinului să nu să atingă nemine a vinde măcar un păhar, iar la orânda horilcii au rămas după cum să vor pute învoi cu mănăstire sau cu vechilu mănăstirii, și banii nu s-au înlănit nici o para.

(17)94, mai 21.

<O semnătură în limba greacă>.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.28. Original.

1796 iunie 22 – Adresarea târgoveților din Rașcov, ținutul Soroca, către domn cu rugămintea de a le permite să vândă băuturi, deoarece în prezent niște arendași le-au interzis această activitate.

Preînnălțate doamne,

Jăluim mării tale, că noi, de când ne aflăm cu lăcuința în târgul Rașcovul, ținut(ul) Sorociei, cari târg fiindcă este pe moșia mănăstirii Golăii, mai înainte dam câte un leu de casi și fiiștici era în paci și nesupărat de a-și faci alișverișul său, ori cu ce fel de vânzări. Apoi, di vro trii – patru ani încoace, s-au făcut așăzare cu iegumenul mănăstirii, ce-au răposat, ce să dăm câte 400 lei într-un an, toți lăcuiorii din târg și fieștecini să vândă orice fel de băutură și de marfă ar ave. Iar acum, ce este nu putem a ști, căci vedem că sântem popriți despre un Iordachi Roadedial și despre căpit(an) Stamati, să nu facem nici un fel de alișveriș, ce numai aceia.

Pentru care cu lacrimi ne rugăm înnălțimii tale, ca din poronca înnălțimii tale să nu fim popriți, ce să avem noi a vindi ca și mai înainte. Ori de au cumpărat aceștia, ce rugăm înnălțimii tale, să avem noi protimisiri de a cumpăra, că de vom fi popriți, toți lăcuiorii din pricina aceasta să vor împrăștiia, neavând alt chip spre hrana lor. Pentru care pricină și carte am adus la vistiariie de la dumnealor ispravniciei, fiindcă au fost acolo, de au cercetat tot și au văzut, ne rugăm înnălțimii tale, să avem dreptate. Și mari pomană a fi mării tale.

Robii mării tale, toți lăcuiorii târgoveți din târgul Rașcov, ținut(ul) Sorocăi.

<Pe verso, scris de altă mână>: Să să cerceteze pricina la dumnealor i veliții boieri.

(17)96 iunie 22.

Ursachi logofăt <m.p.>.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.57-57 verso. Original.

1796 august 18 – Alexandru Callimach, domnul Țării Moldovei, stabilește veniturile mănăstirii Golia, închinată mănăstirii Vatoped, din brudină, taxe de la iarmaroace, din orânzi și căsăpării, toate de la Rașcov și îi confirmă dreptul de a lua dijma din produsele recoltate din câmp.

Cu mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru Ioan Calimah voievoda, domn Țării Moldaviei. Înștiințare facem cu acest al nostru domnescu hrisov, că înaintea domniei mélé viindu precuvios rugătorii noștri părinții exarhi ai Vatopediei, ni-au arătat cu mare jalobă că mănăstire Golăia, de aice din Iași, avându driaptă moșia sa Rașcovul, de la ținutu Sorocăi, pe apa Nistrului, cu preveleghii să ia de acolo venitul precum să ia la Movilău, i la Soroca, la Bălți și la alte târguri de pe margine. Și din pricina amestecăturilor, ce facu între alți târgoveți jidovii de acolo, să pricinuiesti mănăstirii multă pagubă pe tot anul și supărare. Și au făcut cerire ca să fiia puși la cale ca acum să să hotărască prin hrisovul domniei mélé, anume veniturile ce sântu, să să ia după cum să urmiază la Movilău și la alté târguri, arătându, spre dovada arătării lor, întâi un hrisov din anii 1792 ghenar(ie) 24, de la domnia sa Mihail Costandin Suțul v(oi)e vod, întru care să cuprinde că și atunce, scornindu jidovii vrajbă și întărtându pricini de gâlcevi și de nesupui a lor și cercetându-să prin giudecățile Divanului, la ce de pe urmă, singuri jidovii de Rașcov, s-au priimitu și s-au mulțămitu ca să dea și târgoveții de Rașcov venit stăpânului moșiei, precum dau Movilovenii i Sorocenii. Și după a jidovilor i a altor târgoveți cerire și priimire, au hotărât și domnia sa așa să să urmeze; și au întărit mănăstirii stăpânire, ca pe tot anul să aibă a lua acel venit întocma, precum să ia la Movilău i la Soroca, cum pre largu arată acelaș hrisov, ce s-au văzut de domnia mea, întărit cu iscălitura și pecetea domniei sale.

Al doile, au arătat o carte de giudecată, iscălită de dumnealor veliții boieri ai Divanului domniei mele, din anul acesta 1796 iuniia 28 dni, întru care să înțălegi și să cuprinde curgere neîncetatelor vrăjbi, ce scornescu jidovii de Rașcovu, vrându a micșura venitul mănăstirii și a nu plăti după ponturi. Prin care, după giudecată, hotărâscu dumnealor veliții boieri ca după putere noimii hrisovului de susu arătat, să urmeză lăcuiitorimii de Rașcovu a plăti venitul mănăstirii întocma.

Al triile, ni-au arătat și ponturi în scrisu, scoasă de pe hrisoavele dumisale Necolaiu Roset biv vel logofăt, ce are pe târgul Sorocăi, i a dumisale Iordache Ghica biv vel logofăt, ce are pe moșia Budili, din ținut(ul) Sorocăi, ce să numește Movilăul, ce sântu pe malul Nistrului, întru care așa să hotărâști prin noi ponturi, ce venit anume să aibă a lua mănăstire nestrămutat.

Adică: 1 – cincisprezece bani noi să aibă a lua brudina de bou, calu la carul i căruța încărcată, ce va trece podu, iară de vor trece caii sau boii înnot să dea pe jumătate pentru povară.

2 – zăci bani noi de cal i bou la carul i căruța deșartă, iară de vor trece caii și boii înnot să dea pe giumātate.

3 – doisprezăci bani noi de omul calare, ce va trece în podu, iară de omul pedestru trei bani.

4 – șasă bani de orice vită slobodă va trece în podu.

5 – patru sute bani noi de una miia oi, ce vor trece în pod, adică patru bani de zăci oi.

6 – doizăci și patru bani de bou, vacă, cal, iapă, ce să vor vinde la această moșie,

1796 octombrie 4 – Plângerea lui Metodie, egumenul mănăstirii Golia, adresată domnului cu rugămintea ca marii boieri să cerceteze pricina cu târgoveții evrei din târgul Rașcov privind vânzarea vinului.

Preînălțate doamne,

Jăluiesc mării tale, că unii din jidovi ce să află cu șidere în târgul Rașcovului, ot Soroca, cu multe chipuri de împotrivire stau asupra mănăstirii Golăi, de a-i aduce supărare și pagubă, neconținut și în toată vreme. Și după alte multe pagube, ce au pricinuit mănăstirii, s-au sculat un Marcu și Herscu, jidovi din Rașcov, și viind astă vară aice la părinții exarhi, arătând multe jalobe, cât și la înălțime ta, asupra vechilului, cu arătare nedreaptă, că li să face mare supărare afară din ponturile ce să urmează pe la alte târguri. Și, nevrând ei să aștepte ca să aducă părinții exarhi pe vechilul mănăstirii să răspundă la jaloarele lor, ce au cerut la părinți, ca să le de la târgoveți vinul ce va ieși din viile mănăstirii. După care cerire a lor, neștiind părinții exarhi că ei au așezare cu mănăstire și pe anul acesta, fiind scrisorile la vechilul mănăstirii, au făcut așezare prin scrisoare pentru vii într-această chip, ca ei să poarte grijă de vasele trebuincioase și la vreme cuviincioasă să s(ă) afle la viile mănăstirii, ca să nu se de pagubă mănăstirii. Și știind mănăstire ca are să iai jidovii vinitul mănăstirii n-am purtat de grijă la vase. Și ei, neaflându-să la vreme culesului viilor, mănăstire s-au păgubit, cumpărând vase și altele ce au trebuit, cu preț mare, de am pus vinul mănăstirii. Acum ei au venit aice, și încă făr(ă) de vase, cerând vinul mănăstirii cu preț, care nu s(e) poate; și fiindcă mănăstire mai are la dânsii 650 lei cu zapis, afară de 400 lei pe anul acesta, mă rog înălțimii tale, ca să să îplinească acei bani de la dânsii, fiindcă-s al noastre, cum și pentru pagube morale ce să fac, iarăș să să puie la cale, fiind și vechilul aice.

Smerit rugătorul pentru sănătate înălțimii tale Methodie arhimandrit și egumen sfintii mănăstiri Golăii.

Dumisale vel vornic de aprozi, se-i înfățoșezi la dumnealor, veliții boieri, ca se cercetezi întâiu pricina.

(17)96 oct(ombrie) 4.

Ursachi logofăt <m.p.>.

A.N.R.M., F.125, R.4, D.1455, P.70-71. Original.

The image shows a photograph of the original handwritten document in Cyrillic script. The text is written in a cursive hand on aged paper. The document is a complaint from the head of the Golia Monastery, Methodie, to the Moldavian ruler, regarding the actions of Jewish traders from Rascova who were causing damage to the monastery's vineyards and selling wine at inflated prices. The text is written in a cursive hand, with some corrections and additions visible. The document is dated October 4, 1796.

[illegible][illegible]

1798 noiembrie 14 – Ievod ce include denumirea a 44 de cărți domnești și zapise transmise de vătavul Iordachi Roadideal mănăstirii Golia referitoare la diferite taxe comerciale, plătite de târgoveții din Rașcov acestei mănăstiri, căreia îi aparținea moșia târgului.

Izvod de scrisori cum s-au luat de la vâtaf Iordachi Roadedial, ce s-au făcut asupra Rașcovului, pus la cale cum arată scrisori aceste.

(17)98 noev(rie) 14.

9 jalobe asupra târgoveților.

5 cărți domnești.

2 cărți de giudecată a Divanului.

2 cărți de giudecată a ispravnicilor de Soroca.

5 mărturii a târgovetilor din Rașcov.

4 scrisori de la isprăvnicie asupra târgovetilor.

1 scrisoare de la vameş pentru murtasipie.

1 ponturi după hrisovul Movilăului.

1 carte di stăpânire după hrisov.

1 copie di pi carte Divanului.

1 hrisov a târgovetilor de Râșcov, ce era înpotrivitor mănăstirii.

1 carte gospod de la Muruzi, pentru 15 scutelnici.

1 tij una pentru ei.

8 mărturii a ispravnicilor pentru scutelnici.

1 zapis al răzășilor de Japca, să nu fie volnici a-și vinde moșia nimărui, decât mănăstirii.

1 mărturie a moșii Jăpcii hotarnică.

44 fac, care toate aceste de mai sus numite scrisori au cuprindere orânda a feliul de băutură să fie a mănăstirii, cum căsăpiile i murtasăpiele din târgul Rașcov, care toate aceste scrisori, făcându-să de Iordachi, le-am triimis și i-am dat acest sănet la mână.

Iordachi Roadedeal <m.p.>.

Toate aceste scrisori, făcându-le eu cu ostiniala și cheltuiala me, cu care am luat la stăpânire mănăstirii orânzile a tot feliu de băuturi i căsăpiile, i mortasăpiile ot Rașcov, i 15 liudi scut(elnici), după cum arată scrisorile și cheltuiala ce am făcut, nu le-am luat nici un ban, iar scrisorile le-am dat și mi-am luat acest sănet, ca toată cheltuiala, ce să va socoti cu dreptate și ostinială pe 3 ani să li să de mănăstirii, încă să giudeci striinii scrisorile cu ce cheltuială pot să să facă.

A.N.R.M., F.125. R.4. D.1455, P.46-46 verso.

Note

1. A.N.R.M. F. 125 R. 4 D. 1455

2. Semnătură ilizibilă.

3. Cușer – pregătit după ritual, foarte bun

DEMETRII CANTEMIR, PRINCIPIS MOLDAVIAE, DESCRIPTIO ANTIQUI ET HODIERNI STATUS MOLDAVIAE.

DIMITRIE CANTEMIR, PRINCIPELE MOLDOVEI, DESCRIEREA STĂRII DE ODINIOARĂ ȘI DE ASTĂZI A MOLDOVEI

Ediție critică întocmită de Dan Slușanschi, București: Institutul Cultural Român, 2006, 456p.

DIMITRIE CANTEMIR, PRINCIPELE MOLDOVEI, DESCRIEREA STĂRII DE ODINIOARĂ ȘI DE ASTĂZI A MOLDOVEI

Studiu introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indice de Dan Slușanschi, București: Institutul Cultural Român, 2007, 407 p.

Puține dintre lucrările și tratatele științifice ieșite de sub pana cercetătorilor rămân actuale peste secole. Dintre acestea face parte și excepționala operă a lui Dimitrie Cantemir *Descrierea Moldovei*, care cu scurgerea anilor este tot mai solicitată. Domn al Țării Moldovei, istoric, etnograf, geograf... șirul poate fi continuat, însă meritul cel mai de seamă al vestitului cărturar este faptul că prin lucrarea sa a pus în circuit european informații privind țara sa, acesta fiindu-i omagiul adus patriei sale, istoriei și culturii românești.

Recent, la Editura Institutului Cultural Român din București, a văzut lumina tiparului o excepțională ediție critică a acestei opere cantemirene în două volume, pregătită de profesorul bucureștean Dan Slușanschi și cercetătorii chișinăuieni Andrei Eșanu și Valentina Eșanu. De la bun început trebuie să subliniem că apariția s-a dovedit a fi de pionierat, deoarece toate edițiile *Descrierii*... din sec. XVIII-XX, multe la număr, au avut la bază fie traduceri de pe unul dintre manuscrisele originale, fie copii ulterioare, care abundă în inexactități, lacune și numeroase greșeli. La pregătirea ediției prezentate, cercetătorii sus-numiți au recurs direct la originalele latine ale *Descrierii*, efectuând o traducere nouă, remarcată prin măiestria deosebită a dlui Dan Slușanschi, și însoțită de un studiu filologic al aceluiași autor în volumul I (apărut 2006), precum și de un amplu studiu istoric (vezi volumul al doilea al ediției) semnat de cei doi istorici de la Institutul de Istorie, Stat și Drept al ASM. Ambele volume sunt însoțite de note asupra ediției și comentarii, indici geografici și de nume.

Cei trei cercetători au manifestat un interes deosebit față de studierea moștenirii

cantemirene de mai mulți ani. Dacă Dan Slușanschi a publicat o serie de studii despre diferite opere ale savantului, dar mai ales a tradus din latină câteva lucrări ale celebrului nostru cărturar, apoi Andrei și Valentina Eșanu, pe lângă alte studii, publicate de-a lungul anilor, au elaborat și două studii monografice, dedicate *Descrierii Moldovei*¹. Experiența acumulată de cei trei istorici le-a permis să abordeze problema pregătirii unei noi ediții a cunoscutei scrieri cantemirene, pornind de la nivelul unor orizonturi neatinse până astăzi în știința națională și europeană.

Până în prezent au fost depistate trei manuscrise latine ale celebrei lucrări *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir, două dintre ele fiind păstrate în biblioteca Institutului de Orientalistică din Petersburg al Academiei de Științe a Federației Ruse (datate cu anii 1716 și 1726/1727) și unul în Biblioteca regională „A.M.Gorki” din Odesa, datat cu mijl. sec. al XVIII-lea (în volumele prezentate sunt notate respectiv drept Manuscrisele A, B și C). Precum arată pe bună dreptate Dan Slușanschi în Prefața Editorială la primul volum, „Publicarea unei ediții critice a *Descrierii Moldovei* (lat. *Descriptio moldaviae...*), pornind de la manuscrisele supraviețuitoare (sub voia și nevoia vremurilor), era o datorie mereu neîmplinită a cercetătorilor români și după aproape trei sute de ani de la așternerea ei în scris. Iar pentru cei ce s-au aplecat cu dăruire asupra operelor atât de vitregite de soartă ale Principelui ea a fost și rămasese un vis de o viață de om. Meritul neîndoielnic al accesului nostru, atât de întârziat, la revederea și editarea critică a manuscriselor genuine (A și B, ...), la care s-a adăugat mai de curând și cel supranumit „Sturzanus” (C), toate din veacul al XVIII-lea, le revine întru totul, din punctul nostru de vedere, soților Acad. Andrei și Valentina Eșanu (Chișinău), care, la prietenescul îndemn al Acad. Virgil Cândea, au binevoit să apeleze, ca latiniști, pentru editarea critică a textului latin și pentru alcătuirea unei noi traduceri românești, la editorul volumului de față”².

La baza traducerii a fost pus cel mai vechi manuscris latin, care însă, din păcate, este incomplet (din mss. A lipsesc cap. I din partea I și cinci capitole din partea a III-a), de aceea a fost completat cu capitolele, notițele și comentariile cantemirene din celelalte două manuscrise latine (mss. B și C). Pentru o mai mare claritate și înțelegere a originalului latin, ediția este însoțită de simboluri critice, abrevieri și note explicative ale traducătorului și ale prefațatorilor celor două volume.

În totalitatea sa, **volumul I** cuprinde o amplă Prefață Editorială (p. 5 - 24), în care se ia în dezbatere o serie de aspecte ale problemei ediției sub un unghi de vedere filologic și codicologic; Simboluri critice și abrevieri, după care urmează textul latin propriu-zis al *Descrierii* în paralel cu traducerea în limba română pagină cu pagină a celor trei părți (p. 27- 366), o anexă cu note și explicații la textul D. Cantemir, sumarul *Descrierii*, indici, care includ nume de locuri (p. 375 - 390), de persoane, de figuri divine și mitologice și de etnii (p. 391 - 407), precum și un indice al demnităților, rangurilor și realilor aparte (p. 407 - 446); cuvinte în alt alfabet grecesc, slavon și rusesc (p. 446 - 448).

¹ Vezi : Eșanu A. I., *Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei”*. Manuscrise și ediții, Chișinău, 1987. – 107 p.; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „*Descrierea Moldovei*” de Dimitrie Cantemir în cultura europeană, Chișinău, 2004. – 596 p.

² Demetrio Cantemirii, *Principis Moldaviae, Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*. Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Ediție Critică întocmită de Dan Slușanschi, București, 2006, p.5.

Volumul al doilea *Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, pregătit de Andrei și Valentina Eșanu, se deschide printr-un amplu studiu istoric introductiv (p. 5-.....) semnat de cei doi cercetători, după care urmează textul tradus în limba română a *Descrierii* și indici de Dan Slușanschi. Fiecare capitol al operei cantemirene, este însoțit de ample note și comentarii privind multiplele aspecte cuprinse în conținutul ei concret.

Studiul introductiv cuprinde VI compartimente, împărțite la rândul lor în subcompartimente, însoțite de un amplu aparat științific (vezi notele de la subsol). În acest studiu Andrei și Valentina Eșanu abordează numeroase probleme: denumirea lucrării, data elaborării, izvoarele utilizate la alcătuirea lucrării, reflecții privind limba în care a fost întocmită *Descriptio Moldaviae* ș.a. În alte compartimente este prezentat interesul oamenilor de cultură și știință din occident și din Rusia față de opera cărturarului moldovean Dimitrie Cantemir, calea savantului spre titlul de membru titular al Academiei din Berlin și însăși istoria fondării acestui for științific înalt, manuscrisele originalului latin al *Descrierii Moldovei*, primele ediții ale lucrărilor, manuscrisele și edițiile românești. Într-un compartiment aparte este prezentat istoricul elaborării și recepției în cartografia europeană din sec. al XVIII-lea a Hărții Moldovei, parte componentă a *Descrierii*.

Precum arată autorii studiului, prima informație referitoare la alegerea lui D. Cantemir în calitate de membru titular al Academiei din Berlin datează din 31 mai 1714 (p. 29). Principele n-a rămas indiferent față de interesul pe care-l manifesta forul berlinez pentru opera sa. Istoricii Eșanu consideră că *Descriptio Moldaviae* a fost doar una dintre lucrările întocmite la cererea Academiei din Berlin, care, prin interesul ei față de preocupările științifice ale cărturarului a stimulat și a orientat „energiile lui creatoare” (p. 33), dar nu se știe din ce cauză D. Cantemir n-a transmis lucrarea sa la Academia berlineză. În 1969-1970, 1971, la Frankfurt și Leipzig apare prima ediție germană. Cu ocazia celebrării a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir în 1973 la București apare o ediție facsimilă a celei germane din 1771 și o ediție ungară. Anume edițiile germane au pus în circuitul larg în întreaga Europă lucrarea *Descriptio Moldaviae*, iar cea din 1771 a stat la baza primelor ediții în limbile rusă și română (p.100). Prima ediție rusă a *Descrierii Moldovei* datează din 1789 și a fost realizată în tipografia Universității din Moscova.

În Țările Române lucrarea *Descrierea Moldovei* a fost tradusă din limba germană în românește la începutul sec. al XIX-lea. Primul traducător al acestei opere a lui Cantemir este Ioan Nemișescu. Lucrarea a cunoscut și o anumită circulație, fiind menționată în prefața lucrării juristului Andronache Donici *Adunare din cărțile împărătești*, Iași, 1814, și în *Codul Calmachi*, Iași, 1816-1817 (p.110). Cercetătorii Andrei și Valenina Eșanu, bazându-se pe numărul impunător de exemplare păstrate în biblioteci și arhive din Europa, concluzionează că ediția a avut un tiraj destul de mare și o largă circulație nu numai în spațiul locuit de români, dar și în afara acestuia (p.116). Acestea și încă multe alte detalii prețioase și interesante care se referă la istoria întocmirii, tipăririi și difuzării lucrării *Descriptio Moldaviae*, pot fi cunoscute citind cu meticulozitate studiul introductiv.

Al doilea compartiment este ediția completă propriu-zisă a celor trei manuscrise ale *Descrierii Moldovei*, compusă din trei părți. În subsolul fiecărei pagini sunt date explicațiile lăsate de Dimitrie Cantemir vizavi de unele locuri, întâmplări etc., iar la note sunt prezentate comentariile și completările de rigoare ale îngrijitorilor ediției.

Compartimentul al treilea *Indicii, Ilustrații* include: 1. Nume de locuri; 2. Nume de persoane, de figuri divine, mitologice și etnii; 3. Demnități, ranguri și realii aparte; 4. Cuvinte în alt alfabet (grecesc și slavon). Ilustrațiile prezintă prima pagină a Manuscrisului A, prima pagină a Manuscrisului B, prima pagină a Manuscrisului C și pagina a treia a Manuscrisului B. Volumul mai conține și harta Moldovei întocmită de Dimitrie Cantemir, apărută la Amsterdam în 1737. Harta Moldovei în forma sa autografă lăsată de Dimitrie Cantemir n-a fost descoperită, dar a ajuns în zilele noastre datorită celor câteva exemplare ale ediției olandeze a hărții din 1737, precum și copiei făcute de francezul J.-B.B.d Anville (p.79).

Cele două volume ale *Descriptio Moldaviae* pregătite de profesorul Dan Slușanschi, academicianul Andrei Eșanu și istoricul Valentina Eșanu se completează reciproc. Apărute în condiții poligrafice de excepție, volumele sunt un izvor nesecat de cunoștințe despre Moldova, din punct de vedere istoric, geografic, etnografic, economic etc. Și vor servi drept sursă de inspirație atât pentru elevi și studenți, cât și pentru savanți. Este, pe bună dreptate un tratat științific prin care este prezentată Moldova, dar și prin care geniul lui Dimitrie Cantemir vine să-și confirme viabilitatea de secole. Ediția prezentată în două volume se distinge prin ținută științifică remarcabilă, explicitate și rigurozitate. Limbajul științific, claritatea expunerii sunt doar două dintre numeroasele părți inestimabile ale volumelor. Credem că ambele volume vor fi lucrări de referință pentru numeroșii cercetători interesați, fiind apreciate la justa lor valoare.

Alina Felea

EWA KOCÓJ, ŚWIATYNIE + POSTACIE + IKONY.MALOWANE CERKWIE I MONASTYRY BUKOWINY W WYOBRAŻENIAH RUMUŃSKICH

Krakow: Wzdownictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006, 445 p.

Bisericile și mănăstirile Moldovei medievale, cu picturi murale, unice, au fost și rămân obiectul unui interes constant atât din punctul de vedere al istoriografiei naționale, cât și al celei internaționale.

O încercare de analiză a unor aspecte necercetate, de conturare a mentalităților politico-naționale prin prisma aprofundării cunoștințelor ce țin de locurile sfinte (Biserici și mănăstiri, pictură naturală și icoane) a fost întreprinsă și, credem noi, pe deplin realizată de istoricul și etnograful din Polonia Ewa Kocój în monografia *Światynie + postacie + ikony. Malowane cerkwie i monastypy Bukowiny południowej w wyobrażeniach rumuńskich*. Autoarea și-a pus drept scop cercetarea problemei din două perspective, prima cea a poporului, pentru care bisericile și mănăstirile, icoanele reprezintă cultul religios, și a doua cea națională, adică importanța acestor locuri în formarea și evoluția unei mitologii politico-naționale.

Monografia are 382 de pagini de text, la care sânt anexate o listă bibliografică și o listă a 148 de ilustrații expuse în lucrare. Studiul este alcătuit din introducere, cinci capitole și încheiere.

Introducerea conține sursele și metodele utilizate, concluzii și mulțumiri. În Capitolul I *Biserici pictate și mănăstiri ale Bucovinei de sud ca obiect al analizei științifice*,

autorul face referire la apariția mănăstirilor în Moldova secolelor al XIV-XVI, numărul și localizarea bisericilor pictate și a mănăstirilor, iconografia bisericii bucovinene. În acest capitol, autoarea prezintă și analizează fenomenul policromiei externe, geneza acestuia și pictura murală interioară. Totodată ea vine cu unele observații asupra motivelor folclorice în iconografia bucovineană.

Capitolul II are o denumire intrigantă *Biserica ca imagine a lumii. În lumea simbolurilor locului sfânt și locul acestora în cultura populară*. Autorul ne vorbește despre canonul creștin și analizează și tradiția populară, în raport cu religia, reprezintă mitul cosmogonic pe teren românesc, biserica ca *axis mundi*, memoria colectivă, istorie, mit și altele. Subiectele sunt cercetate în evoluție și expuse în continuitate logică.

Subiectul celui de-al treilea capitol este *Icoana*, dezvăluirea simbolică, definițiilor și ilustrațiilor cu scene biblice de la începutul lumii etc. Un rol aparte este acordat Bibliei drept sursă de inspirație pentru icoane.

Capitolul IV este dedicat *Bisericii și imaginea eroului. Ștefan cel Mare și ctitoriile sale în contextul ideilor politico-naționale și iconografia bisericilor pictate*. Printre aspectele abordate în capitolul dat vom menționa mitul viteazului, titulatura și codul lingvistic: mare, împărat sau tată al patriei. Un loc aparte se rezervează strămoșilor-eroi: Traian și Decebal. Autoarea apreciază rolul politicii unității creștine duse de Ștefan cel Mare.

Capitolul V poartă titlul *Nu toți sunt de la un Dumnezeu* și redă imaginea popoarelor în scenele picturale ale bisericii bucovinene ca semn al categoriei culturale „noi și străinii. În acest capitol un loc aparte îi este dedicat Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava.

Monografia este voluminoasă și impresionează prin spectrul larg de probleme abordate. Este semnificativ că autoarea a reușit să încadreze coerent printre subiectele cercetate biografia unei mari personalități a neamului românesc, a marelui voievod și ctitor de mănăstiri Ștefan cel Mare, care a avut un loc de vază în formarea conștiinței poporului, în evoluția mentalităților și în dezvoltarea culturii în Moldova medievală.

Dintre numeroasele aspecte abordate vom mai menționa problematica ce ține de imagologie, adică cum se vedeau pe sine reprezentanții mentalului colectiv (pictorii, iar prin intermediul lor și întreaga comunitate) și cum îi vedeau pe cei ce tindeau să cucerească Moldova sau pe cei care au cucerit Constantinopolul. Iconografia și pictura murală este un exemplu cert și real de istorie care poate fi recepționată, privită și care spre bucuria noastră s-a păstrat până în zilele noastre.

Apreciem la justa valoare metodele de cercetare utilizate, îmbinarea cercetării de teren, a istoriei orale cu cea a analizei și sintezei, rigurozitatea argumentelor și a concluziilor formulate. Imaginile color sunt însoțite de note explicative. Vasta bibliografie, materialul de teren prezentat publicului larg este scris într-un limbaj științific coerent și accesibil. Este un studiu interdisciplinar complex ce ține de istoria mentalităților, teologie, etnografie și istoria artei.

Dr. Alina Felea
Dr. Lilia Zabolotnaia

PLANȘA „ȚARA MOLDOVEI ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT”

Editura „Integritas” 2008

Recent la editura „Integritas” a apărut planșa „Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt”, avându-i ca autori pe Sergiu Tabuncic, căruia îi aparțin investigațiile documentare, plasarea pe planșă a așezărilor, trasarea granițelor ținuturilor și stabilirea zonelor naturale, și Gheorghe Nicolaev, care a contribuit cu informații despre bălți, orașe, cetăți, biserici și mănăstiri, selectarea imaginilor foto, domniei sale aparținându-i, de asemenea, și inițiativa editării unei asemenea planșe. Suntem în fața unei apariții editoriale de excepție, unică de felul ei în ceea ce privește istoriografia privitoare la istoria Țării Moldovei în general și la perioada lui Ștefan cel Mare în special. Planșa cuprinde hotarele ținuturilor, orașele, cetățile, ctitoriile și așezările rurale atestate documentar pentru perioada domniei marelui domn și voievod. Pentru realizarea unui asemenea demers a fost nevoie de analiza amănunțită și detaliată a diverselor surse scrise, în special fiind vorba de actele din cancelaria Țării Moldovei care provin din perioada de dinainte de Ștefan cel Mare, din timpul și din perioada ulterioară domniei sale, la care se fac trimiteri explicite. În urma analizei detaliate a acestor informații, s-a ajuns la cifra impresionantă de 2250 de așezări rurale pe teritoriul istoric al Țării Moldovei. Din aceste localități în jurul a 580 au fost atestate documentar în spațiul dintre Prut și Nistru. Firește că planșa are și anumite zone unde actele, din cauza vicisitudinilor istorice, lipsesc. Este și cazul sud-estului Țării Moldovei, care a intrat relativ timpuriu aproximativ în anul 1484 sub administrarea directă a Porții Otomane. De aceea, pentru această regiune, unde cu siguranță că a existat o populație autohtonă, documentele ne lipsesc, cel puțin deocamdată. Totodată, după cum remarcă și autorii, odată cu noile descoperiri a fondurilor de documente moldovenești aflate la Muntele Athos, Federația Rusă, arhivele de la Viena ș.a. cu certitudine că va fi mărit și întregit numărul de așezări din Țara Moldovei de până la începutul sec. al XVI-lea. Pe planșă au fost trecute și zonele naturale cunoscute și atestate în actele interne din Țara Moldovei. Acestea au o importanță mare pentru clarificarea mai multor aspecte ale toponimiei Moldovei. În ultima vreme în istoriografia românească au fost întreprinse eforturi pentru studierea hotarelor ținuturilor. Deși până în prezent au fost înregistrate progrese notabile în această direcție, cert este că mai sunt multe probleme care trebuie clarificate din acest punct de vedere. De aceea, linia de demarcație dintre ținuturi nu poate reflecta decât cunoștințele pe moment și firește că n-au pretenția să fie definitive. Cu toate acestea, prezența liniilor de demarcație a ținuturilor au o importanță mare în această planșă, ele reprezentând în opinia specialiștilor hotarele unor formațiuni prestatale, existente la est de Carpați înaintea formării Țării Moldovei. Așezările umane au fost organizate de-a lungul timpului în apropierea surselor de apă, iar cadrul acvatic de cele mai multe ori au stat la baza delimitărilor teritoriale ale vechilor ținuturi. Indexul alfabetic trecut pe verso-ul planșei completează tabloul științific și riguros al acesteia. Indicarea carourilor înlesnește mult consultarea planșei.

Ilustrațiile alăturate planșei completează imaginea asupra epocii marelui voievod, oferind diverse activități ctitoricești ale lui Ștefan cel Mare sau persoane din apropierea

lui, tablouri votive sau teme cunoscute din manuscrise, sau picturi murale care îl înfățișează pe Ștefan făcând acte de donație sau Țara Moldovei în apărarea principiilor creștinătății.

Planșa „Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt” reprezintă deci o realizare notabilă a istoriografiei noastre naționale. Plasarea pe planșă a tuturor așezărilor cunoscute din acea epocă creează impresia generală a unui stat consolidat, durabil și puternic al lui Ștefan cel Mare și, după cum notează și autorii, contribuie substanțial la „înțelegerea componentelor civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare ca parte organică a civilizației medievale românești”. Îi felicităm deci pe autori pentru frumoasa realizare, urându-le noi succese în domeniul profesional și inspirație în continuare, pentru binele istoriografiei noastre, investigațiilor cartografice atât de necesare cunoașterii trecutului nostru glorios.

*dr. Valentin Constantinov,
cercetător științific superior,
Institutul de Istorie, Stat și Drept*

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

AL XXIII-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE ȘI RETROLOGIE AGRARĂ

În perioada 23-25 august 2007, în orașul Bacău, România, și-a ținut lucrările al XXIII-lea simpozion de istorie și retrologie agrară cu genericul „Satul Românesc în context european”, organizat de filială Bacău a Societății de Istorie și Retrologie Agrară.

Comunicările prezentate la Simpozion au fost grupate pe tematici: 1. *Probleme de interes general* (probleme de cercetare a evoluției istorice a agriculturii, precizări asupra terminologiei specifice domeniului etc.) 2. *Istoria agriculturii și silviculturii* (subiecte de metrologie, economie forestieră, organizarea muncii agricole, agricultura și silvicultura în literatură, artă, numismatică, heraldică, sfragistică, filatelie, etc.). 3. *Instituții, relații și ideologii agrare* (s-au pus în discuție modele de organizare a administrației agriculturii și silviculturii, evoluția proprietății agricole, legislația agricolă și cea silvică, evoluția categoriilor sociale și a raporturilor cu statul). Mai multe comunicări au abordat subiectul răscoalei din anul 1907. 4. *Viața rurală* (proces de industrializare, urbanizare, demografie, relații interetnice, obiceiuri și tradiții agrare etc.). În total au fost prezentate peste 150 de rapoarte și comunicări a cercetătorilor din România și Republica Moldova.

La lucrările Simpozionului au participat trei cercetători ai Institutului de Istorie Stat și Drept al AȘM. Dr. Lilia Zabolotnaia, în raportul «Femeia și condițiile de încheiere a căsătoriei în evul mediu. Studiu comparativ», a pus în discuție condițiile încheierii unei căsătorii în Moldova, Țara Românească, Transilvania, Regatul Polon, Imperiul rus și în cadrul comunității cehe în perioada secolelor XVI-XVIII. Dr. Alina Felea, în cadrul tematicii *Viața rurală*, a vorbit despre diverse aspecte ale alimentației în Țara Moldovei în secolele XVII-XVIII. Comunicarea cercetătorului științific Tudor Ciobanu a cuprins statutul juridic al categoriilor sociale rupta de visterie și rupta de cămară la începutul secolului al XIX-lea.

Rezultatele cercetărilor prezentate în cadrul simpozionului pot fi utilizate atât la scrierea monografiilor, manualelor etc., cât și în practică. Rezumatele comunicărilor au fost publicate în culegerea „Statul românesc în context european”.

Cerc. șt. Tudor Ciobanu

WARSAW EAST EUROPEAN CONFERENCE 2007. DEMOCRACY VS. AUTHORITARISM, 14-18 IULIE 2007

Sub egida Centrului de Studii Est-Europene (Universitatea din Varșava), începând cu 2004, se desfășoară conferințe anuale tematice care vizează istoria și viața actuală din statele din Estul și Centrul Europei și ale statelor ex-sovietice.

În zilele de 14 -18 iulie 2007 a avut loc cea de-a patra ediție cu genericul „Democrație și autoritarism”. Conferința a întrunit peste 200 de participanți din mai multe țări (Polonia, România, Germania, Franța, Marea Britanie, SUA, Turcia, Cehia, Bulgaria; Ucraina, Belarusi, Moldova, Letonia, Lituania, Rusia, Ungaria, Armenia, Georgia, Canada, Kazahstan, Kârgâzstan, Irlanda, Tadjikistan, Slovacia). Subiectul conferinței – tendințe democratice și autoritare în Europa Centrală, de Est și de Sud-Est. Epoca cronologică acoperită – sf. sec. XVIII – sec. XXI. Comunicările au fost grupate pe secțiuni. O atenție deosebită a fost acordată istoriei fostelor state sovietice și lumii postcomuniste. Un subiect aparte l-a constituit conflictele interetnice din cadrul unor state din Europa, Caucaz și Asia.

În cadrul conferinței s-au desfășurat patru mese rotunde: *Ucraina – sfârșitul geopoliticii* (15 iulie), *Schimbările democratice în lumea post-comunistă* (16 iulie), *Cultură și procesele de construcție a identității naționale. Cazul Bielarussiei* (17 iulie), *Cercetările Estice ale polonezilor* (18 iulie).

Rezumatele comunicărilor au fost publicate într-o ediție specială.

dr. Alina Felea

SUMAR

STUDII

- Leonid BULMAGA. Experimentul moldovenesc – cooperare
intergospodărească în agricultură 3
- Станислав КУЛЬЧИЦКИЙ. Русская революция 1917 г.:
деконструкция советского концепта 18
- Constantin IORDAN. Ofensiva Kominternului contra statelor
Sud-Estului european și reacții în regiune (1924-1925) 37
- Alina FELEA. Ocolul, hotarul și vatra orașului Soroca 47
- Наталья ПУШКАРЁВА. Имущественные права женщин
в XVIII - начале XIX в. 55
- Mariana ŞLAPAC. The New Comparative Discipline 68

COMUNICĂRI

- Елизавета КВИЛИНKOBA. Исторические и этнографические источники
по традиционной духовной культуре гагаузов 76
- Gheorghe SOLTAN. Răzeșii moșiei Drăslăceni: un studiu cronologic 86
- Diana EŢCO. Confruntări politice în Basarabia la început de secol XX 104
- Angela LISNIC. Locul Principatelor Dunărene în acțiunile politico-militare
ale Marilor Puteri în războiul austro-ruso-turc din 1735-1739 113
- Ион НЕГРЕЙ. Восстание 1671–1672 гг. в Молдове.
Причины и движущие силы 130
- Наталья ДАРАДУР. Перепись населения 2004 г. в Республике Молдова
как источник исследования возрастно-половой структуры населения
Гагаузии: итоги и демографические перспективы 139

DOCUMENTAR

- Lilia ZABOLOTNAIA. Considerații privind divorțul lui Alexandru cel Bun
cu Ryngha-Anna 144
- Larisa SVETLICINĂI. Documente inedite de la sfârșitul sec. al XVIII-lea
privitoare la târgul Vadul Rașcov din județul Soroca 152

RECENZII

- Demetrii Cantemir, Principis Moldaviae, Descriptio antiqui et hodierni status
Moldaviae. Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, Descrierea stării
de odinioară și de astăzi a Moldovei (*A. Felea*) 170
- Ewa Kocój, Świątynie + postacie + ikony. Malowane cerkwie i monastery
Bukowiny w wyobrażeniach rumuńskich (*A. Felea, L. Zabolotnaia*) 173
- Planșa „Țara Moldovei în timpul domniei
lui Ștefan cel Mare și Sfânt” (*V. Constantinov*) 175

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Al XXIII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară (*T. Ciobanu*) 177
- Warsaw East European Conference 2007. Democracy vs. Authoritarianism,
14-18 iulie 2007 (*A. Felea*) 177

SUMMARY

STUDIES

Leonid BULMAGA. Moldavian Experiment – inter-household cooperation in agriculture	3
Stanislav CULCITSKII. Russian revolution of 1917: deconstruction of soviet concept	18
Constantin IORDAN. Attack against the Southeast European states and the reaction in region (1942-1925).....	37
Alina FELEA. Bypass, border and ground of Sorooca town	47
Natalia PUSCHAREVA. Property rights of women in the XVIII century – beginning of the XIX century.	55
Mariana SHLAPAC. The New Comparative Discipline	68

REPORTS

Elizaveta CVILINCOVA. Historical and ethnographical sources about traditional spiritual culture of the Gagausians.....	76
Gheorghe SOLTAN. Owners of the country estate of Drasliceni: a chronological study	86
Diana ETSCO. Political confrontation in Basarabia at the beginning of the XX century.....	104
Angela LISNIC. Place of the Danube Principalities in political and military operations of the Greatest Powers in the Austrian-Russian-Turkish war of 1735-1739.....	113
Ion NEGREI. Revolt of 1671-1672 in Moldova. Causes and moving forces.....	130
Natalya DARADUR. Census of population in 2004 in the Republic of Moldova as a source of investigation of age-specific and gender structure of the population of Gagausia: Totals and demographical perspective	139

DOCUMENTARY

Lilia ZABOLOTNAIA. Consideration regarding the divorce of Alexandru cel Bun and Ryngałła-Anna.....	144
Larisa SVETLICINII. Unique documents at the end of the XVIII century regarding the Vadul Rascov of Sorooca district	152

REVIEWS

The map “Moldavian country in the period of the governing of Stefan cel Mare si Sfint” (V. Constantinov).....	175
--	-----

SCIENTIFIC LIFE

The XXIII-rd national symposium of history and agrarian retrology (T. Ciobanu)	177
Warsaw East European conference 2007. Democracy vs. Authoritarianism, July, 14-18 2007 (A. Felea).....	177